

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**HADİS İLMİNDE ESMÂ VE KÜNÂ TÜRÜ VE
DÛLÂBÎ'NİN “EL-KÜNÂ VE'L-ESMÂ” ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Kübra ODABAŞIOĞLU

İstanbul, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**HADİS İLMİNDE ESMÂ VE KÜNÂ TÜRÜ VE
DÛLÂBÎ'NİN “EL-KÜNÂ VE'L-ESMÂ” ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Kübra ODABAŞIOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Aynur URALER

İstanbul, 2022

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Hatice Kübra Odabaşıoğlu

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı: Hadis

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aynur Uraler

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans Tezi-2022

Anahtar Kelimeler: Ricâl İlmi, Esmâ ve Künâ Türü, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Dûlâbî, el-Künâ ve'l-esmâ.

ÖZET

Ricâl ilmi, “hadis ilminin yarısı” olarak nitelenmiştir. Ricâl ilminin konusu hadislerin isnâdında yer alan râvilerin kimlik bilgisi ve güvenilirlik durumlarıdır. Râvi kimlik bilgisi ise; isim, künye, lakap, nesep bilgisine dayanmaktadır. Râvileri tespit etmede gösterilen çabalar, râvi kimliklerine dair gerekli her bilginin zamanla hadis ilmi altında ayrı birer türe dönüşmesini sağlamıştır. İsim ve künye bilgisi de bu türlerden biridir. Künye sahibi râvilerin tanıtıldığı künye türünün ilk örnekleri, hicrî II-III. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eseri de bu türün ilk örneklerindendir.

Ebû Bişr ed-Dûlâbî (v. 310/923), bir hadis ve tarih âlimidir. Mesleği verrâklık ile tanınan Dûlâbî, eserlerin tasnifi dolayısıyla âlimler tarafından takdir edilmiştir. *el-Künâ ve'l-esmâ*'sında bu takdirin sebepleri anlaşılmaktadır. Şöyle ki *el-Künâ ve'l-esmâ*, çok yönlü bir tasnife sahiptir. Giriş bölümünde Hz. Peygamber'in künyesi ile künyelenmek konusu işlenmiştir. Daha sonra sahâbeden künye sahibi olanlar verilmiştir. Sahâbe bölümünden sonra tâbiûn ve sonrasındaki künye sahibi râviler birlikte ele alınmıştır. Her iki bölümde de râvilerin künyeleri belirtilirken rivâyetlere yer verilmiştir. Rivâyetlerde, râvilerin naklettiği hadisler ve râvilerin künye bilgilerinin yanısıra onları ayırt edecek diğer bilgiler de bulunmaktadır. Özellikle ikinci bölümünde bazı râvilerin cerh-ta'dîl açısından değerlendirmesi yapılmıştır. *el-Künâ ve'l-esmâ*, künye bilgisi veren kitapların yanı sıra sahâbe bilgisi ve cerh-ta'dîl kitapları başta olmak üzere hadis ilminin çoğu alanına kaynaklık eden kapsamlı bir eserdir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Hatice Kübra Odabaşıoğlu

Main Department: Basic İslamic Sciences

Department: Hadith

Supervisor: Prof. Dr. Aynur Uraler

Degree Awarded and Date: Master-2022

Keywords: İlmi'r-Rijâl (Knowledge about narrators of hadith), the sub-branch named as Asmâ wa Qunâ (names and paidonymics/teknonymies/tag-names of hadith narrators), Abû Bishr ad-Dûlâbî, Dûlâbî, al-Qunâ wa'l-asmâ.

ABSTRACT

İlmi'r-Rijâl is described as the half of the science of hadith. This knowledge is about identifications of narrators and their trustworthies. Identifications of narrators are based on informations about their names, paidonymics/teknonymies, nick names. By over working on identifying the narrators, each knowledges about their identifications had become a sub-branch in the science of hadith. The sub-branch named as asmâ wa qunâ is one of them. Prototypes of this sub-branch which presents narrators who have teknonymy were written in the years of hijri II./III. centuries. *al-Qunâ wa al-Asmâ* written by Abû Bishr ad-Dûlâbî (v. 310/923) is one of these prototypes.

Dûlâbî is a scholar in the science of hadith and history. He was famous for his occupation named as *warrâk*. The regimentation of his works was appreciated by the scholars. Owing to *al-Qunâ wa al-Asmâ*, the reasons of his appreciation is comprehended. This work was regimanted in a versatile way. In its introduction, the teknonymy/qunya of the Prophet (p.b.u.h.) and the issue about having His (p.b.u.h.) teknonymy have been explained. Then, firstly ones among the companions who have paidonymic/qunya and secondly ones in the generations after companions who have qunya have been introduced. In these two sections, their paidonymics or other descriptions about their identities have been clarified by their narrations or by the narrations about them. In the second section, some narrators were discredited or accredited for their trustworthies. Thusly, *al-Qunâ wa al-Asmâ* is a resource for works about not only asmâ wa qunâ but also many other sub-branches of the science of hadith.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII

GİRİŞ

TEZİN KONUSU, AMACI, KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

I. TEZİN KONUSU VE AMACI.....	2
II. TEZİN KAYNAKLARI.....	3
III. TEZİN KAPSAMI VE YÖNTEMİ.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS İLMİNDE ESMÂ VE KÜNÂ TÜRÜ

I. KAVRAMLAR.....	10
A. ALEM.....	10
1. Sözlük Anlamı.....	10
2. Istılâhî Anlamı.....	10
B. İSİM.....	10
1. Sözlük Anlamı.....	10
2. Istılâhî Anlamı.....	11
3. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hadislerde İsim.....	11
C. KÜNYE.....	13
1. Sözlük Anlamı.....	13
2. Istılâhî Anlamı.....	13
3. Künye Verilme Sebepleri.....	14
4. Hz. Peygamber'in Künyesini Almak.....	18

D. LAKAP.....	19
1. Sözlük Anlamı.....	19
2. İstîlâhî Anlamı.....	19
3. Lakap Verilme Sebepleri.....	20
4. İsim-Künye-Lakap Arasındaki İlişki.....	20
E. NİSBE.....	21
1. Sözlük Anlamı.....	21
2. İstîlâhî Anlamı.....	21
3. Şahsın Kimliğinin Belirtilmesi.....	22
II. HADİS İLMİNDE İSİM VE KÜNYELER.....	23
A. RÂVİNİN KİMLİK BİLGİSİ.....	23
B. RÂVİNİN KİMLİK BİLGİSİNİN MUHTEVÂSİ.....	24
C. İSİM VE KÜNYE BİLGİSİ.....	28
1. Konusu ve Amacı.....	28
2. Önemi.....	29
3. Yöntemi.....	32
4. Künye Çeşitleri.....	34
D. KÜNYE BİLGİSİ LİTERATÜRÜ.....	38
1. Günümüze Ulaşan Eserler.....	38
2. Günümüze Ulaşmayan Eserler.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

DÛLÂBÎ'NİN *EL-KÛNÂ VE'L-ESMÂ* ADLI ESERİ

I. DÛLÂBÎ.....	47
A. DÛLÂBÎ'NİN YAŞADIĞI YERLERDEKİ SİYASÎ VE İLMÎ ORTAM.....	48
1. Rey'de Siyasî ve İlmî Ortam.....	50
2. Mısır'da Siyasî ve İlmî Ortam.....	53
B. DÛLÂBÎ'NİN HAYATI.....	56
1. Doğumu ve Ailesi.....	56
2. Nisbeleri ve Hayatı.....	58
3. Vefâtı.....	61
C. DÛLÂBÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	61
1. Hocaları.....	63
2. Talebeleri.....	68

3. Eserleri.....	70
4. Dûlâbî Hakkında Âlimlerin Yaptığı Değerlendirmeler.....	71
II. DÛLÂBÎ'NİN <i>EL-KÛNÂ VE 'L-ESMÂ</i> ADLI ESERİ.....	75
A. ÖZELLİKLERİ.....	75
1. İsmi.....	75
2. Sonraki Dönemlere İntikâli.....	77
a. Kitabın Rivâyeti.....	78
b. Yazma ve Basılı Nüshaları.....	80
3. Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	83
B. KONUSU VE İÇERİĞİ.....	85
1. Konusu.....	86
2. İçeriği.....	88
C. YÖNTEMİ.....	89
1. Bölümler ve Başlıkları.....	90
a. Giriş Bölümündeki Başlıklar.....	90
b. Sahâbe Bölümündeki Başlıklar.....	91
c. Tâbiûn ve Sonrası Bölümündeki Başlıklar.....	100
2. Râvilerin Kısaca Tanıtılarak Sıralanması.....	104
a. Listelerde Râvilerin Sıralanış Şekli.....	104
b. Listelerde Râviler Hakkında Verilen Bilgiler.....	110
3. Râvilerle İlgili Hadislerin ve Bilgilerin Nakledilmesi.....	115
a. Rivâyetlerin Naklediliş Şekli.....	115
a. a. Usûl Açısından Rivâyetlerin Nakli.....	116
a. b. Düzen Açısından Rivâyetlerin Nakli.....	123
b. Rivâyetlerin İçerikleri.....	128
b. a. Hadislerin İçeriği.....	129
b. b. Bilgilerin İçeriği.....	137
4. Bazı Râviler Hakkında Verilen Cerh-Ta'dil Bilgileri.....	142
a. Dûlâbî'nin Cerhini Belirttiği Râviler.....	142
b. Dûlâbî'nin Ta'dilini Belirttiği Râviler.....	145
D. KAYNAKLARI.....	147
E. ÖNEMİ.....	153
1. Kendisinden Önceki Eserleri Değerlendirmesi.....	153
2. Sonraki Eserlere Etkisi.....	158

SONUÇ.....	164
EK- DÛLÂBÎ'NİN <i>EL-KÛNÂ VE'L-ESMÂ</i> ADLI ESERİNDE CERH-TA'DİLİNİ BELİRTTİĞİ RÂVİLER VE AYNİ RÂVİLER HAKKINDA DİĞER ÂLİMLERİN YAPTIĞI DEĞERLENDİRMELER.....	169
BİBLİYOGRAFYA.....	181

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
Bk.	: bakınız
b.	: bin (oğlu)
c.c.	: Celle Celâlüh
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Krş.	: karşılaştırınız
nşr.	: neşreden
r.a.	: radıyallahu anh
s.	: sayfa
s.a.	: sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
trc.	: tercüme eden
thk.	: tahkik eden
tsh.	: tashih eden
ts.	: tarihsiz
v.	: vefatı
yy.	: yayın yeri yok

ÖNSÖZ

İslâm dininin temel kaynaklarından olan sünnet/hadis hem sözlü hem yazılı şekilde nakledilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Nakli sırasında hadisleri koruma, güvenilirliğini tespit etme ve yalan haberlerden ayırabilme meselesi İslam âlimleri tarafından üretilip geliştirilen isnâd sistemi sayesinde çözülmüştür. Sözün doğruluğunu tespit için ilk olarak sözün kaynağını araştırmak Allah Teâlâ'nın bir emridir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber kendisine yalan isnâd edilmesi durumunda bunun ağır bir sonucu olacağına işâret ederek bu konuda uyarmıştır. Böylece sahâbe döneminden itibaren isnâd sisteminin oluşumu tabîî olarak başlamıştır.

İsnâd sistemi sayesinde hadisi nakledenler tespit edilip adalet ve zabt durumları araştırılmış ve duruma göre hadisin senedinin kuvveti belirlenmiştir. Hadis ilmi için önemli olan bu sistemde ilk olarak ricâl/râvi bilgisine ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim söyleyenin durumunu tespit için evvela onun kim olduğunu bilmek gerekmektedir. Bu sebeple hadis ilmi, zaman içinde ricâl bilgisine dayalı pek çok türü barındırır hâle gelmiştir. Hadis ilminin ricâl bilgisi altındaki türlerinden biri de isim ve künyeler bilgisidir.

Bu tez, esmâ/isimler ve künâ/künyeler bilgisini ve Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin (v. 310/923) bu türde telif ettiği *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserini konu edinmektedir. Konu Giriş ve iki Bölüm'de ele alınacaktır. Giriş'te tezin konusu, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilecektir. Birinci Bölüm'de isim ve künye kavramları ve bunlarla ilişkili diğer kavramlar tanıtılacaktır. Sonrasında isim ve künye bilgisinin hadis ilmindeki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır. İkinci Bölüm'de ise ilgili literatürden bir örnek olarak Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserinin tanıtımına geçilecektir. Öncelikle müellifin yaşadığı dönem, hayatı ve ilmî şahsiyeti anlatılacaktır. Daha sonra *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın tertibinin özellikleri, farklı baskıları ve üzerine yapılan çalışmalar ile muhtevasından bahsedilecektir. Ayrıca eserin metodu, kaynakları belirlenmeye çalışılacaktır. Kendinden önceki eserleri değerlendirmesine ve kendisinden sonraki eserlere etkisine bakılarak kitabın hadis ilmindeki yeri ve önemi tespit edilecektir.

Tez sürecimde destekleri ve tavsiyeleri için danışman hocam Prof. Dr. Aynur Uraler'e teşekkür ediyorum. Özellikle salgın sürecinin zorlukları sebebiyle yaşattığım sıkıntılara rağmen anlayışı ve sabrı için kendisine minnettârım. Tezin konusunu belirlerken yönlendirmeleri ve tavsiyelerinden dolayı Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu hocama, teze tenkit ve tavsiyeleriyle katkılar sunan tez jüri hocalarım Prof. Dr. Mehmet Özşenel ve Dr. Öğr. Üyesi Fahreddin Yıldız'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu süreçte tavsiyeleri ve desteklerini esirgemeyen dostlarıma da müteşekkirim. Eğitim hayatım boyunca olduğu gibi tez sürecim boyunca maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen aileme ise ne kadar teşekkür etsem azdır.

Gayret bizden, takdir ve tevfik Rabbimizdendir.

Hatice Kübra ODABAŞIOĞLU

Tuzla, 2022

GİRİŞ

TEZİN KONUSU, AMACI, KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

I. TEZİN KONUSU VE AMACI

İslâmî ilimlerde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ana kaynak olan sünnet/hadis, hicrî birinci yüzyılda tedvîn, hicrî ikinci yüzyılda ise tasnîf edilmeye başlamıştır. Bu süreçte ayrıca hadislerin güvenilirliğinin tespiti için en önemli araç olan isnâd sistemi geliştirilmiştir. Isnâd, İslâmî ilimlerde dayanağını Kur'ân'dan alan bir sistemdir. Bir âyette, bilginin doğruluğunu araştırmak emredilirken, bilgiyi verenin kişiliğine vurgu yapılmıştır.¹ Hz. Peygamber, kendisine yalan isnâd edilmesinin ağır sonuçları olacağını bildirdiğinden² özellikle hadis ilminde, rivâyetin sahibini tanımaya ve rivâyeti naklederken râvisini belirtmeye özen gösterilmiştir. Böylece isnâd, hadislerin naklinde ayrılmaz bir parça hâline gelmiştir. Isnâdın sahihliği, rivâyetin sahihliğini temin etmektedir. Isnâdın niteliği, seneddeki râviler hakkındaki bilgilere dayanmaktadır. Muhaddisler, zamanla hadis ilminin temel alanlarından birini meydana getirecek derecede, bu bilgilerin tespit edilip nakledilmesine gayret etmişlerdir. Böylece “ricâlû'l-hadîs” adıyla hadis ilminin bir alt konusu oluşmuştur.³ Ebû Bîşr ed-Dûlâbî'nin (v. 310/923) ilim öğrenip eser kaleme aldığı hicrî III. yüzyıl ise bir yandan hadis tasnîfinin gelişerek devam ettiği bir yandan da hadis ricâline dair müstakil eserlerin verilmeye başlandığı bir dönemdir. Dûlâbî'nin *el-Künâ ve 'l-esmâ* adlı telifi, isim ve künye bilgisi alanında müstakil bir eser olarak bu türün gelişimine katkı sunmuştur.

Türkçe literatürde hadis alanında künye bilgisi türü, ricâl ilmini genel olarak inceleyen tezlerde veya makale, ansiklopedi maddesi gibi çalışmalarda işlenmiş ancak özel olarak ele alınmamıştır. Ayrıca bu türdeki bir eserin örnek olarak tanıtılmadığı da

¹ Konuyla ilgili âyet şudur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ.” Âyetin meâli ise şöyledir: “Ey imân edenler! Bir fâsık size bir haber getirdiğinde (doğruluğunu) araştırın ki bilmeden bir kavme zarar verip de sonradan yaptığınıza pişman olmayın.” Bk. Hucûrât (49), 6.

² Konuyla ilgili hadislerden biri şöyledir: “لَا تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ.” Hadisin tercümesi ise şöyledir: “Bana yalan isnâd etmeyin. Çünkü; kim bana yalan isnâd ederse cehenneme girsin.” Bir diğer hadis; “مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ” şeklinde olup tercümesi şöyledir: “Kim bana yalan isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.” Bk. Buhârî, İlim 38.

³ Kandemir, “Hadis”, *DİA*, XV, 27-64; Bedir, “Sünnet”, *DİA*, XXXVIII, 150-153; Hatiboğlu, “Ricâlû'l-Hadîs”, *DİA*, XXXV, 83-86.

görülmüştür. Hadis ilminin zenginliğine bir örnek olarak hadis ilminin dallarını örnekleriyle birlikte tanımanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple hadis ilminde esmâ ve künâ türü ile esmâ ve künâ türünün ilk örneklerinden olan *el-Künâ ve 'l-esmâ* adlı eserin bu yüksek lisans tezine konu edilmesi uygun görülmüştür.

Kitap örneği olarak Dûlâbî'nin *el-Künâ ve 'l-esmâ*'sının seçilmesinin birden fazla sebebi bulunmaktadır. İlk olarak kitap hadis ilminin altın çağı olarak nitelenen hicrî III. asırda telif edilmiştir. Böylece kitap üzerine yapılacak incelemelerin, telif edildiği dönemin tasnîf ve telif anlayışı hakkında çıkarımlar yapılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Nitekim Dûlâbî, hicrî III. yüzyılda verrâklık mesleği ile meşgul olmuş bir âlimdir. Pek çok eser telif etmiştir. Onun tasnîf metodu âlimlerin takdirini kazanmıştır. İkinci sebep, kitabın künye türünün erken dönem örneklerinden olmasıdır. Bu yönüyle hadis ilminde isim ve künye bilgisinin önemini ve türün gelişimini takip etmek mümkün olacaktır. Diğer yandan Buhârî, Ebû İshâk el-Cûzcânî, el-Abbâs ed-Dûrî ve Nesâî gibi meşhûr muhaddis, münekkit ve tarihçilerin talebesi olan Dûlâbî hakkında tespit edilebildiği kadarıyla özel bir çalışma bulunmamaktadır. Hayatı hakkında detaylı bilgiler bulunmasa da Dûlâbî'nin ilmî birikiminin eserlerinden anlaşılacağı düşünülmektedir. Sonraki dönemlerde hadis alanının farklı konularında kaleme alınan pek çok kitapta rivayetlerine yer verilmesi⁴ de bu özelliğinin bir delilidir. Bundan dolayı tezde ayrıca Dûlâbî'nin hayatı da mümkün olduğunca ayrıntısıyla ele alınacaktır.

II. TEZİN KAYNAKLARI

Künye bilgisinin ve bunun üzerine telif edilmiş bir eserin tanıtıldığı bu çalışmada başlıca kaynaklar, hadis usulü ve tarih-tabakât kitapları olacaktır. Künye bilgisinin konusunu belirlemek üzere künye kavramının da araştırılması gerekmektedir. Bunun için sözlüklerden, dilbilgisi kitaplarından ve hadis alanında künye ile ilgili bilgi veren bazı çalışmalardan faydalanılacaktır. Ayrıca künye literatürünün tespiti için de fihrist türü kitaplar taranacaktır.

⁴ Örnekler için bk. Tahâvî, *Müşkilü 'l-âsâr* II, 176, 327; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta'dîl* VII, 202; İbn Adî, *Kâmil* V, 1860; İbnü'l-Mukri', *el-Mu'cem*, s. 32-33; İbn Mende, *Ma'rifetü's-sahâbe*, s. 602-603; Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, s. 179; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd* I, 551; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk* I, 212; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam* XII, 17; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* VI, 39, 52; İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân* III, 67; Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl* II, 243; V, 257; Zehebî, *Siyer* II, 145; Zehebî, *Târihu 'l-İslâm* I, 344; İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî* IV, 606; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-tehzîb* I, 186.

Künye kavramına dair İbn Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ından, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (v. 761/1360) *Şerhu Katri'n-nedâ*'sından, Cürcânî'nin (v. 816/1413) *Mu'cemü't-ta'rifât*'ından ve Kefevî'nin (1095/1684) *el-Külliyât*'ından istifâde edilecektir. Ayrıca Kâhire Arap Dil Kurumu tarafından hazırlanan *el-Mu'cemü'l-vasît*'ta, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde künye ve künyeyle ilgili kavramların tanıtıldığı maddeler bulunmaktadır. Bunun yanısıra künye konusunda, Muhammed Rızâ el-Hüseynî'nin (v. 2008) “el-Künye hakikâtühâ ve meyyizâtühâ ve eserühâ fi'l-hadâra ve'l-ulûmi'l-İslamiyye” başlığıyla yayınlanan bir makalesi,⁵ Ömer b. Abdullah b. İbrâhîm b. Tâlib'in *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb* adıyla basılmış bir yüksek lisans tezi⁶ ve Recep Şahinli tarafından hazırlanan *Arap Dilinde Künye* adıyla yayımlanmamış bir yüksek lisans tezi⁷ vardır. Ömer b. Abdullah b. İbrâhîm'in hazırladığı tez, fıkıh alanına dair olsa da birinci bölümünde kavramlar tanıtılmıştır. Arap kültüründe küneyi ve künyenin diğer kavramlarla ilişkisini anlamak üzere bu bölümden faydalanılabilir. Recep Şahinli'nin yüksek lisans tezi ülkemizde doğu dilleri alanında hazırlanan bir tezdur. Recep Şahinli tezinde, künye kavramından ziyâde künyenin dilbilgisi açısından kullanımını araştırmıştır. Bu tezde, künyenin dilbilgisi açısından kullanımının ayrıntısına girilmeyeceğinden ikincil kaynak olarak başvurulabilir.

Hadis ilminde künye bilgisi türünün tanıtıldığı ilk eserler, hadis usulünün klasik kaynaklarıdır. Hadis usulü müellifleri arasında künye bilgisini ilk defa özel bir başlıkta inceleyen Hâkim en-Nîsâbûrî olmuştur (v. 405/1014).⁸ Daha sonra İbnü's-Salâh (v. 643/1245) da usul kitabında bu konuyu işlemiş ve daha ayrıntılı ele almıştır.⁹ Sonraki eserlerde ise daha çok İbn Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Günümüzde künye bilgisi türü, çoğunlukla ricâl ilmiyle birlikte ele alınmıştır. Emin Âşıkutlu'nun *Ricâl İlmine Giriş*, Mehmet Eren'in *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* adlı kitapları künye bilgisini ve künye kitaplarını ele almışlardır.

İsimler ve künyeler bilgisini tek başına ele alan bir çalışma olarak TDV İslâm Ansiklopedisi'nin “Esmâ ve Künâ” maddesi¹⁰ sayılabilir. Ancak ülkemizde künye

⁵ Muhammed Rızâ, “el-Künye hakikâtühâ ve meyyizâtühâ ve eserühâ fi'l-hadâra ve'l-ulûmi'l-İslamiyye”, *Müessesetü'l-Beyt: Tûrâsünâ*, sayı: 4 (17), s. 7-96.

⁶ Ömer b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Tâlib, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, Dâru Künûzu İşbiliyâ (Riyâd), 1436/2015.

⁷ Recep Şahinli, *Arap Dilinde Künye*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2019.

⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 515-530.

⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 329-338.

¹⁰ Mücteba Uğur, “Esmâ ve Künâ”, *DİA*, XI, 419-420, İstanbul, 1995.

bilgisi türünün ayrıca ele alındığı lisansüstü bir çalışma tespit edilememiştir. Bununla birlikte, künye bilgisi üzerine yapılan teliflerden birçoğu Arap coğrafyasında ya lisansüstü çalışma olarak incelenmiş ya da tahkik çalışması yapılarak basılmıştır.¹¹ Bu çalışmaların başında künye bilgisinden bahsedilmiştir.¹² Ayrıca Sa'dî el-Hâşimî, Ebû Zûr'a künyesine sahip râvileri tespit ettiği bir makalesinin¹³ girişinde künye bilgisi literatürünün çoğunu tespit etmiştir. Hadis ilminde künye bilgisinin içeriğinden, yönteminden ve literatüründen bahsedilirken bu çalışmalardan faydalanılacaktır. Künye bilgisinin literatürü için ayrıca fihrist kitapları Şamile programında “künâ (كُنْيَا)”, “künye (كُنْيَا)”, “el-künâ (الْكُنْيَا)”, “isim (إِسْم)”, “esmâ (أَسْمَاء)” ve “el-esmâ (الْأَسْمَاء)” kelimeleri taratılarak çıkan sonuçlar değerlendirilecektir.

Dûlâbî'nin hayatı hakkında tarih-tabakat kitaplarından istifade edilecektir. Dûlâbî'nin biyografisine ilk yer veren tarih-tabakat kitabı İbn Yûnus'un (v. 347/958) *Târîhi İbn Yûnus* adlı eseridir. Daha sonraki tarih-tabakat kitapları, Dûlâbî hakkında bilgi verirken çoğunlukla İbn Yûnus'un verdiği bilgileri nakletmişlerdir. Bununla birlikte Dûlâbî'nin nesebi, mezhebi, cerh-ta'dîl değerlendirmesi hakkında bilgiler de eklemiştir. Bu bağlamda Sem'ânî'nin (v. 562/1166) *el-Ensâb*'ı, İbn Asâkir'in (v. 571/1176) *Târîhu medîneti Dimeşk*'i, Zehebî'nin (v. 748/1348) *Mîzânü'l-i'tidâl*'i, Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'sı, *Târîhu'l-İslâm*'ı, *Tezhîbü't-Tehzîb*'i, *Tezkiretü'l-huffâz*'ı ve İbn Hacer'in (v. 852/1449) *Lîsânü'l-Mîzân*'ı, *Tehzîbü't-Tehzîb*'i başvurulacak diğer tarih kaynaklarıdır. Dûlâbî'nin yaşadığı ortamı tanıtmak üzere ise daha çok ikincil kaynaklardan faydalanılacaktır. Bunlar arasında İbn Tağrîberdî'nin (v. 874/1470) *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*'si, Suyûtî'nin (v. 911/1505) *Târîhu'l-hulefâ*'sı ile Âdem Apak'ın *Anahatlarıyla İslam Tarihi* ve Sâim Yılmaz'ın *Mu'tazid ve Müktefi Dönemi'nde Abbâsiler* adlı kitapları sayılabilir.

¹¹ Bir künye kitabının lisansüstü çalışma olarak incelenmesine Müslim'in *el-Künâ ve'l-esmâ*'sı üzerine Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkârî tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışması verilebilir. Bu çalışma daha sonra kitabın tahkikli basımı hâline getirilmiştir. Bk. Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ* (thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkârî), I-II, el-Mektebetü'l-Arabiyyeti'l-Suûdiyye el-Câmiatü'l-İslâmiyye (Medîne), 1404/1984. Bir künye kitabının tahkik çalışması yapılarak basılmasının ise çokça örneği vardır. Künye bilgisi literatürünün günümüze ulaşanlarının neredeyse tamamı tahkikli basımdır. Örnek olarak bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-künâ* (thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cudey'), Mektebetü'd-Dârü'l-Aksa (Kuveyt), 1406/1985.

¹² Bk. Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 9-22 (Muhakkikin Girişi).

¹³ Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, “Rüvât ellezine künnü bi-Ebî Zûr'a”, *Mecelletü'l-Câmi'tü'l-İslâmiyye*, XV/58, s. 29-70, Medîne, h. 1403.

el-Künâ ve 'l-esmâ adlı eser, ilk olarak hicrî 1322 yılında Hindistan'da basılmıştır. Daha sonra Mısır'da iki baskısı daha yapılmıştır. Mısır baskılarının ilki, Hind baskısının devamı niteliğinde 1403/1983 yılında basılmıştır. İkincisi ise Zekerîyyâ Umeyrât tahkikiyle 1420/1999 yılında basılmıştır. Daha sonra Beyrût'ta 1421/2000 yılında, Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî tarafından bir tahkikli baskısı daha çıkmıştır. Bu tezde, *el-Künâ ve 'l-esmâ*'nın Ebû Kuteybe Nazar el-Fâryâbî tahkiki esas alınacaktır. Çünkü; Ebû Kuteybe Nazar el-Fâryâbî'nin girişi, eserde verdiği dipnotları ve sonda eklediği ayrıntılı fihristler eserin kullanımını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Kitap üzerine Arap dünyasında yapılan lisansüstü çalışmaların esas aldığı neşir de budur. *el-Künâ ve 'l-esmâ* üzerine Arap coğrafyasında bir yüksek lisans,¹⁴ iki doktora¹⁵ çalışması vardır. Gerekli kısımlarda bu lisansüstü tezlere de başvurulacaktır. Belirtildiği üzere Türkiye'de, Dûlâbî hakkında da eseri *el-Künâ ve 'l-esmâ* üzerine de lisansüstü bir çalışma yapılmamıştır.

Son olarak, Mehmet Sait Uzundağ'ın, Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin esmâ ve künâ türündeki bir çalışmasını değerlendirdiği bir makalesinin¹⁶ olduğu da belirtilmelidir. Esmâ ve künâ türündeki bir kitabın içeriğinin ve yönteminin öğrenilmesi açısından bu makale önemlidir. Makalede, Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin hayatı ve bir telifinin tanıtımı ele alındığından, bu tezin künye bilgisi literatürü kısmında makaleye işâret edilecektir. Ayrıca *el-Künâ ve 'l-esmâ*'nın içeriğinin ve yönteminin nasıl incelenebileceğine bir örnek niteliğindedir.

III. TEZİN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Hadis ilminde esmâ ve künâ türünü ve Dûlâbî'nin *el-Künâ ve 'l-esmâ* adlı eserini konu edinen bu tez iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde künye kavramı kendisiyle ilişkili diğer kavramlarla ele alınacaktır. Şahısları tanıtmaya ve isimlendirmede kullanılan künye, bir kişiye işâret etmeye yardımcı olan alem, isim, lakap ve neseple ilişkilidir. Bu sebeple bahsi geçen beş kavram kapsamına göre sıralanarak önce sözlük,

¹⁴ Zılâl Emîn Muhammed el-Kudât, *Kitâbü 'l-künâ ve 'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*, (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi, Amman, 2006.

¹⁵ Bk. Süleyman b. Saîd b. Mureyzen Asîrî, *el-Künâ ve 'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli 'l-kitab ilâ nihâyeti harfî 'z-zâ –en-Nısfu 'l-evvel minhü*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1424; Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed, *el-Künâ ve 'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli harfî 's-sîn ilâ nihâyeti harfî 'l-yâ (en-Nısfu 's-sânî minhü)*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1425.

¹⁶ Uzundağ, “Ebu'l-Feth el-Ezdî el-Mevsilî (ö. 374/985) ve Esmâ ve Künâ Alanındaki Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, sy. 90, Mart 2019, s. 77-84.

sonra ıstılâhî anlamlarıyla tanıtılacaktır. Tezin konusunun gereği olarak isim ve künyenin tanıtımı diğerlerine nazaran daha ayrıntılı tutulacaktır. Künye, hadis ilmi bağlamında işlendiği için İslâm coğrafyası ve tarihi ile sınırlı tutulacaktır. Kişinin çocuğuna nispet edilerek tanıtılmasının diğer coğrafyalarda olup olmadığı tezin inceleme konusuna dâhil değildir.¹⁷

Kavramların tanıtımından sonra hadis ilminde esmâ ve künâ türüne geçilecektir. Bu bölümde künye bilgisi türünün hadis ilmindeki yeri belirlenecektir. Bu sebeple öncelikle, ricâl ilminin konusu ve kapsamına değinilecektir. Rical ilmi, künye türünün yerini belirleyecek şekilde kısaca tanıtılacaktır. Sonrasında ise hadis ilminde isim ve künye bilgisinin konusundan, amacından, öneminden, yönteminden ve künye çeşitlerinden bahsedilecektir. Bu bilgilerle, künye bilgisi literatürüne dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Ancak ilgili literatürün tüm kitaplarını detaylıca incelemek mümkün olmayacaktır. Sadece ikinci bölümde ele alınacak eser detaylıca incelenecek, diğer eserler ise usûl kitaplarındaki bilgiler doğrultusunda kısaca taranacaktır. Ayrıca râvi künyesi bilgisi dışına çıkan¹⁸ veya genel olarak tanınmış kimselerin künye bilgisini konu edinen eserlerin¹⁹ literatüre -tespit edildiği ölçüde- dâhil edilmeyeceği belirtilmelidir.

Esmâ ve künâ türüne örnek olarak Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'sının tanıtıldığı ikinci bölüme eserin müellifi Ebû Bîşr ed-Dûlâbî hakkında bilgi verilmesiyle başlanacaktır. Dûlâbî'nin yaşadığı dönem ve ortamdan bahsedilerek onun şahsiyeti, ilmi ve telifâtına etki eden hususlar anlaşılmaya çalışılacaktır. Dûlâbî, siyâsî bir şahsiyet olmadığı için dönemin siyasî olaylarına, sosyal ve ilmî ortamı etkileri bağlamında kısaca değinilecektir. İlmî ortamın derinlemesine anlatılması da tezin konusunu aşacağından burada sadece Dûlâbî ve çalışmalarını etkileyen ya da onlara katkı sağladığı düşünülen olaylar dikkate alınacaktır. Daha sonra Dûlâbî'nin ailesi, hayatı, ilmî şahsiyetine geçilecektir. Onun hadis ilmindeki yeri ve önemine, âlimlerin Dûlâbî hakkında belirttiği görüşlere de yer verilerek ilimdeki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılacaktır.

¹⁷ Arap dünyasındaki künyeye benzer şekilde diğer coğrafyalarda da kişiye çocuğunun adıyla hitap edilmiştir. Örnekler için bk. Max Radin, "Teknonymy in the Old Testament", *The Harvard Theological Review*, 293-297; Kwang-Kyu Lee ve Youngsook Kim Harvey, "Teknonymy and Geonymy in Korean Kinship Terminology", *Ethnology*, 31-46.

¹⁸ Örnek olarak Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (v. 606/1210) insanlar ve insanlar dışındaki varlıklar için kullanılan künyeler hakkındaki *Kitâbü'l-Murassa' fi'l-âbâ' ve'l-ümmühât ve'l-ebnâ ve'l-benât ve'l-ezvâ' ve'l-zevât* adlı eseri zikredilebilir.

¹⁹ Örnek olarak bk. Abbâs el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, I-III, Tahrân, h. 1359.

el-Künâ ve'l-esmâ'nın tanıtımına; şekli özellikleri, konusu, içeriği ile başlanılacaktır. Müellifinin yöntemine ve kaynaklarına dair bir açıklaması tespit edilemediğinden tezin önceki bölümlerinde işlenen bilgiler doğrultusunda öncelikle kitabın yönteminin tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Sonrasında, tespit edilebildiği ölçüde, günümüze ulaşan veya ulaşmayan kaynaklarına değinilecektir. Eserin kendisinden sonraki telifâta katkısından da belli örnekler çerçevesinde bahsedilecektir. Böylece *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın hadis ilmindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tezde, dökümantasyon yöntemi kullanılacaktır. Kütüphane kayıtlarından, künye kavramı, hadis ilminde künye bilgisi, Dûlâbî ve Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserine dair bilgiler tespit edilmiştir. Gerekli ayrıntılar için Şamile ve Cevâmiu'l-kelîm programlarından tarama yapılacaktır. Tespit edilen bilgiler, kaynak kitaplarına ilk elden bakılarak teyit edilecektir. Tezin yazım süreci, covid-19 salgınına denk geldiğinden kaynakların pdf formatından da faydalanılacağı belirtilmelidir. Arapça ifâdelerin yazımında transkripsiyon kullanılmayacaktır. Bu sebeple ayn (ع) harfinin ve elif (إ) harfinin cezmedildiği yerlerde tek tırnak (') kullanılacaktır. Hicrî tarihlerin, milâdî tarihlere çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Kılavuzu'ndan yararlanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS İLMİNDE ESMÂ VE KÜNÂ TÜRÜ

I. KAVRAMLAR

Hadis ilminde isim ve künye bilgisine geçilmeden önce isim, künye ve bu iki kavramla ilişkili olan alem, lakap, nesep kavramları tanıtılacaktır. Kavramlar ele alınırken kapsamalarına göre bir sıralama gözetilecektir.

A. ALEM

1. Sözlük Anlamı

Alem (عَلَم); “bilmek, bildirmek, işâret etmek” manâsındaki ilm (عِلْم) kelimesinden türemiştir. “Belli eden, bildiren; alâmet, iz” anlamlarına gelmekte olup “sembol, bayrak, imâm, sınır” kelimeleri için de kullanılan bir terimdir.²⁰ Çoğulu “a’lâm (أَعْلَام)”dır.

2. İstılâhî Anlamı

Alem ıstılâhta; şahsa özel isim anlamında kullanılır. Özel isim anlamındaki alem üçe ayrılır: İsim, künye ve lakap.²¹ Bazı tanımlarda dördüncü olarak nisbe de eklenmiştir.²² Aleme nisbenin eklenmediği tanımlarda, nisbenin lakabın özel bir şekli olarak kabul edildiği görülmektedir.²³

B. İSİM

1. Sözlük Anlamı

İsmin (إِسْم) çoğulu “esmâ (أَسْمَاء)”dır.²⁴ İsim verilen varlığa “müsemmâ (مُسَمَّى)”, isim verme eylemine de “tesmiye (تَسْمِيَة)” denilmektedir.²⁵ İsim; bir tanıma göre

²⁰ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 100; İbrâhîm Mustafâ, vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, s. 624, 802; Erdem, “Alem”, *DİA*, II, 352.

²¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katri'n-nedâ* I, 100; Muhammed b. Hasen Radî, *Şerhu'r-Radî li-Kâfiye* III, 264-265; İbrahim Mustafa, vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, s. 802; Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâil, vd., “Künye”, *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XX, 113; Muhammed Rızâ, “el-Künye hakikâtühâ ve meyyizâtühâ ve eserühâ fi'l-hadâra ve'l-ulûmi'l-İslamiyye”, *Müessesetü'l-Beyt: Tûrâsünâ*, sy.: 4 (17), s. 11.

²² Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 24.

²³ Bk. Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye* I, 110.

²⁴ İbrâhîm Mustafâ, vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, s. 452.

“kendisiyle tarif edilen eşyaya konulan bir alâmet, bir tanımlama”, diğer bir tanıma göre “birbirinden ayırt edilebilmesi için cevher veya araza konulan lafız” anlamlarına gelmektedir.²⁶

İsim kavramına verilen her iki tanıma bakıldığında insanlar için isim, künye ve lakabı kapsayan geniş bir anlamı vardır. Bu anlamıyla isim, alem kelimesiyle müterâdif olmaktadır. Nitekim bir âyette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “Melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh’tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah’a) yakın kılınanlardandır.”²⁷ Âyette Hz. Îsâ’nın ismi ile lakabı onu tanımlamak üzere birlikte kullanılmıştır. Başka bir âyette ise “...birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. Îmândan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir!”²⁸ buyrulmaktadır. Burada kötü lakapların kullanılması yasaklandıktan sonra bu tarz isimlerin kullanımı kınanmıştır. Buradan ismin, lakabı da içerdiği anlaşılmaktadır.

2. İstîlâhî Anlamı

Hadis istîlâhında isim “künye ve lakap olmayan alem” anlamında kullanılmaktadır.²⁹ Dilciler de bu anlamıyla ismi tanımlarken müsemâmâyı belirlemek üzere ilk olarak konulan aleme işâret etmişlerdir.³⁰ Böylece isim, “övgü ve yergi içersin veya içermesin, annesi (أُمُّ) ve babası (أَبُّ) lafızlarıyla gelsin veya gelmesin isim verileni belirlemek üzere ilk konulan alem” şeklinde tarif edilebilir.³¹

3. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hadislerde İsim

Kur’ân-ı Kerîm’de isim kelimesi, isim ve fiil hâlinde olmak üzere yetmiş bir yerde geçmektedir. Bunların çoğu isim³² veya esmâ³³ şeklindedir.³⁴ Ayetlerin üçünde

²⁵ Çelebi, “İsim-müsemâmâ”, *DİA*, XXII, 548.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* XIV, 401.

²⁷ Âli İmran (3), 45.

²⁸ Hucûrât (49), 11. Meâli için bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili* VII, 221.

²⁹ Bk. Aynî, *Umdetü’l-kârî* XXII, 322; Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh* IX, 8; Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü’l-esmâ ve’l-künâ ve’l-elkâb*, s. 13.

³⁰ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* XIV, 401-403; İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s. 100.

³¹ Bk. Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü’l-esmâ ve’l-künâ ve’l-elkâb*, s. 13; Mustafa Galâyînî, *Câmiu’d-durûsi’l-Arabiyye* I, 110.

³² Bakara (2), 114; Âli İmrân (3), 45; Mâide (5), 4; En’âm (6), 118, 119, 121, 138; Hûd (11), 41; Meryem (19), 7; Hac (22), 28, 34, 36, 40; Nûr (24), 36; Neml (27), 30; Hucûrât (49), 11; Rahmân (55), 78; Vâkia (56), 74, 96; Saff (61), 6; Hâkka (69), 52; Müzzemmil (73), 8; İnsân (76), 25; A’lâ (87), 1, 15; Alâk (96), 1.

³³ Bakara (2), 31, 33; A’râf (7), 71, 180; Yûsuf (12), 40; İsrâ (17), 110; Tâhâ (20), 8; Necm (53), 23; Haşr (59), 24.

esmâ kelimesi “Allah’ın (c.c.) en güzel isimleri” manâsında “el-esmâü’l-hüsna الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى”³⁵ şeklinde geçmektedir ve Allah’a (c.c.) bu isimlerle dua edilmesi emredilmektedir.³⁶

“Âdem’e bütün isimleri öğretti”³⁷ âyetinde isim, eşyayı tanımak ve tanıtmak yönüyle vazolunmuştur. Bunun yanı sıra insanları birbirinden ayırt etmek, onları birer şahıs olarak tanımlamak için de isim kullanılmıştır. Allah Teâlâ, ilk insana Âdem ismini vermiştir. Hz. Îsâ’yı (a.s.) da el-Mesih Îsâ b. Meryem diye isimlendirmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ, Yahyâ Peygamber’e (a.s.) de ismini vermiş, bu ismin daha önce kimseye verilmediğini belirtmiştir.³⁸ Bir başka âyette ise Hz. Îsâ kendisinden sonra gelecek peygamberi müjdelirken Hz. Muhammed’in (s.a.) ismini Ahmed olarak bildirmiştir.³⁹

Hiz. Peygamber “Kıyâmet gününde isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız, öyleyse isimlerinizi güzelleştirin”⁴⁰ buyurmaktadır. Allah’a (c.c.) en güzel gelen isimlerin Abdullah ve Abdurrahman olduğunu;⁴¹ Allah’ın (c.c.) en sevmediği ismin ise Melikü’l-emlak olduğunu⁴² beyân etmiştir. Böylece kulluğu hatırlatan isimlerin güzel olduğu, tevhîd inancıyla çelişen veya kibre kapılmaya sebep olacak isimlerin hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hiz. Peygamber, sahâbeden ismi itaatsiz anlamına gelen Âs b. el-Esved’in ismini değiştirmiştir. Ona itaatkâr anlamına gelen Mutî’ ismini vermiştir.⁴³ Ayrıca Rasûlullah (s.a.) oğluna Hiz. İbrâhîm’in ismini vermiş ve peygamberlerin isimlerinin kullanılmasını tavsiye etmiştir.⁴⁴ Böylece güzel isimler olarak peygamber isimlerinin de tercih edilebileceği anlaşılmaktadır.⁴⁵

³⁴ Çelebi, “İsim-müsemma”, *DİA*, XXII, 549.

³⁵ A’raf (7), 180; İsrâ (17), 110; Tâhâ (20), 8; Haşr (59), 24.

³⁶ A’raf (7), 180.

³⁷ Bakara (2), 31.

³⁸ Meryem (19), 7.

³⁹ Saff (61), 6. Âyette geçen Ahmed ile özel isim ya da sıfat kastedildiği düşünülmektedir. Yâni; Hiz. Muhammed’in bir diğer ismi olarak Ahmed denilmiş olabilir. Yâhut “özüğüye lâıık biri” anlamında da Ahmed denilmiş olabilir. (Bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili* VIII, 12-13.) Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* X, 382-383.

⁴⁰ Ebû Dâvud, Edeb 69.

⁴¹ Müslim, Âdâb 2.

⁴² Buhârî, Edeb 114.

⁴³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 239; İbn Hacer, *İsâbe* VI, 105. Daha fazla örnek için bk. Hatice Arslan, *Hiz. Peygamberin (s.a.) Verdiğı veya Değıştirdiğı İsim, Lakap ve Künyeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁴ Bk. Buhârî, Edeb 109; Nevevî, *Ezkâr*, s. 288; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* XVIII, 619-620; Aynî, *Umdetü’l-kârî* XXII, 326-327.

⁴⁵ Bk. Aynî, *Umdetü’l-kârî* XXII, 327.

C. KÜNYE

1. Sözlük Anlamı

Künye (كُنْيَة) kelimesi, “maksadı üstü kapalı söyleme” anlamındaki kinâye (كِنَايَة) ile aynı kökten gelmektedir.⁴⁶ Çoğulu “künâ (كُنَى)”dır. Künye şu durumlarda kullanılmaktadır: Bir kişiye hürmet etmek ve onu yüceltmek, isim konumunda gelip sahibini belirlemek ve söylenmesi çirkin olan bir şeyi îmâ etmek.⁴⁷

Künye, insanların yanı sıra hayvanlar ve cansız varlıklar için de kullanılmıştır. Meselâ, aslan için “Ebu’l-hâris (çiftçinin/ekin ekenin babası)”, Mekke için “Ümmü’l-kurâ (köylerin/şehirlerin anası)”, bayrak için “Ümmü’l-harb (savaşın anası)” denilmektedir.⁴⁸ Mecdüddîn İbnü’l-Esîr (v. 606/1210) bu konu üzerine *el-Murassa’ fî l-âbâ’ ve l-ümmühât ve l-ebnâ ve l-benât ve l-ezvá’ ve z-zevât* adında müstakil bir eser kaleme almıştır.⁴⁹

2. İstılâhî Anlamı

Dilcilerin ve muhaddislerin çoğunluğuna göre ıstılâhta künye; baba (أَب) veya anne (أُم), lafızlarıyla başlayan her türlü aleme verilen addır.⁵⁰ Bu ikisinin yanı sıra künyenin; oğul (إِبْن), kız (بِنْت), erkek kardeş (أَخ), kız kardeş (أُخْت), amca (عَم), hala (عَمَّة), dayı (خَالَ), teyze (خَالَة) lafızlarıyla da başlayabileceği söylenmiştir ancak baba (أَب) veya anne (أُم) lafızlarına izâfe edilenleri meşhûr olmuştur, diğerlerinin kullanımı nâdirdir.⁵¹ Hadis ilminin künye bilgisi kitaplarında da baba (أَب) veya anne (أُم) lafızlarıyla başlayan künyelere yer verilmektedir.⁵²

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü l-Arab* XV, 233; Bozkurt, “Künye”, *DİA*, XXVI, 558.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü l-Arab* XV, 233; Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü l-esmâ ve l-künâ ve l-elkâb*, s. 15.

⁴⁸ Bk. Mûris Ebu’s-Sa’d Mîhâil, vd., “Künye”, *el-Mevsûatü l-Arabiyye*, XX, 113.

⁴⁹ Bk. Mecdüddîn İbnü’l-Esîr, *el-Murassa’*, s. 29-32.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü l-Arab* XV, 233-234; İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s. 100; Cürcânî, *Mu’cemü t-ta’rîfât*, s. 157; İbn Hacer, *Fethu l-bârî* XVIII, 648; Aynî, *Umdetü l-kârî* XXII, 321, 322, 339; Ali el-Kârî, *Mirkâtü l-mefâtih* IX, 8; Kefevî, *Külliyât*, s. 603; İbrâhîm Mustafâ, vd., *el-Mu’cemül-vasît*, s. 802; Müslim, *el-Künâ ve l-esmâ* I, 9 (Muhakikin Girişi).

⁵¹ Mûris Ebu’s-Sa’d Mîhâil, vd., “Künye”, *el-Mevsûatü l-Arabiyye*, XX, 113.

⁵² Künye kitaplarının çoğu erkek râvilerin künyesini tanıtır. Yâni; babası (أَب) lafızıyla başlayan künyeler vardır. Ancak künye sahibi kadın râvileri tanıtan künye kitapları da bulunmaktadır. Künye sahibi kadın râvilerin de verilmesine örnek olarak bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve l-künâ*, s. 31; Buhârî, *el-Künâ*, s. 92.

Bazı dilciler, künyelerden yergi ifâde edenleri müstesnâ kılıp bunlara lakap demişlerdir. “Cehâletin babası” anlamına gelen Ebû Cehil künyesi buna örnek verilebilir.⁵³ Câhiliye döneminde Ebû Cehil’in künyesi Ebu’l-Hakem’dır. Hz. Peygamber, Ebû Cehil’e bu küneyi İslâm’a olan düşmanlığı sebebiyle vermiştir.⁵⁴

Hadis âlimleri, Ebû Tûrâb (toprağın babası),⁵⁵ Ebû Leheb (ateşin babası) gibi baba (أَب) veya anne (أُم) lafızlarının canlı ismi veya sıfatı olmayan bir şeye izâfe edilenlerini, künye şeklinde lakap olarak nitelemişlerdir.⁵⁶ Bu sebeple Hz. Ali’nin künyelerinden olan Ebû Tûrâb’a, künye kitaplarında da lakap kitaplarında da yer verilebilmektedir.⁵⁷

3. Künye Verilme Sebepleri

Arap coğrafyasında bir gelenek olarak künye, kişiyi tanıtmada en çok tercih edilen yollardan biridir. Künye verilmesinin sebepleri olarak şunlar sayılabilir:

- **İlk Çocuğun İsmine Nispet Etme:** Künye genellikle ilk çocuğa göre verilir.⁵⁸ Hz. Peygamber’in künyesi de ilk evlâdının ismi sebebiyle Ebu’l-Kâsım’dır.⁵⁹ Ayrıca Hz. Peygamber bir sahâbînin künyesini değiştirirken ona çocuklarının ismini sorup ilk çocuğuna nispet etmiştir.⁶⁰ Ancak gerektiğinde bu kural gözetilmeyebilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), “Ebû Abdillâh” olarak künyelenmiştir. Oysaki ilk oğlunun adı “Sâlih”tir. Abdullâh küçük oğludur. İlk künyesi “Ebu Sâlih” olsa da “Ebu Abdillâh” künyesi meşhûr olmuştur.⁶¹ Hatta bazen hiç çocuğu olmayanlara da künye verilmiştir. Mesela, Hz. Peygamber, Hz. Âişe’ye yeğeni Abdullâh b. Zübeyr’e atfen Ümmü Abdillâh künyesini vermiştir.⁶²

⁵³ Zebîdî, *Tâcû’l-arûs* XXXVI, 433; Ömer b. Abdullâh, *Ahkâmü’l-esmâ ve’l-künâ ve’l-elkâb*, s. 15.

⁵⁴ Kapar, “Ebû Cehil”, *DİA*, X, 117.

⁵⁵ Ebû Tûrâb, Hz. Ali’nin künye şeklinde lakabıdır. Ona bu küneyi Hz. Peygamber vermiştir. Bk. Buhârî, Edeb 113; Ahmed b. Hanbel XXX, 256-257. Ebû Tûrâb’ın künye olarak zikredildiği yer için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 21. Lakap kabul edildiğine dair bk. İbn Hacer, *Nüzhetü’l-elbâb* II, 253.

⁵⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulumü’l-hadîs*, 331-332; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* XVIII, 639, 647-648; Aynî, *Umdetü’l-kârî* XXII, 339; Kefevî, *Külliyât*, s. 603; Ömer b. Abdullâh, *Ahkâmü’l-esmâ ve’l-künâ ve’l-elkâb*, s. 15; Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 172.

⁵⁷ Künye kitaplarında Ebû Tûrâb’a yer verildiğine örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 21. Lakap kitaplarında Ebû Tûrâb’a yer verildiğine örnek için bk. İbn Hacer, *Nüzhetü’l-elbâb* II, 253.

⁵⁸ Mecdüddin İbnü’l-Esîr, *el-Murassa’*, s. 38.

⁵⁹ Nevevî, *Ezkâr*, s. 294.

⁶⁰ Hânî’ b. Yezîd’in Ebu’l-Hakem olan künyesi Hz. Peygamber tarafından değiştirilmiştir. Büyük oğlu Şurayh dolayısıyla Ebû Şurayh künyesini vermiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 225.

⁶¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm* V, 1010, 1034.

⁶² Ahmed b. Hanbel III, 166, II, 99, 344, 513; Ebû Dâvud, Edeb 70.

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, Arap halkında künyenin doğuşu hakkında şu olaydan bahsetmektedir: İlk Arap krallarından birinin bir çocuğu olmuş. Çocuğunun asâletini korumak ve edepli bir şekilde yetişmesini sağlamak için onu uzak bir yere yollamış. Onu her konuda eğitecek kişileri ve dünya işlerinde ihtiyacı olan şeyleri de temin etmiş. Ayrıca yanına onunla birlikte yetişsinler diye çocuğun amcaoğullarını ve diğer soylu kimselerin çocuklarından akrânı olanları da göndermiş. Her yılın başında Kral, oğlunun yanına yolladığı akrânlarının babalarıyla birlikte oğlunu ziyârete gidermiş. Kralın oğlu babasına yanında getirdiği kişileri tanımak için kim olduklarını sorunca “Bu filânın babası, bu filânın babası” dermiş. Yani bu senin yanında olan şu çocuğun babası diyerek oğluna yanındaki kimseleri tanıttırmış. Araplarda künye böyle ortaya çıkıp yayılmış hatta her insan, oğlunun ismiyle anılır olmuş.⁶³

- **Yüceltme ve Hürmet:** Künye kişiyi isminden başka bir şeyle daha iyi tanıttığı için kişiyi yüceltme olarak addedilmiştir.⁶⁴ Öyle ki künye kullanımı yazışmalarda dikkat edilen bir ölçü olmuştur. Akrânına veya kendinden büyük birine mektup yazılıyorsa künyesini zikretmek bir görgü kuralı haline gelmiştir.⁶⁵ Benzer bir şekilde künye saygı ifâde ettiğinden, sadece künyeleriyle tanınıyor veya künyeleri isimlerinden daha meşhûr olmadığı müddetçe müelliflerin kitaplarında künyelerini zikretmemeleri edep gereği olarak görülmüştür.⁶⁶

Künyenin sadece saygı için kullanılmadığı da vâkidir. Bu duruma Ebû Leheb, örnek verilebilir. Ebû Leheb azılı bir müşriktir. Kur'an-ı Kerîm'de geçen tek künye Ebû Leheb'dir ve anıldığı bu tek yerde Allah'ın (c.c.) kendisine açıkça laneti bulunmaktadır.⁶⁷ Âyette Ebû Leheb künyesinin kullanılmasının sebebi hakkında üç farklı yorumda bulunulmuştur. İlki, Ebû Leheb künyesiyle şöhrat bulduğu için künyesiyle anıldığı yorumudur. İkincisi, asıl isminin Abdüluzzâ yani; bir puta nisbet edilmiş olduğundan Ebû Leheb künyesiyle anılmış olabileceği yorumudur. Bir diğer görüşte de künyesi Ebû Utbe olup Ebû Leheb lakabıdır. Ateşin babası anlamına gelen bu künye şeklindeki lakabı ile cehennem ehlinden olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸ Nevevî (v.

⁶³ Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *el-Murassa'*, 36.

⁶⁴ Kefevî, *Külliyât*, s. 603; Zebîdî, *Müzîlû nikâbi'l-hafâ*, s. 6; Muhammed b. Hasen Radî, *Şerhu'r-Radî li-Kâfiye* III, 264-265.

⁶⁵ Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâîl, vd., “Künye”, *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XX, 114.

⁶⁶ Nevevî, *Ezkâr*, s. 294; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn* III, 235.

⁶⁷ Tebbet (111), 1.

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* X, 50-51. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XVIII, 647-648; Aynî, *Umdetü'l-kârî* XXII, 339; Muhammed Rızâ, “el-Künye hakikâtühâ ve meyyizâtühâ ve eserühâ fi'l-hadara ve'l-ulûmi'l-islamiyye”, *Müessesetü'l-Beyt: Tûrâsünâ*, sayı: 4 (17), s. 39.

676/1277), müşriklerin künyelerinin kullanılmasının sadece künyeleriyle tanınıyor olduklarında veya ismiyle hitap edilmelerinde fitne endişesi bulunduğu künyelerinin kullanılmasının câiz olduğunu söylemiştir. Bu görüşüne, Ebû Leheb'in künyesinin geçtiği âyeti, hadislerde münafık Abdullah b. Übey b. Selül'ün Ebû Hubâb künyesiyle anılmasını ve Hz. Peygamber'in (s.a.) amcası Abdülmenaf'ın Ebû Tâlib künyesiyle geçmesini delil göstermiştir.⁶⁹

- **Şahsa Uygun Olması:** Bazen künyeler sahibine onun yaşadığı özel bir duruma istinâden verilmiştir. Hz. Ali'nin künyelerinden biri olan Ebû Tûrâb ve Hz. Ebû Bekr'in künyesi bu duruma örnek verilebilir.⁷⁰ Ebû Tûrâb künyesi Hz. Ali'ye Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Bir rivâyete göre Hz. Ali, eşi Hz. Fâtıma ile münâkaşa edince Mescid-i Nebevî'ye gitmiştir. Burada mescidin duvarının gölgesinde uyurken üzeri tozlanmıştır. Hz. Peygamber de onun bu hâlini görünce Hz. Ali'ye latîfe ile Ebû Tûrâb (toprağın babası yâni; topraklı) diye seslenmiştir.⁷¹ Bir diğer örnek ise Ebû Hüreyre (kediciklerin babası) künyesidir. Meşhûr sahâbî Ebû Hüreyre, kedileri sevdiği için bu şekilde künyelenmiştir.⁷² Bu tür künyeler nâdir olarak kabul edilmiştir.⁷³

- **Tefâül:** Künye hayra yönlendirmesi umuduyla da verilmiştir. Ya küçük çocuklara künye verilerek çocuğu olana kadar yaşaması ya da birisine "Ebu'l-Hayr (hayrın babası)", "Ebu'l-Misk (güzel kokunun babası)" gibi anlamı güzel künyeler verilerek kişiyi mânevî yönden etkilemesi arzulanır.⁷⁴ Zemahşerî (v. 538/1144), "Künye nasiplemdir" diyerek bu duruma işaret etmiştir.⁷⁵ Hz. Peygamber'in de yeni doğanlara künye verdiği vâkidir. Meselâ Hz. Ebû Bekr'in torunu Abdullah b. Zübeyr doğduğunda onu Abdullah olarak isimlendirmiş ve Ebû Bekr olarak künyelemiştir.⁷⁶

- **İsmi Gizleme:** Künyenin kullanılma sebebi olarak Arapların çok savaşan bir millet olması dolayısıyla savaşlarda isimlerini gizleme ihtiyacı hissetmeleri ihtimâlden de bahsedilmiştir. Dilelerin "künye"yi "örtü" olarak tefsir etmeleri bu

⁶⁹ Nevevî, *Ezkâr*, 296; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XVIII, 647.

⁷⁰ Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâil, vd., "Künye", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XX, 113; Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, s. 29.

⁷¹ Buhârî, Edeb 113; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 21. Diğer bir rivâyete göre Hz. Ali, Zul'uşeyre Gazvesi'nde bir konak yerinde uyuyakalmış ve üzeri tozlanmıştır. Hz. Peygamber de onu görünce "Kalk Ebû Tûrâb" diye seslenmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel XXX, 256-257.

⁷² Tirmizî, Menâkıb 46.

⁷³ Mecdüddin İbnü'l-Esir, *el-Murassa'*, s. 38.

⁷⁴ Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, s. 29.

⁷⁵ Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâil, vd., "Künye", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XX, 113.

⁷⁶ İbn Hacer, *İsâbe* IV, 78-80.

yorumu teyit etmektedir.⁷⁷ Her ne kadar künye kullanımının asıl nedeninin ismi gizleme olduğu kesin olmasa da bu durum künyelenme sebeplerinden biri olabilir.

Kişi, ismi hoş olmadığında ismini söylemekten kaçınabilmek için künyesiyle kendini tanıtabilir. Râgıb el-İsfahânî'nin (v. 400/1010 sonrası ?) anlattığına göre bir halîfenin çocuğu için ona güzel huylu bir hoca getirmişler. Halîfe, hocaya ismini sorduğunda “Künyem Ebu'l-Kâsım” demiş, tekrar sorduğunda hoca yine aynı cevabı vererek “Zârûretten dolayı künye edindim” diye eklemiştir. Bunun üzerine halîfe o kimsenin bu tavrını beğenmiş ve evlâdını yetiştirmesine râzı olmuştur.⁷⁸

- **Lakap Verilme Korkusu:** Belirtildiği üzere bazen insanlar isimleri dışında ayrıca bir vasfa ihtiyaç duyabilirler. Böyle durumlarda künyesi veya uygun bir lakabı yoksa yaratılışlarına, ahlâklarına bakılarak lakaplandırılabilirler. Hoşlanmayacağı bir şeyle lakaplanma ihtimalleri olunca da künye kullanmayı tercih edebilirler.⁷⁹ Nitekim Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn (v. 118 ?) , Ma'mer b. Huseym'e künyesini sorduğunda Ma'mer b. Huseym (v. ?) “Künyem yok çünkü benim çocuğum yok” demiştir. Bunun üzerine Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, “Künye almaya mâni yoktur. Biz çocuklarımız küçükken lakapları üstün gelir korkusuyla onlara künye verirdik” demiş ve ona “Ebû Abdillâh” künyesini vermiştir.⁸⁰

- **Terbiye:** Bazen de çocuklara olgunlaşmaları, sorumluluk hissetmeleri için künye verilmiştir. Künye sayesinde insanlar onlara değer verir, onlara birbirlerine hitap ettiği gibi hitap ederler. Çocuklar da bu şekilde hem özgüvenli olur hem de çabuk olgunlaşırlar.⁸¹ Meselâ Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in oğlu Abdurrahman'a temyiz çağında iken Ebû İsmâ künyesini vermiştir.⁸²

- **İsmi Belirli Bir Künyeyle İrtibatlı Olması:** Bazı isimler belirli künyelerle irtibatlı olmuştur. Mesela İbrâhîm ismine Ebû Halîl, Ebû İsmâil ya da Ebû Ya'kûb; Ali ismine Ebu'l-Hasen; Yâsir ismine Ebû Ammâr künyesi verilmektedir.⁸³ Çünkü İbrâhîm ismi anıldığında ilk önce Hz. İbrâhîm (a.s.) gelir. Hz. İbrâhîm'in lakabı Halîlullah, oğlunun ismi Hz. İsmâil (a.s.) olduğundan İbrâhîm ismini bu isimlerle irtibatlandırma

⁷⁷ Muhammed Rızâ, “el-Künye hakikâtühâ ve meyyizâtühâ ve eserühâ fi'l-hadara ve'l-ulûmi'l-islamiyye”, *Müessesetü'l-Beyt: Tûrâsünâ*, sayı: 4 (17), s. 9-10.

⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-Udebâ* II, 369.

⁷⁹ Ömer b. Abdullâh, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, s. 30.

⁸⁰ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 1028; İbn Hacer, *Nüzhetü'l-elbâb* I, 42.

⁸¹ Ömer b. Abdullâh, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, s. 31.

⁸² İbn Hacer, *İsâbe* IV, 286.

⁸³ Ebû Üveys İbrâhîm, *Esmâü'n-nâs fi'l-memleketi'l-Arabiyye*, s. 20.

durumu yaygınlaşmıştır. Hz. Ya'kûb (a.s.) da yine Hz. İbrâhîm'in torunu olduğundan İbrâhîm ismiyle irtibatlandırılmıştır. Aynı şekilde meşhûr sahâbîlerin isimleri de kendileri gibi meşhûr olan oğullarına nispet edilmiştir. Hz. Ali'nin de künyelerinden biri de oğlu Hasan dolayısıyla Ebu'l-Hasen'dir ve bu sebeple Ali isminde Ebu'l-Hasen künyesi verilmiştir.

4. Hz. Peygamber'in Künyesini Almak

Sahâbîler (r.a.), çocuklarına Hz. Peygamber'in ismi ile birlikte künyesini⁸⁴ vermek istemişlerdir. Rasûlullah (s.a.) isminin verilebileceğini belirtmiş ancak künyesi ile künyelenilmesini yasaklamıştır.⁸⁵ Başka bir rivâyette ise daha özel bir şekilde isminin ve künyesininin beraber alınmasını yasaklamıştır.⁸⁶ Bu sebeple sahâbe Hz. Peygamber'in künyesinin alınmamasına dikkat etmiş, ashâbtan biri çocuğuna el-Kâsım ismini koyunca Ebu'l-Kâsım diye künyelenebileceğinden onu uyarmışlardır.⁸⁷ Bununla birlikte bir gün Hz. Ali Hz. Peygamber'e vefatından sonra bir evlâdı olursa O'nun (s.a.) ismini ve künyesini verip veremeyeceğini sormuş, Allah Rasûlü (s.a.) de izin vermiştir.⁸⁸ Bu izin Hz. Ali'ye özel mi yoksa genel mi olduğu tartışılabilir da Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefîyye dışında ismi Muhammed ve Ahmed olanlardan Ebu'l-Kâsım künyesini alanlar olduğu bilinmektedir.⁸⁹

Ebu'l-Kâsım künyesini almaya dair üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüş Hz. Ali'ye verilen ruhsat ile birlikte âlim ve fakihlerden ismi Muhammed olup Ebu'l-Kâsım künyesine sahip olanlar delil gösterilerek Hz. Peygamber'in künyesiyle künyelenmede hiçbir beis olmadığı yönündedir. Bu görüş Mâlikîlere ait olup en çok kabul edilen görüştür. İkinci görüş Ebu'l-Kâsım künyesinin hiçbir şekilde alınamayacağı doğrultusundadır. Bu görüş ise Şâfiî ve Zâhirîlere aittir. Bu sebeple Zâhirîler, bir kimsenin ismi Muhammed olmasa dahi çocuğuna el-Kâsım ismini

⁸⁴ Burada bahsedilen künyesi Hz. Peygamber'in meşhûr olan künyesi Ebu'l-Kâsım'dır.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel XII, 333, 334; XIII, 92; XV, 47, 550, XVI, 423; XIX, 180, 249, XX, 147, 284; XXII, 90, 133, 263, 264; XXIII, 219, 225, 336; Buhârî, İlim 38; Buhârî, Edeb 106; Buyû' 49; Humus 7; Menâkıb 20; Müslim, Âdâb 1, 3, 4, 5, 6, 8; İbn Mâce, Edeb 33; Ebû Dâvud, Edeb 73; Tirmizî, Edeb 68.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel XXV, 9; XXXVIII, 174; Ebû Dâvud, Edeb 74; Tirmizî, Edeb 68.

⁸⁷ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 10; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XVIII, 608;

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel II, 135; Ebû Dâvud, Edeb 75; Tirmizî, Edeb 68; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 12.

⁸⁹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 12-13; Hâkim el-Kebîr, *el-Esmâ ve'l-künâ* I, 64-69. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserinin girişinde, Hz. Peygamber'in künyesini ve sonra bu bilgileri özel olarak ele aldığından, ikinci bölümde Hz. Peygamber'in künyesini almak konusuna tekrar değinilecektir.

vermesinin câiz olmadığını söylerler. Üçüncü görüşe göre ise yasak yalnızca ismi Muhammed olanlara yöneliktir.⁹⁰

D. LAKAP

1. Sözlük Anlamı

Sözlükte lakap (لَقَب), “nebez (نَبَز)” olarak açıklanmaktadır.⁹¹ Nebez “bir kimseye gizli kalmasını istediği bir kusuruyla hitap etmek” anlamındadır.⁹² Ancak lakap, zamanla güzel vasıflar için de kullanılmaya başlanmıştır. Böylece “kişinin severek aldığı, onu toplum içinde yücelten ad, sıfat, vasıf” anlamındaki na’t (نَعْت) kelimesiyle de açıklanır hâle gelmiştir. Na’t her ne kadar genellikle övgü anlamında kullanılsa da yericı vasıflar için de kullanılmaktadır. Sonuç olarak lakap sözlükte “övgü veya yergi ifade eden isim ve sıfat” demektir.⁹³

2. Istılâhî Anlamı

Istılâhta lakap, “kişiye ilk isminden sonra konulan, övgü veya yergi anlamı içeren alem”⁹⁴ demektir. Sıfat konumunda olması sebebiyle bazı tanımlarda nisbe de lakap tanımına dâhil edilmiştir.⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de “Birbirinizi karalamayın, birbirinize kötü lakap takmayın”⁹⁶ buyrularak insanları kötülemek, küçümsemek veya kusurlarını belirtmek üzere olan lakapların takılması yasaklanmıştır. Âyette lakap takmak “ولا تباذروا بالألقاب” şeklinde nebez kökünden fiille yasaklandığından yasağın kötü anlam içeren lakaplara has olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷

⁹⁰ Nevevî, *Ezkâr*, s. 295-296; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XVIII, 608-609; Aynî, *Umdetü'l-kârî* XXII, 321-322; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 121-122.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* I, 743.

⁹² Bozkurt, “Lakap”, *DİA*, XXVII, 65.

⁹³ Bozkurt, “Lakap”, *DİA*, XXVII, 65; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 141.

⁹⁴ İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 100; Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, s. 162; İbrâhîm Mustafâ, vd., *el-Mu'cemül-vasît*, s. 833; Aynî, *Umdetü'l-kârî* XXII, 322; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ* IX, 8.

⁹⁵ Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye* I, 110.

⁹⁶ Hucûrat 49/11.

⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* VII, 224-225.

3. Lakap Verilme Sebepleri

Şahsı daha iyi belirlemeyi sağlamak üzere künye dışında tercih edilen yollardan biri de lakaptır. Lakapların verilme sebepleri şunlardır:

- **Nebez ve zem (Kusuru ifşâ ve yerme):** Bu durum ayrıca lakabın ilk kullanım sebebidir. Cahiliye döneminde lakap çoğunlukla insanları kötülemek üzere kullanılmıştır. Nitekim yukarıda belirtilen âyetle Allah (c.c.) bu hususu yasaklamıştır.⁹⁸

- **Medh ve ta'zîm (Övme ve yüceltme/saygı gösterme):** Aşağılama ve tahkîrden sonra lakabın kullanılma amacı sahibini övmek veya yüceltmek olmuştur. İslâm'da kullanılan ilk lakap Hz. Ebû Bekr'e verilen "Atîk (azâd edilmiş)"tir.⁹⁹ Zamanla insanların isim veya künyeleri unutulurken lakapları meşhûr olmaya başlamıştır. Bu duruma Hz. Peygamber'in hizmetkârlığını yapan Sefîne (r.a.) örnek verilebilir. Bir sefer sırasında sahâbîler yorulunca onların çokça eşyasını bir anda taşımış, bunu gören Hz. Peygamber ona "yük taşımaya yarayan büyük taşıt, gemi" anlamına gelen Sefîne lakabıyla iltifatta bulunmuştur.¹⁰⁰ Sefîne bu iltifattan sonra sadece bu lakapla anılmayı istemiş ve zamanla hakkında farklı görüşler söz konusu olacak derecede ismi unutulmuştur.¹⁰¹

- **Şahsî Tanıtma:** Yerme amacı gütmeyen şahsı belirlemek üzere verilen ve toplumda yaygınlaşan "a'meş (gözü yaşlı, çapaklı)", "ahvel (şası)", "tavîl (uzun)", "akra' (kel)" gibi fizikî kusurlara dayalı lakaplar kötü sayılmayıp kullanılması câiz görülmüştür.¹⁰²

- **Nisbe:** Kabîle, belde, vatan veya mesleğe mensubiyeti gösteren bir lakap da verilebilir. Kabîle için Adnânî, belde için -Suriye'nin Nevâ köyüne nispet edilen- Nevevî, meslek için Cevzî (ceviz yetiştiricisi) örnekleri verilebilir.¹⁰³

4. İsim-Künye-Lakap Arasındaki İlişki

İsim, künye ve lakap arasındaki ilişki kısaca şöyle açıklanabilir: İsim, künye ve lakap şahsı adlandırmak ve onu diğerlerinden ayırmak için bir alem olma noktasında

⁹⁸ Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, s. 33.

⁹⁹ Tirmizî, Menâkıb 16; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 143.

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel XXXVI, 250-251.

¹⁰¹ Keskin, "Sefîne", *DİA*, XXXVI, 302.

¹⁰² Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 143-147; Bozkurt, "Lakap", *DİA*, XXVII, 66.

¹⁰³ Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, s. 37-38.

ortaktırlar.¹⁰⁴ Ancak üç husûsta birbirlerinden ayrılırlar. İlk husûs; ismin, şahsa verilen ilk alem olması, künye ve lakabın da sonradan verilmeleridir. İkincisi; delalet ettikleri şey yönünden isim için bir şart olmamasıdır. Künye ve lakabın ise, zâid bir manâya delalet etmesi yâni; künyenin şahsı yüceltmesi, lakabın ise şahsı övmesi veya yermesi gerekir. Son olarak künye; baba (أَب) ve anne (أُم) gibi belirli lafızlara izâfe edilmiş mürekkebe bir yapıda olmazsa olmaz. Buna karşılık isim ve lakab müfred de mürekkebe de olabilirler. Hatta isim ve lakap, künyenin aksine mürekkebe olduklarında baba (أَب) veya anne (أُم) lafızları dışında herhangi bir lafza da izafe edilebilirler.¹⁰⁵

Lakap ile künye arasındaki farkı daha net açıklamak gerekirse; lakaptaki övgü kelimenin manâsıyla gerçekleşirken künyedeki övgü bizzat künyeyleme eylemiyle olur.¹⁰⁶ Öyle ki künyesi varken kişiye ismiyle hitap edilmesi bazılarınca tahkir olarak addedilmiştir.¹⁰⁷

E. NİSBE

1. Sözlük Anlamı

Sözlükte nisbe (نِسْبَة), “ilgi kurmak, nisbet etmek, atfetmek, akraba olmak, yakın olmak” demektir. Neseb (نَسَب) kökünden gelen bir kelimedir. Nisbenin çoğulu “niseb (نِسَب)””; nesebin çoğulu “ensâb (أَنْسَاب)”tır. Genellikle ismin sonuna öncesi esreli olan şeddeli bir yâ (yâ-ı nisbet) harfi getirilerek yapılır. Nisbeler ma’rife olur.¹⁰⁸ el-Mekkî (المَكِّي) örneğinde olduğu gibi.

2. Istılâhî Anlamı

Istılâhta nisbe “bir şeyin bir yere, bir âile, kabîle veya topluluğa, bir dîn yahut mezhebe, bir meslek ya da san’ata, bir sıfâta vb. bağlanması, onunla ilişkilendirilmesi”

¹⁰⁴ İbn Hişam en-Nahvî, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s. 100; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* X, 560; Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü’l-esmâ ve’l-künâ ve’l-elkâb*, s. 17.

¹⁰⁵ Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü’l-esmâ ve’l-künâ ve’l-elkâb*, s. 17-18.

¹⁰⁶ Muhammed b. Hasen Radî, *Şerhu’r-Radî li-Kâfiye* III, 265.

¹⁰⁷ Bk. Kefevî, *Külliyât*, 603; Zebîdî, *Müzîlû nikâbi’l-hafâ*, s. 6;

¹⁰⁸ Avcı, “Nisbe”, *DİA*, XXXIII, 142.

demektir.¹⁰⁹ Araplarda şahıslara verilen nisbelerde aslanan kişinin babasına nispet edilmesidir. Ancak yerleşik hayata geçmeleriyle şehirlere nispet yaygınlaşmıştır.¹¹⁰

3. Şahsın Kimliğinin Belirtilmesi

Hitâpta nezâket için aslanan künyeyi öncelemektir. Yukarıda da belirtildiği üzere künyede kişiyi yüceltme vardır. Böylelikle ona olan saygı gösterilmiş olur. Özellikle fazilet sahibi kişilere künyeleriyle hitap etmek avâm için de havâs için de âdâptan kabul edilmiştir. Yazışmalarda da görgü kuralı olarak buna dikkat edilir. Hadis âlimleri hocalarından aldıkları rivâyetleri yazarken genellikle önce hocasının künyesini sonra ismini yazarlar. Bununla birlikte eğer kişi kitabında veya başka bir yerde kendi adını zikredecekse; künyesi isminden daha meşhûr veya daha çok künyesiyle tanınıyor olmadıkça zikretmemelidir.¹¹¹ Ancak bazı şahısların isimleri, lakapları veya nisbeleri künyelerinden daha çok bilinmektedir. Bu durumlarda karışıklık olmaması için en çok bilinen ismini belirtmek gerekmektedir. Özellikle hadis ilminde râvinin hocasının bilinen ismini zikredip zikretmediğine dikkat edilmiştir. Râvi, hocasının adalet veya zabtındaki bir kusuru gizlemek üzere az bilinen ya da bilinmeyen bir ismini vererek saklıyorsa bu durum o râvinin güvenilirliğini zedeleyen bir mesele olarak görülmüştür.¹¹²

Dil bilgisi açısından isim ve künyenin yazılışına gelince sadece isim ve künye anılacaksa ikisinden birini öncelemek tercihe bağlıdır. İ'râb olarak ikinci gelen ilkinin tâbi olur.¹¹³ Eğer isim ve künyeyle birlikte lakap da yazılacaksa künye öncelenir, sonra isim, sonra da lakap yazılır.¹¹⁴ Sadece künye ve lakap yazıldığında ise önceleme tercihe bağlı olur. Sadece isim ve lakap yazıldığında fasîh olan ise ismin öncelenmesidir. Çünkü lakap sıfat mesâbesindedir.¹¹⁵ Ancak el-Mesîh İsâ b. Meryem örneğinde olduğu gibi eğer lakap daha meşhûrsa isimden önce gelebilir.¹¹⁶ Sadece isim ve lakap yazıldığında i'râblarında dikkat edilmesi gereken bazı kâideler vardır. Eğer ikisi de

¹⁰⁹ Avcı, "Nisbe", *DİA*, XXXIII, 142.

¹¹⁰ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 159.

¹¹¹ Nevevî, *Ezkâr*, s. 251.

¹¹² Istılâhta "tedlîs-i şüyûh" olarak adlandırılan bu duruma ileride hadis ilminde künye bilgisinin önemi başlığında değinilecektir. Tedlîs-i şüyûh için bk. Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 345-350; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 74-76; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* I, 331-338.

¹¹³ Kefevî, *Külliyât*, s. 603; Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye* I, 111; Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâil, vd., "Künye", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XX, 114.

¹¹⁴ Kefevî, *Külliyât*, s. 603; Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâil, vd., "Künye", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XX, 114.

¹¹⁵ Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye* I, 111; Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâil, vd., "Lakab", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XXI, 144.

¹¹⁶ Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâil, vd., "Künye", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, XX, 114.

izâfeli yapıda olurlarsa (Abdullah Zeynelabidin gibi) veya herhangi biri izâfeli olursa (Zeyd Zeynelabidin veya Abdullah Kuffe gibi) ikinci gelen bedel veya atfû beyan olarak i'rabta ilkine uymalıdır. Eğer ikisi de müfred olurlarsa (Zeyd Kuffe veya Saîd Kurz gibi) ya lakab isme tâbi olur ya da izâfe edilir ki çoğunlukla izâfe edilmektedir.¹¹⁷ Nisbe de sıfat konumunda olduğundan genellikle sonda yazılmaktadır.¹¹⁸

II. HADİS İLMİNDE İSİM VE KÜNYELER

İsim ve künyeler bilgisi, hadis ilminin önemli bir kolu olan “ricâlü'l-hadîs”in¹¹⁹ bir dalıdır. Ricâlü'l-hadîs, hadisın râvilerinin ve rivâyetin niteliğinin belirtildiği isnâd¹²⁰ üzerine yapılan çalışmalar neticesinde doğmuş bir ilimdir. Hadisin güvenilirliğini temin eden bu çalışmalar hadis ilminin önemli bir alanı hâline gelmiştir.¹²¹ Hadis ilminde isim ve künye bilgisinin önemini anlamak için öncelikle ricâl ilmi içerisindeki yeri belirlenecek, daha sonra konusu, amacı ve kaynakları tanıtılacaktır.

A. RÂVİNİN KİMLİK BİLGİSİ

Ricâl ilmi, hadis ilminin yarısı olarak kabul edilebilir. Ali b. Medînî'ye (v. 234/848-849) nispet edilen “Hadisin manâları üzerinde tefakkûh etmek bu ilmin yarısı, ricâl bilgisi diğer yarısıdır”¹²² sözü bunu teyit eder. Ma'rifetü'r-ricâl olarak da adlandırılan ricâl bilgisi, bünyesinde pek çok alt ilim dallarını barındırmaktadır. Râvilerin tabakaları, isimleri, künyeleri, lakapları, nisbeleri, vefat tarihleri, hoca-talebe ilişkileri, yaşadıkları bölgeler, özellikleri, kimliklerindeki karışıklıklar ve cerh-ta'dîl

¹¹⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 100-101.

¹¹⁸ İbn Yûnus, *Târîh* I, 7-8; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* V, 3-10. Künyenin dil bilgisi açısından incelenmesine dair daha ayrıntılı bilgilendirme için bk. Recep Şahinli, *Arap Dilinde Künye*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), 2019.

¹¹⁹ Hatiboğlu, “Ricâlü'l-Hadîs”, *DİA*, XXXV, 83-86.

¹²⁰ Hadis ıstılâhında isnâd “bir metni, bir sözü başından itibaren birbirine nakledenleri özel sözlerle sıralayarak bu metni, bu sözü söyleyenine/yapanına nispet etme, dayandırma” anlamına gelir. Hadis denildiğinde ilk akla gelen Hz. Peygamber'e nispet edilen bir söz, fiil veya takrîrin yer aldığı metin kısmıdır. Ancak hadis ilminde metinden önce rivâyetin güvenilirliğini temin için bir sened zikredilir. Isnâd bu senedi de ifâde eden hadis ilmine özgü bir sistemdir. Bk. Aşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, s. 17-32; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 149-150.

¹²¹ Ricâl ilmi konusunda geniş bilgi için bk. Aşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, s. 35-51.

¹²² Rânehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 320.

durumları bu alt ilimleri oluşturan konulardır. Genel olarak bakıldığında bu alt ilimler de ricâl bilgisi ve ricâl tenkîdi olarak iki bölüme ayrılmaktadır.¹²³

Ricâl bilgisi râvinin kimliğini ve durumunu tespit etmeye yararken, ricâl tenkîdi ricâl bilgisinden aldığı bilgilerle râvinin hadis naklindeki güvenilirliğini belirler. Aslında ricâl bilgisi ve tenkidi birbirini etkilediğinden sıklıkla aynı anda yapılmış hatta ricâl ilmi eserlerinin birçoğunda bu râvi bilgisine ve cerh-ta'dîline dair bilgiler birlikte nakledilmiştir. Buhârî'nin (v. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'i, İbn Ebî Hâtim'in (v. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i buna örnek olarak gösterilebilir. Bu sebeple kesin ayrımlar yapmak zorlaşmıştır.¹²⁴ Ancak ricâl ilminin alt dallarını incelerken bu ayrımlar konunun anlaşılmasını ve önemini tayin etmeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca alt dallarda telif edilen müstakil eserler de bu ayrımın yapılmasında etkili olmuştur.

B. RÂVİNİN KİMLİK BİLGİSİNİN MUHTEVÂSI

Râvilerin kimlik bilgisinin temelini; isim, künye, lakap ve nesep bilgileri oluşturur. Hadisin isnâdında bu bilgilerin hepsi bir anda zikredilmez. Bir râvi künyesi veya lakabıyla meşhûr olmuşsa ismi verilmeden sadece künyesi veya lakabı verilebilir. Bazen de bir yerde râvinin ismi ve künyesi veya ismi ve lakabı birlikte verilip başka bir yerde yalnız künyesi veya yalnız lakabı verilebilir. Bazen bu gibi durumlar sonucunda, râvinin kim olduğundan emin olunamaması veya birbirinden farklı şahıslar zannedilmesi gibi müşküller oluşur. Ya da bir râvinin isim, künye veya lakabının yazılışı başka râvinin isim, künye veya lakabıyla benzerlik gösterdiğinde kimlik karışıklıklarına sebep olabilir. Çünkü yazılışları aynı okunuşları farklı olan (سَلَامٌ - سَلَامٌ gibi)¹²⁵ ya da benzer telaffuzlu seslerin bulunduğu (الْحَمَّالُ - الْجَمَّالُ gibi)¹²⁶ isimler vardır. Bazen de aynı isme sahip birden fazla râvi olabilmektedir. Meselâ Halîl b. Ahmed isimli altı farklı şahıs vardır.¹²⁷ Bu gibi karışıklıkları önlemek üzere erken dönemlerden itibaren râvilerin kimliklerine dair eserler tasnif edilmiştir.¹²⁸ Râvilerin kimlik bilgileri

¹²³ Emin Âşıkutlu, ricâl ilminin konusunu açıklarken bu ilmin iki kategoriye ayrılabilceğini söylemiştir. Bu kategoriler; “ricâl tarih bilgisi” ve “ricâl tenkidi (cerh-ta'dîl)” şeklindedir. Bk. Âşıkutlu, *Rical İlmine Giriş*, s. 40.

¹²⁴ Âşıkutlu, *Rical İlmine Giriş*, s. 35-51; Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 86-92; Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 53-58; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 46-48; Hatiboğlu, “Ricâlü'l-hadîs”, *DİA*, XXXV, s. 84.

¹²⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 345.

¹²⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 348.

¹²⁷ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 358.

¹²⁸ Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 183-184.

içerisinde künye bilgisinin konumunu görebilmek üzere bu bilgilerle ilgili alt dallara kısaca değinilecektir.¹²⁹

- **İsimler ve Künyeler Bilgisi (el-Esmâ ve'l-künâ):** Senedlerde râvilerin isim ve künyeleri birlikte verildiğinde ayrı şahıslar zannedilmemesi için veya isim ve künyeleri verilmediği hâlde aynı şahıs zannedilerek birleştirilmemesi için râvilerin isim-künye bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple esmâ ve künâ türü kitaplarda râvi künye bilgisi özel olarak ele alınır. İsim ve künyeler bilgisinin konusu, önemi, amacı, yöntemi ve literatürü aşağıda detaylıca verilecektir.

- **Lakaplar (Elkâb):** Lakaplar isimleri unutturabilecek kadar çok kullanıldığından isimlerle karışabilir. Bu sebeple şahıslara ait lakap bilgilerini toplayan eserler telif edilmiştir. Ebû Bekr Ahmed b. Abdîrrahman eş-Şîrâzî (v. 411/1020) ve Ebu'l-Fazl Ali b. Hüseyin el-Felekî (v. 427/1036) bu konuda eser telif etmişlerdir.¹³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Abdîrrahman eş-Şîrâzî'nin eseri *Kitâbü'l-elkâb*, Ebu'l-Fadl Ali b. Hüseyin'in eseri *Münteha'l-kemâl fî ma'rifeti'r-ricâl* adındadır.¹³¹

- **Nesep/Nisbe (Ensab/Niseb):** Râviler birden fazla nisbeye sahip olabilirler. Senedlerde değişik nisbelerinin kullanılması karışıklık oluşturabilir. Ayrıca bazı nisbeler birden fazla anlama tekâbüle edebilir. Bu sebeple hadis âlimleri tarafından kabîlelere, bölgelere, şehir ve beldelere, mesleklere vb. dayanan nisbelere dair bilgiler derlenmiştir. Bu konuda telif edilen en meşhûr eser Sem'ânî'nin (v. 562/1166) *el-Ensâb* adlı eseridir.¹³²

- **Yazı Şekli Benzer Ancak Telaffuzu Farklı İsim, Künye, Lakap ve Nisbeler (Mu'telif-Muhtelif):** Bu konudaki en meşhûr eseri İbn Mâkûlâ (v. 475/1082) *el-İkmâl fî ref'i'l irtiyab ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fî'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensab* adıyla telif etmiştir.¹³³

- **Yazı Şekli ve Telaffuzu Aynı Fakat Farklı Şahıslara Ait İsim, Künye ve Nisbeler (Müttelik-Müfterik):** İsim, künye ve nisbelerin benzerliği sekiz gruba ayrılmıştır: İsmi ve baba ismi aynı olanlar, ismi, baba ismi ve dede ismi aynı olanlar, künyesi ve nisbesi aynı olanlar, ismi babasının künyesi olanlar, ismi ve baba ismi ile

¹²⁹ Ricâl bilgisine dair türlerin sıralamasında Mehmet Eren'in *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları* kitabından faydalanılmıştır. Bk. Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, 30-34.

¹³⁰ İbnü's-Salâh, *Ulumü'l-hadîs*, s. 338.

¹³¹ Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, s. 151.

¹³² Eren, *a.g.e.*, s. 167-187.

¹³³ İbnü's-Salâh, *Ulumü'l-hadîs*, s. 344.

nisbesi aynı olanlar, (senedlerde) sadece isim veya sadece künye ile belirtildiğinde isim ve künyede ortak olan diğer râvilerle karışanlar, nisbesi aynı olanlar.¹³⁴ Bu sekiz gruptaki sadece ismi veya sadece künyesi belirtildiğinden aynı isme veya künyeye sahip diğer râvilerle karışanlar, “mühmel râviler” olarak da adlandırılmıştır.¹³⁵ Bu konuda Hatîb el-Bağdâdî’nin (v. 463/1071) *el-Mükmel fî beyâni’l-mühmel* adında bir kitabı vardır. Müttetik-müfterik nisbeler konusunda da İbnü’l-Kayserânî el-Makdisî’nin (v. 507/1113) *Kitâbü’l-ensâbi’l-müttetika fî’l-hattı’l-mütemâsile fî’n-nakd ve’z-zabt* isimli müstakil bir eseri mevcuttur. Diğer müttetik-müfterik türlerine dair ise Hatîb el-Bağdâdî’nin *Kitâbü’l-müttetik ve’l-müfterik* adlı bir eseri bulunmaktadır.¹³⁶ Bu eser, müttetik-müfterik türünün en önemli kaynağı olarak görülmüştür.¹³⁷

Müttetik-müfterik türünün bir başka şekli de bir râvinin farklı isimlerle anılmasıdır. Bu durum ya aynı râvinin öğrencileri tarafından farklı farklı tanıtılması ya da bir öğrencisinin değişik rivâyetlerde farklı tanıtılmasıyla oluşur.¹³⁸ Bu müşkili ortadan kaldırmak için birden fazla isim, lakap, künye, vb. sahip olan râviler tanıtılmıştır. Abdülğani b. Saîd el-Ezdî’nin (v. 409/1018) *Îzâhü’l-işkâl fî’r-ruvât* adlı eseri ile Hatîb el-Bağdâdî’nin *Muvazzihu evhâmi’l-cem ve’t-tefrîk* adlı eseri bu türe örnek olarak gösterilebilir.¹³⁹

- **Müştebih/Müteşâbihât:** Râvi isimlerinin müttetik-müfterik olup baba adlarının mü’telif-muhtelif olması veya tam tersi şekilde râvi isimlerinin mü’telif-muhtelif olup baba adlarının müttetik-müfterik olması veya bu iki duruma benzer şekilde künye, nisbe ve lakap bilgilerinde mü’telif-muhtelif ve müttetik-müfterik durumlarının birleşmesidir.¹⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî’nin *Telhisü’l-müteşâbih* adlı eseri bu türde telif edilmiş eserlerin en güzel örneklerindendir.¹⁴¹

- **Mübhemât:** Rivâyetlerde geçen “fûlânün (filân kimse), racül (bir adam), imrae (bir kadın)” gibi ifadelerin kim için söylendiğini tespit edip isimlerini veren

¹³⁴ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 358-364.

¹³⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 159.

¹³⁶ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 234. İbnü’s-Salâh bu türün başında örnek eser olarak Hatîb’in bu eserini zikretmiş ancak müttetik-müfterik bilgilerinin hepsini içermediğine değinmiştir. (Bk. İbnü’s-Salâh, *Ulumü’l-hadîs*, s. 358.) Mehmet Eren ise bu durumu eksik olan konuların müstakil olarak ele alınması uygun görüldüğü için eksik bırakıldığı ihtimaline yormuştur. (Bk. Eren, *a.g.e.*, s. 234.)

¹³⁷ Eren, *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁸ Eren, *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁹ Irâkî, *et-Tebsıra ve’t-tezkire* III, 107-108.

¹⁴⁰ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs* IV, 313.

¹⁴¹ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 248. Müteşâbih bilgisinin ayrıntıları için bk. Eren, *a.g.e.*, s. 246-255.

eserler de yazılmıştır.¹⁴² “Mübhemât” diye adlandırılan bu türe Abdülğanî b. Saîd el-Ezdî’nin *el-Ğavamiz ve ’l-mübhemat*’ı ile Hatib el-Bağdâdî’nin *el-Esmâü ’l-mübheme*’si örnek verilebilir.¹⁴³

- **Âlim ve Râvi Kardeşler (el-İhve ve ’l-ehavât):** Bazı râviler meşhûr olmadıkları için onları bilinen kardeşleriyle tanıtmak âdet olmuştur. Meselâ Mus’ab b. Hayyân kendisinden daha fazla tanınan kardeşine işâret edilerek “Mukâtil b. Hayyân’nın kardeşi” olarak tanıtılmıştır. Ayrıca aynı isme sahip kardeş râviler de olabilmektedir. Bu sebepler doğrultusunda râvi kimliğinin tespiti için kardeş bilgisi önemli olmuştur. Bu konuda müstakil çalışma olarak Ebû Dâvud es-Sicistânî’nin (v. 275/888) *Tesmiyeü ’l-ihve ellezîne ruviye anhumü ’l-hadîs*’i örnek verilebilir.¹⁴⁴

- **Müfred İsimler (el-Esmâü ’l-müfrede veya Müfredât):** Müfred, pek bilinmeyen, nadir kullanılan ya da benzeri olmayan isim, künye, lakap ve nisbe için kullanılan bir kavramdır. Müfred isim, künye, lakap ve nisbeler için de müstakil eserler telif edilmiştir. Bu türe ait en meşhûr eser, Ebû Bekir Ahmed b. Hârun el-Berdîcî’nin (v. 301/913) *el-Esmâü ’l-müfrede* isimli eseridir. Bunun yanı sıra müfred isimler, bazı ricâl kitaplarının bölüm sonlarında da verilmiştir.¹⁴⁵

- **Kendisinden Sadece Bir Râvinin Rivâyette Bulunduğu Kişiler (Vuhdân):** Sahâbenin çoğunun sadece çocukları kendilerinden hadis rivâyet etmiştir. Şekel b. Humeyd, el-Müseyyeb b. Hazn el-Kureşî gibi. Sonraki nesillerde ise râvilerin yalnızca kendilerinin rivâyette bulunduğu hocaları olmuştur. Meselâ Şa’bî, Hasan el-Basrî, Zührî gibi âlimlerin yalnızca kendilerinin rivâyette bulunduğu hocaları vardır. Bu durum “meçhûl” olarak da isimlendirilmiş ve bu şekildeki bir rivâyetin kabul edilebilirliği tartışılmıştır. Bu konuda en önemli kaynak Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/874) tarafından telif edilen *Kitâbü ’l-münferidât ve ’l-vuhdân*’dır.¹⁴⁶

- **Aynı Hocadan Hadis Naklettikleri Hâlde Vefât Tarihleri Arasında Fazla Fark Bulunanlar (Sâbık ve Lâhik):** Bu konu ile ilgili Hatîb el-Bağdâdî’nin *es-Sâbık ve ’l-lâhik fî tebâudî mâ beyne vefâti râviyeynî an şeyhin vâhid* adında bir eseri vardır.¹⁴⁷

¹⁴² İbnü’s-Salâh, *Ulumü ’l-hadîs*, s. 375-379.

¹⁴³ Detaylı bilgi için bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 255-272.

¹⁴⁴ Detaylı bilgi için bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 272-280.

¹⁴⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulumü ’l-hadîs*, s. 325; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 280-283; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 215.

¹⁴⁶ Detaylı bilgi için bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 283-301.

¹⁴⁷ Detaylı bilgi için bk. Eren, *a.g.e.*, s. 301-308.

- **Uzun Ömürlü Râviler (Muammerûn):** Bu konuda Ebû Zekeriyâ b. Mende'nin (v. 511/1117) *Zikru men âşe mie ve işrîn mine's-sahâbe* adında bir eseri vardır.¹⁴⁸

- **Vefeyât:** Ricâl bilgilerinin vefât tarihlerine göre düzenlendiği kitâplardır. İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) *Vefeyâtü 'l-a'yân*'ı ve Safedî'nin (v. 764/1362) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ı bu türe örnek olarak verilebilir.¹⁴⁹

C. İSİM VE KÜNYE BİLGİSİ

Hadis usûlü kitaplarında râvilerin isim ve künye bilgisi, künye bilgisi (مَعْرِفَةُ) veya isimler ve künyeler bilgisi (مَعْرِفَةُ الْأَسْمَاءِ وَ الْكُنَى)¹⁵⁰ şeklinde belirtilir. Usûl kitaplarında künye bilgisine dair yapılan değerlendirmelerin kaynağı, râvi künye bilgisi için telif edilen müstakil eserlerdir.¹⁵² Bu başlık altında, isim ve künye bilgisi ve bu bilgilerin önemini ortaya koyan eserler genel olarak tanıtılacaktır.

1. Konusu ve Amacı

Esmâ ve künâ türü, künyesi ile meşhûr olan râvilerin isimlerini, isimleriyle meşhûr olan râvilerin de künyelerini tanıtan bir ricâl ilmidir.¹⁵³ Bu türde telif edilen eserlerin maksadı, künye sahibi râvilerin isimlerini tespit etmektir.¹⁵⁴ Bu sebeple çoğunlukla ismi bilinen künye sahipleri ele alınır.¹⁵⁵ Ancak ismi bilinmeyen veya ismi ile tanınmayanları da konu edinen eserler bulunmaktadır.¹⁵⁶ Örneğin; İbn Abdilber (v. 463/1071) üç farklı künye kitabı telif etmiş, sonuncusunda ismi bilinenleri özetleyip ismi bilinmeyenlerin künyelerine yer vermiştir.¹⁵⁷ Eserleri sırasıyla şöyledir; *Men urife*

¹⁴⁸ Detaylı bilgi için bk. Eren, *a.g.e.*, s. 310-312.

¹⁴⁹ Detaylı bilgi için bk. Eren, *a.g.e.*, s. 312-328.

¹⁵⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi 'l-hadîs*, s. 515.

¹⁵¹ İbnü's-Salâh künye kitaplarının yöntemi dolayısıyla bu türü iki başlık altında işlemektedir; isimler ve künyeler (مَعْرِفَةُ الْأَسْمَاءِ وَ الْكُنَى) ve isimleriyle meşhûr olanların künyeleri (كُنَى الْمَعْرُوفِينَ بِالْأَسْمَاءِ دُونَ كُنَى). Bk. İbnü's-Salâh, *Ulumü 'l-hadîs*, s. 329-336.

¹⁵² Usûl kitaplarında künye bilgisi işlenirken bu türe ait örnekler daha çok müstakil eserlerden verilir. Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-Kebîr*'inin bir parçası olarak görülen *el-Künâ*'sı ya da İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inin sonundaki künye bölümüne işaret edilmemektedir. Bk. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi 'l-hadîs*, s. 515; İbnü's-Salâh, *Ulumü 'l-hadîs*, s. 329, 336; Irâkî, *et-Tebîr ve't-tezkire* III, 116.

¹⁵³ Irâkî, *et-Tebîr ve't-tezkire* III, 115; Âşıkkutlu, *Rical İlmine Giriş*, s. 157.

¹⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulumü 'l-hadîs*, s. 329, 336.

¹⁵⁵ Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs* IV, 201.

¹⁵⁶ Irâkî, *et-Tebîr ve't-tezkire* III, 116; Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs* IV, 201.

¹⁵⁷ Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs* IV, 201.

*mine's-sahâbe bi'l-künye ve lem yûkaf lehü alâ ism ev ühtülîfe fih, Esmâü'l-ma'rûfîn bi'l-künâ min hameleti'l-ilm mimmen iştehera bi-künyetihi ve lem yüzker fî ekseri esânîdi'l-hadîs bi-ismihi mine't-tâbiîn ve men ba'dehüm ve Men lem yûkaf lehü minhüm alâ ismin velâ urife biğayri künyetihi mine't-tâbiîn ve men ba'dehüm mine'l-hâlifîn.*¹⁵⁸

2. Önemi

Râvilerin isim ve künye bilgisi, isnâdın sağlamlığını tespit etmek için gerekli bir bilgidir. Bu sebeple hadis âlimleri ricâl bilgisi içerisinde râvilerin künye bilgilerini tespit etmeye gayret göstermişlerdir. İbnü's-Salâh (v. 643/1245), isim ve künye bilgisinin önemi hakkında “bu ilim gerekli bir ilimdir, hadis ilmi ehli hâlâ bu ilimle (künye bilgisi ile) uğraşmaya, ezberlemeye, aralarında paylaşmaya devam etmektedirler ve bu ilme sahip olmayanları ayıplamaktadırlar” demiştir.¹⁵⁹ Çünkü bu bilgi sayesinde bir yerde künyesi geçerken başka yerde ismi geçen bir kimsenin, birden fazla şahıs zannedilmesi önlenmektedir.¹⁶⁰ Böylece isnâdlardaki “an (عَنْ)” rivâyet lafzı, fazla veya eksik olarak verilmez. Meselâ Hâkim en-Nisabûrî (v. 405/1014), Hanefî fakihlerinden Ebû Yusuf'un (v. 182/798) bir rivâyetinde, “an” lafzının fazla olarak gelip râvi teaddüdüne yol açtığını bildirmiştir.¹⁶¹ Rivâyetin senedi, Hz. Peygamber'den hadisi nakleden Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) Ebû Yûsuf'a kadar şöyledir:

¹⁵⁸ İbn Abdilber'in künye bilgisi hakkındaki bu üç eseri bir kitapta toplanmıştır. Bk. İbn Abdilber, *Kitâbü'l-İstiğnâ fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ* (thk. Abdullah Merhûl es-Sevâlime), I-III, Dâru İbn Teymiyye (Riyâd), 1405/1985.

¹⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulumü'l-hadîs*, 330.

¹⁶⁰ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* IV, 198.

¹⁶¹ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 505. Hâkim en-Nisâbûrî, döneminin telif anlayışı gereği rivâyetlerini tam olarak nakletmiştir. Böylece isnâdındaki hatayı açıkladığı hadisin, senediyle birlikte metni de bilinmektedir. Hadisin senedi ve metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَافِظُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يَحْيَى زَكْرِيَّا بْنُ الْحَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْأَزْهَرِ السَّجَزِيُّ، قَالَ: ثنا خَلْفُ بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يُونُسَ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ صَلَّى خَلْفَ إِمَامٍ، فَإِنَّ قِرَاءَتَهُ لَهُ قِرَاءَةٌ»

Ebû Ali el-Hâfız bize “Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. el-Hâris bize tahdîs etti” diye tahdîs etti. Ebû Yahyâ Zekerîyyâ “Muhammed b. el-Ezher es-Sicî bize tahdîs etti” dedi. Muhammed b. el-Ezher “Halef b. Eyyûb bize tahdîs etti” dedi. Halef b. Eyyûb “Ebû Yûsuf bize tahdîs etti” dedi. Ebû Yûsuf'un (hocası) Ebû Hanîfe'den, Ebû Hanîfe'nin Mûsâ b. Ebû Âişe'den, Mûsâ b. Ebû Âişe'nin Abdullah b. Şeddâd'dan, Abdullah b. Şeddâd'ın Ebu'l-Velîd'den, Ebu'l-Velîd'in Câbir b. Abdullah'tan (r.a.), Câbir b. Abdullah'ın (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber, “Kim imâmın arkasında namaz kılsa, imâmın kıraati onun kıraati yerine geçer” buyurdu.

...أَبُو يُوسُفَ ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ ، عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ...

...Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'den, Ebû Hanîfe'nin Mûsâ b. Âişe'den, Mûsâ b. Âişe'nin Abdullah b. Şeddâd'dan, Abdullah b. Şeddâd'ın Ebu'l-Velîd'den, Ebu'l-Velîd'in Cabir b. Abdullah'tan (rivâyet ettiğine göre)...

Ali b. el-Medînî'nin açıkladığı üzere bu hadisin isnâdında adı geçen Abdullah b. Şeddâd'ın künyesi, Ebu'l-Velîd'dir. Yani aslında Abdullah b. Şeddâd Ebu'l-Velîd, tek bir şahıstır. İsmi ve künyesi arasına konulan “an” lafzı fazlalıktır.¹⁶² Bu sebeple, isnâddaki râvi sayısı da fazlalaşmıştır.

Senedde “an (عَنْ)” lafzının eksik olmasına ise Irakî (v. 806/1404), Nesâî'nin (v. 303/915) *el-Künâ*'sında yer alan bir rivâyeti örnek vermiştir.¹⁶³ Nesâî'nin naklettiği bu hadisin senedinde “an” lafzı eksik olduğundan iki râvi, tek râviye düşmüştür. Hadisin senedindeki ilgili kısım şöyledir:

...عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي أُسَامَةَ حَمَادِ بْنِ السَّائِبِ...

...Ahmed b. Ali'nin Ebû Ma'mer'den, Ebû Ma'mer'in Ebû Üsâme Hammâd b. es-Sâib'den (rivâyet ettiğine göre)...

Seneddeki durum oldukça karışıktır. Senedde hem iki râvi tek râviye düşmüştür, hem de zayıf bir râviyi tevsik etme durumu söz konusudur. İlk olarak senedde, Ebû Üsâme ve Hammâd arasında olması gereken “an” lafzı düşmüştür. Çünkü Ebû Üsâme, Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme'dir. İkinci olarak da Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme, hocası Muhammed b. es-Sâib'i tevsik etmek üzere ismini Hammâd olarak vermiştir. Oysaki hocası, Muhammed b. es-Sâib Ebu'n-Nadr el-Kelbî'dir. Genellikle el-Kelbî nisbesiyle tanınan Muhammed b. es-Sâib, zayıf bir râvidir.¹⁶⁴ Dolayısıyla senedin şöyle olması gerekirdi:

...عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي أُسَامَةَ (عَنْ) حَمَادٍ (يَعْنِي مُحَمَّدَ) بْنِ السَّائِبِ...

...Ahmed b. Ali'nin Ebû Ma'mer'den, Ebû Ma'mer'in Ebû Üsâme (Hammâd b. Üsâme'den), (Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme'nin Muhammed) b. es-Sâib'den (rivâyet ettiğine göre)...

¹⁶² Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 506; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 199.

¹⁶³ Irâkî, *et-Tebîrâ ve't-tezkîre* III, 116; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 199-200.

¹⁶⁴ Irâkî, Nesâî'nin günümüze ulaşmayan *el-Künâ*'sında geçen bu hadisin senedindeki karışıklığı, “Rivâyetlerinde Farklı Sıfatlarla Nitelenen Râviler” başlığı altında Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'yi örnek verirken açıklar. Bk. Irâkî, *et-Tebîrâ ve't-tezkîre* III, 107-110; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 185-186; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî* III, 107-112.

İrâkî'nin verdiği bu örnekte görüldüğü gibi râvinin, hocasından rivâyette bulunurken hocasının meşhûr olmayan ya da pek bilinmeyen bir ismini, künyesini, lakabını veya nisbesini vermesi; tedlîs-i şuyûh diye adlandırılan önemli bir rivâyet kusuru olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁵ Bu sebeple isnâdı kısa tutmak için yalnız künye ve nisbeyi vermek yanlış anlaşılmaya mahâl verebilmekte, râvinin rivâyetin bir kusurunu gizlemeye çalıştığı zannedilebilmektedir.¹⁶⁶ Bu durumdan kurtulmak için râvinin isim ve künye bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır.

İsnâdda ismiyle tanınan bir râvinin künyesinin ya da künyesiyle tanınan bir râvinin isminin verilmesi de karışıklıklara yol açabilmektedir. Râvilerin isimlerinin ve künyelerinin birbirine benzemesi, senedleri değerlendirmeyi zorlaştırmakta hatta bir görüşün yanlış bir isme nispet edilmesi gibi müşkillere sebep olmaktadır. Meselâ İmâmiyye mezhebinden İbn Cerîr et-Taberî'nin abdestte ayakların meshedilmesi gerektiğine dair görüşü, aynı ad ve künyeye sahip olan Sünnî âlim Muhammed b. Cerîr et-Taberî'ye nispet edilmiştir.¹⁶⁷

Usûl kitaplarında künye bilgisine vâkıf olmayanların kınandığı örneklerle anlatılır. Meselâ hadis ilmiyle ilgilenen bir âlim, Ebu'z-Zinâd'ın (v. 130/748)¹⁶⁸ biyografisini araştırmak ister. İsimlere göre düzenlenmiş ricâl kitaplarında ismini bilemediğinden bulamaz. Oysaki ismini hadis ilminde yeni olan bir talebenin bile bileceği belirtilir.¹⁶⁹ Hadis ilmiyle meşgul olan talebelerin, hocaları tarafından künye bilgisi konusunda imtihan edildiği de vâkidir.¹⁷⁰ Aynı şekilde hadis öğrenirken talebeler birbirlerini de imtihan etmişlerdir.¹⁷¹ Nitekim râvilerin künyelerini bilmek, hadis ilminde yetkin olmanın işâretlerinden sayılmıştır.¹⁷² Ayrıca hadis öğreniminin âdâbında,

¹⁶⁵ Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 341-342. Örnekleri için bk. Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, s. 345-350; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 74-76. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* I, 331-338.

¹⁶⁶ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* I, 336; IV, 198.

¹⁶⁷ Uğur, "Esmâ ve Künâ", *DİA*, XI, 419.

¹⁶⁸ Ebu'z-Zinâd, meşhûr tâbiî âlimi Abdullah b. Zekvân el-Kureşî'dir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* V, 203-205.

¹⁶⁹ İrâkî, *et-Tefsîr ve't-tezkire* III, 116. Sehâvî, kınanan âlimin, Arap dili âlimi İbn Hişâm en-Nahvî (v. 761/1360) olduğunu açıklar. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 199.

¹⁷⁰ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 198.

¹⁷¹ Örnekleri için bk. Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* I, 336-337.

¹⁷² Hadis âlimlerinden hadislerden hüküm çıkaracak yetkinlikte olanlarının, rivâyetlere vâkıf olduğuna dair açıklama ve râvilerin künye bilgisini çok iyi bilmelerine dair örnek için bk. Fahreddin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs*, (Doktora Tezi), s. 121-125.

bir hadis talebesinin hadisleri kaydederken hocasının künye bilgisini de vermesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁷³

3. Yöntemi

Esmâ ve künâ kitapları genellikle künyelere göre bâblandırılır.¹⁷⁴ Künyenin ilk harfine göre alfabetik bir düzen gözetilir. Harflerin kendi içerisinde belirli bir düzeni bulunmaz. Yâni; elif harfine Ebû İbrâhîm künyesi ile başlanıp sonra Ebû İshâk künyesine sonra Ebû Eslem künyesine geçilir. Bu durum künye sahibi râviyi bulmayı zorlaştırır.¹⁷⁵ Alfabetik bir düzen hiç gözetmeyen eserler de vardır.¹⁷⁶ Özellikle Nesâî'nin eserinin kendine özgü bir düzene sahip olduğu belirtilir.¹⁷⁷

Künyelerle birlikte râvileri tanıtıcı bilgiler verilir. Verilen bilgilendirmelere göre kitapların uslûbu ikiye ayrılabilir. Birincisinde râvilerin künyeleriyle birlikte isimleri, nesebleri, hocaları ve öğrencileri belirtilir. Böylece cerh-ta'dîl durumları anlaşılır. Bazı râvilerin, cerh-ta'dillerinin açıkça belirtildiği de olur. Müslim ve Nesâî eserlerini bu şekilde telif etmişlerdir. İkincisinde; râvilerin künyeleri verilirken isimleri, nesebleri, hocaları, talebeleri, cerh-ta'dîl durumları ve bunların yanısıra künye sahiplerinin naklettiği hadisler ya da künye sahipleri ile ilgili hadis veya eserler verilir. Dûlâbî (v. 310/923) ve Hâkim el-Kebîr (v. 378/988) eserlerini böyle telif etmişlerdir. İkinci uslûbu takip edenlerin râvileri ve rivâyetlerini incelemeyi kolaylaştırmak üzere nakillere yer vermiş olmaları mümkündür.¹⁷⁸

Künyelere dair örnekler verilirken de fark edileceği üzere künye kitaplarının ele aldığı künyeler çoğunlukla Ebû (أبو) lafzıyla başlayanlardır. Alfabetik sırada da bu lafzın akabinden gelen ilk harf gözetilmektedir. Böylelikle erkek râvilerin künyelerinin öncelikli olarak ele alındığı söylenebilir. Kadınların künyeleri ise (yani أم lafzıyla

¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Câmi' li-ahlâki'r-râvi* I, 414-415; Çakan, *Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi*, s. 68-69.

¹⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulumü'l-hadîs*, s. 330; Irâkî, *et-Tebîr ve't-tezkire* III, 116.

¹⁷⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 201-202.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel'in *el-Esâmî ve'l-künâ* adlı eseri sahâbe tabakasının ayrılması dışında düzensizdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-künâ*, s. 11 (Muhakkikin girişi).

¹⁷⁷ Sehâvî, Nesâî'nin eserini kendisinin belirlediği özel bir düzenle telif etmiş olabileceğini ifade eder (Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 201). Irâkî'nin bildirdiğine göre Nesâî'nin düzeni şöyledir; elif (إ), lâm (ل), be (ب), te (ت), se (ث), ye (ي), nûn (ن), sîn (س), şîn (ش), râ (ر), ze (ز), dâl (د), zâl (ذ), kef (ك), tî (ط), zî (ظ), sâd (ص), dâd (ض), fe (ف), kâf (ق), vâv (و), he (ه), 'ayn (ع), ğayn (غ), cîm (ج), hâ (ح), hî (خ) (Irâkî, *et-Tebîr ve't-tezkire* III, 116).

¹⁷⁸ Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 11 (Muhakkikin Girişi).

başlayanlar) ya künye kitaplarının sonunda ayrı bir bölüm olarak verilir ya da diğer râvilerin aralarında yer alır. Mesela, Buhârî, *el-Künâ*'sının sonunda kadın râvilere özel bir başlık açıp sekiz râvinin künyesini vermiştir.¹⁷⁹ Dûlâbî ise *el-Künâ ve 'l-esmâ*'sında kadın râvilere özel başlıklar açmamıştır, ancak eşleriyle aynı künyeye sahip dört kadın râvinin künyelerine, eşlerinin künyelerini verirken işâret etmiştir. Meselâ, sahâbeden Ebû Tulayk'ı (r.a.) tanıtırken eşi Ümmü Tulayk (r.a.) ile ilgili bir hadîsi nakletmiştir.¹⁸⁰

Kadın râvilerin sayısının az oluşu,¹⁸¹ künye kitaplarının çoğunda özel olarak ya da ayrıntılı bir şekilde ele alınmamasının bir sebebi olabilir. Ya da senedlerde, kadın râvilerin künyeleri çok fazla karıştırılmadığı için bu bilgilerin ihmâl edildiği söylenebilir. Nitekim kadın râvilerin künye bilgisi gerekli olduğunda ayrıntısıyla ele alınmıştır. Eşleriyle aynı künyeye sahip kadın râviler, özel olarak tanıtılmıştır. Burada kadın râvinin künyesi, eşinin künyesi olarak değiştirildiğinde ya da aksi bir durum olduğunda bir hadîsi yanlış râviye nispet etme durumu söz konusu olur.¹⁸² Bu durumun sebebini belirtmek üzere olsa gerek Zehebî *el-Müktenâ fî serdi 'l-künâ*'sında, 52 kadın râvinin künyelerini verdikten sonra şu bilgilendirmede bulunur:

Ebû Ahmed (Hâkim el-Kebîr) künyeler kitabında kadınları zikretmedi. Bu sebeple burada kadınların künyelerini özetledim. Genellikle kadınların künyeleri onların çocuklarının adıyla künyelenecek yaşa geldiklerinde verilir. Kadınların çoğu eşlerinin künyeleriyle de künyelenir. Allah (c.c.) en doğrusunu bilir.¹⁸³

Eşleriyle aynı künyeye sahip râvilere benzer şekilde ismi, babasının künyesi olan râvilerin ya da künyesi, babasının ismiyle aynı olan râvilerin de özel olarak incelendiği eserler vardır.¹⁸⁴ Künye için babası (أَبُو) ve annesi (أُمُّ) dışında kullanılan

¹⁷⁹ Buhârî, *el-Künâ*, s. 92. Diğer bir örnek ise Zehebî, Hâkim el-Kebîr'in künye kitabını düzenleyip zenginleştirdiği *el-Müktenâ*'sındadır. Zehebî, bu kitabının sonuna kadınların künyesi bölümü eklemiş ve 52 kadın râvinin künyelerini tanıtmıştır. (Bk. Zehebî, *Müktenâ* II, 167-172.)

¹⁸⁰ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 120. Diğerleri için bk. a.g.e. 78, 120, 165, 208-209, 221; II, 673. Ahmed b. Hanbel de *el-Esâmi ve 'l-künâ*'sında bazı kadın râvilerin künyelerini belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel'in bu eseri alfabetik bir düzende olmadığı için 400 kadar râvinin künye bilgisinin arasında yaklaşık 10 tane kadın râvinin künyesi geçmektedir. (Örnek olarak bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmi ve 'l-künâ*, s. 26, 27, 31, 35.)

¹⁸¹ Kadın râvilerin, tüm râvilere oranları hakkında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*'i özelinde yapılan bir inceleme ve değerlendirmeler için bk. Topgöl, *İsnâdî Okumak Hadîs Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü*, s. 104-107.

¹⁸² Sehâvî, *Fethu 'l-Muğîs* IV, 211. Örnek olarak İbn Hayyeveyh'in eşleriyle aynı künyeye sahip sahâbilerin tanıtıldığı müstakil bir eseri vardır. Bk. Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh b. Hayyeveyh, *Men vâfekat künyetühü künyete zevcihi mine's-sahâbe* (nşr. Hasen Mahmûd Selmân), Dâru İbnü'l-Kayyim, 1409/1988.

¹⁸³ Zehebî, *Müktenâ* II, 172.

¹⁸⁴ Örnek olarak bk. Ebu'l-Feth el-Ezdî, *Men vâfeka ismühü künyete ebih* (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira), Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1408/1988; Moğultay b. Kılıç, *İntihâb kitâbi Men*

lafızlar ise esmâ ve künâ türü kitaplara genellikle dahil edilmemiştir. Sadece Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin, *Esmâü men yu'raf bi-künyetihi min ashâbi Rasûlillah (s.a.)* adlı eserinin sonunda "...nın hanımı (امْرَأَة)", "...nın halası (عَمَّة)", "...nın dayısı (خَالَ)", "...nın dedesi (جَدَّ)" gibi ifâdelerle tanınan birkaç sahâbiye yer verdiği tespit edilmiştir.¹⁸⁵

4. Künye Çeşitleri

Künye sahibi kişileri kendi aralarında sınıflandırmak mümkündür. İbnü's-Salâh, kendisinin de belirttiği üzere, bu hususta tasnîf yapan ilk kişidir.¹⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* adlı eserinin "isimler ve künyeler bilgisi" başlığında künye sahibi râvileri dokuz kısma ayırmıştır. Bu dokuz kısım şu şekildedir:

- **İsmi, künye şeklinde olanlar:** Bu kişilerin isimleri künye şeklindedir ve künye şeklindeki isimlerinden başka isimleri yoktur. Kendi içinde ikiye ayrılır: Birincisi; künye şeklindeki isminin yanı sıra künyesi olanlardır.¹⁸⁷ Medine'nin yedi fakîhinden Ebu Bekr b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî buna örnektir. İsmi Ebû Bekr'dir, künyesi ise Ebû Abdîrrahman'dır.¹⁸⁸ İkincisi; ismi olan künyesinden başka künyesi olmayanlardır. Bu duruma, Ebû Bilâl el-Eşarî örnek verilebilir. "İsmim yok, ismim ve künyem bir" dediği rivâyet edilir.¹⁸⁹

- **Künyeleriyle tanınan ancak isimleri bilinmeyen ve tanındığı künyesinin künyesi mi ismi mi olduğuna dair bilgi bulunmayanlar:** Sahâbeden bu durumun örnekleri; Ebû Ünâs el-Kinânî (veya ed-Deyilî¹⁹⁰), Rasûlullah'ın (s.a.) âzatlı kölesi Ebû Müveyhibe, İstanbul kuşatmasında vefat edip İstanbul'a defnedilen Ebû Şeybe el-Hudrî'dir. Sahâbe dışında ise; Enes b. Mâlik'in râvisi Ebu'l-Ebyâz, Abdullah b.

vâfekat künyetühü isme ebih mimmâ lâ yü'menü vukû'u'l-hata'i fih li'l-Hatîb el-Bağdâdî (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira), Cem'iyyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1408/1988.

¹⁸⁵ Ebu'l-Feth el-Ezdî, *Esmâü men yu'raf bi-künyetihi min ashâbi Rasûlillah (s.a.)*, s. 70-74.

¹⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 330.

¹⁸⁷ İbnü's-Salâh, isim şeklinde künyesi olup ayrıca künyesi olanları, künyesinin künyesi varmış gibi olduğundan ilginç bulur. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 330.

¹⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 330; Nevevî, *İrşâdû Tullâb*, s. 328. İsmi künye şeklinde olanların diğer örneği, Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî'dir. İsmi Ebû Bekr olup künyesi Ebû Muhammed'dir. İbnü's-Salâh, bu iki örnekte hiçbir şüphe bulunmadığını vurgular, Hatîb el-Bağdâdî'nin de bu bilgileri naklettiğini söyler ancak bununla birlikte Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın künye şeklindeki isminden başka künyesi olmadığına dair bir görüş olduğunu ekler. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 330.

¹⁸⁹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 330. İbnü's-Salâh, Ebû Hasîn b. Yahyâ b. Süleymân er-Râzî'nin de künye şeklinde isminden başka künyesi olmadığını belirtmiştir. Râvilerinden Ebû Hâtîm er-Râzî "İsmim var mı?" diye sormuş, o da "Hayır, ismim ve künyem bir" diye cevap vermiştir. Bk. *a.g.e.*, s. 330.

¹⁹⁰ Ebu'l-Esvad ed-Deyilî'nin kabilesinden bir halk olup ed-Düelî de denir. ed-Dilî şeklinde şâz bir görüş de vardır. Bk. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 331.

Ömer'in âzatlı kölesi Nâfi'nin oğlu Ebû Bekr,¹⁹¹ Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın âzatlı kölesi Ebu'n-Necîb,¹⁹² Ebû Harb b. Ebi'l-Esved ed-Dîlî, Ebu'l-Harîz el-Mevkîfî¹⁹³ örnek verilebilir.¹⁹⁴

- **Künye ile lakaplananlar ve bunun dışında künyesi ve ismi olanlar:** Hz. Ali'nin, Ebû Türâb (toprağın babası/topraklı) şeklinde lakabı vardır, künyesi Ebû'l-Hasen'dir. Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân'ın künyesi Ebû Abdîrrahman'dır. Ebu'z-Zinâd (kıvılcımın babası), onun lakabıdır. Ebu'r-Ricâl Muhammed b. Abdîrrahman el-Ensârî'nin künyesi Ebû Abdîrrahman'dır. Ebu'r-Ricâl (adamların babası) onun lakabıdır. On erkek evlâdı olduğu için bu şekilde lakaplanmıştır.¹⁹⁵

- **İki veya daha fazla künyesi olanlar:** Abdûlmelik b. Abdûlaziz b. Cüreyc'in Ebû Hâlid ve Ebu'l-Velîd şeklinde iki künyesi vardır. Abdullah b. Ömer b. Hafs el-Ömerî,¹⁹⁶ Ebu'l-Kâsım diye künyelenmiş ancak bunu bırakıp sadece Ebû Abdîrrahman künyesini kullanmıştır. el-Ferâvî'nin torunu Mansûr b. Ebi'l-Meâlî en-Nîsâbûrî'nin ise üç künyesi vardır; bunlar Ebû Bekr, Ebu'l-Feth, Ebu'l-Kâsım'dır.¹⁹⁷

- **İsmi bilinen ama künyesi hakkında ihtilâf bulunan:**¹⁹⁸ Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) künyesi hakkında dört görüş vardır; Ebû Zeyd diyenler de vardır, Ebû Muhammed, Ebû Abdillâh ya da Ebû Hârice de denilir. Übeyy b. Ka'b'ın, Ebu'l-Münzir künyesi yanında Ebu't-Tufeyl künyesi olduğu söylenir. İbnü's-Salâh, bu kısımda birkaç örnek daha zikrettikten sonra bazı örneklerin, bir önceki kısma yani; iki veya daha fazla künyesi olanlara dâhil olduğunu belirtir.¹⁹⁹

¹⁹¹ İmâm Mâlik (v. 179/795) ve diğer muhaddisler ondan rivâyette bulunmuşlardır. Bk. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁹² Ebu't-Tecîb de denir. Bk. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 331. *Ulûmü'l-hadîs*'in muhakkiki Nureddin İtr, Ebu'n-Necîb'in, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in âzatlı kölesi olduğunu ve isminin Zuleym olduğunu söyleyerek bu kısmın örneği olamayacağını belirtir. Bk. *a.g.e.*, s. 331 (1. Dipnot).

¹⁹³ Mevkîf, Mısır'da bir bölgedir. Ebu'l-Harîz'den İbn Vehb gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir. Bk. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 331.

¹⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 332; Nevevî, *İrşâdü Tullâb*, s. 330. İbnü's-Salâh, künyesi şeklinde lakaplar için Ebû Tümeyle (Yabânî kedilerin babası), Ebu'l-Âzân (Kulakların babası) ve Ebu's-Şeyh (Hocanın babası) örneklerini de vermiştir. Bu örneklerin hepsi için Ebu'l-Fazl Ali b. Hüseyin el-Felekî'nin lakap bilgisi üzerine telif ettiği kitabından (*Münteha'l-kemâl fî ma'rifeti'r-ricâl*) faydalandığını belirtmiştir. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 332.

¹⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 332.

¹⁹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 332-333.

¹⁹⁸ İsmi bilinen ama künyesi hakkında ihtilâf bulunanlara dair Abdullah b. Atâ' el-İbrâhîmî el-Herevî'nin muhtasar bir telifi vardır. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 333.

¹⁹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 333. Nevevî, bu kısımda Osman b. Affân'ın künyesi hakkındaki görüşleri de örnek olarak vermiştir. Künyesinin Ebû Amr olduğunu ancak Ebû Abdillâh ve Ebî Leylâ da denildiğini belirtmiştir. Bk. Nevevî, *İrşâdü Tullâb*, s. 330.

- **Künyesi bilinen ancak isminde ihtilâf edilenler:** Sahâbeden Ebû Basra el-Ğîfârî'nin ismi hakkında Cemîl b. Basra ve Humeyl b. Basra olarak iki görüş bulunmaktadır. Doğrusu, Humeyl b. Basra'dır. Ebû Hüreyre ed-Devsî'nin (r.a.) ismi üzerinde ihtilâf vardır. Babasının ismi üzerinde de pek çok ihtilâf bulunmaktadır. Öyle ki Câhiliye Dönemi'nde ve İslâm'dan sonra hiç kimsenin isminde böyle ihtilâf edilmemiştir. İbn Abdilber, bu konuda yaklaşık yirmi tane görüş zikretmiştir ve çoğunun bir dayanağı olmadığını belirtmiştir. Yalnız Müslüman olduktan sonra ismi değiştirilerek verilmiş olabilen Abdullah ve Abdurrahman isimlerini makûl görmüştür. İbn Abdilber, daha sonra İbn İshâk'tan (v. 151/768) rivâyete dayanarak isminin Abdurrahman b. Sahr olduğunu, isim ve künye bilgisi müelliflerinin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.²⁰⁰

Sahâbe dışında örnek olarak Âsım kıraatinin râvisi Ebû Bekr b. Ayyâş'ın ismi hakkındaki görüşlerden bahsedilebilir. Ebû Bekr b. Ayyâş'ın ismi hakkında on bir tane görüş vardır. İbn Abdilber, "Eğer ismi olduğu doğruysa bu ancak Şu'be olabilir ki bunu Ebû Zür'a da destekler" demiştir. Ayrıca İbn Abdilber, "İsminin künyesi olduğu da söylenir. Allah'ın (c.c.) izniyle bu görüş daha kuvvetlidir. Çünkü Ebû Bekr b. Ayyâş'ın "benim Ebû Bekr'den başka ismim yok" dediği rivâyet edilir" demiştir.²⁰¹

- **İsminde de künyesinde de ihtilâf bulunanlar:** Bu durumun örnekleri azdır. Hz. Peygamber'in (s.a.) azatlı kölesi Sefîne ismi ve künyesinde ihtilâf bulunanlardandır. İsminin Umeyr, Salih veya Mihrân olduğu; künyesinin ise Ebû Abdurrahman veya Ebu'l-Bahterî olduğu söylenmektedir.²⁰²

- **İsminde de künyesinde de ihtilâf edilmeyen ve ikisiyle de meşhur olanlar:** Mezhep imamlarından künyeleri Ebû Abdillâh olan Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî ve künyesi Ebû Hanîfe olan Nu'mân b. Sâbit bu duruma örnek verilebilir. Hem ismi hem künyesiyle meşhûr olan pek çok kişi vardır.²⁰³

²⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 334. Ebû Ahmed el-Hâkim'in (v. 378/988) de "Ebû Hüreyre'nin isminin Abdurrahman b. Sahr olduğu bildiğimiz en doğru şeydir" demiştir. (Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 334.) Mûteahhirîn âlimleri ise; Ebû Hüreyre'nin (r.a.) isminin, Umeyr b. Âmir olduğu görüşündedir. (Bk. Irâkî, *et-Tebîr* III, 121.)

²⁰¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 334.

²⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 335.

²⁰³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 335.

- **Künyesiyle meşhur olmakla birlikte ismi de bilinenler:** Ebû İdris el-Havlânî'nin²⁰⁴ ismi Âizullah b. Abdullah'tır. Ebû İshâk es-Sebî'nin ismi Amr b. Abdillâh'tır. Ebu'l-Eşas es-Sanânî'nin ismi Şerâhîl b. Âde²⁰⁵ dir.²⁰⁶

İbnü's-Salâh, bu dokuzuncu sınıftan -yâni; künyesiyle meşhur olmakla birlikte ismi de bilinenlerden- sonra “künyeleriyle değil isimleriyle tanınanların künyelerinin bilinmesi” şeklinde başka bir başlık açmıştır. *Ulûmü'l-hadîs*'in elli birinci başlığına tekâbü'l eden bu başlık için şöyle demiştir:

“Bu başlık, bir açıdan, bir önceki başlığın -yâni; isimler ve künyeler başlığının- zıddıdır. (Yöntem açısından,) isimleri bilinen künye sahibi kişiler, isimlere göre bâblandırılıp sonra künyeleri açıklanmalıdır. Künye sahiplerini konu edinme cihetinden ise bu başlık, künye çeşitlerinden biridir.²⁰⁷ Bu konu üzerine müstakil eser telif edenler azdır. Ebû Hâtim İbn Hibbân el-Büstî'nin bir kitabı olduğu bilgisi bana ulaşmıştı.”²⁰⁸

İrâkî, *Ulûmü'l-hadîs*'i şiirleştirdiği *Elfiyye*'si üzerine yaptığı çalışması *et-Tebşıra ve't-tezkire*'sinde, künye bilgisi müelliflerinin künyeleriyle bilinenlerle birlikte isimleriyle bilinenleri de ele aldıklarından bu iki başlığı -ellinci ve elli birinci nev'leri- birleştirdiğini belirtmiştir.²⁰⁹ Böylece künye çeşitlerine İbnü's-Salâh'ın dokuz grubundan sonra onuncu grup olarak şöyle devam edilebilir:

- **İsimleriyle meşhûr olmakla birlikte künyeleri bilinenler:** Sahâbeden Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib, Sâbit b. Kays b. eş-Şemmâs,²¹⁰ Abdullah b. Zeyd, Ka'b b. Uca, el-Eş'as b. Kays, Ma'kıl b. Sinân, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib,²¹¹ Abdullah b. Buhayne, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Sıddîk, Cübeyr b. Mut'ım, el-Fadl b. el-Abbâs b.

²⁰⁴ İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'inin Nurettin İtr tahkikli nüshasında el-Havlânî nisbesi el-Hûlânî olarak belirtilmiştir. Ancak Sem'ânî, bu nisbenin el-Havlânî şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 234.

²⁰⁵ “Adde” şeklinde de okunur. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 335.

²⁰⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 335. İbnü's-Salâh bu kısım -yani dokuzuncu kısım- için İbn Abdilber'in bu konuda tâbiün ve sonrasındaki muhaddisler için güzel bir eseri olduğunu belirtir. (Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 335.) İbnü's-Salâh'ın işaret ettiği eser, İbn Abdilber'in *Esmâü'l-ma'rûfîn bi'l-künâ min hameleti'l-ilm mimmen iştehera bi-künyetihi ve lem yüzker fî ekseri esânîdi'l-hadîs bi-ismihi mine't-tâbiîn ve men ba'dehüm* adlı eseridir.

²⁰⁷ Nureddin İtr, “isimleriyle bilinenlerin künye bilgisi” başlığının bir önceki başlıkta verilen gruplardan biri olduğuna, Ebû Bîşr Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ* eserinde şahit olduğundan bahseder. Çünkü; Dûlâbî, sahâbeden ismiyle tanınanların künyesine de başlık açmıştır. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 336 (2. Dipnot).

²⁰⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 336.

²⁰⁹ İrâkî, *et-Tebşıra ve't-tezkire* III, 117, 123.

²¹⁰ Sâbit b. Kays'ın künyesi Ebû Muhammed olup Ebû Abdurrahmân olduğu da söylenir. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 337 (1. Dipnot).

²¹¹ Abdullah b. Ca'fer'in künyesi Ebû Ca'fer diye bilinir. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 337 (2. Dipnot).

Abdilmuttalib, Huveytû b. Abdiluzzâ, Muhammed b. er-Rebî', Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr künyeleri Ebû Muhammed olan kimselerdir.²¹²

Sehâvî ise İbnü's-Salâh'ın ve onu takip edenlerin ihmâl ettiği iki künye çeşidi daha olduğunu söyler ve şunları ekler:

- **Künyesi babasının ismine uyanlar:** Etbâu't-tâbiînden Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Medenî, babasının ismi kendi künyesine uyanlardandır. Sehâvî bu türdeki künyeleri bilmenin "Bize Ebû İshâk haber verdi" ifâdesinde hata var zannederek râvinin babasına nispet edilmesi yâni "Bize İbn İshâk haber verdi" demek gibi karışıklıklara düşmeye engel olacağını belirtir.²¹³ Bu durumun tam tersi de mevcuttur. Râvinin ismi babasının künyesine uyanlar da vardır. İshâk b. Ebî İshâk es-Sebîi buna örnektir.²¹⁴

- **Künyesi eşinin künyesiyle aynı olanlar:** Meselâ, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin eşi Ümmü Eyyûb'tür, ikisi de meşhûr sahâbîlerdendir.²¹⁵

D. KÜNYE BİLGİSİ LİTERATÜRÜ

Künye bilgisi ricâl ilminin ilk örnekleriyle birlikte telif edilmeye başlamıştır. Râvileri ayrıntılı bir şekilde ele alan eserlerde işlendiği gibi müstakil olarak da kaleme alınmışlardır.²¹⁶ Böylelikle ilk örnekleri hicri II.-III. yüzyıl gibi erken bir döneme rastlamaktadır. Eserlerden bazıları günümüze ulaşmış, bazıları ise ulaşmamıştır. Bu sebeple künye bilgisi literatürü günümüze ulaşanlar ve ulaşmayanlar şeklinde ikiye ayrılarak tasnif edilecektir.

1. Günümüze Ulaşan Eserler

Günümüze ulaşan künye bilgisi eserleri ve müellifleri şu şekildedir:

- Ahmed b. Hanbel (v. 241) – *el-Esâmî ve'l-künâ*²¹⁷

- Buhârî (v. 256) – *el-Künâ*²¹⁸

²¹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 338; Irâkî, *et-Tefsîr ve't-tezkire* III, 123. İbnü's-Salâh, isimleriyle meşhur olmakla birlikte künyeleri bilinenlerde zikrettiği bazı isimlerin başka künyeleri de olabileceğini belirtir. Bk. *Ulûmü'l-hadîs*, s. 338.

²¹³ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 210-211.

²¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 175.

²¹⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 211.

²¹⁶ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 124.

²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-künâ* (thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cudey'), Mektebetü'd-Dârü'l-Aksa (Kuveyt), 1406/1985. Ahmed b. Hanbel'den oğlu Sâlih rivâyet etmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-künâ*, s. 24.

- Müslim (v. 261) – *el-Künâ ve 'l-esmâ*²¹⁹
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mukaddemî (v. 301) – *Kitâbü't-târîh ve esmâi 'l-muhaddisîn ve künâhüm*²²⁰
- Ebû Bîşr ed-Dûlâbî (v. 310) – *el-Künâ ve 'l-esmâ*²²¹
- İbn Ebî Hâtîm (v. 327) – *el-Künâ*²²²
- İbn Hayyevayh (v. 366) – *Men vâfekat künyetehü künyete zevcihi mine's-sahâbe*²²³
- Ebu'l Feth el-Ezdi (v. 374) – *Kitâbü'l-künâ li men yu'raf lehü isim min ashâbi Rasûlillah (s.a.)*,²²⁴ *Esmâu men yu'raf bi-künyetihi min ashâbi Rasûlillah (s.a.)*²²⁵ ve *Men vâfeka ismühü künyete ebih*²²⁶
- Ebû Ahmed el-Hâkim el-Kebîr (v. 378) – *el-Künâ*²²⁷ / *el-Esâmî ve 'l-künâ*²²⁸

²¹⁸ Buhârî'nin *el-Künâ*'sı, *et-Târîhu'l-Kebîr*'inin bir bölümü mü yoksa müstakil bir eser mi olduğu tartışmalıdır. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, Buhârî'nin üslûbuyla eser yazdığı için İbn Ebî Hâtîm'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde takip ettiği düzene bakarak *el-Künâ*'nın *et-Târîhu'l-Kebîr*'in bir bölümü olmasa da tamamlayıcısı olduğunu söyler. (Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 127.) Bu sebeple Buhârî'nin *el-Künâ* adlı eserini, *et-Târîhu'l-kebir*'inin sonuna eklemiştir. *el-Künâ* için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (tsh. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî), IX. Cildin İlk Bölümü, Haydarâbâd, h. 1362. İbn Nedîm, Buhârî'ye *el-Esmâ ve 'l-künâ* adında *Târîh*'lerinden ayrı bir eser atfeder. (Bk. İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 282.)

²¹⁹ Müslim, *el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), I-II, el-Mektebetü'l-Arabiyyeti'l-Suûdiyye el-Câmiatü'l-İslâmiyye (Medîne), 1404/1984. Eserin adının *el-Esmâ ve 'l-künâ* olarak verildiği yerler için bk. İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 282; İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 265.

²²⁰ Mukaddemî, *Kitâbü't-târîh ve esmâi'l-muhaddisîn ve künâhüm* (thk. Muhammed b. İbrâhîm el-Lühaydân), Pakistan: Dârü'l-Kitâb ve's-Sünne, 1415/1994.

²²¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-III, Dârü İbn Hazm (Beyrût), 1421/2000.

²²² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* IX, 330-467. İbn Ebî Hâtîm'in *el-Künâ* adında bir eseri olduğuna dair bk. Kettânî, *Risâle*, s. 121. İbn Ebî Hâtîm'in *el-Künâ*'sının ayrı bir eser olduğuna dair bk. Küçük, "İbn Ebî Hâtîm", DİA, XIX, 434. İbn Ebî Hâtîm'in *el-Künâ*'sının *el-Cerh ve't-ta'dîl* kitabının sonunda bulunduğu dair bk. Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 186.

²²³ Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh b. Hayyevayh, *Men vâfekat künyetühü künyete zevcihi mine's-sahâbe* (nşr. Hasen Mahmûd Selmân), Dârü İbnü'l-Kayyim, 1409/1988.

²²⁴ Ebu'l-Feth Muhammed b el-Hüseyn el-Ezdî, *Kitâbu'l-künâ li men lâ yu'raf lehu ism min ashâbi Rasûlillah (s.a.)* (thk. Ebû Abdîrraman İkbâl Ahmed b. Muhammed İshâk), Dârü's-Selefiyye (Bombay), 1410/1989.

²²⁵ Ebu'l-Feth el-Ezdî, *Esmâu men yu'raf bi-künyetihi min ashâbi Rasûlillah (s.a.)* (thk. Ebû Abdîrrahman İkbâl Ahmed b. Muhammed İshâk), Dârü's-Selefiyye (Bombay), 1410/1989. Mehmet Sait Uzundağ'ın bu eser üzerine bir makalesi vardır. Bk. Uzundağ, "Ebu'l-Feth el-Ezdî el-Mevsilî (ö. 374/985) ve Esmâ ve Künâ Alanındaki Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, sy. 90, Mart 2019, s. 77-84.

²²⁶ Ebu'l-Feth el-Ezdî, *Men vâfeka ismühü künyete ebîhi* (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbîra), Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1408/1988. (Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin bu eseri, kendisinin *Men vâfeka ismühü isme ebîhi* adlı eseri ve Moğultay b. Kılıç'ın künyeleri babalarının ismiyle aynı olanlara dair Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinden seçme yaparak derlediği çalışması birlikte basılmıştır.)

²²⁷ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1453. Kâtib Çelebi, bu eserin Nesâî'nin *el-Künâ*'sından sonra alanın en önemli eseri olduğunu söyler. Ebû Ahmed el-Hâkim'in Nesâî'ye göre daha geniş hacimli olduğundan ancak alfabetik düzeni tam sağlayamadığı için eksik kaldığından bahseder. Bu eksikliğin

- İbn Abdilber el-Kurtubî (v. 463) – *el-İstiğnâ fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ*:²²⁹ 3 kitabın birleşiminden oluşur; *Men urife mine's-sahâbe bi'l-künâ ve lem yûkaf lehü alâ ism ev ühtülîfe fih*,²³⁰ *Esmâü'l-ma'rûfîn bi'l-künâ min hameleti'l-ilm mimmen iştehera bi-künyetihi ve lem yüzker fî ekseri esânîdi'l-hadîs bi-ismihi mine't-tâbiîn ve men ba'dehüm*²³¹ ve *Men lem yûkaf lehü minhüm 'alâ ismin velâ urife biğayri künyetihi mine't-tâbiîn ve men ba'dehüm mine'l-hâlifîn*.²³²

- Ebu'l-Kâsım İbn Mende (v. 470) – *Fethu'l-bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb*²³³

- Abdülganî b. Abdülvahid el-Cemmâîlî el-Makdisî (v. 600) – *Telhîsü'l-künâ*²³⁴

- Zehebî (v. 748) – *el-Müktenâ fî serdi'l-künâ*²³⁵

- Moğultay b. Kılıç (v. 762) – *İntihâb kitâbî Men vâfekat künyetühü isme ebîhi mimmâ lâ yû'menü vukû'u'l-hatâ'i fih li'l-Hatîb el-Bağdâdî*²³⁶

- Bedreddin el-Aynî (v. 855) – *Keşfü'l-kınâ'l-mürnâ an mühimmâtî'l-esâmî ve'l-künâ*²³⁷

- Muhammed b. Hârûn el-Mağribî (v. ?) – *Kitabü Esmâi'l-mükennîn min ricâli's-Sahihayn*²³⁸

Zehebî tarafından giderildiğini belirtir. (Bk. Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1453, 1794.) Eserin adının *el-Esmâ ve'l-künâ el-mücerred* olarak verildiği ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin bu eserin râvisi olduğu bilgisi için bk. İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 267-268. Eserin isminin *el-Esmâ ve'l-künâ* olarak verildiğine dair bk. Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1391. Mehmet Eren, eserin isminin *el-Esmâ ve'l-künâ el-mücerred* olarak verilmesini, Hâkim el-Kebîr'in kitabını ihtisâr etmiş olabileceği ihtimâliyle açıklar. (*Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 132 (76. Dipnot).)

²²⁸ Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbü'rî, *el-Esâmî ve'l-künâ* (thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), I-V, Kâhire: el-Fârûk el-Hadîse li'l-Taba'a ve'n-Neşr, 1436/2015.

²²⁹ İbn Abdilber el-Kurtubî, *Kitâbü'l-İstiğnâ fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ* (thk. Adbullâh Merhûl es-Sevâlime), I-III, Dâru İbn Teymiyye (Riyâd), 1405/1985.

²³⁰ a.g.e. I, 80-359.

²³¹ a.g.e. I, 359- II, 1016.

²³² a.g.e. II, 1016- III, 1615.

²³³ Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Mende el-İsbehânî, *Fethu'l-bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Mektebetü'l-Kevser (Riyâd), 1417/1996.

²³⁴ Ebû Ahmed el-Hâkim'in *el-Esâmî ve'l-künâ* adlı kitabı üzerine yapılmış bir çalışmadır. Makdisî, *Telhîsü'l-künâ* (thk. Yûsuf b. Muhammed ed-Duhayl), Dâru'l-Me'sûr, 1436/2015.

²³⁵ Zehebî, Ebû Ahmed el-Hâkim'in *el-Esâmî ve'l-künâ* adlı kitabını alfabetik olarak düzenler, sadeleştirir ve sonuna kadınların künyesi bölümü başta olmak üzere önemli eklemelerde bulunur. (Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1794.) Kitap basılmıştır. Bk. Zehebî, *Müktenâ fî serdi'l-künâ* (thk. Muhammed Sâlih Abdulaziz el-Murâd), I-II, Medine, 1408.

²³⁶ Moğultay b. Kılıç'ın bu çalışması, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Men vâfekat künyetühü isme ebîhi mimmâ lâ yû'menü vukû'u'l-hatâ'i fih* adlı eserinin alfabetik seçmesidir. Moğultay b. Kılıç, *İntihâb kitâbî Men vâfekat künyetühü isme ebîhi mimmâ lâ yû'menü vukû'u'l-hatâ'i fih li'l-Hatîb el-Bağdâdî* (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira), Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1408/1988, 71-120. (Moğultay b. Kılıç'ın bu eseri ile Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin, isimleri babalarının isimleri ve künyeleriyle aynı olan râvîlere dair iki eseri birlikte basılmıştır.)

²³⁷ Bedreddin el-Aynî, *Keşfü'l-kınâ'l-mürnâ an mühimmâtî'l-esâmî ve'l-künâ* (thk. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, Cidde: Câmîatü'l-Melik Abdülazîz Merkezü'n-Neşri'l-İlm, 1414/1994.

2. Günümüze Ulaşmayan Eserler

Günümüze ulaşmayan künye bilgisi kitapları tespit edildiği kadarıyla müelliflerinin vefat tarihlerine göre şöyle sıralanabilir:

- Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib (İbnü'l-Kelbî) (v. 204) - *el-Künâ*²³⁹
- Heysem b. Adî (v. 207) – *Künâ'l-eşrâf*²⁴⁰
- Yahyâ b. Maîn (v. 233) – *el-Esmâ ve'l-künâ*²⁴¹
- Ali b. el-Medîni (v. 234) – *el-Künâ*²⁴²
- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (v. 235) – *el-Esmâ ve'l-künâ*²⁴³
- Halîfe b. Hayyât (v. 240) – *el-Esmâ ve'l-künâ*²⁴⁴
- Câhiz (v. 255) - *Kitâbü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb ve'l-enbâz*²⁴⁵
- Ebû Dâvud es-Sicistânî (v. 275) – *el-Künâ*²⁴⁶
- Tirmizî (v. 279) – *el-Esmâ ve'l-künâ*²⁴⁷
- Ebu Ali el-Kabbânî (v. 289) – *el-Künâ*²⁴⁸
- Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî (v. 301) – *el-Künâ*²⁴⁹
- Nesâî (v. 303) – *el-Künâ*:²⁵⁰ Nesâî'nin bu eserinin İbn Hacer'e kadar ulaştığı bilinmekte²⁵¹ ancak günümüze kadar ulaştığı bilinmemektedir.²⁵²

²³⁸ Muhammed b. Hârûn el-Mağribî, *Esmâü'l-mükennin min ricâli's-Sahîhayn* (thk. Mühennâ hamed el-Mühennâ), Amman: Ervika, 1436/2015.

²³⁹ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 140.

²⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* VI, 107; Sa'dî el-Hâşimî, "Rüvât ellezine künnü bi-Ebî Zür'a", *Mecelletü'l-Câmi'tü'l-İslâmiyye*, XV/58, s. 30.

²⁴¹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 200.

²⁴² Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* I, 87. İbn Nedîm, bu kitabın ismini *el-Esmâ ve'l-künâ* olarak vermektedir. Bk. İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 322.

²⁴³ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 200; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb* IV, 336.

²⁴⁴ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 200 (6. Dîpnot).

²⁴⁵ Şeşen, "Câhiz", *DİA*, VII, 23.

²⁴⁶ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 31.

²⁴⁷ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 31.

²⁴⁸ Şenel, "Kabbânî, Ebû Ali", *DİA*, XXIV, 14; Ali Yücel, *Ebû Ali el-Gassânî ve Takyîdû'l-Mühmel İsimli Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s. 108.

²⁴⁹ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 31.

²⁵⁰ Katib Çelebi, Nesâî'nin *el-Künâ*'sının künye konusunda en önemli eserlerden olduğunu söyler. Bk. Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1453, 1794. Ayrıca bk. Rûdânî, *Sıla*, s. 347. Eserin adının *el-Esmâ ve'l-künâ* şeklinde verildiği yerler için bk. İbn Atıyye, *Fihris İbn Atıyye*, s. 133; İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 267.

²⁵¹ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, s. 174.

- İbnü'l-Cârûd (v. 307) – *el-Esmâ ve 'l-künâ*²⁵³
- Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz el-Beğavî el-Hâfız (v. 317) – *el-Künâ*²⁵⁴
- Ebû Arûbe el-Hüseyn b. Muhammed el-Harrânî (v. 318) – *el-Esâmî ve 'l-künâ*²⁵⁵
- Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (v. 322) – *el-Esmâ ve 'l-künâ ve 'l-elkâb*²⁵⁶
- Yahyâ b. Muhammed b. Saîd (v. 328) – *el-Künâ*²⁵⁷
- Ebû Abdillâh b. Mahled (v. 331?) – *el-Esmâ ve 'l-künâ*²⁵⁸
- İbnü'l-Münâdî (v. 336) – *el-Esmâ ve 'l-künâ*²⁵⁹
- Ebû Alî Saîd b. Osmân (İbnü's-Seken) (v. 353) – *el-Künâ*²⁶⁰
- Ebû Hâtım Muhammed b. Hayyan el-Büstî (v. 354) – *Esâmî men yu'ref bi 'l-künâ ve Künâ men yu'ref bi 'l-esmâ*²⁶¹
- Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (Taberânî) (v. 360) – *el-Künâ*²⁶²
- Ebu'l-Velîd Halef b. Kâsım b. Debbâğ el-Kurtubî (v. 393) – *Esmâü'l-ma'rûfîn bi 'l-künâ mine's-sahâbe ve 't-tâbiîn ve sâiri 'l-muhaddisîn*²⁶³ ve *Künâ's-sahâbe*²⁶⁴

²⁵² Kandemir, “Nesâî”, *DİA*, XXXII, 565. Nesâî'nin başlıklandırma şekli alfabetik olmadığı için kendisinden sonra farklı bir düzenle rivâyet edilmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Müferrec, Nesâî'nin *el-Künâ*'sını -yeniden- bâblandırmıştır. (Bk. Telîdî, *Türâsü 'l-meğâribe*, s. 96.)

²⁵³ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 267; İbn Hacer, *el-Mu'cem*, s. 174; Sehâvî, *Fethu 'l-Muğîs* IV, 200; Rûdânî, *Sıla*, s. 347.

²⁵⁴ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 32.

²⁵⁵ Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 185.

²⁵⁶ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 198.

²⁵⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü 'l-Kemâl* IV, 336.

²⁵⁸ Sehâvî, *Fethu 'l-Muğîs* IV, 200. Nureddin İtr, müellifin Muhammed b. Mahled b. Hafs (v. 331) olduğu kanısındadır. Bk. Sehâvî, *Fethu 'l-Muğîs* IV, 200 (12. Dîpnot).

²⁵⁹ İbn Abdilber, *el-İstîğnâ' fî ma'rifeti 'l-meşhûrîn min hameleti 'l-ilm bi 'l-künâ* I, 23 (Muhakkikin Girişi); Süleyman b. Said b. Mureyzen Asîrî, *el-Künâ ve 'l-esmâ li-Ebî Bîşr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrîc ve tahkîk ve ta'lik min evveli 'l-kitab ilâ nihâyeti harfî'z-zâ –en-Nısfu 'l-evvel minhü*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Doktora Tezi, s. 117.

²⁶⁰ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 32.

²⁶¹ İbn Hayyan el-Bustî'nin bu iki eserinin el yazması, Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bk. Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 186.

²⁶² Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 32.

²⁶³ İbn Abdilber'in hocasıdır. *İstîğnâ* adı yerine *el-Künâ* olarak İbn Abdilber'e atfedilen eser hocası Halef b. Kâsım'a ait olabilir. Örnek olarak bk. Katib Çelebi, *Keşfü 'z-zûnûn* II, 1453. Halef b. Kâsım'a ait olduğunun belirtildiği yerler için bk. Telîdî, *Türâsü 'l-meğâribe*, s. 46; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 139.

²⁶⁴ Telîdî, *Türâsü 'l-meğâribe*, s. 236.

- Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfehânî²⁶⁵ (v. 395) – *el-Esmâ ve'l-künâ*²⁶⁶

- Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî (v. 405) – *el-Künâ ve'l-elkâb*²⁶⁷

- Ebû Bekr Ahmed b. Abdîrrahman eş-Şîrâzî (v. 411) – *el-Elkâb ve'l-künâ*²⁶⁸

- Ebû Nuaym el-İsbehânî (v. 430) – *el-Künâ*²⁶⁹

- el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463) – *Men vâfekat künyetühü isme ebîhi mimmâ lâ yû'menü vukû'u'l-hatâ'i fih*²⁷⁰

- Ebû Muhammed Abdullâh b. Atâullah el-Herevî el-İbrâhimî (v. 476) – *Men uhtülîfe fî künyetihî düne ismihi*²⁷¹

- Ebu'l-Velîd Hişâm b. Ahmed el-Vakkaşî (v. 489) – *Aksü'r-rütbe ve kalbü'l-ma'nâ fî'l-Esmâ ve'l-künâ li-Müslim*²⁷²

- Ebû Ahmed Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. İshâk (v. ?)²⁷³ – *Kitâbü'l-esmâ ve'l-künâ*²⁷⁴

- Ebu Ali el-Ğassânî (v. 498)- *Kitâbü'l-künâ ve'l-elkâb*²⁷⁵

²⁶⁵ Ebû Abdillâh İbn Mende, Ebu'l-Kâsım İbn Mende'nin babasıdır. Bk. İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 153-154.

²⁶⁶ Kettânî, *Risâle*, s. 121.

²⁶⁷ Kettânî, *Risâle*, s. 120; Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 187.

²⁶⁸ Kettânî, *Risâle*, s. 120; Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 187. İbn Hacer'in lakaplarla ilgili eserinden önce telif edilmiş faydalı bir eser olup Ebu'l-Fadl b. Tâhir tarafından ihtisâr edilmiştir. (Bk. Kettânî, *Risâle*, s. 120.)

²⁶⁹ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 34.

²⁷⁰ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 34. Bu kitabın, Moğultay b. Kılıç tarafından yapılan alfabetik seçmesi basılmıştır. Bk. Moğultay b. Kılıç, *İntihâb kitâbi Men vâfekat künyetühü isme ebîh mimmâ lâ yû'menü vukû'u'l-hatâ'i fih li'l-Hatîb el-Bağdâdî* (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira), Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1408/1988. (Moğultay b. Kılıç'ın bu eseri ile Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin, isimleri babalarının isimleri ve künyeleriyle aynı olan râvilere dair iki eseri birlikte basılmıştır.)

²⁷¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 333; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî* II, 346; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 139.

²⁷² Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 24 (Muhakikin girişi). Ebu'l-Velîd el-Vakkâşî'nin eseri hakkında Kâdî İyâd'ın değerlendirmeleri ve eserin özelliği için bk. *a.g.e.* s. 24-25 (Muhakikin Girişi). Muhammed b. Abdillâh et-Telîdî, eserin ismini *Aksü'r-rütbe fî tehzîbi'l-Künâ li-Müslim* olarak verir. Bk. Telîdî, *Türâsü'l-meğâribe*, s. 209.

²⁷³ Ebu Ahmed Muhammed b. Ömer'in oğlu Ahmed b. Muhammed'in vefat tarihi hicrî 456 yılı olduğuna göre Muhammed b. Ömer, hicrî IV.-V. yüzyıllarda yaşamış bir âlimdir. Bk. İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 360.

²⁷⁴ Uğur, "Esmâ ve Künâ", *DİA*, XI, 419.

²⁷⁵ Ebû Alî el-Ğassânî'nin *Takyîdü'l-mühmel*'inin bir bölümü olup ayrı bir eser sanılarak ona izâfe edildiği düşünülmektedir. (Ali Yücel, *Ebû Ali el-Gassânî ve Takyîdü'l-Mühmel İsimli Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 56.) Ayrıca hocası İbn Abdilber'in *İstiğnâ*'sının da râvisidir, bu eserle karışma ihtimali de olabilir. (Bk. İbn Hayr el-İşbili, *Fihrist*, s. 267.)

- Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ali b. el-Ferrâ (v. 547) – *Tecrîdü'l-esmâ ve'l-künâ*²⁷⁶
- Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571) – *el-Künâ*²⁷⁷ / *Men vâfekat künyetühü künyete zevcih*²⁷⁸
- Şümeym el-Hillî (v. 601) – *Mübâhü'l-münâ fî izâhi'l-künâ*²⁷⁹
- Ebu'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî (v. 634) – *el-Mu'cem fî men vâfekat künyetühü künyete zevcihi mine's-sahâbe*²⁸⁰
- Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed es-Sarîfînî (v. 641) – *el-Esmâ ve'l-künâ*²⁸¹
- Ziyâeddin el-Makdisî (v. 643) – *Cüz fî'l-künâ ve'l-esmâ*²⁸²
- Muhammed b. Ebu'l-Feth b. Ebu'l-Fadl el-Hanbelî (v. 709) – *Muhtasaru'l-İstiğnâ' fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ li'l-Hâfız İbn Abdilber*²⁸³
- Râfi' b. Ebî Muhammed es-Selâmî (v. 718) – *el-Künâ'l-muhtasar min Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*²⁸⁴
- Sâbit b. el-Hasen b. Ali el-Lahmî b. es-Sayrafî (v. 738) – *el-Künâ*²⁸⁵
- Zehebî (v. 748) – *el-Mürtecel fî'l-künâ ve zikru men iştehera bi-künyetihi mine'l-a'yân*²⁸⁶
- İbrâhim b. Abdillâh el-Huzâî (v. ?)²⁸⁷ – *el-Künâ*²⁸⁸
- Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman Sehâvî (v. 902): Sehâvî, künyelere dair bir eser kaleme almış ancak temize çekmemiştir.²⁸⁹

²⁷⁶ Sa'dî el-Hâşimî Ebu'l-Kâsım el-Ferrâ'nın eserinin Ezheriyye Kütüphanesi'nde bir yazması olduğunu belirtir. (Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 35 (4. Dipnot).) Mehmet Eren ise aslında isminin *Tecrîdü'l-esmâi'l-müttelik ve'l-müfterik li'l-Hatîb* olduğunu hatâen bu şekilde verildiğini belirtmektedir. (Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 140 (120. Dipnot), 236 (553. Dipnot).)

²⁷⁷ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 34.

²⁷⁸ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî* II, 538; Küçükaşçı-Tomar, "İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım", *DİA*, XIX, 324.

²⁷⁹ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 140.

²⁸⁰ Telîdî, *Türâsü'l-meğâribe*, s. 267.

²⁸¹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 200; Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 34; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 140.

²⁸² Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 140.

²⁸³ İbn Abdilber, *el-İstiğnâ' fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ* I, 22 (Muhakkikin Girişi).

²⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* I, 51-52 (Muhakkikin Girişi).

²⁸⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 202.

²⁸⁶ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 35.

²⁸⁷ İbrâhim b. Abdillâh'ın vefat tarihi bulunamamıştır. Ancak Sa'dî el-Hâşimî, künye kitaplarını müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralamış ve İbrâhim b. Abdillâh'ın eserini Sehâvî'nin eserinden önce zikretmiştir. Buna göre h. 902'den önce vefat etmiş olmalıdır. Bk. Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 35.

²⁸⁸ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 35.

- Suyûtî (v. 911) – *el-Münâ fî'l-künâ*²⁹⁰ ve *Men vâfekat künyetühü künyete zevcihi*²⁹¹

- Muhammed b. Kâsım b. Ali el-Cüzâmî (v. ?)²⁹² – *Mâ iştemele aleyhi musannıfu Ebî Dâvud min künâ'l-muhaddisîn*²⁹³

²⁸⁹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* IV, 202.

²⁹⁰ Bk. Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1888. Eren, Suyûtî'nin bu eserinin Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (v. 606) *el-Murassa*'ının künyelerle ilgili bölümünün muhtasarı olduğunu ve hayvanlar için kullanılan künyeleri içerdiğini belirtmiştir. Ayrıca Selâhaddin el-Müneccid'in *Risâle fî ma'rifeti'l-künâ ve'l-esmâ ve'l-elkâb* adıyla yayınladığı cüzün bu eser olma ihtimalinden bahsetmiştir. Bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 140 (119. Dipnot).

²⁹¹ Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 186 (2. Dipnot). Suyûtî'nin bu kitabına dair bilgiler için ayrıca bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 140-141 (120. Dipnot).

²⁹² Muhammed b. Kâsım b. Ali'nin vefat tarihi tespit edilememiştir.

²⁹³ İbn Ruşeyd, *Mil'ü'l-aybe* II, 313-314.

İKİNCİ BÖLÜM

DÛLÂBÎ VE DÛLÂBÎ'NİN EL-KÛNÂ VE'L-ESMÂ ADLI ESERİ

Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin ömrünün çoğu III./IX. yüzyılda geçmiştir. Vefatı IV./X. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. O, İslâm coğrafyasının önemli ilim merkezlerini dolaşmıştır. Daha sonra Mısır'a yerleşmiş ve Mısır'da rağbet gören bir hadis ve tarih âlimi olmuştur. Ricâl bilgisinin önemli kaynaklarından olan *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eseri, onun ilmî faaliyetlerinin bir neticesidir. Tezin bu bölümünde, Dûlâbî'nin hayatı anlatılacak ve künye bilgisinin ilk örneklerinden olan *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eseri tanıtılacaktır.

I. DÛLÂBÎ

Dûlâbî'nin yaşadığı dönemde, İslâm dünyasında Abbâsî hâkimiyeti vardır.²⁹⁴ Hicrî III. yüzyılda Abbâsî devletinin merkezi önce Bağdat'tan Sâmerrâ şehrine, sonra tekrar Bağdat'a nakledilmiştir.²⁹⁵ Bu iki şehir de bugünkü Irak sınırları içerisindedir. Dûlâbî'nin doğduğu şehir Rey, bugün İran sınırları içerisinde Tahran şehrinin yakınlarındadır. Dûlâbî'nin Mısır'a yerleştiği yıllarda Mısır, Tolunoğulları Hânedanlığı yönetimindedir.

Dûlâbî'nin hayatını ve ilmi seviyesini daha iyi anlayabilmek için yaşadığı dönemi ve ortamı tanımak gerekmektedir. Bu sebeple hayatı ve ilmî şahsiyetinden önce yaşadığı dönemin siyasî olayları ve ilmî gelişmelerinden bahsedilecektir. Rihle yaptığı yerler tam olarak bilinmese de eserlerinden ve hakkında verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Dûlâbî, Rey ve Mısır arasında, başkent Bağdat başta olmak üzere önemli ilim beldelerine gitmiştir. Bu sebeple ilk önce yaşadığı dönemi etkileyen olaylar genel olarak belirtilecek daha sonra doğduğu şehir Rey ile yurt edindiği bölge Mısır'ın siyasî olaylarına ve ilmî durumuna bakılacaktır.

²⁹⁴ Dûlâbî'nin yaşadığı süreçte iktidar olan halifeler ve iktidâr süreleri şöyledir; el-Mu'tasım-Billah (218-227/833-842), el-Vâsık-Billah (227-232/842-847), el-Mütevekkil-Alallah (232-247/847-861), el-Muntasır-Billah (247-248/861-862), el-Mustaîn-Billah (248-252/862-866), el-Mu'tez-Billah (252-255/866-869), el-Mühtefî-Billah (255-256/869-870), el-Mu'temid-Alallah (256-279/870-892), el-Mu'tazîd-Billah (279-289/892-902), el-Müktefî-Billah (289-295/902-908), el-Muktedir-Billah (295-320/908-932). (Bk. Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 520-597.)

²⁹⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 238, 340, 342; Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, 35.

A. DÛLÂBÎ'NİN YAŞADIĞI YERLERDEKİ SİYASÎ VE İLMÎ ORTAM

Dûlâbî'nin dünyaya geldiği yıllarda, Abbâsî Devleti'nin yönetim kadrolarında Türklerin etkisi artmaya başlamıştır. Önceki dönemlerde daha etkili olan Arap ve İranlıların yönetimdeki gücü, bu dönemde zayıflamıştır. Halîfe Mu'tasım döneminde, yönetimdeki mücâdelelerde Türklerin gücü artınca, halîfenin emriyle Türk askerlerine yeni bir şehir tesis edilmiştir. Devletin merkezi de Sâmerî adı verilen bu şehre taşınmıştır. Hilâfet merkezinin Sâmerî şehri olduğu bu dönem, daha sonra “Sâmerî Dönemi (221-279/836-892)” olarak adlandırılmıştır. Sâmerî dönemi, Türk etkisinin kırılması ve eski merkez Bağdat'a dönüş ile son bulmuştur.²⁹⁶

Sâmerî döneminde, mahallî yönetimlerin oluşturduğu yarı bağımsız tavırlarla devletin mutlak hâkimiyeti zayıflamaya başlamıştır. Devletin doğusu ve batısı hânedanlıkların mücadele alanı olmuştur. Çünkü bu sırada devleti meşgul eden birçok iç karışıklık yaşanmıştır. Ayrıca merkezî yönetimi tehdit eden isyan hareketleri gerçekleşmiştir. Bu isyan hareketlerinin en etkilileri; Zeydî hareketi, Zenc isyanı ve Karmatî hareketidir.²⁹⁷ Zeydî ve Karmatî hareketleri, Şîlik düşüncesi etkisiyle oluşan hareketlerdir. Şîlik, hilâfetin Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiği görüşüyle Emevî Dönemi'nden itibaren sistemleşmiş bir harekettir. Hem siyâsî hem de ilmî bir yöne sahiptir.²⁹⁸ Yaşanan tüm bu olaylar, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde Rey ve Mısır şehirlerini etkilemiştir.

Hicrî III. yüzyılda ilmî çalışmalar, şahsî gayretlerle ve devlet destekli kurumlar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemde, bazı âlimlerin ve devlet adamlarının kendilerine özel kütüphaneleri olduğu bilinmektedir.²⁹⁹ Ayrıca ilmî çalışmalar için gerekli malzemelerin alım-satımının, eserleri temize çekme, ciltleme gibi işlerin yapıldığı dükkânlar açılmıştır. Kitapçı ya da verrâk dükkânı adı verilen bu dükkânların bilinen ilk örneklerinin hicrî II. yüzyıl sonlarında Bağdat'ta olduğu belirtilmiştir. Daha sonra İslâm dünyasının önemli ilim merkezlerinde faaliyetlerini artırarak varlıklarını

²⁹⁶ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 238-240; Yılmaz, *Mu'tasım ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 37-40; Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 34-35.

²⁹⁷ Yılmaz, *Mu'tasım ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 37-54; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 211-386.

²⁹⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 347-350; Öz, “Şîa”, *DİA*, XXXIX, 111-115. Abbâsî döneminde, Hz. Ali taraftarları olarak Alevîlik kavramının da kullanıldığına dair bk. Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 271-274, 299-302. Hicrî ilk üç asırda Hz. Ali taraftarları için Alevîlik kavramının tercih edilmesine ve bu dönemde Şîiliğin daha çok siyâsî olduğuna dair bir değerlendirme için bk. Shaba, *Mısır'da Hadis (İlk Üç Asır)*, (Doktora Tezi), s. 78-81.

²⁹⁹ Behce Ali Muhammed, *Beytü'l-hikme el-Bağdâdî ve eserühü'l-ilmîyye*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 18-24.

sürdürmüşlerdir.³⁰⁰ Bunun yanısıra devlet destekli ilmî ortamlar da tesis edilmiştir. Halîfe Me'mûn tarafından Bağdat'ta kurulan Beytülhikme, bu döneme ait önemli müesseselerden biridir. Beytülhikme'de, tercüme faaliyetlerinin yanı sıra akademi ve kütüphane hizmeti verilmiştir. Böylelikle İslâm dünyasında, ilim ve kültür hayatını şekillendiren mescid, câmi gibi başlıca ilim ortamlarına yükseköğretim için kurulan Beytülhikme de eklenmiştir.³⁰¹ Abbâsî halîfeleri ayrıca pek çok âlimi himâyesinde barındırmıştır. Halîfe Me'mûn döneminde Abdülmelik b. Hişâm, Vâkıdî, İbn Sa'd gibi âlimler eser telif etmişlerdir. Daha sonraki halîfelerden Mütevekkil zamanına gelindiğinde tercüme faaliyetleri devam etmekle birlikte eser telifi daha da artmıştır.³⁰² Bu dönemin ilmî gelişmelerinin etkisi, sonraki dönemlere katkı sağlamıştır. Tarih alanında bahsi geçen âlimlerden Vâkıdî'nin eserinin, Dûlâbî'nin telifine kaynaklık etmesi bu katkının bir örneğidir.³⁰³

Abbâsî Devleti'nin ilk zamanları ilmî müesseselerde olduğu gibi ilimlerin de şekillendiği bir çağ olmuştur. İslâmî ilimlerin sistemleştiği bu çağda özellikle hadis ilmi açısından yaşanan gelişmeler önem arz etmiştir. Emevîler zamanında devlet desteğiyle tedvîni başlatılan hadislerin, bu dönemde tasnîfine geçilmiştir. Tasnîf faaliyetlerinin ilk örnekleri Ma'mer b. Râşid'in (v. 153/770) *Câmi*'i, Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) *Muvatta*'ıdır. Hicrî III. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *el-Müsned*'i ile Dârimî'nin (v. 255/869) *es-Sünen*'i; ikinci yarısında ise İslâm dünyasında *Kütüb-i Sitte* adıyla şöhret bulan altı temel hadis kitabı telif edilmiştir.³⁰⁴ Böylelikle şifâhî gelenek yani; bizzat rivâyetleri sözlü olarak dinleme yavaşlamaya başlamıştır. Bundan dolayı hicrî IV. asrın başları hadis ilminde mütekaddimûn döneminin sonu olarak kabul edilmiştir. Hicrî IV. asır sonrasında daha çok mütekaddimûn dönemi eserleri üzerine çalışmalar yapılmıştır.³⁰⁵

³⁰⁰ Abdullah b. Abdulmu'tî Mikât, *el-Verrâkûn ve eserühüm fi'l-hadîs*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 15-25; Erünsal, "Verrâk", *DİA*, EK-II, 646-648.

³⁰¹ Behce Ali Muhammed, *Beytü'l-hikme el-Bağdâdî ve eserühü'l-ilmiyye*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 25-47; Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, I, 40, 45.

³⁰² Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 475-552; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 207-209, 283.

³⁰³ Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'sında Vakıdî rivâyetleri vardır. Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 7, 13, 126.

³⁰⁴ Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, I, 40-42; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 39-94.

³⁰⁵ Bk. Kandemir, "Kütüb-i Sitte", *DİA*, XXVII, 6-7; Küçük, "İsnad", *DİA*, XXIII, 156-157; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 94-126.

Dönemin ilmî tartışmalarını ise genel olarak Sünnî-Şîî tartışmaları ve sünnîler içerisinde ehl-i hadîs-ehl-i re'y arasındaki çekişmeler oluşturmuştur.³⁰⁶ Ehl-i hadîs-ehl-i re'y arasında yaşanan çekişmeler, Abbâsîlerin ilk zamanlarında gerçekleşen Halku'l-Kur'ân meselesi sebebiyle farklı bir çehreye bürünmüştür.³⁰⁷ Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığını sorgulayan bu mesele, halife Me'mûn'un Mu'tezilî görüşü benimsemesiyle Kur'ân'ın yaratılmışlığını kabul etmeyenler üzerinde baskı oluşturmuştur. Devletin yönettiği baskı süreci ve ilgili olaylar mihne (218-237/833-852) olarak adlandırılmıştır. Ahmed b. Hanbel, Nuaym b. Hammâd (v. 228/843) gibi âlimler bu süreçte hapsedilip işkence görmüşlerdir. Me'mûn döneminde başlayan mihne, halife Mütevekkil dönemine kadar sürmüştür. Halife Mütevekkil, başkâdı Ahmed b. Ebî Duâd'ı idareden uzaklaştırıp Kur'ân'ın mâhiyeti tartışmalarını ve kelimî konularda konuşmayı yasaklamıştır. Ahmed b. Hanbel'e îade-i itibar için hediyeler sunmuş ancak Ahmed b. Hanbel, bunları geri çevirmiştir. Sünnî âlimleri himâye etmeye başlayan Halife, fakîh ve muhaddislerden Mu'tezile'nin ve Cehmiyye'nin görüşlerine karşı reddiyeler yazmalarını istemiştir.³⁰⁸

1. Rey'de Siyâsî ve İlmî Ortam

Rey, bugünkü İran toprakları içerisinde Tahrân'a yakın bir şehirdir. Hz. Ömer döneminde, Sâsânîler'in yenilgiye uğratıldığı Nihâvend savaşı sonrası, barış yoluyla İslâm topraklarına dâhil olmuştur.³⁰⁹ Abbasî Devleti'nin doğusunda bulunan bu şehrin bulunduğu bölge ve çevresinde, Dûlâbî'nin yaşadığı yıllarda, sırasıyla; Tâhirîler (205-259/821-873),³¹⁰ Dûlefilîler (210-284/825-897),³¹¹ Zeydîler (250-287/864-900),³¹²

³⁰⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 71-85, 94-108. İlim dünyasında Sünnî-Şîî tartışmasına dair bir örnek olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî hakkındaki ithâm için bk. Zehebî, *Siyer* XIV, 282. Ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki çekişmelere dair bir örnek olarak Dûlâbî'nin ehl-i hadîsin öncülerinden kabul edilen Nuaym b. Hammâd hakkında hocalarından naklettiği cerh dolayısıyla cerh edilmesi için bk. Zehebî, *Siyer* XIV, 310. Taberî ve Dûlâbî hakkındaki bu olaylar bu tezin sonraki başlıklarında açıklanacaktır.

³⁰⁷ Halku'l-Kur'ân meselesinin etkisiyle ehl-i re'y'in tanımı üzerine farklı kanaatlerin oluştuğuna dair bk. Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, s. 134-135; Fahreddin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs*, (Doktora Tezi), s. 34. Ayrıca bk. Ögüt, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, X, 509.

³⁰⁸ Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 489-549; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 197-203, 260-262. Ayrıca bk. Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", *DİA*, XV, 371-375; Yücesoy, "Mihne", *DİA*, XXX, 26-28.

³⁰⁹ Belâzürî, *Fütühü'l-Büldân*, s. 443-448; Özgüdenli, "Rey", *DİA*, XXXV, 40.

³¹⁰ Tâhirîler, İran'da kurulan ilk bağımsız devlet olarak da kabul edilen, Abbâsî Devleti'ne bağlı olarak bölgeyi idâre eden bir hânedandır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, XXXIX, 403-404. Horasan'daki hâkimiyetleri Saffârîler tarafından sonlansa da Bağdat'ta sâhibü's-şurtalık göreviyle devlet içerisinde etkin kalmaya devam ettiklerinden hüküm süreleri 278/891'e kadar devam ettirilir. Bk. Yılmaz, *Mu'tazid ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 41.

³¹¹ Dûlefilîler, Abbâsî Devleti'nden yarı bağımsız hareket eden bir hânedanlıktır. Merkezi İran Cibâl'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. Serinsu, "Dûlefilîler", *DİA*, X, 21.

³¹² Hasan b. Zeyd'e biat ile başlayan isyan hareketi sayesinde bölgede Taberistan ve Deylem Zeydîleri (Aleviyye) adında bir devlet kurulmuştur. (Bk. Yaşaroğlu, "Zeydiyye", *DİA*, XLIV, 324-326.) Devletin ismi Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd'e dayanmaktadır. Hasan b. Zeyd el-Alevî'nin

Saffârîler (247-298/861-911),³¹³ Sâ mânîler (261-395/874-1005)³¹⁴ ve Sâcoğulları (276-317/889-929)³¹⁵ hânedanlık kurmuşlardır.

Tâhirî Hânedanlığı, Halîfe Me'mûn'un 205/821 yılında Horasan vâililiğine atadığı Tâhir b. Hüseyin tarafından kurulmaya başlamıştır. Horasan'ın yakınında bulunan Rey'in hâkimiyeti de zamanla bu hânedanlığa teslim edilmiştir. Merkezî yönetime bir tehdit olmalarından endişe edilse de Tâhirî hânedanlığı, devletin doğusunu meşgul eden Şîî isyanlarından Zeydîler ve diğer bir isyan hareketi Hâricîler ile mücadele ederek devlete yarar sağlamıştır. Halîfeye tehdit oluşturan Türk komutanlarının ortadan kaldırılmasına da yardım etmişlerdir. Ancak zamanla hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir.³¹⁶

Hasan b. Zeyd öncülüğünde Taberistan'da (250/864) kurulmaya başlayan Zeydî Devleti'ne Rey'in tam anlamıyla katılması, Tâhirîler'in mücadelesi sayesinde bir yıl sonra olmuştur (251/865). Ancak Tâhirîlerin bölgedeki etkisi azalınca Zeydîler, Abbâsî hilâfetine karşı güçlenmeye başlamıştır. Bu sebeple Abbâsî hilâfeti doğrudan müdâhalede bulunmuş ancak liderleri Hasan b. Zeyd'i ele geçirememişlerdir. Kaçmayı başaran Hasan b. Zeyd, tekrar bölgede bir isyan başlatıp hilâfet tarafından mağlup edilse de hareketini sürdürmüştür (258/871-872). Bu süreçte ise Saffârîler ile mücadele etmiştir. Çünkü; Rey'deki etkisi kaybolan Tâhirîler'in yerini Saffârîler almıştır. Böylelikle Horasan vâililiğini isteyen Ya'kûb b. Leys es-Saffâr, Rey'in de içinde bulunduğu civâr bölgelerde Abbâsî hilâfetini ve Zeydîleri tehdit eden bir güç hâline gelmiştir. Abbâsî hilâfeti, Zeydîler ve Saffârîler'in mücadele alanına Irak bölgesinde

Taberistan'da ilk Zeydî Devleti'ni kurmasına destek olan bu itikadî yapının ayrıntıları için bk. Gökâlp, "Zeydiyye", *DİA*, XLIV, 328-331.

³¹³ Saffârîler, Ya'kûb b. Leys es-Saffâr 247/861'de İran'daki Sistân bölgesinden başlayıp batıya doğru ilerleyerek Abbâsî hilâfetine tehdit oluşturmuş bir hânedanlıktır. Ancak bu tehdit, Muvaffak'ın komuta ettiği ordu ile engellenmiştir (11 Receb 262/10 Nisan 876). Saffârîler İran'da hâkim bir hânedan olarak kalmıştır. Leysiler kolu 298/911 sona ermiş, 311/923'te Halefîler kolu kurulana kadar bölge Sâ mânî hâkimiyetine girmiştir. Bk. Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 331-332, 344; Merçil, "Saffârîler", *DİA*, XXXV, 464-465.

³¹⁴ Sâ mânîler, temelleri 204/819'a dayansa da 261/874-875 yılında Abbâsî halifesi Mu'temid-Alellâh'ın Sâ mânî emîri Nasr b. Ahmed'i Mâverâünnehir'e tayin etmesiyle gücü kabul görülen bir hânedanlıktır. Horasan ve Mâverâünnehir bölgesine hâkim olan bu hanedanlık Buhârâ gibi önemli ilim merkezini içine almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, XXXVI, s. 64-68.

³¹⁵ Sâcoğulları, bugünkü Azerbeycan bölgesinde kurulan bir hânedanlıktır. Bk. İpek, "Sâcoğulları", *DİA*, XXXV, 364-366. Bir dönem (304-313/916-925) Rey'i Sâ mânîlerden almışlardır ancak 314/926'da II. Nasr b. Ahmed tekrar geri almıştır. Bk. Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, XXXVI, 65.

³¹⁶ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* V, 454-498; VI, 3-242; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 171-331; Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, XXXIX, 403-404. Hâricîler, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra başlayan iç karışıklıklardan Sıffin Savaşı'nda hakem olayını "Hüküm ancak Allah'a (c.c.) âittir" sloganıyla reddeden gruba verilen addır. Bu grup daha sonra çeşitli kollara ayrılarak dinî ve siyasî fikir ayrılıklarıyla zaman zaman yönetime karşı ayaklanmışlardır. (Bk. Fırlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 169-175.)

çıkan Zenc isyanı dolayısıyla doğrudan müdahale edememiş ve Saffârîleri desteklemek durumunda kalmıştır. Yine de Zeydîler, 287/900'de Sâmânî ordusuyla yaptıkları savaşı kaybedene kadar Taberistan bölgesinde etkilerini korumuşlardır.³¹⁷

Zeydîleri mağlub eden Sâmânîler, Tâhirîler gibi Abbâsî hilâfetine iç karışıklıklarında yardım ederek Mâverâünnehir bölgesinde güçlenmeye başlamış bir hânedanlıktır. Rey ve civârında, devletin merkezine karşı tehdit oluşturan Saffârîler ile mücadele etmiştir. Bir süre sonra Sâcoğulları da Rey bölgesinde etkili olmaya başlamıştır. Hilâfet, Karmatî hareketleri başta olmak üzere iç karışıklıklar sebebiyle hânedanlıkların mücadele alanına dönüştüğü bu bölgeye mutlak anlamda hâkim olamamıştır. Ancak bölgede vâli tayinlerini yöneterek etkisini sürdürmüştür.³¹⁸

İlmî açıdan bölgenin takibinde ve gelişiminde bahsi geçen hânedanların etkileri görülmektedir. Bölgede sünnîliği himâye eden Tâhirîler, ilim adamları ve şâirleri himaye etmişlerdir. Hânedan üyelerinden de ilim adamı yetişecek şekilde ilme önem vererek Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde, ilmî çalışmaların artmasına katkı sağlamışlardır.³¹⁹ Tâhirîlerden sonra birçok şâir, Saffârîlerin himayesine girerek sarayda kâtiplik yapmaya başlamıştır. Saffârîler de ilim adamlarına destek vermiş ve özellikle yeni Fars edebiyatının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Saffârî emîri Halef b. Ebî Ca'fer'in, 100 ciltlik bir tefsir hazırlatmaya çalışması naklî ilimlere önem verdiklerini göstermektedir.³²⁰

Sâmânîler'in en önemli kültür merkezleri Buhârâ, Nîşâbûr ve Semerkant'tır. Siyasî ve ilmî alanda Şîilere karşı verilen mücâdele sebebiyle kadılar genellikle Hanefî ve Şafîîlerden seçilmiştir. Bununla birlikte Sünnî-Şîî çekişmesinin yanı sıra Hanefîler ile Şafîîler arasında da siyasete yansıyan gerilimler yaşanmıştır. Dûlâbî'nin de öğrencileri arasında yer alan İbn Hibbân el-Büstî gibi pek çok âlim bu dönemde yetişmiştir.

³¹⁷ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* VI, 158-404; Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 96-99; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 302-337. Ayrıca bk. Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, XXXIX, 403; Yaşaroğlu, "Zeydiyye", *DİA*, XLIV, 324-325. Zenc isyanı, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın soyundan olduğunu iddia eden Ali b. Muhammed ez-Zencî'nin Basra civarında kötü koşullarda yaşayan Zencî halka zenginlik vaâd ederek başlattığı ayaklanmadır. (Bk. Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 332.)

³¹⁸ Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 126-143, 212-270, 288-297; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 344-369. Abbâsî hilâfedinin bölgede yaptığı vâli tayinlerine dair örnekler için bk. Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 344, 357; Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 136-143, 212-221, 288- 292. Sâcoğulları'nın bölgede etkili olduğuna dair bk. Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 345. Bölgede özellikle Saffârîler, Zeydîler ve Sâmânîler'in mücadeleleri olduğuna dair ayrıca bk. Usta, "Sâmânîler", *DİA*, XXXVI, 64-65. Karmatî hareketleri, Irak ve Şam'da Zenc isyanının devamı niteliğinde görülmektedir. Şîî İsmâîlî koluna bağlı bir harekettir. Bk. Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 222-258; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 347-351 (Yazarın Dipnotu).

³¹⁹ Bk. Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, XXXIX, 404.

³²⁰ Bk. Merçil, "Saffârîler", *DİA*, XXXV, 465.

Sâmânîler hadis, fıkıh, tefsîr, kelim gibi dinî ilimlerde ve aklî ilimlerde İslâm dünyasına katkı sunmuşlardır.³²¹

2. Mısır'da Siyâsî ve İlmî Ortam

Mısır'ın fethi, Hz. Ömer döneminde, Amr b. el-Âs (r.a.) komutasındaki ordunun Zübeyr b. Avvâm'dan (r.a.) yardım alarak ilerlemesiyle başlamış (19/640) ve Bizans'ın direncinin kırılması (21/641) ile tamamlanmıştır. Böylelikle Amr b. el-Âs (r.a.), “Mısır fâtihi” ünvanını alarak bölgenin yönetimiyle ilgilenmeye başlamıştır.³²² Mısır, daha sonra sırasıyla Emevî ve Abbâsî Devleti'nin hâkimiyetine geçmiştir.³²³ Hâkimiyetin zayıflayıp hânedanlıkların kurulduğu Sâmerîrâ döneminde, devletin batı sınırına denk gelen Mısır bölgesinde kurulan tek hânedanlık Tolunoğulları'dır (254-292/868-905).³²⁴

Abbâsî hilâfetinin ilk yıllarında, Mısır bölgesinin vâlileri daha çok Horasan'dan seçilmiştir. Me'mûn döneminde Mısır'da istikrârı sağlamak üzere görevlendirilen Abdullah b. Tâhir bunlardan biridir.³²⁵ Abdullah b. Tâhir, Bâbek el-Hürremî isyanı ile ilgilenmek için görevlendirilince yerine Mu'tasım vâli tayin edilmiştir. Mu'tasım halîfe olunca yerine Türk komutanlardan Eşnâs et-Türkî'yi vâli tayin etmiştir.³²⁶ Bundan sonra Mısır'da Türk vâlilerin hâkimiyetleri artmıştır. Öyle ki, Türk asıllı Ahmed b. Tolun, burada bağımsız bir devlet kurmuştur (254/868).³²⁷

Abbâsî halifesi Mu'tazîd, doğuda Saffârîler ile, batıda da Tolunoğulları ile dostâne ilişkiler kurmuştur. Bu sırada Humâreveyh ile en parlak dönemlerinden birini yaşayan Tolunoğulları, Humâreveyh'in öldürülmesi ile zor bir döneme girmeye

³²¹ Bk. Usta, “Sâmânîler”, *DİA*, XXXVI, 67.

³²² Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 298-308; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* I, 4-66; Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara* I, 106-134; Tomar, “Mısır”, *DİA*, XXIX, 559.

³²³ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* I, 121, 323.

³²⁴ Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 48. Tolunoğulları, Türk asıllı Ahmed b. Tolun tarafından temelleri atılmış ve merkezi Fustât yakınlarına kurulmuş bir hânedanlıktır. Tolunoğulları Devleti'nin hükümdarları ve iktidâr yılları sırasıyla şu şekildedir: Ahmed b. Tolun (254-270/868-884); Humâreveyh (270-282/884-896); Ceyş b. Humâreveyh (282-283/896); Hârûn b. Humâreveyh (283-292/ 896-904) Şeybân b. Ahmed b. Tolun (292/904-905). (Bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* III, 1-145; Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DİA*, XLI, 233-236.)

³²⁵ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* II, 191; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 191-192.

³²⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* II, 203-239; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 212-215; Tomar, “Mısır”, *DİA*, XXIX, 560. Bâbek el-Hürremî, sapık fikirlere sahip Mazdek'e bağlı bir hareket şeklinde İran bölgesinde taraftar olarak devlete karşı ayaklanmıştı. Bk. Yıldız, “Bâbek”, *DİA*, IV, 376-377; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 221-222.

³²⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* II, 239-343; Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 48-50; Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DİA*, XLI, 233-234.

başlamıştır (282/896).³²⁸ Abbâsîleri zora sokan Karmatî isyanının Mısır'a sıçramasıyla Tolunoğulları'nın problemleri daha da artmıştır (289/901-902). Mu'tazîd'in vefatından sonra hilâfete geçen Müktefî, hem Bahreyn'de hem de Şam'da Karmâtîler üzerine seferler düzenleyerek liderlerini bozguna uğratmıştır (291/903). Ayrıca gücü zayıflayan Tolunoğulları Hânedanlığı'na da son vermiştir (292/905).³²⁹ Böylelikle Mısır'da kurulan ilk hânedanlık yarım asra yakın hüküm sürdükten sonra yıkılmıştır. Tolunoğulları'nın yıkılışıyla Kuzey Afrika'yı merkez edinen Fâtımîler'in önü açılmış ve Fâtımîler, Mısır'da Abbâsîler'i hedef almaya başlamışlardır.³³⁰

Müktefî'nin hilâfetinin sonlarında Karmâtîlerin hareketleri devam etmiş, özellikle hac yolcularını zarara uğratarak halîfeye olan güveni sarsmaya çalışmışlardır. Ancak halîfe Müktefî, bu hareketleri bastırmayı başarmıştır (294/906).³³¹ Karmâtîler, 295-320/908-932 yıllarında Muktedir'in hilâfetini de meşgul etmeye devam etmişlerdir. Muktedir'in yönetimi zamanında yalnız Irak bölgesini değil, Mekke'de Kâbe'yi hedef alacak kadar tehlike arz etmeye başlamışlardır.³³² Bu durum, Karmâtî hareketinin, sosyal hayatı da etkileyen bir hareket olduğunu göstermektedir.

Tolunoğulları'nın ilk iki hükümdarı zamanında Mısır, en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Ahmed b. Tolun ve Hûmâreveyh ilme büyük değer vermişlerdir. İkisinin hükümlerlik yıllarında özellikle fıkıh ve hadis alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Devletin kurucusu Ahmed b. Tolun'un (v. 270/884) gençliğinde Hanefî fıkıh ve hadis ilmi üzerine tahsil görmesinin özellikle bu alanların öne çıkmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin önemli âlimleri arasında Şâfiî'nin meşhûr talebesi er-Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (v. 270/884) gibi fakîh ve muhaddis âlimler sayılmaktadır.³³³ Rebî' b. Süleyman, Dûlâbî'nin de hocaları arasında bulunmaktadır.³³⁴

İlim dünyasında tercüme ve telif faaliyetlerinin yoğunluk kazanması, verrâklık mesleğini etkilemiştir. Verrâklık, çoğunlukla telif edilen eserlerin istinsah etmekle

³²⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü 'z-zâhire* III, 49-98; Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 176-211.

³²⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü 'z-zâhire* III, 104-144; Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 322-334; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 358-363.

³³⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 369. Fâtımîler, 297-567/909-1171 yılları arasında başta Kuzey Afrika'da sonrasında Kuzey Afrika ile birlikte Mısır ve Suriye'de hüküm süren bir Şîî devlettir. Bk. Eymen Fûad Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, XII, 228-237.

³³¹ Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, s. 311-316.

³³² Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* IV, 371-375.

³³³ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü 'z-zâhire* III, 1-88; Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 575. Ayrıca bk. Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *DİA*, XLI, 235; Yıldız, "Ahmed b. Tolun", *DİA*, II, 141.

³³⁴ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 65.

uğraşan bir meslekti. Ancak telif faaliyetleri sayesinde istinsah edilen eserlerin ve yazı malzemelerinin satışı da bu mesleğin uğraş alanına girmiştir. Verrâklığa duyulan ihtiyaç ile İslâm dünyasında verrâk dükkânlarının sayısı artmıştır. İlk örnekleri hicrî II. yüzyılın sonlarına dayanan bu dükkanların en meşhûr olanının, hicrî III. yüzyılda Bağdat'ın Kerh bölgesinde olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Tolunoğulları zamanında Kâhire'de de bir verrâklar çarşısı kurulmuştur. Günümüz Kâhire sınırları içerisindeki Fustat'ta yer alan bu çarşı, ilmî münâzaraların da yapıldığı büyük bir çarşıdır. İlim dünyasından önemli isimlerin, bu çarşı dolayısıyla Mısır'a göç ettiği belirtilmektedir.³³⁵

Hicrî IV. asrın başlarında ilim dünyasında dikkat çeken olaylardan biri Taberî'nin vefatı olmuştur.³³⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 310/923) tarih ilminin yanı sıra tefsîr, fıkıh ve hadis alanlarında telif ettiği eserlerle tanınmıştır. Hayatının son dönemlerinde görüş farklılıkları dolayısıyla Hanbelî ve Zâhirî mezheplerince eleştirilmiştir. Bazı görüşleri sebebiyle Şîî olduğu dahi iddia edilmiştir. Vefat ettiğinde mühlidlik iddiaları sebebiyle cenazesinin ancak gece yarısı gizlice kaldırıldığı kaydedilir. Ömrünün büyük kısmını devletin merkezi Bağdat'ta geçirdiği bilinen Taberî'nin hayatında görülen bu tartışmalar dönemin ilmî ortamı hakkında ipuçları vermektedir.³³⁷ Nitekim Taberî ile akrân olan Dûlâbî'nin de ilmî ortamda zaman zaman oluşan bu tarz tartışmalardan etkilendiği görülecektir. Özetle belirtmek gerekirse siyasî nitelikli mihne olayı ilmî ortamı büyük ölçüde etkilemiştir. Kur'ân'ın yaratılmış olduğu düşüncesini savunan Mu'tezile'nin ehl-i re'yden olması, ehl-i hadîs-ehl-i re'y çekişmelerini artırmıştır. Bu süreçte Hanefilik de Mu'tezile ile birlikte ehl-i re'ye dahil edildiğinden Ebû Hanîfe ve ashâbı tenkid edilmiştir.³³⁸ Hanefilik mezhebini

³³⁵ Abdullah b. Abdulmu'tî Mikât, *el-Verrâkûn ve eseruhüm fî'l-hadîs*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 22-28, 30-49; Erünsal, "Verrâk", *DİA*, EK-II, 646-648. Kâhire'deki büyük verrâklar çarşısı Tolunoğulları ve İlşîdiler döneminde etkindir. Mısır'a yerleşip bu mesleği yapanlara örnek olarak verilen âlimlerden biri dil âlimlerinden Vellâd'dır (v. 332/944). (Bk. Erünsal, "Verrâk", *DİA*, EK-II, 648.)

³³⁶ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi IV*, 369.

³³⁷ Bk. Zehebî, *Siyer XIV*, 267-282; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi IV*, 369; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, XXXIX, 315.

³³⁸ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, s. 126-135; Şahyar, "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, XII, sayı: 24, s. 29-57; Kaya, "Mihne Hadîsesi ve Hadis İlmine Etkileri Bakımından Mihne'nin Sonuçları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, XIX, sayı:1, s. 7-32. Ehl-i hadîs-ehl-i re'y ayrımına dair bilgiler için ayrıca bk. Fahreddin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs*, (Doktora Tezi), s. 33-42.

benimsediği belirtilen Dûlâbî'nin de bu çekişmelerden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur.³³⁹

B. DULÂBÎ'NİN HAYATI

Dûlâbî'nin hayatı hakkında ricâl kitaplarında fazla bilgi verilmemiştir. Özellikle ailesinden, çocukluk ve gençlik yıllarından pek bahsedilmemiştir. Babası Ahmed b. Hammâd da eserlerde râvi olarak ismi geçen bir âlimdir ancak günümüze ulaşan tarih-tabakât kitaplarından İbn Ebî Hâtim'in (v. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i dışında biyografisine yer verilmemiştir. Ahmed b. Hammâd'ın öğrencileri arasında Dûlâbî ile akrân olan tanınmış âlim Taberî yer almaktadır.³⁴⁰ Böylece Taberî'nin meşhûr eserleri *Câmi'u'l-beyân*'da ve *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*'te hocasından naklettiği bilgiler ve *Târîhü'l-ümem* üzerine yapılan çalışmalar sayesinde bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Bu gibi ayrıntılar mümkün olduğunca tespit edilerek Dûlâbî'nin doğumu, ailesi ve ilim hayatı hakkında bilgiler nakledilmeye çalışılacaktır.

1. Doğumu ve Ailesi

Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Sa'd³⁴¹ b. Müslim³⁴² ed-Dûlâbî³⁴³ 224/839 yılında³⁴⁴ Rey'de doğmuştur.³⁴⁵ Bazı kaynaklarda büyük dedesinin ismi Saîd olarak verilmiş,³⁴⁶ bazı kaynaklarda da doğum tarihi 234/849 olarak nakledilmiştir.³⁴⁷ Ebû Bekr künyesiyle de anılmıştır.³⁴⁸

³³⁹ Dûlâbî'nin Hanefî mezhebine mensub olduğuna dair bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 10 (Muhakkikin Girişi). Dûlâbî'nin cerhi için bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl* III, 459; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506-507.

³⁴⁰ Taberî, *Tarih* III, 192-193; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, XXXIX, 314-315.

³⁴¹ İbn Yûnûs, *Târîh* II, 188; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 213; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb* I, 516; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* IV, 352; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* XII, 56; Ziriklî, *el-A'lâm* V, 308.

³⁴² İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* II, 28; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759; Ziriklî, *el-A'lâm* V, 308.

³⁴³ Dûlâbî nisbesinin Bağdat'taki Dûlâb bölgesine nispet olduğuna dair bir görüş için bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506. Ancak ileride de belirtileceği üzere Dûlâb'ın Rey'deki bir köy olması daha isabetlidir.

³⁴⁴ İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk* LI, 30; İbnü'l-Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs* II, 476; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506; Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâs* I, 338.

³⁴⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414. Rey asıllı olduğuna dair bilgiler için bk. Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413-414; İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* IV, 352; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Topaloğlu, "Dûlâbî, Ebû Bîşr", *DİA*, IX, 551; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 7-8 (Muhakkikin Girişi).

³⁴⁶ İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* II, 28; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759.

³⁴⁷ Bk. İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin* II, 31.

Dûlâbî'nin babası Ahmed b. Hammâd, hadis ve tarih ilminde yetkin bir âlimdir. Ebû Bişr ed-Dûlâbî de babasından hadis dinlemiş ve nakletmiştir.³⁴⁹ Ahmed b. Hammâd, öğrencisi Tâberî dolayısıyla ulaşılan bilgilere göre, Rey'de ilmine başvurulmuş bir âlimdir.³⁵⁰ İlk rihlesini on iki yaşında Rey'e yapan Taberî, burada ondan ilim öğrenmiş ve İbn İshâk'ın (v. 151/768) *el-Mübtede'* ve *'l-meğâzî* adlı eserinin icâzetini almıştır.³⁵¹ Ayrıca Taberî *Târîh*'inde, Ahmed b. Hammâd'ın Süfyân b. Uyeyne'den rivâyetine yer vermiştir.³⁵² Buradan Ahmed b. Hammâd'ın, tarih ilminde uzman olduğu çıkarımı yapılabilir. Taberî, tefsir kitabında Ahmed b. Hammâd'dan aldığı beş rivâyeti kaydetmiştir ve bu rivâyetlerin hepsi Ahmed b. Hammâd'ın Süfyân b. Uyeyne'den nakilleridir.³⁵³ Böylece Ahmed b. Hammâd'ın Süfyân b. Uyeyne'nin rivâyetlerine vakıf olduğu ayrıca hadis, fıkıh ve tefsir ilminde de yetkin olduğu söylenebilir.

Dûlâbî'nin öğrencilerinden İbn Ebî Hâtîm'in babası Ebû Hâtîm er-Râzî (v. 277/890) de Ahmed b. Hammâd'ın talebelerindendir. İbn Ebî Hâtîm eserinde Ahmed b. Hammâd'a yer vererek nisbesinin ed-Dûlâbî, künyesinin Ebû Ali olduğu bilgilerini verir. Ebû Ali künyesinden Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin Ali isminde bir kardeşi olduğu söylenebilir. İbn Ebî Hâtîm ayrıca Ahmed b. Hammâd'ın hocaları olarak Hüseyin b. Alî el-Cûfî ve İmrân b. Ebân el-Vâsıtî'yi, öğrencileri için ise babası Ebû Hâtîm er-Râzî ve hocası Alî b. el-Hüseyin el-Cüneyd'i sayar.³⁵⁴ Buradan Dûlâbî'nin babasının, hadis âlimi olduğu anlaşılabılır.

Ahmed b. Hammâd ailesiyle birlikte Rey'den dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'a göç etmiştir. Mesleme b. el-Kâsım'ın (v. 353/964) belirttiğine göre ilim ehlinde olan Ahmed b. Hammâd, Bağdat sakinlerindendir.³⁵⁵ Taberî'nin, Ahmed b. Hammâd'dan Rey'de ilim aldığı yıl yaklaşık 236/851'e denk

³⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31.

³⁴⁹ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 125, 184, 321.

³⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-üdebâ'* VI, 2446.

³⁵¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-üdebâ'* VI, 2446; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, XXXIX, 314-315. Taberî'nin *Târîh*'i üzerine yapılan bir çalışmada Rey Taberistan'a yakın olduğu için rihle olarak değerlendirilmemiştir (Taberî, *Târîhu 't-Taberî* (thk. Muhammed b. Tâhir el-Berzencî), I, 27).

³⁵² Taberî, *Târîh* III, 192-193. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî, rivâyetinde hocası Süfyân b. Uyeyne'nin sadece ismini vermiştir. Süfyân b. Uyeyne'nin hocası ise Süleymân b. Ebî Müslim'dir. Süfyân isminden kastının Süfyân b. Uyeyne olduğu ilgili rivâyetin tarîkinin Süleymân b. Ebî Müslim – Saîd b. Cübeyr – İbn Abbâs şeklinde devam etmesinden anlaşılmaktadır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta'dîl* IV, 143.

³⁵³ Taberî, *Câmi'u 'l-beyân* III, 45; VII, 337-338, 629; XII, 219; XVII, 163.

³⁵⁴ Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta'dîl* II, 49; VI, 293.

³⁵⁵ İbn Hacer, *Lisânü 'l-Mizân* VI, 506; İbn Kutluboga, *es-Sikât* VIII, 123.

geldiği³⁵⁶ dikkate alınınca Bağdat'a 236/851'den sonra yerleştikleri söylenebilir. Ebû Bişr ed-Dûlâbî de bir rivâyetinde hocası Mahmûd b. Hıdâş'tan 244/958-959'da Bağdat'ta hadis dinlediğini kaydetmiştir.³⁵⁷ Ayrıca Dûlâbî'nin 260/873-874 yılı dolaylarında Mısır'a yerleştiği belirtilmektedir.³⁵⁸ Bu bilgiler doğrultusunda ailesiyle uzun bir müddet Bağdat'ta yaşadıkları sonucu çıkarılabilir. Bağdat'a yerleşmelerinin sebebi kesin değildir ancak ilim talebiyle olması muhtemeldir.³⁵⁹

2. Nisbeleri ve Hayatı

el-Künâ ve'l-esmâ'nın müellifi Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed, ed-Dûlâbî nisbesiyle tanınmıştır.³⁶⁰ Doğduğu bölgeye nisbetle er-Râzî şeklinde nisbelenmiştir.³⁶¹ Nisbeleri arasında el-Antâkî³⁶² ve el-Ensârî³⁶³ de bulunmaktadır. el-Ensârî nisbesi Ensâr soyundan geldiği için değil, bu soy ile ilişkisi olduğundan verilmiştir. Çünkü Dûlâbî'nin hal tercemelerinde soyu zikredildikten sonra “Ensâr'ın âzâtlı kölesi (مولى الأنصار)” ifâdesine yer verilmiş³⁶⁴ ve el-Ensârî nisbesinin “velâ sebebiyle (بالولاء)” olduğu açıklanmıştır.³⁶⁵ Velâ “iki kimse arasında doğum ve evlilik dışındaki bir durum sebebiyle oluşan hükmi yakınlık” demektir.³⁶⁶ Bu nisbelerinin yanısıra Ebû Bişr ed-

³⁵⁶ Taberî'nin doğum tarihi yaklaşık 224/839 olarak verilmiştir. Hocası Ahmed b. Hammâd'dan *el-Mübtade' ve'l-meğâzî*'yi dinlediğinde de on iki yaşında olduğu belirtilmiştir. Bk. Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, 314-315.

³⁵⁷ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 185. Bu tarihin 247/861-862 olma ihtimali için bk. *a.g.e.* I, 185 (2. Dipnot).

³⁵⁸ İbn Yunus, *Târîh* II, 189; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414; Topaloğlu, “Dûlâbî, Ebû Bişr”, *DİA*, IX, 551.

³⁵⁹ Dûlâbî'nin babasının ilim talebi dolayısıyla Bağdat'a yerleştiğine dair görüşler için ayrıca bk. Süleyman b. Said b. Mureyzen Asîrî, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrîc ve tahkîk ve ta'lik min evveli'l-kitab ilâ nihâyeti harfî 'z-zâ –en-Nısfu'l-evvel minhü*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, s. 20; Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrîc ve tahkîk ve ta'lik min evveli harfî's-sîn ilâ nihâyeti harfî'l-yâ (en-Nısfu's-sânî minhü)*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, s. 144.

³⁶⁰ İbn Yunus, *Târîh* II, 188; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 213; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb* I, 520; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l a'yân* IV, 352; Zehebî, *Mîzân* III, 459; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506.

³⁶¹ Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 30; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb* I, 520; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l a'yân* IV, 352; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759.

³⁶² İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; İbn Ebî Hâtim, *İlel* I, 204 (Muhakkiklerin Mukaddimesi).

³⁶³ İbn Yunus, *Târîh* II, 188; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 30; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 213; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l a'yân* IV, 352; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759.

³⁶⁴ İbn Yunus, *Târîh* II, 188; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 213.

³⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l a'yân* IV, 352; Zirîklî, *el-A'lâm* V, 308.

³⁶⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 357.

Dûlâbî, Mısır'daki hocaların müsvedde eserlerini temize çektiği için el-Verrâk³⁶⁷ ve en-Nâsîh olarak anılmıştır.³⁶⁸ Dûlâbî'ye, hadis ilmindeki seviyesi ve önemine binâen el-Hâfız da denilmiştir.³⁶⁹

el-Ensâb'ın müellifi Sem'ânî (v. 562/1166), Dûlâbî nisbesinin aslında Devlâbî şeklinde olmasına rağmen insanların bu şekilde kullandığını söylemiştir. Bu nisbenin verilme sebeplerinin; dolapçılık işiyle ilgilenmek, dolap sahibi olmak veya Rey'de bulunan Dûlâb adındaki köye nispet etmek olduğunu belirtmiştir. Özellikle Bağdat'ta dolapçılık mesleği dolayısıyla tanınan birçok âlim olduğundan bahsetmiş ve ilk olarak bu âlimleri zikretmiştir. Daha sonra dolap sahibi olanları, ondan sonra da Rey'deki köye nispetle tanınanları saymıştır. Ebû Bişr ed-Dûlâbî'yi ise bu üç gruptan sonra er-Râzî nisbesiyle anmıştır. Dûlâbî nisbesinin, atalarının dolapçılık mesleği ile uğraşmış olmasından kaynaklanabileceğini söylemiştir.³⁷⁰ Bununla birlikte aslı Rey'e dayandığından Dûlâb köyüne nispet edilmesinin de mümkün olduğunu belirtmiştir.³⁷¹ Buradan Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed'in, Rey asıllı olduğu bununla birlikte Dûlâbî nisbesinin Rey'deki bir köye veya dolapçılık mesleğine dayandığı anlaşılmaktadır. Nitekim dolabın Arapça sözlüğündeki öncelikli anlamı, günümüzde ilk akla gelen "kıyafetlerin saklandığı yer" değil, "su almak için hayvanların döndürdüğü âlet" olarak verilmiştir.³⁷² Bu sebeple dolapçılık mesleği sulama âletleriyle ilgili olmalıdır. Hatta Dûlâb köyü, içinde sulama dolabı bulunduğundan bu adla anılmış olabilir.

Mesleme b. el-Kâsım ise, Dûlâb'ın Bağdat'ta bir yer olduğunu belirtmiştir.³⁷³ Buradan Bağdat'ta da Dûlâb adında bir yerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu bilgi başka âlimler tarafından da nakledilmiştir.³⁷⁴ Ayrıca Sem'ânî'nin verdiği Bağdat'ta dolapçılık mesleğiyle tanınanların olduğu bilgisi de bu adla anılan bir yerin var olabileceğini ispat eder. Dolapçılık mesleğiyle meşgul olduğuna göre Bağdat'ta bir

³⁶⁷ İbn Yunus, *Târîhu* II, 188; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 213; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb* I, 520; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* IV, 352; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759.

³⁶⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb* I, 520; Zehebî, *Mîzân* III, 459; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759-760; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506; Topaloğlu, "Dûlâbî, Ebû Bişr", *DİA*, IX, 551; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 7-8 (Muhakkikin Girişi).

³⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; Zehebî, *Mîzân* III, 459; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506; Topaloğlu, "Dûlâbî, Ebû Bişr", *DİA*, IX, 551; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 7-8 (Muhakkikin Girişi).

³⁷⁰ Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 411-414. Hayreddin ez-Ziriklî (v. 1976), Dûlâbî nisbesini doğrudan dolapçılık mesleğiyle ilişkilendirmiştir. Bk. Ziriklî, *el-A'lâm* V, 308.

³⁷¹ Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414. Ayrıca bk. Topaloğlu, "Dûlâbî, Ebû Bişr", *DİA*, IX, 551.

³⁷² Bk. İbrâhîm Mustafâ, vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, s. 305.

³⁷³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506; İbn Kutluboğa, *Sikât* VIII, 123.

³⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* IV, 353.

sulama dolabının bulunması ve dolabın bulunduğu yerin Dûlâb olarak anılması mümkündür.³⁷⁵ Ancak Mesleme b. el-Kâsım, bu bilgiyi, Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin babasının ilim ehlinden ve Bağdat sakinlerinden olduğu bilgisiyle beraber vermiştir. Dûlâbî'nin de Bağdat'tan ilim talebiyle ayrıldığını söylemiştir.³⁷⁶ Böylece Dûlâbî'nin aslının Bağdat olduğu zannı oluşturmaktadır. Bu durum, onun Rey'de doğduğu bilgisiyle ve er-Râzî nisbesine sahip olması ile çelişmektedir.³⁷⁷ Belirtildiği üzere Dûlâbî'nin babası Rey'de ilmine başvurulmuş bir âlimdir. Ebû Bişr ed-Dûlâbî de ondan ilim almıştır. Dolayısıyla Dûlâbî'nin aslının Rey olduğu ve Rey'de ilme başlamış olabileceği söylenebilir. Bununla birlikte Sem'ânî'nin Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed'in nisbesini atalarının mesleğine dayandırmasının da doğru olma ihtimali bulunmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda Dûlâbî'nin babası Ahmed b. Hammâd'ın, dolapçılık mesleğiyle meşgul olabileceğinden ve Bağdat'a bu sebeple göç etmiş olabileceklerinden bahsedilebilir.

Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed'in 260/873-874 yılı dolaylarında Mısır'a yerleştiği belirtilmektedir.³⁷⁸ İlim yolculuklarından sonra Mısır'ı yurt edinmiş ve burada verrâklık ile meşgul olmuştur.³⁷⁹ Geçimini yaşadığı dönemde ilim dünyasında yaygın olan bu meslek ile sağladığı düşünülmektedir. Hatta Mısır'a yerleşmesi verrâklık sebebiyle olabilir. Çünkü; Tolunoğulları döneminde, bugün Kâhire sınırları içerisine dâhil edilen Fustat'ta bir verrâklar çarşısı vardır. İlmî münazaralara ev sahipliği yapan bu çarşı dolayısıyla âlimlerden Fustat'a yerleşenler olmuştur.³⁸⁰

³⁷⁵ Günümüzde Bağdat yakınlarında Dûlâb adında bir yer vardır. Bu yer, Fırat nehrine yakındır. Bk. <https://www.google.com.tr/maps/place/Al+Dulab,+Irak/@33.8437327,42.6801682,12z/>

³⁷⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* VI, 506; İbn Kutluboğa, *Sikât* VIII, 123.

³⁷⁷ Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin Rey'de doğduğu bilgisi için bk. Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414. Rey asıllı olduğuna dair bilgiler için bk. Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413-414; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* IV, 352; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Topaloğlu, "Dûlâbî, Ebû Bişr", *DİA*, IX, 551; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 7-8 (Muhakkikin Girişi).

³⁷⁸ İbn Yunus, *Târîh* II, 189; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414; Topaloğlu, "Dûlâbî, Ebû Bişr", *DİA*, IX, 551.

³⁷⁹ Bk. İbn Yunus, *Târîh* II, 188-189.

³⁸⁰ "Verrâk: Defter ve kâğıt işleriyle, yazarların müsvedde eserlerini temize çekmekle veya temize çekilmiş eserlerini bakarak yazıp çoğaltmakla uğraşan kimse." (Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 358.) Ortaçağ İslâm Dünyası'nda yaygın olan bu meslek Tolunoğulları döneminde Mısır Fustat'ta verrâklar çarşısında icrâ ediliyordu. Ayrıntılı bilgi için bk. Erünsal, "Verrâk", *DİA*, EK-II, 646-652.

3. Vefatı

Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Zilkade 310/Mart 923'te hac maksadıyla çıktığı yolculuk esnasında Mekke ile Medine arasında Arc denilen bir yerde vefat etmiştir.³⁸¹ Arc'ın Medine ile Cuhfe arasında olduğu da belirtilmiştir.³⁸² Ayrıca Arc'ın Taif tarafında ya da Yemen'de bir yer olma ihtimallerinden de bahsedilmiştir.³⁸³ Öğrencilerinden Ebû Bekr el-Mühendis (v. 385/995-996) ise vefat yerinin Zulhuleyfe olduğunu söylemiştir.³⁸⁴ Medine yakınlarında bulunan Zulhuleyfe, Medinelilerin mîkât (ihrama girme ve telbiye getirme) yeridir. Cuhfe ise Şam ehlinin mîkât yeridir.³⁸⁵ Bu bilgiler doğrultusunda ya hac için bir müddet Medîne'de kaldığı ya da vefat yerinin Zulhuleyfe'ye yakın Arc denilen bir yerde olduğu söylenebilir. Vefat tarihinin hicrî 320/932 yılı olduğu da nakledilmiştir.³⁸⁶

C. DÛLÂBÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

Dûlâbî ilmî açıdan üstün seviyede bir âlimdir. İlmine müracaat edilen, eserler telif etmiş bir kimsedir. Talebelerinden ve eserlerinden onun ileri seviyedeki ilmi hakkında bazı ayrıntılara ulaşılabilmektedir. Dûlâbî'nin erken yaşlardaki öğrenimine dair kesin bir bilgi yoktur. Babası Ahmed b. Hammad'ın âlim olması³⁸⁷ dolayısıyla temel eğitimini babasından aldığını söylemek mümkündür. İleri düzey eğitimi için yine babasından istifade etmiştir.³⁸⁸

Dûlâbî, yaşadığı bölgede döneminin âlimlerinden ilim aldıktan sonra Bağdat, Mekke, Medine, Basra, Irak ve Dımeşk, Tarsûs gibi Şam bölgesindeki ilim merkezlerine rihle yapmıştır.³⁸⁹ Aşağıdaki haritada gittiği şehirler bulunmaktadır. Rihlelerinin seyri bilinmediği için gittiği güzergahları gösteren oklar tahmini olarak gösterilmektedir.

³⁸¹ İbn Yunus, *Târîh* II, 189; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk* LI, 31; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 208-213; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* II, 28; Zehebî, *Mizân* III, 459; Zehebî, *Siyer* XIV, 310; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 760; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* VI, 506; Topaloğlu, "Dûlâbî, Ebû Bişr", *DİA*, IX, 551; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 33 (Muhakkikin Girişi).

³⁸² İbn Kutluboga, *es-Sikât* VIII, 123.

³⁸³ İbn Kutluboga, *es-Sikât* VIII, 123.

³⁸⁴ İbn Yunus, *Târîh* II, 189.

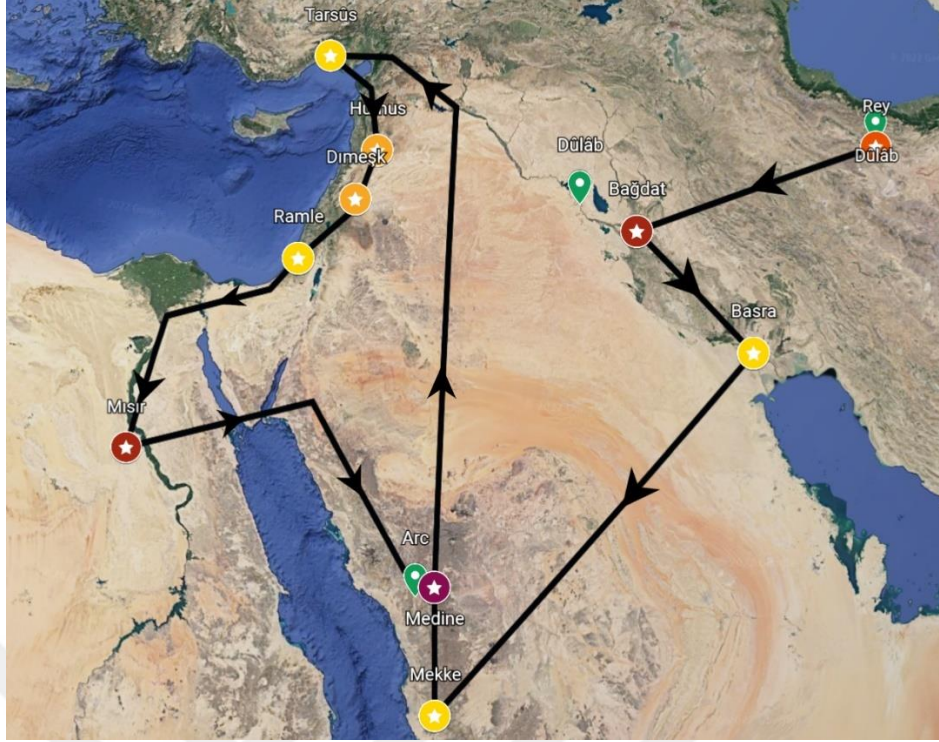
³⁸⁵ Buhârî, Hâc 7-12.

³⁸⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb* I, 520; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* IV, 352; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifîn* II, 31; Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünne*, s. 185.

³⁸⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* II, 49.

³⁸⁸ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 8 (Muhakkikin Girişi). *el-Künâ ve'l-esmâ*'daki bazı rivâyetleri için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 125, 184, 321.

³⁸⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 9 (Muhakkikin Girişi). Tarsûs'ta ilim aldığına dair bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 1187; Dûlâbî, *Hadislerde Pak Zürriyet (Ehl-i Beyt)*, s. 111.

Harita 1: Dûlâbî'nin Yaşadığı ve İlim Talebiyle Gittiği Bilinen Şehirler

Eserlerinde, erken yaşlarda ilim yolculuklarına başladığını gösteren bilgiler mevcuttur.³⁹⁰ İlimdeki gayreti, rivâyetlerini titiz bir şekilde kaydetmesinden anlaşılmaktadır. Teliflerinde hocalarının rivâyetlerini naklederken hocalarının isimlerini çoğu zaman ayrıntısıyla vermiştir.³⁹¹ Bazen hocasından hadisi dinlediği yeri³⁹² veya

³⁹⁰ Dûlâbî'nin kitabında hocaları arasında el-Heysem b. Hâlid Ebû Sâlih'in geçtiği görülmektedir. (Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 41.) Bu hocasının Heysem b. Hâlid el-Cühenî (v. 239/853-854 ?) olduğu belirtilmektedir. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* XXX, 379; Zehebî, *Tezhîbü't-Tehzîb* IX, 327-328.) Zılâl Emîn Muhammed el-Kudât, bu bilgiden yola çıkarak on üç yaşına yakın bir vakitte rihleye başlama ihtimalini zikreder. (Zılâl Emîn Kudât, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*, (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi, s. 21.) *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın muhakkiki Ebû Kuteybe Nazar el-Fâryâbî ise Dûlâbî'nin el-Heysem b. Hâlid Ebû Sâlih şeklinde zikrettiği hocasının Ebû Nuaym'ın verrâkı el-Heysem b. Hâlid el-Kûfî (v. 278/891-892) olduğunu kabul etmektedir. (Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 22 (Muhakikin Girişi).) Bu bilgi tartışmalı olsa da Dûlâbî'nin rivâyette bulunduğu Ebû Gassân Muhammed b. Amr b. Bekr (Züneyc)'in vefat h. 240-241'dir. Buradan en geç on yedi yaşından evvel ilim öğrenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 887; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* V, 926.

³⁹¹ Bazı örnekleri için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 4, 10, 14.

³⁹² Bazı örnekleri için bk. Dûlâbî, *Hadislerde Pak Züriyet (Ehl-i Beyt)*, s. 11; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 16, 74, 134, 185, 200, 255, 280.

hadisi dinlediği tarihi³⁹³ belirtmiştir. Âlimler, Dûlâbî'nin tasnîflerinin güzel olduğunu belirterek onu övmüşlerdir.³⁹⁴

Belirtildiği üzere 260/873-874 yılına yakın bir zamanda Mısır'a yerleşmiş ve burada Mısır'daki âlimlerin eserlerini istinsah etmiştir. İstinsah işi dikkat, titizlik ve belli bir ilmî seviyeye ulaşmayı gerektirir.³⁹⁵ Bu mesleği yapması Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin sayılan özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Mısır'da Bağdat, Basra, Şam'daki hocalarından ve Mısır'da hadis aldığı hocalarından rivâyette bulunmuştur.³⁹⁶ Döneminin meşhûr fakihlerinden de ilim alan³⁹⁷ Dûlâbî'nin amelde Hanefî olduğu belirtilmektedir.³⁹⁸ Babası Ahmed b. Hammâd'ın, İbn İshâk'ın *el-Mübtade*'inin râvisi olduğu³⁹⁹ ve Dûlâbî'nin kendisinden ilim aldığı dikkate alındığında babasının da katkısıyla tarih ilminde bilgi sahibi olduğu söylenebilir. Kendisinden ise; yalnızca Mısır'da değil, Mekke'de Mescid-i Harâm'da⁴⁰⁰ ve hatta yolculukları esnasında⁴⁰¹ ilim talep edilmiştir. Bu bilgiler de onun belli bir ilmî seviyeye yükseldiğini göstermektedir. Böylece Dûlâbî, hadis, fıkıh ve tarih ilimlerinde önemli bir birikime sahip olup özellikle râvî kimlikleri hakkındaki bilgisi ile tanınmıştır.⁴⁰²

1. Hocaları

Ebû Bişr ed-Dûlâbî, dönemindeki pek çok âlimden istifâde etmiştir. Telif ettiği eserlerden sadece ikisinde, rivâyetlerine yer verdiği âlimlerin sayısı iki yüzü aşmaktadır.⁴⁰³ Bu sebeple hocalarının hepsini saymak ve tanıtmak tezin hacmini aşacağından burada bazı hocaları, vefat tarihlerine göre sıralanacaktır. İsmi verilecek

³⁹³ Hadisi dinlediği tarihi belirttiği yerler için bk. Dûlâbî, *Hadislerde Pak Zürriyet (Ehl-i Beyt)*, s. 142; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 185. Yerleri belirtmesine örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 16, 75, 200.

³⁹⁴ Dûlâbî'nin tasnifleri için “tasniflerini güzel yaptı (يَحْسِنُ التَّصْنِيفَ)” ve “tasnifleri güzeldi (كَانَ حَسَنَ (التَّصْنِيفِ))” ifadeleri kullanılmıştır. Bk. İbn Yûnûs, *Târîh* II, 189; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 415; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759-760.

³⁹⁵ Erünsal, “Verrâk”, *DİA*, EK-II, 647.

³⁹⁶ İbn Yunus, *Târîh* II, 188-189; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 413-414.

³⁹⁷ Döneminin önemli Mâlikî âlimi Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Basrî ve Şafîî âlimi er-Rebi' b. Süleymân el-Cîzî, Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin hocalarındandır. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 15, 20. Ayrıca Dûlâbî tarîkiyle Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin aktarıldığına dair bk. Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, s. 179.

³⁹⁸ İbn Kutluboğa, *es-Sikât* VIII, 123.

³⁹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ* VI, 2446; Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, 314-315.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Mukri', *el-Mu'cem*, s. 32-33; İbn Abdilber, *el-İstizkâr* VIII, 439.

⁴⁰¹ Beyhakî, *Menâkıbü's-Şafîî* II, 140.

⁴⁰² Topaloğlu, “Dûlâbî, Ebû Bişr”, *DİA*, IX, 551.

⁴⁰³ *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın tahkikini yapan Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî eserin girişinde Dûlâbî'nin bu eserinde ve *ez-Zürriyetü't-tâhira* adlı eserinde rivayetine yer verdiği hocalarını alfabetik sıraya göre sıralamıştır. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 11-24.

hocaları tercih ederken; hocasının eserlerinden birini Dûlâbî'nin rivâyet etmiş olması, hocasının görüşlerinin Dûlâbî aracılığıyla sonraki dönem eserlerinde nakledilmiş olması veya *el-Künâ ve'l-esmâ*'da hocasının rivayetlerinin çokça bulunması hususları gözetilmiştir.

- **İbrahim b. Saîd el-Cevherî (v. 247/861):** Künyesi, Ebû İshâk'tır. Hicrî 170'ten sonra doğmuştur. Aslen Taberistanlı olup hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir. Vefatı için hicrî 247 tarihinin dışında 244, 249, 253 gibi birden fazla tarih zikredilmiştir. *el-Müsned* adında bir eseri olduğu ve bu eserde Hz. Ebû Bekr'in rivâyetlerini topladığı belirtilmiştir.⁴⁰⁴

- **el-Fellâs (v. 249/864):** İsmi, Amr b. Ali b. Bahr b. Kenîz'dir. Künyesi, Ebû Hafs'tır. Hicrî 160 yılında Basra'da doğmuştur. Bağdat'tan memleketi Basra'ya dönerken vefat etmiştir.⁴⁰⁵

- **Muhammed b. Beşşâr -Bündâr- (v. 252/866):** Künyesi, Ebû Bekr'dir. 167/783-784 yılında Basra'da doğmuştur.⁴⁰⁶

- **Muhammed b. Mansûr el-Cevvâz (v. 252/866):** Künyesi, Ebû Abdillâh'tır. el-Mekkî nisbesiyle de anılmıştır. Vefat tarihi, öğrencisi Dûlâbî'den nakille belirtilmiştir.⁴⁰⁷

- **Muhammed b. el-Müsennâ (v. 252/866):** Künyesi, Ebû Mûsâ'dır. Basra'da doğmuştur. Basra'nın muhaddisi olarak nitelendirilen Muhammed b. el-Müsennâ doğduğu şehir Basra'da vefat etmiştir.⁴⁰⁸

- **Buhârî (v. 256/870):** Nisbesiyle tanınan meşhûr muhaddis Buhârî'nin ismi, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim'dir. Künyesi Ebû Abdillâh'tır. Hicrî 194'te Buhârâ'da doğmuştur. Kur'ân'dan sonra en güvenilir kaynak kabul edilen *el-Câmiu's-sahîh*'i telif etmiştir. Hadis ilminde en üst seviyededir. *Sahîh*'i dışında günümüze ulaşan eserlerinden bazıları *et-Târihu'l-kebîr*, *Kitâbu'd-duafâi's-sağîr*, *el-Künâ*, *el-Edebü'l-*

⁴⁰⁴ Zehebî, *Siyer* XII, 149-151; Çakan, "Cevherî, İbrâhim b. Saîd", *DİA*, VII, 458-459.

⁴⁰⁵ Zehebî, *Siyer* XI, 470-472; Başaran, "Fellâs", *DİA*, XII, 309.

⁴⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* VII, 214; Zehebî, *Mizân* III, 490-491; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* IX, 70-73. Ayrıca bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm* VI, 165-167; Uğur, "Bündâr, Muhammed b. Beşşâr", *DİA*, VI, 488-489. Muhammed b. Beşşâr'a, Basra'daki hadisleri topladığı için Bündâr lakabı verilmiştir. Zehebî, "değerli madenleri saklayan tüccar" anlamındaki Bündâr lakabının, hadis istilâhındaki karşılığının "Hâfız" olduğunu belirtir. Bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm* VI, 165.

⁴⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* IX, 471-472.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 512; Toksarı, "İbnü'l-Müsennâ", *DİA*, XXI, 160.

müfred'dir. Her eserini üç defa elden geçirdiği belirtilmektedir.⁴⁰⁹ Ebû Bişr ed-Dûlâbî, hocası Buhârî'den çokça istifade etmiştir. Dûlâbî, hocası Buhârî'nin *ed-Duafâ* adlı eserinin râvisidir.⁴¹⁰ Buhârî'den teliflerinin yanısıra rivâyetlerini de dinlemiştir.⁴¹¹

- **Ebû İshâk el-Cûzcânî (v. 259/873):** İsmi, İbrâhîm b. Ya'kûb'tur. es-Sa'dî nisbesiyle de anılmıştır. Günümüze ulaşan eserleri *el-Ebâtil*, *Ahvâlü'r-ricâl* ve *Emârâtü'n-nübüvve*'dir.⁴¹² Ricâl ilmine dair eserlerde görüşlerine yer verilmesinden onun bu alanda önemli birikimi olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹³ Cerh-ta'dîl âlimlerinden İbn Adî *el-Kâmil*'inde, hocası Dûlâbî'den naklen Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin görüşlerine yer vermiştir.⁴¹⁴

- **Muâviye b. Sâlih el-Eş'arî (v. 263/876-877):** Künyesi, Ebû Ubeydullah'tır. ed-Dımeşkî olarak da nisbelenmiştir. Dımeşk'te vefat etmiştir.⁴¹⁵ Yahyâ b. Maîn'in *et-Târîh*'inin râvilerinden biridir.⁴¹⁶

- **Yezîd b. Sinân (v. 264/877-878):** Dûlâbî'nin belirttiğine göre künyesi Ebû Hâlid'dir ve Mısır'ı yurt edinmiştir.⁴¹⁷ Nisbesi el-Basrî'dir.⁴¹⁸

- **Ebû Zür'a er-Râzî (v. 264/877-878):** İsmi, Ubeydullah b. Abdilkerîm'dir.⁴¹⁹ Doğum tarihi hakkında birden fazla görüş vardır. Hicrî 190, 194, 200'de veya 200'den sonra doğduğu belirtilmiştir. Rey'in tanınan muhaddislerindendir. Rivâyetlerdeki gizli kusurları (ilel) anlama hususunda uzmandır. Günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü'd-duafâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min ashâbi'l-hadîs*'tir.⁴²⁰

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyer* XII, 391-471; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* IX, 47-55; A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, VI, 368-372.

⁴¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* I, 492; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1087.

⁴¹¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde Ebû Ayyâs ez-Zürakî için bir hadis nakletmiş sonra diğer tarîklerinin sadece senedlerini belirtmiştir (Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* III, 381-383; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (thk. ed-Debâsî) IV, 320-322.) Dûlâbî *el-Künâ ve'l-esmâ*'sında hocasının belirttiği tarîklerden birini metniyle birlikte vermiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 137.) Bu örnekten ileride de bahsedilecektir.

⁴¹² Zehebî, *Tezhîbü't-Tehzîb* I, 282-283; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* I, 181-183; Çakan, "Cûzcânî, Ebû İshâk", *DİA*, VIII, 97-98.

⁴¹³ Örnek olarak bk. Zehebî, *Mîzân* I, 30, 38, 79; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* I, 273.

⁴¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil* I, 221, 237, 241.

⁴¹⁵ Zehebî, *Siyer* XIII, 23-24.

⁴¹⁶ İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 285.

⁴¹⁷ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 505.

⁴¹⁸ Zehebî, *Siyer* XII, 554.

⁴¹⁹ Dûlâbî, hocası Ebû Züra er-Râzî'nin rivâyetlerini daha çok hocası Nesâî aracılığıyla nakletmiştir. Ancak iki yerde Ebû Zür'a er-Râzî'den doğrudan nakilde bulunmuştur. Ebû Zür'a er-Râzî'den doğrudan naklettiği ve Nesâî aracılığıyla naklettiği rivâyetlerin sayısı ona yaklaşmaktadır. Bu sebeple Ebû Zür'a er-Râzî'nin adı da buradaki listeye dahil edilmiştir. Doğrudan Ebû Züra'dan nakilde bulunduğu yerler için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 741, 874.

⁴²⁰ Zehebî, *Siyer* XIII, 65-85; Kandemir, "Ebû Züra er-Râzî", *DİA*, X, 274-275.

- **Ahmed b. Yahyâ el-Evdî (v. 264/877-878)**: Künyesi, Ebû Ca'fer'dir. el-Kûfî nisbesiyle de anılmıştır.⁴²¹

- **Yûnus b. Abdula'la (v. 264/878)**: Künyesi Ebû Mûsâ, nisbesi es-Sadeî'dir. el-Mısırî olarak da nisbelenmiştir. Hicrî 170 yılında doğmuştur.⁴²²

- **Salih b. Ahmed b. Hanbel (v. 266/880)**: Künyesi Ebu'l-Fadl olup nisbeleri eş-Şeybânî ve el-Bağdâdî'dir. Hicrî 203 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Meşhûr hadis âlimi Ahmed b. Hanbel'in büyük oğludur. Günümüze ulaşan eserleri *Mesâilü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, *Sîretü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel* ve *Mihnetü Ahmed b. Hanbel*'dir.⁴²³ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *el-Esâmî ve'l-Künâ* adlı künye bilgisine dair eserinin de râvisidir.⁴²⁴

- **Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (v. 268/882)**: Künyesi, Ebû Abdillâh'tır. Nisbesi, el-Mısırî'dir. Hicrî 182 yılında doğmuştur. Babası Abdillâh b. Abdilhakem, İmâm Mâlik'in önde gelen talebelerindendir. Bir dönem Mısır'a gelen İmâm Şâfiî'nin ders halkalarına da katılmıştır. Babasından sonra Mısır'da Mâlikî mezhebinde yetkili âlimlerden olmuştur. Bir görüşe göre 268/882'de diğer bir görüşe göre de 269/882-883'te vefat etmiştir. *er-Red alâ eş-Şâfiî*, *er-Red alâ fukâhâi'l Irâk*, *Ahkâmü'l-Kur'ân* teliflerinden bazılarıdır.⁴²⁵

- **İbnü'l-Cüneyd el-Huttelî (v. 270/884 ?)**: İsmi İbrâhîm b. Abdillâh b. el-Cüneyd'dir. Dedesine nisbetle İbnü'l-Cüneyd ya da İbrâhîm b. Cüneyd olarak anılmıştır.⁴²⁶ Künyesi Ebû İshâk'tır. Bağdat'ta yaşadığı belirtilmiştir. Yahyâ b. Maîn'e hadis râvileri hakkında yönelttiği sorulardan oluşan *es-Suâlât li-Yahyâ b. Maîn fi'l-cerh ve't-ta'dîl* eserini derlemiştir. Yaklaşık hicrî 270 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.⁴²⁷

- **İbrâhîm b. Merzûk (v. 270/883-884)**: Künyesi, Ebû İshâk'tır. Mısır'a yerleşmiştir.⁴²⁸ Nisbesi el-Basrî'dir.⁴²⁹

- **Ebû Bekr İbnü'l-Berkî (v. 270/883-884)**: İsmi Ahmed b. Abdillâh'tır. Berkî dedesinin ismidir. Sahâbe bilgisine dair bir eseri olduğu belirtilmiştir.⁴³⁰

⁴²¹ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl* I, 517-518.

⁴²² Zehebî, *Siyer* XII, 348-351. Ayrıca bk. Aybakan, "Sadefî, Yûnus b. Abdula'la", *DİA*, XXXV, 393-394.

⁴²³ Zehebî, *Siyer* XII, 529-530; Koca, "Sâlih b. Ahmed b. Hanbel", *DİA*, XXXVI, 36.

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-künâ*, s. 24.

⁴²⁵ Zehebî, *Siyer* XII, 497-501; Köse, "İbn Abdülhakem, Ebû Abdillâh", *DİA*, XIX, 276-278.

⁴²⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 202, 269, 431.

⁴²⁷ Zehebî, *Siyer* XII, 631-632; Akpınar, "Huttelî, İbnü'l-Cüneyd", *DİA*, XVIII, 429.

⁴²⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 305.

⁴²⁹ Zehebî, *Siyer* XII, 354-355.

- **el-Abbâs ed-Dûrî (v. 271/884)**: Künyesi Ebu'l-Fadl'dır. Aslen Hârizmli olup Bağdat'taki Dûr'a nispetle ed-Dûrî olarak anılmıştır.⁴³¹ Babasının ismi Muhammed b. Hâtim b. Vâkîd'dır. Hicrî 185 yılında doğmuştur. En çok istifade ettiği hocası Yahyâ b. Maîn'dir (v. 233/848).⁴³² Yahyâ b. Maîn'in *et-Târîh* adlı eserinin râvisidir.⁴³³ Buradan hareketle onun ricâl ilminde yetkin bir âlim olduğu söylenebilir.

- **Hilâl b. Alâi (v. 280/893-894)**: Künyesi Ebû Ömer, nisbesi el-Bâhilî'dir. Rakka'nın tanınmış âlimlerindendir. Vefat tarihi hicrî 281 olarak da belirtilmiştir.⁴³⁴

- **Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî (v. 290/903)**: Ahmed b. Hanbel'in oğludur. Künyesi Ebû Abdirrahman'dır. 213/828 yılında doğmuştur. Abdullah b. Ahmed, babası Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* ve *et-Tefsîr*⁴³⁵ gibi önemli eserlerini rivâyet etmiş ve üzerine özel çalışmalar da yaparak hadis ilmine önemli katkıda bulunmuştur.⁴³⁶ Bu çalışmalarından günümüze ulaşan *el-Mesâil* ve *es-Sülâsiyyât* sayılabilir.⁴³⁷ Abdullah b. Ahmed, ricâl ve ilelül-hadîs ilimlerinde otorite kabul edilmiş bir muhaddistir. Râviler hakkında sorulan sorulara babasının verdiği cevaplardan derlediği *Kitâbü'l-ilel ve marifetü'r-ricâl* adlı eseri nakletmiştir.⁴³⁸

- **Nesâî (v. 303/915)**: Künyesi Ebû Abdirrahman, ismi Ahmed b. Şuayb b. Ali'dir. Horasan'daki Nesâ şehrine nispetle en-Nesâî olarak anılmaktadır.⁴³⁹ 215/830-831 yılında doğmuştur. İlim yolculuklarından sonra Mısır'ı yurt edinmiştir.⁴⁴⁰ Eserlerinden bazıları *Kütüb-i Sitteden* biri olan *es-Sünenü'l-müctebâ'sı*, *Kitâbü't-Tefsîr* ve *Fedâilü's-sahâbe* adlı eserleridir. Ricâl alanında verdiği eserlerinden bazıları ise *ed-Duaî* ve *l-metrukîn*, *Tesmiyyetü fukâhâi'l-emsâr*, *el-Cerh* ve *t-ta'dîl* ve *el-Künâ*'dır. *el-Cerh* ve *t-ta'dîl* ve *el-Künâ*'nın günümüze ulaşmış ve ulaşmadığı bilinmemektedir.⁴⁴¹ Dûlâbî'nin *el-Künâ* ve *l-esmâ*'da en fazla nakilde bulunduğu hocalarındandır.

⁴³⁰ Bk. Zehebî, *Siyer* XIII, 47-48. Dûlâbî'nin Ebû Bekr İbnü'l-Berkî'den rivâyette bulunduğu dair örnekler için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve l-esmâ* I, 98, 126, 141.

⁴³¹ Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 400.

⁴³² Zehebî, *Tehzîbü't-Tehzîb* V, 78; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* V, 129-130.

⁴³³ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, s. 173.

⁴³⁴ Zehebî, *Siyer* XIII, 309-310.

⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel'in *et-Tefsîr*'inin günümüze ulaşmış ve ulaşmadığı bilinmemektedir. Bk. Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 79.

⁴³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* XI, 12.

⁴³⁷ Sezgin, *Târîhu't-türâs* III, 233.

⁴³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* XI, 12-14; İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* I, 180-188; Zehebî, *Siyer* XIII, 516-526; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* V, 141-143. Ayrıca bk. Polat, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel", *DİA*, I, 81; Koçkuzu, "Kitâbü'l-İlel", *DİA*, XXVI, 108-109.

⁴³⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb* XIII, 84.

⁴⁴⁰ Zehebî, *Siyer* XIV, 125-135; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* I, 36-39.

⁴⁴¹ Kandemir, "Nesâî", *DİA*, XXXII, 564-565.

Dûlâbî'nin rivâyetlerinden anlaşıldığına göre Nesâî ile tek başına çokça ders yapmıştır.⁴⁴²

2. Talebeleri

Ebû Bişr ed-Dûlâbî'den İbn Ebî Hâtim, İbn Adî, İbn Hıbbân gibi cerh-ta'dîl ilminde meşhûr âlimlerin yanı sıra Taberânî, İbn Hayyûye, İbnü'l-Mukri', Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Mühendis, el-Hasen b. Raşîk gibi âlimler hadis almışlardır.⁴⁴³ Eserlerinin râvileri olan, hayatına dair önemli bilgiler kaydeden ve eserlerinde rivâyetlerini nakleden bazı talebeleri şu kimselerdir:

- **Tahâvî (v. 321/933):** Künyesi Ebû Ca'fer, ismi Ahmed b. Muhammed b. Sellâme'dir. Hicrî 237'de doğmuştur. Mısır'ın fakihlerindendir. Önceleri Şafîlik mezhebinden olan Tahâvî, daha sonra Hanefilik mezhebini benimsemiştir. *İhtilâfû'l-ulemâ'*, *Meâni'l-âsâr*, *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve daha birçok eser telif etmiştir.⁴⁴⁴ *Müşkilü'l-âsâr* adlı eserinde Dûlâbî'den nakilde bulunmuştur.⁴⁴⁵

- **İbn Ebî Hâtim (v. 327/938):** Künyesi Ebû Muhammed, ismi Abdurrahman b. Ebî Hâtim'dir. Babası ünlü hadis hâfızı Ebû Hâtim er-Râzî'dir. Abdurrahmân b. Ebî Hâtim 240/854-855 yılında Rey'de dünyaya gelmiştir. Günümüze ulaşan eserlerinden bazıları *el-Cerh ve't-ta'dîl*, *el-Merâsîl*, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*'dir.⁴⁴⁶

- **İbn Hıbbân el-Büstî (v. 354/965):** İsmi, Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed b. Hıbbân'dır. Künyesi Ebû Hâtim'dir. Hicrî 270'lerde doğmuştur. Pek çok eser telif etmiştir.⁴⁴⁷ Günümüze ulaşan eserlerinden bazıları *el-Müsnedü's-sahîh*, *es-Sikât*, *Târîhu's-sahâbe ellezîne ruviye anhumü el-ahbâr*'dir.⁴⁴⁸

⁴⁴² Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*'sında tespit edilebildiği kadarıyla en-Nesâî'den 537 tane rivâyete yer vermiştir. Bunların 376'sı “أَخْبَرَنِي” (bana haber verdi)” ifadesiyle, 14'ü “حَدَّثَنَا” (bize tahdis etti)” ifadesiyle gelen nakillerdir. “أَخْبَرَنِي” (bana haber verdi)” ifadesiyle naklettiği rivayetlerine örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 150, 157, 162. “حَدَّثَنَا” (bize tahdis etti)” ifadesiyle naklettiklerine örnek olarak bk. I, 336, II, 490.

⁴⁴³ Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 415; Zehebî, *Mîzân* III, 459; Zehebî, *Siyer* XVI, 310-311; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 24 (Muhakkikin Girişi).

⁴⁴⁴ Zehebî, *Siyer* XV, 27-33.

⁴⁴⁵ Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr* II, 176, 327.

⁴⁴⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* III, 34-36; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 533-536; Sezgin, *Târîhu't-türâs* I, 352; Küçük, “İbn Ebû Hâtim”, *DİA*, XIX, 432- 434. Diğer eserleri için bk. Sezgin, *Târîhu't-türâs* I, 352-355; Küçük, “İbn Ebû Hâtim”, *DİA*, XIX, 433-434.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Siyer* XVI, 92-104.

⁴⁴⁸ Sönmez, “İbn Hibbân”, *DİA*, XX, 63-64.

- **Taberânî (v. 360/971):** Künyesi Ebu'l-Kâsım olup ismi Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb'tür. Hicrî 260'ta doğmuştur. Birçok eseri bulunan Taberânî'nin en meşhûr eserleri *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsât*, *el-Mu'cemü's-sağîr*'dir.⁴⁴⁹ *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde hocası Ebû Bişr ed-Dûlâbî'den iki hadis rivâyet etmiş olup ikisi de Dûlâbî'nin babasından naklettiği hadislerdir.⁴⁵⁰

- **İbn Hayyûye (v. 363/974):** Künyesi Ebu'l-Hasen, ismi Muhammed b. Abdillâh b. Zekerîyyâ b. Hayyûye'dir. Hicrî 273'te doğmuştur. Küçüklüğünde ailesiyle Mısır'a yerleşmişlerdir.⁴⁵¹

- **İbn Adî el-Cürcânî (v. 365/976):** İsmi, Abdullâh b. Adî b. Muhammed'dir. Künyesi Ebû Ahmed'dir. "İbnü'l-Kattân" olarak da tanınmaktadır.⁴⁵² Hadis âlimleri arasında ise İbn Adî olarak zikredilmektedir. 277/891'de Cürcân'da doğmuştur. Günümüze ulaşan eserlerinden bazıları; zayıf râvileri tanıttığı *el-Kâmil*'i, *Esmâü's-sahâbe*'si ve *Müsnedü Ebî Hanîfe* adlı eserleridir.⁴⁵³ *el-Kâmil*'inde görüşlerinden faydalandığı hocaları arasında Ebû Bişr ed-Dûlâbî de vardır.⁴⁵⁴

- **el-Hasen b. Raşîk (v. 370/980-981):** Künyesi, Ebû Muhammed'dir. Nisbeleri el-Askerî, el-Mısırî ve el-Muaddel'dir. Mısır'ın meşhûr muhaddislerindendir. 283/896 yılında doğmuştur. el-Hasen b. Raşîk kendinden önce telif edilen önemli eserleri âli isnatlarla dinlemiştir. Zehebî onu "Mısır'ın müsnidi" olarak nitelemiştir.⁴⁵⁵ Günümüze ulaşan önemli eserlerden Nesâî'nin *ed-Duafâ*'ını ve Dûlâbî'nin *ez-Zürriyyetü't-tâhira*'sını rivâyet etmiştir.⁴⁵⁶

- **Hişâm b. Muhammed b. Kura er-Ruaynî (v. 373/984):** Künyesi Ebu'l-Kâsım'dır.⁴⁵⁷

- **İbnü'l-Mukri' (v. 381/991-992):** Künyesi Ebû Bekr, ismi Muhammed b. İbrâhîm b. Ali b. Âsım b. Zâzân'dır. el-İsbehânî ve el-Hâzin olarak nisbelenmiştir.

⁴⁴⁹ Zehebî, *Siyer* XVI, 119-130; Görmez, "Taberânî", *DİA*, XXXIX, 310-312.

⁴⁵⁰ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr* II, 7-8.

⁴⁵¹ Zehebî, *Siyer* XVI, 160-161.

⁴⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* XXXI, 5; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VIII, 240; İbn Kesir, *Tabakâtü's-Şâfiî*, s. 283; İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* IV, 344.

⁴⁵³ Sem'ânî, *el-Ensâb* III, 238; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* XXXI, 5-9; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VIII, 240-242; Başaran, "İbn Adî", *DİA*, XIX, s. 296-298.

⁴⁵⁴ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil* IV, 301; VI, 372, 418.

⁴⁵⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb* IX, 299; Zehebî, *Siyer* XVI, 280-281. Ayrıca bk. Zehebî, *Mîzân* I, 490; Zehebî, *Siyer* XVI, 280-281; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* III, 45-46.

⁴⁵⁶ Nesâî, *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkûn*, s. 37; Dûlâbî, *Hadislerde Pak Zürriyet (Ehl-i Beyt)*, s. 38.

⁴⁵⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VIII, 434.

285/898-899 yılında doğmuştur. “Zamanının müsnidi” olarak nitelenmiştir.⁴⁵⁸ Günümüze ulaşan eserleri *Mu’cemü’ş-şüüyûh*, *Cüzün fihî ehâdisi Nâfi’ b. Ebî Nuaym ve ğayrih*, *el-Müntehab mine hâdisi Mâlik b. Enes*, *Fevâid*, *Tehzîbü Müsnedi’l-Îmâm Ebî Hanîfe*, *Takbîlü’l-yed* ve *Hadîs*’tir.⁴⁵⁹

- **Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl b. el-Ferec el-Mühendis (v. 385/995-996):** “İbnü’l-Bennâi” olarak tanınmıştır.⁴⁶⁰ Yaşadığı dönemde Mısır’ın muhaddisi kabul edilmiştir.⁴⁶¹ Nesâî’nin *Tefsîru’l-Kurân*’ı ve Ebû Bişr ed-Dûlâbî’nin *el-Künâ ve’l-esmâ*’sı gibi Mısır’da telif edilmiş önemli eserlerin râvisidir.⁴⁶²

3. Eserleri

Ebû Bişr ed-Dûlâbî pek çok eser telif etmiştir. Ancak eserlerinden iki tanesinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. Bunlar:

- *el-Künâ ve’l-esmâ*:⁴⁶³ Tezin konusu olan bu eser ileride ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

- *ez-Zürriyyetü’t-tâhirâ ve’l-mutahhara*:⁴⁶⁴ Hz. Peygamber’in ailesinin, torunlarının ve neslini devam ettiren torunlarının tanıtıldığı bir eserdir. Kitap, Hz. Peygamber’in Hz. Hatice ile evliliğiyle başlar. Daha sonra doğum sırasına göre Hz. Peygamber’in çocuklarını tanıtır ve çocuklarının evliliklerine dair de rivâyetler nakleder. Ardından Hz. Peygamber’in neslinin devam ettiği tek çocuğu Hz. Fatıma’dan, eşi Hz. Ali’den, evliliklerinden ve çocuklarından bahseder. Torunlarını tanıtırken ayrıca onların Hz. Peygamber’den rivâyet ettikleri hadislerle yer verir. Bu kitap, “Hadislerde Pak Zürriyet (Ehl-i Beyt)” adıyla tercüme edilmiştir.⁴⁶⁵

Fihrist türü eserlerden ve Dûlâbî’nin rivâyetlerine yer veren bazı kaynaklardan öğrenildiğine göre Dûlâbî, şu eserleri de telif etmiştir:

⁴⁵⁸ Zehebî, *Siyer* XVI, 398-402. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 220-221; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm* VIII, 524-526; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz* III, 973-976.

⁴⁵⁹ Sezgin, *Târîhu’t-türâs* I, 415-416.

⁴⁶⁰ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 227.

⁴⁶¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm* VIII, 568.

⁴⁶² Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 211; İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 154, 266. Ayrıca bk. Zehebî, *Târîhu’l-İslâm* VIII, 568. Vefat tarihi için ayrıca bk. Zehebî, *İber* II, 166; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb* IV, 449.

⁴⁶³ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 266; İbn Hacer, *el-Mu’cem*, s. 174; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn* I, 81; Rûdânî, *Sıla*, s. 347; Kannûcî, *Ebcedü’l-ulûm* II, 61; Kettânî, *Risâle*, s. 120; Yûsuf b. İlyân, *Mu’cem* I, 292-293; Sezgin, *Târîhu’t-türâs* I, 338-339.

⁴⁶⁴ Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü’t-tâhira* (thk. Sa’d el-Mübârek el-Hasen), Dârü’s-Selefi (Kuveyt), 1407/1986.

⁴⁶⁵ Dûlâbî, *Hadislerde Pak Zürriyet (Ehl-i Beyt)* (trc. Abdullah Nohut), Ocak Yayıncılık (İstanbul), Ekim 2008.

- *ed-Duafâ*⁴⁶⁶ / *Kitâbü 'l-mecrûhîn*⁴⁶⁷
- *el-Mevlid ve 'l-vefât*⁴⁶⁸
- *Fedâilü İmâm Mâlik*⁴⁶⁹
- *Müsnedü hadîsi Süfyân es-Sevrî*⁴⁷⁰
- *Müsnedü hadîsi Şu 'be b. el-Haccâc*⁴⁷¹
- *Müsnedü hadîsi Süfyân b. Uyeyne*⁴⁷²
- *es-Sünen*⁴⁷³
- *Târîhu 'l-hulefâ*⁴⁷⁴
- *Ukalâu 'l-mecânîn*⁴⁷⁵

Bu eserleri dışında râvisi olduğu bilinen eserlerden de bahsedilmektedir. Râvisi olduğu eserler ise şunlardır:

- *ed-Duafâ* : Buhârî'nin telifidir.⁴⁷⁶
- *et-Târîh*: Yahyâ b. Maîn'in bu kitabını hocası Muâviye b. Sâlih vasıtasıyla rivâyet etmiştir.⁴⁷⁷

4. Dûlâbî Hakkında Âlimlerin Yaptığı Değerlendirmeler

Ebû Bişr ed-Dûlâbî, âlimler tarafından ta'dîl ve takdir edilmiştir. el-Hâfız olarak nitelenmiştir.⁴⁷⁸ Hadis ve tarih alanlarında eserler telif ettiği ve eserlerindeki

⁴⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil* II, 287; Kettânî, *er-Risale*, s. 144. Buhârî'nin *ed-Duafâ*'sını rivâyet etse de kendisine atfedilen ayrı bir *ed-Duafâ* olduğuna dair deliller ve ulaştığı bilinen dönemler için bk. Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl* II, 242; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü 'l-Kemâl* III, 72, 327; XII, 186; İbn Kesîr, *et-Tekmil* I, 210; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb* I, 311. Dûlâbî'nin kitabının Buhârî'nin *Duafâ*'sına zeyli olma ihtimâline dair bk. Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl* II, 243.

⁴⁶⁷ Sem'ânî, *el-Ensâb* I, 66.

⁴⁶⁸ İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 260.

⁴⁶⁹ İbn Abdilber, *el-İntikâ* ', s. 18, 37.

⁴⁷⁰ İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 188; İbn Hacer, *ed-Düreru 'l-kâmine* III, 105; İbn Hacer, *el-Mu'cem*, s. 297; İbn Câbir el-Vâdî, *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdî*, s. 202-203.

⁴⁷¹ İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 187-188; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 475.

⁴⁷² İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 188.

⁴⁷³ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 31-32 (Muhakkikin Girişi).

⁴⁷⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedyyetü 'l-ârifin* II, 31; İbn Hacer, *el-Mu'cem*, s. 173; Katib Çelebi, *Keşfü 'z-zünûn* I, 1.

⁴⁷⁵ İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 501.

⁴⁷⁶ İbn Hacer, *Hedyü 's-sârî* II, 554; Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-zünûn* II, 1087; el-Kannûcî, *Ebcedü 'l-ulûm* II, 352.

⁴⁷⁷ İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 285. Bu eserin râvisi olduğunun bir delili de İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde Ebû Hüdbe İbrâhîm b. Hüdbe hakkında verdiği Dûlâbî'den nakille Yahyâ b. Maîn'in rivâyetleridir. Bu nakillerden birinde Dûlâbî, Muâviye b. Sâlih'ten diğerinde el-Abbâs ed-Dûrî'den Yahyâ b. Maîn'in rivâyetini nakletmektedir. Söz konusu olan Ebû Hüdbe künyeli râvi, Dûlâbî'nin *el-Künâ ve 'l-esmâ*'sında da geçmektedir ancak Dûlâbî, Yahyâ b. Maîn'in Muâviye b. Sâlih'ten gelen rivâyetini değil, el-Abbâs ed-Dûrî'den gelen rivâyetini nakleder. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* III, 1135; İbn Adî, *el-Kâmil* I, 211.

tasnîfinin güzel olduğu belirtilmiş, ricâl bilgisine sahip olduğu hususuna özellikle dikkat çekilmiştir.⁴⁷⁹ Dârekutnî, Dûlâbî hakkında hayırdan başka bir şey bilinmediğini ifâde etmiştir.⁴⁸⁰ İbn Kutluboğa, güvenilir râvileri tanıttığı *es-Sikât*'ında Dûlâbî'ye yer vermiştir.⁴⁸¹

Dûlâbî'nin bir sebepten dolayı cerh edildiğinden de kaydedilir. İbn Adî, hocası Dûlâbî'nin, *el-Fiten ve'l-melâhim*'in müellifi Nuaym b. Hammâd (v. 228/843) hakkında zikrettiği görüş sebebiyle cerh edildiğini belirtmiştir.⁴⁸² Dûlâbî, Nuaym b. Hammâd'ın ehl-i re'ye karşı düşmanlığı sebebiyle cerh edildiğini nakletmiştir. Dûlâbî'nin hocalarından naklettiği bu görüşe göre Nuaym b. Hammâd, ehl-i re'ye karşı ehl-i hadisi güçlendirmek üzere hadisler ve Ebû Hanîfe'yi kötüleyen hikayeler uydurmuştur.⁴⁸³ Dûlâbî'nin tenkide uğramasına sebep olan bu cerh hocalarına ait bir görüştür, ancak Dûlâbî hocalarının ismini açıkça vermemiştir. Benzer bir şekilde Ebu'l-Feth el-Ezdî (v. 374/985) de Nuaym b. Hammâd'ı aynı sebeple cerhetmiş ve bu cerhi dolayısıyla tenkide uğramıştır. Ebu'l-Feth el-Ezdî, Dûlâbî'den farklı olarak cerh ifâdesini kendi görüşü olarak verdiğinden durumu daha vahim addedilmiştir. Dûlâbî'nin ise Nuaym b. Hammâd hakkındaki cerhi hocalarına dayandırarak kendini koruduğu ifâde edilmiştir.⁴⁸⁴ Bunun yanı sıra Dûlâbî'nin, Nuaym b. Hammâd'ı bir rivâyeti dolayısıyla açıkça cerh ettiği de bilinmektedir. Yine İbn Adî'nin naklinden öğrenildiğine göre Dûlâbî, Nuaym b. Hammâd'ın bilinmeyen bir sened ve metin ile rivâyet ettiği yetmiş üç fırka hadisinin bu tarîkini onun uydurduğunu söylemiştir. Ardından Dûlâbî, aynı rivâyeti başka bir tarîkten duyduğunu da belirtmiştir. Nitekim hadisin bu tarîkinin, Nuaym b. Hammâd

⁴⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 29; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* XII, 56; Zehebî, *Mîzân* III, 459; Zehebî, *Siyer* XIV, 309; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VII, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506.

⁴⁷⁹ İbn Yûnus, *Târîh* II, 189; Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 213; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* XII, 56; Zehebî, *Siyer* XIV, 310; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506.

⁴⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31; Zehebî, *Mîzân* III, 459; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506.

⁴⁸¹ İbn Kutluboğa, *es-Sikât* VIII, 123-124.

⁴⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31; Zehebî, *Mîzân* III, 459; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506. İbn Adî'nin, hocası Dûlâbî'nin cerh sebebini açıkladığı bu ifâdesi günümüze ulaşan eserlerinde Dûlâbî'den pek çok naklinin bulunmasına rağmen tespit edilememiştir. Nuaym b. Hammâd hakkındaki görüşleri ise *el-Kâmil*'inde ayrıntılı bir şekilde incelemiş hatta burada Dûlâbî'nin nakline de yer vermiştir. (Bk. İbn Adî, *el-Kâmil* VII, 2482-2485.) Bu durum, ya İbn Adî'nin eserlerinin günümüze eksikliklerle ulaşmasından ya da İbn Adî'nin Dûlâbî hakkındaki ithâmı eserlerine kaydetmediğinden kaynaklanmış olabilir. (Eserlerinin günümüze eksik ulaştığı bilgisi için bk. Başaran, "İbn Adî", *DİA*, XIX, 297-298.) Bununla birlikte İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde, Dûlâbî'nin görüşlerine yer vermesine ve Nuaym b. Hammâd'ın durumunu değerlendirirken Nuaym b. Hammâd'ın münker hadisleri olduğunu belirtmesine bakılarak Nuaym b. Hammâd hakkındaki cerhleri önemsemediği gibi Dûlâbî'nin bu cerhini de önemsemediği anlaşılmaktadır.

⁴⁸³ İbn Adî, *el-Kâmil* VII, 2482.

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* X, 463.

dışında başka râviler tarafından da nakledildiği görülmüştür. Bu sebeple Nuaym b. Hammâd'ın ilgili rivâyeti bu şekilde bildiği anlaşılmıştır. Ancak bu durum, ilgili tarîk üzerindeki tartışmayı ortadan kaldırmamıştır. Öyleki hadisi bu tarîkle rivâyet eden diğer râviler de Nuaym b. Hammâd gibi cerhe uğramıştır.⁴⁸⁵ Bu sebeple Dûlâbî'nin, Nuaym b. Hammâd'ı yetmiş üç fırka hadisi dolayısıyla cerh etmesi üzerinde durulmamıştır. Çünkü; Nuaym b. Hammâd'ın fırka hadisi dışında münker rivâyetleri olduğu genel bir kabuldür.⁴⁸⁶

Dûlâbî'nin Nuaym b. Hammâd hakkındaki görüşü sebebiyle tenkide uğraması münekkitler tarafından durumun değerlendirilmesini gerektirmiştir. Hamza es-Sehmî (v. 427/1035-1036), Dûlâbî'nin durumunu Dârekutnî'ye (v. 385/995) sorunca Dârekutnî “ithâm ediliyor ancak onda hayırdan başka bir şey ortaya çıkmadı” diye cevap vermiştir.⁴⁸⁷ Zehebî (v. 748/1348), Dûlâbî'nin Nuaym b. Hammâd hakkındaki görüşünde ileri gitmiş olabileceğini ancak Nuaym b. Hammâd'ın da sika râvilerin rivâyetlerine muhâlif şekilde rivâyetlerinin olduğunu (sâhibü'l-münker) belirtmiştir.⁴⁸⁸ Bu durumu Dûlâbî'nin cerhine bir sebep olarak saymamıştır. Nitekim eserlerinde Dûlâbî'yi sağlam/güvenilir (السَّالِم),⁴⁸⁹ imâm (الإِمَام), üstâd/uzman (الْبَارِع)⁴⁹⁰ gibi sıfatlarla övmüştür.

İbn Hacer (v. 852/1449), Dûlâbî hakkında daha önceki kitaplarda yer alan değerlendirmeleri ve cerhi ile ilgili açıklamaları nakletmiştir. Bununla birlikte İbn

⁴⁸⁵ Nuaym b. Hammâd'ın rivâyetinde hadisin bilinen tarîklerinde bulunmayan “... Bu firkalardan kendi görüşleriyle (re'yleriyle) kıyas yapanlardan ümmetim için daha zararlısı yoktur. Allah'ın (c.c.) haram kıldığını helal, helal kıldığını haram yaparlar” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil* VII, 2483. Bahsi geçen yetmiş üç fırka hadisi, “İftirâk hadisi” olarak da adlandırılır. Hadiste Hz. Peygamber ümmetinin kendisinden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacağından bunlardan sadece birinin kurtuluşa ereceğinden bahsettiği için hadis “Yetmiş üç fırka” adıyla şöhret bulmuş, kurtuluşa erecek fırka için de “fırka-ı nâciye” kavramı kullanılır olmuştur. Bk. Ahmed b. Hanbel II, 332, III, 145; İbn Mâce, Fiten, 17; Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İmân, 18; Bekir Topaloğlu, “Fırka”, *DİA*, XIII, 35.

⁴⁸⁶ İbn Adî, *el-Kâmil* VII, 2482-2485. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* X, 458-463.

⁴⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31; Zehebî, *Mîzân* III, 459; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 506. Dârekutnî'nin cevabının kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilmesi çelişki oluşturmuştur. “tenkit edilmiştir ancak durumunda hayırdan başka bir şey görülmemiştir (يَكْلُمُونُ فِيهِ، وَمَا يَبَيِّنُ مِنْ أَمْرِهِ إِلَّا خَيْرٌ)” cümlesinin sonundaki kısmın “إِلَّا خَيْرٌ (hayırdan başka)” yerine “الْأَخِير (sonunda)” şeklinde yazılması cümleyi anlamını “Son durumunda ortaya çıkandan dolayı tenkit ettiler” şeklinde değiştirmektedir. Bu çelişkinin istinsah hatasından kaynaklandığı belirtilmiştir. (Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 9 (Muhakkikin Girişi/5. Dipnot).) Ayrıca Dârekutnî'nin bu sözünün nakledildiği bilinen ilk kaynakta da cümlelerin sonu “إِلَّا خَيْرٌ (hayırdan başka)” şeklindedir. (İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31.) Dârekutnî'nin zayıf râvilerle dair günümüze ulaşan eserinde Dûlâbî'nin bulunmaması da cerh anlamındaki ifadenin hatalı olduğunu teyit eder niteliktedir.

⁴⁸⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 759-760.

⁴⁸⁹ a.g.e II, 759.

⁴⁹⁰ Zehebî, *Siyer* XIV, 309.

Adî'nin, Dûlâbî'yi mezhep taassubuna düştüğü için kınadığından bahsetmiştir.⁴⁹¹ İbn Hacer, bu bilgi ile muhtemelen, Dûlâbî'nin cerhinin mezhep tartışmalarıyla alakalı olduğuna işaret etmek istemiştir. Çünkü burada İbn Adî'nin, hocası Dûlâbî hakkında bir cerhi söz konusu değildir.⁴⁹²

Tarih kitaplarında da Dûlâbî'nin cerhinden kısaca bahsedilir. Dûlâbî'nin tercemesine ilk yer veren Mısırlı müerrih İbn Yûnus'tur (v. 347/958). İbn Yûnus, Dûlâbî'nin hadis ilmi ehlinen olduğunu, eserlerini güzel bir şekilde tasnif ettiğini ve hadis ilminde (özellikle usûle ve ricâle dair konularda) bilgi sahibi olduğunu belirterek över. Bu övgülerden sonra “وَكَانَ يُضَعَّفُ” (zayıf kabul edilirdi)” der.⁴⁹³ Ancak İbn Yûnus, Dûlâbî'nin kim tarafından neden cerh edildiğini açıklamamıştır. Daha sonraki tarih-tabakat kitaplarında çoğunlukla İbn Yûnus'un Dûlâbî hakkındaki verdiği bilgiler

⁴⁹¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* VI, 506-507.

⁴⁹² İbn Hacer'in İbn Adî'nin Dûlâbî'yi kınadığına dair işaret ettiği bu bilgi günümüze ulaşan *el-Kâmil*'de yer almaktadır. İbn Adî'ye göre Dûlâbî, Ebû Hanîfe'nin bir rivâyetinde yer alan Ma'bed isimli râvinin Ma'bed b. Hevze olduğunu söylemesini mezhebine olan meyline bağlamıştır. Ancak Dûlâbî hakkında bir cerh ifâdesi kullanmamıştır. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil* III, 1027. İbn Adî'nin garipsediği durum şu şekildedir: Ebû Hanîfe'nin (v. 150/ 767) hocası Mansûr tarîkiyle naklettiği kahkaha hadisi Ma'bed isimli bir raviden nakledilmiştir. Senedde sahabî tabakasına denk gelen Ma'bed'in ismi meçhuldür. Dûlâbî bu râvinin, Ma'bed b. Hevze (r.a.) olduğu görüşünde bulunmuştur. Bu görüşüne “Buhârî'nin (v. 256/870) *Târih*'inde yer verdiği sahabî Ma'bed b. Hevze” şeklinde bir açıklama getirmiştir. İbn Adî'ye göre ilgili hadisin diğer tarîklerinde Ma'bed el-Cühenî'den nakledildiği belirtilmiştir ve bu yüzden Dûlâbî'nin görüşü mezhebine meyli ile alakalıdır. (Bk. İbn Adî, *el-Kâmil* III, 1026-1030.)

⁴⁹³ İbn Yûnus, *Târih* II, 189. İbn Yûnus, Dûlâbî'nin hadis ilmi ehlinen olduğunu belirtirken “أَهْلُ صُنْعَةِ الْحَدِيثِ” şeklinde bir ifâde kullanır. San'atü'l-hadîs (صُنْعَةُ الْحَدِيثِ) ifâdesinin, teorik ve uygulamalı yönleriyle hadis ilmine işaret ettiği belirtilmektedir. Dolayısıyla bu ifâdenin kullanımı, hadisleri ezberleme ve nakletmenin yanı sıra hadislerin senedindeki râvilerin tenkid edilmesi, rivâyet tarîklerinin cem' edilmesi gibi hadis ilmine dair konulara hâkimiyetin kastedildiği söylenebilir. (Bk. Fahreddin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs*, (Doktora Tezi), s. 75-77.) Ebû Yâsir İsâmüddîn b. Ğulâm, “أَهْلُ صُنْعَةِ الْحَدِيثِ” ifâdesini, “hadis ilminde tasnifleri olan bir âlim” olarak açıklamıştır. Bk. Ebû Yâsir İsâmüddîn b. Ğulâm, *et-Tasnîfu'l-fikhî li-ehâdîsi kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ* I, 11 (Müellifin Girişi). İbn Yûnus, Dûlâbî'nin hadis ilmindeki bilgisine dair ise şu ifâdeyi kullanmıştır: “وَلَهُ بِالْحَدِيثِ مَعْرِفَةٌ” (hadis ilminde bilgi sahibidir). “Hadis ilmini bilmesi”ne dair bu ifâdenin, hadis ilmi ehlinen olduğunu (أَهْلُ صُنْعَةِ الْحَدِيثِ) belirttikten sonra gelmesine bakılarak kastedilenin, hadislerin illetlerini ayırt edecek kadar usûl ve ricâl bilgisine sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca İbn Yûnus'un “وَكَانَ يُضَعَّفُ” şeklindeki ifâdesi, nüshalarda farklı kaydedilmiştir. Böylece Dûlâbî'nin cerhinden bahsedilip bahsedilmediği tartışma konusu olmuştur. “وَكَانَ يُضَعَّفُ” (tadîf edilirdi)” ifâdesi yerine “وَكَانَ يُصَنَّفُ” (tasnif ederdi)” veya “وَكَانَ يُصَعَّقُ” (yıldırım çarptı)” şeklinde şeklinde yazıldığı da olmuştur. (Bk. İbn Yûnus, *Târih* II, 189 (5. Dipnot); Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414 (2. Dipnot); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* XII, 56 (8. Dipnot); Ebû Yâsir İsâmüddîn b. Ğulâm, *et-Tasnîfu'l-fikhî li-ehâdîsi kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ* I, 11 (Müellifin Girişi).) İbn Yûnus'tan sonraki ricâl eserlerinde bu ifade daha çok “وَكَانَ يُضَعَّفُ” (zayıf kabul edilirdi)” şeklinde geçmiştir. (Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk* LI, 31; Zehebî, *Mizân* III, 459; Zehebî, *Siyer* XIV, 310; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 760; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* VI, 506; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 10 (Muhakkikin Girişi).)

nakledilmiştir.⁴⁹⁴ İbn Yûnus'un yanısıra Mesleme b. el-Kâsım (v. 365/976) da Dûlâbî hakkında bilgi vermiştir. Dûlâbî'nin babasının ilim ehlinden olduğunu, Dûlâbî'nin rihle için ailesinin yanından ayrıldığını söylemiştir. Çokça hadis dinlediğini, âlimlerle oturup kalktığını böylece hadis rivâyetinde ve râviler hakkındaki bilgilerde uzmanlaştığını belirtmiştir. Ayrıca fikhî olarak Hanefî mezhebine bağlı olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁵

Vefeyâtü 'l-a'yân müellifi İbn Hallikân (v. 681/1282), Ebû Bişr ed-Dûlâbî'yi hadis ve tarih âlimi olarak tanıtır. Dûlâbî'nin tarih ilmi yanında âlimlerin doğum ve vefat tarihleri hakkındaki bilgisi bulunduğunu, bu konuda faydalı eserleri olduğunu, kendisinden sonra bu ilimle meşgul olanların ona itimat ettiklerini ve eserlerinde ondan rivâyette bulunduklarını belirterek över.⁴⁹⁶ Yakın dönem âlimlerinden Fuat Sezgin (v. 2018) de Dûlâbî'yi, "sika bir müerrih ve muhaddisti" şeklinde tanıtmıştır.⁴⁹⁷

II. DÛLÂBÎ'NİN "el-KÛNÂ ve'l-ESMÂ" ADLI ESERİ

el-Künâ ve'l-esmâ, Dûlâbî'nin günümüze ulaşan iki eserinden biridir. Ricâl ilminin bir kolu olan künye bilgisine dair bir telifdir. Hicrî III. asırda râvî künye bilgisi hakkında kaleme alınan önemli kaynaklardan biridir. Kendisinden sonra telif edilen pek çok esere kaynaklık etmiştir. Dûlâbî'nin eserlerini tasnif ederken gözettiği titizliğin de anlaşılmasını sağlayan kapsamlı bir eserdir. Bu bölümde, *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın tanıtımı ve incelemesi yapılacaktır. Kitabın tanıtımına genel özellikleriyle başlanacaktır. Daha sonra konusu ve içeriğinden, yönteminden ve kaynaklarından bahsedilecektir. Son olarak bulunan bilgiler ışığında eserin önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. ÖZELLİKLERİ

1. İsmi

Kitabın neşirlerinde ismi, "Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ"⁴⁹⁸ veya "el-Künâ ve'l-esmâ"⁴⁹⁹ şeklindedir. Fuat Sezgin'in (v. 2018) *Târîhu 't-türâs*'ında, günümüze ulaşan en

⁴⁹⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb* V, 414; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* LI, 31; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* XIII, 213; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* XII, 56; Zehebî, *Siyer* XIV, 310; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* VI, 506.

⁴⁹⁵ Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* VI, 506.

⁴⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân* IV, 352.

⁴⁹⁷ Sezgin, *Târîhu 't-türâs* I, 338.

⁴⁹⁸ Dûlâbî, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrût), 1403/1983.

⁴⁹⁹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-III, Dâru İbn Hazm (Beyrût), 1421/2000.

eski nüshayı ve sonraki nüshalarını sıralarken belirttiği isim de “el-Künâ ve’l-esmâ”dır.⁵⁰⁰ Ancak eserin adının farklı şekillerde anıldığı da görülmektedir.

Dûlâbî’den nakilde bulunan müellifler kitaplarında *el-Künâ ve’l-esmâ*’yı, ismi dışında “el-Esmâ ve’l-künâ”⁵⁰¹, “el-Künâ”⁵⁰² veya “el-Künâ mine’s-sahâbe”⁵⁰³ şeklinde ifâde etmektedirler. İbn Mâkûlâ (v. 475/1082 sonrası) *Tehzîbü’l-müstemirri’l-evhâm*’ında, Dûlâbî’nin eserini iki yerde anmış; ilk olarak “el-Künâ ve’l-esmâ” şeklinde, ikincisinde “el-Esmâ ve’l-künâ” şeklinde belirtmiştir.⁵⁰⁴ Bu durumun yanlışlıkla veya kitabın içeriği hakkında genel bir ifâde kullanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim “el-Künâ” olarak belirtildiği yerlerde de “künye bilgisi konusundaki eser” mânâsında genel bir ifâdenin tercih edildiği görülmektedir. Meselâ Moğultay b. Kılıç (v. 762/1361), *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*’inde bir râvinin künyesi hakkında açıklama yaparken birden fazla künye kitabı müellifinin ismini bir arada zikretmiş ve sonrasında kitaplarına “el-Künâ” olarak işâret etmiştir.⁵⁰⁵ İbn Abdilber (v. 463/1071) ve İzzeddin İbnü’l-Esîr (v. 630/1233) ise sahâbe bilgisi hakkındaki teliflerinde, Dûlâbî’nin *el-Künâ ve’l-esmâ*’sını kaynak olarak kullanmışlardır. Kitabın sahâbe bölümüne işâret etmek üzere kaynaklarını “ذَكَرَهُ الدُّوَلَابِيُّ فِي الْكُنَى مِنَ الصَّحَابَةِ” (Dûlâbî onu (yâni ilgili sahâbîyi) sahâbeden künye -sahibi olanlar-da zikretti)” şeklinde belirtmişlerdir.⁵⁰⁶ Buradan “el-Künâ” ifâdesinin, eserin adını kısaltmak için kullanıldığı sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla “el-künâ mine’s-sahâbe” ifâdesi de Dûlâbî’nin eserinin ilgili bölümüne kısaca işâret etmek içindir.

Eser, fihrist kitaplarında da farklı adlarla tanıtılmıştır. İbn Hayr el-İşbilî (v. 575/1179) *el-Esmâ ve’l-künâ*, İbn Hacer (v. 852/1449) *el-Künâ*, Kâtib Çelebi (v. 1067/1657) *el-Esmâ ve’l-künâ*, Rûdânî (v. 1094/1683) *el-Künâ* olarak belirtmektedir.⁵⁰⁷ Yusuf İlyân Serkis’in (v. 1932) fihristinden anlaşıldığına göre 1322/1904-1905’te Haydarabâd’da matbu olarak neşrinden sonra da iki isimden söz edilmeye devam

⁵⁰⁰ Sezgin, *Târîhu’t-türâs* I, 338-339.

⁵⁰¹ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl* II, 205; Sem’ânî, *el-Ensâb* IV, 131; İzzeddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe* VI, 98; İbn Nâsiruddin, *Tavdîhu’l-müştebih* IV, 119. Buradaki örneklerden Sem’ânî ve İzzeddin İbnü’l-Esîr’in, İbn Mâkûlâ’dan nakilde bulundukları için Dûlâbî’nin kitabının *el-Esmâ ve’l-künâ* olarak geçtiği görülmektedir.

⁵⁰² Moğultay Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü’l-Kemâl* II, 351; IV, 335-336; VI, 330; İbn Hacer, *İsâbe* II, 157; IV, 312; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân* IX, 97.

⁵⁰³ İbn Abdilber, *el-İstîâb* IV, 1615; İzzeddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe* VI, 39.

⁵⁰⁴ İbn Mâkûlâ, *Tehzîbü’l-müstemirri’l-evhâm*, s. 86, 269.

⁵⁰⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü’l-Kemâl* IV, 335-336.

⁵⁰⁶ Bk. İbn Abdilber, *el-İstîâb* IV, 1615; İzzeddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe* VI, 39.

⁵⁰⁷ İbn Hayr el-İşbilî, *Fihrist*, s. 266; İbn Hacer, *el-Mu’cem*, s. 174; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn* I, 81; Rûdânî, *Sıla*, s. 347.

etmiştir. Çünkü Yusuf b. İlyân kitabın ismi için “el-Esmâ ve’l- künâ –ev- Kitâbü’l-Künâ ve’l-esmâ –min ricâli’l-hadîs” ifâdesine yer vermiştir.⁵⁰⁸ Ancak Paris’te bulunan en eski nüshada kitabın ismi “el-Künâ ve’l-esmâ” olarak zikredilmiştir.⁵⁰⁹ Bu sebeple *el-Künâ ve’l-esmâ* dışındaki isimlendirmelerin, kitabı kaynak olarak kullanan veya kitabı tanıtan müelliflere ait bir kullanım olduğunu söylemek mümkündür.

2. Sonraki Dönemlere İntikâli

el-Künâ ve’l-esmâ’yı Dûlâbî’den dinleyen birden fazla öğrencisi olduğu bilinmektedir.⁵¹⁰ Ancak âlimlerin bu kitaba ulaştığı tarîk ve eserin günümüze ulaşan nüshalarının tarîki, Dûlâbî’nin öğrencilerinden sadece Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Mühendis (v. 385/995-996) vasıtasıyladır. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed’den sonra birden fazla tarîkle ilim dünyasının önemli bölgelerine nakledilmiştir. Böylelikle eser, günümüze inkıta olmadan ulaşabilmiştir.

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed’in *el-Künâ ve’l-esmâ*’nın tamamını hocası Dûlâbî’den nerede, ne zaman ve nasıl dinlediği ayrıntısıyla bilinmemektedir. Ancak *el-Künâ ve’l-esmâ*’nın rivâyetlerine dair kayıtlardan genellikle eseri, Dûlâbî’nin diğer talebeleriyle beraber dinlediği anlaşılmaktadır.⁵¹¹ İbnü’l-Meğâzîlî’nin (v. 483/1090-1091) naklettiği bir rivâyette, Ahmed b. Muhammed’in, hocasının vefatından bir sene önce (309/921-922) Mısır’da özel ders yaptıkları da kaydedilmiştir.⁵¹² Buradan hareketle Ahmed b. Muhammed el-Mühendis’in, eserin tek râvisi olmadığı ancak son hâline sahip olduğu anlaşılabilir. Ayrıca o, eserin son hâlini hocasından dinleyen tek öğrencisi olduğundan eser, sadece onun vasıtasıyla nakledilmiş olabilir.

el-Künâ ve’l-esmâ’nın Eserin sonraki dönemlere intikali, öncelikle âlimlerin kitabı naklettiği senedlerle gösterilecektir. Daha sonra basılı nüshaları ve nüshalarda esas alınan yazmalarından bahsedilecektir.

⁵⁰⁸ Bk. Yûsuf b. İlyân, *Mu’cem* I, 293.

⁵⁰⁹ Ebû Kuteybe el-Fâryâbî’nin tahkikli neşrinde Paris nüshasının Kral Faysal Kütüphanesi’nin mikrofilm baskısının son sayfasının fotokopisi verilmiştir. Burada eserden “Kitâbü’l-Künâ ve’l-esmâ” olarak bahsedildiği görülmektedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 46 (Muhakkikin Girişi).

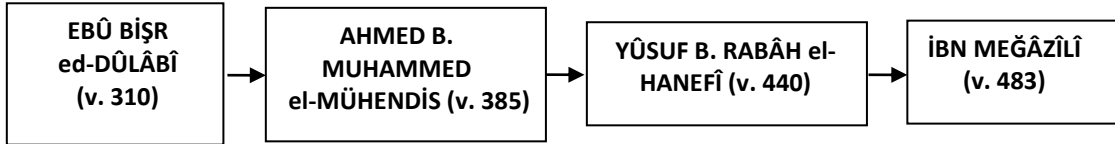
⁵¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Mühendis, kitabı rivâyet ederken “bize tahdis etti (حَدَّثَنَا)” sîgasını kullanmıştır. Buradan kitabı hocasından yalnızken almadığı yâni; kitabı Dûlâbî’nin başka öğrencilerinin de dinlediği anlaşılmaktadır. Bk. İbn Abdilber, *el-İstîâb* IV, 1615; Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 211.

⁵¹¹ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 1, 211, II, 631; İbn Abdilber, *el-İstîâb* IV, 1615.

⁵¹² Bk. İbnü’l-Meğâzîlî, *Menâkıbu Ali*, s. 31-32.

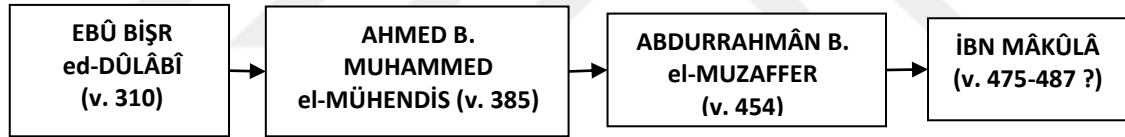
a. Kitabın Rivâyeti

Bazı eserlerde müelliflerin *el-Künâ ve 'l-esmâ* için verdikleri senedler sayesinde eserin, Dûlâbî'nin öğrencisi Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Mühendis'ten sonra beş farklı tarîke ayrıldığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Yûsuf b. Rabâh'ın (v. 440/1048-1049) naklinden bahsedilebilir. İbnü'l-Meğâzîlî, Yûsuf b. Rabâh tarîki ile Dûlâbî'den nakilde bulunmaktadır.⁵¹³ Tarîkin şeması şu şekildedir:

Şekil 1: *el-Künâ ve 'l-esmâ*'nın İbn Meğâzîlî (v. 483/1090-1091) Senedi

Ahmed b. Muhammed'den eserin rivâyetini alan diğer bir râvi Abdurrahmân b. el-Muzaffer'dir (v. 454/1062-1063). İbn Mâkûlâ'nın *el-Künâ ve 'l-esmâ*'ya ulaşımı Abdurrahman b. Muzaffer'in tarikiyle olmuştur.⁵¹⁴ Bu bilgiler doğrultusunda İbn Mâkûlâ'nın senedi şu şekilde verilebilir:

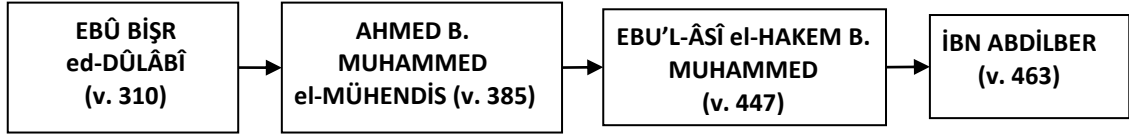
Şekil 2: *el-Künâ ve 'l-esmâ*'nın İbn Mâkûlâ (v. 475/1082 sonrası) Senedi

Diğer bir tarîk, Ebu'l-Âsî el-Hakem b. Muhammed'dir (v. 447/1055-1056). İbn Abdilber (v. 463/1071), *el-Künâ ve 'l-esmâ*'nın rivâyetini Ebu'l-Âsî el-Hakem tarîkiyle almıştır.⁵¹⁵ İbn Abdilber'in isnâdı şu şekildedir:

⁵¹³ İbnü'l-Meğâzîlî *Menâkıbu Ali* adlı kitabında Dûlâbî'nin bir rivâyetini nakletmiştir. Rivâyeti naklederken kitap ismi belirtmemiştir ancak Hz. Ali'nin Ebû Tûrâb künyesiyle ilgili bu hadis aynı sened ve metinle *el-Künâ ve 'l-esmâ*'da geçmektedir. (Krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Zekeriyâ Umeyrât) I, 18; İbnü'l-Meğâzîlî, *Menâkıbu Ali*, s. 31-32.) *el-Künâ ve 'l-esmâ*'nın Ebû Kuteybe Nazar el-Fâryâbî tahkikinde ise aynı hadisin metninde iki yerde lafız farklılığı vardır. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 21.)

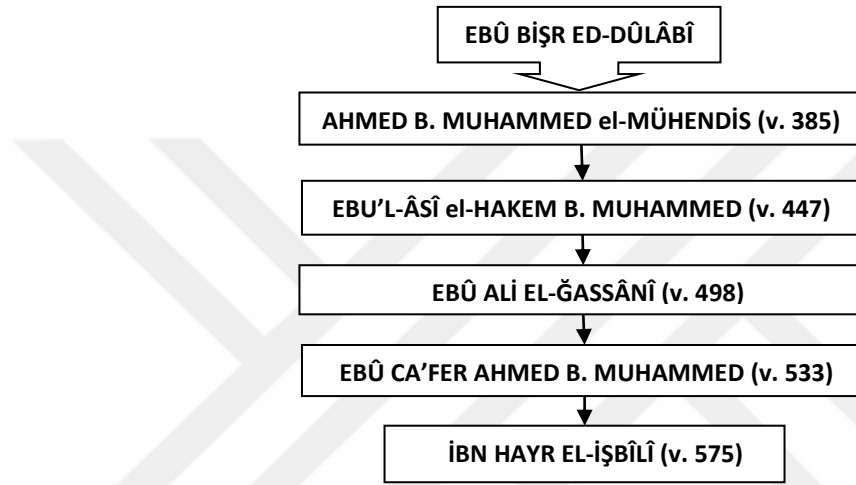
⁵¹⁴ Bk. İbn Mâkûlâ, *el-İkmal* II, 205; İbn Mâkûlâ, *Tehzîbü 'l-müstemirri 'l-evhâm*, s. 86, 269-270.

⁵¹⁵ İbn Abdilber, *el-İstîâb* IV, 1615.

Şekil 3: *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın İbn Abdilber (v. 463/1071) Senedi

el-Künâ ve'l-esmâ'nın Endülüslü bir diğer âlim İbn Hayr el-İşbîlî'ye (v. 575/1179-1180) ulaşımı da Ebu'l-Âsî el-Hakem vasıtasıyladır. *Fihrist*'inde belirttiğine göre İbn Hayr el-İşbîlî'nin senedi şu şekildedir:⁵¹⁶

Şekil 4: *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın İbn Hayr el-İşbîlî (v. 575/1179-1180) Senedi

Bu tarîke bakılarak Ebu'l-Âsî Hakem b. Muhammed sayesinde eserin bir-iki yüzyıl içerisinde Endülüs'e kadar ulaştığı söylenebilmektedir. Çünkü Hakem b. Muhammed, Kurtubalı bir âlimdir ve ilim yolculuklarından sonra Kurtuba'ya dönüp burada vefat etmiştir.⁵¹⁷ Ayrıca öğrencisi Ebû Ali el-Gassânî'nin de Endülüs'ten hiç çıkmadığı bilinmektedir.⁵¹⁸

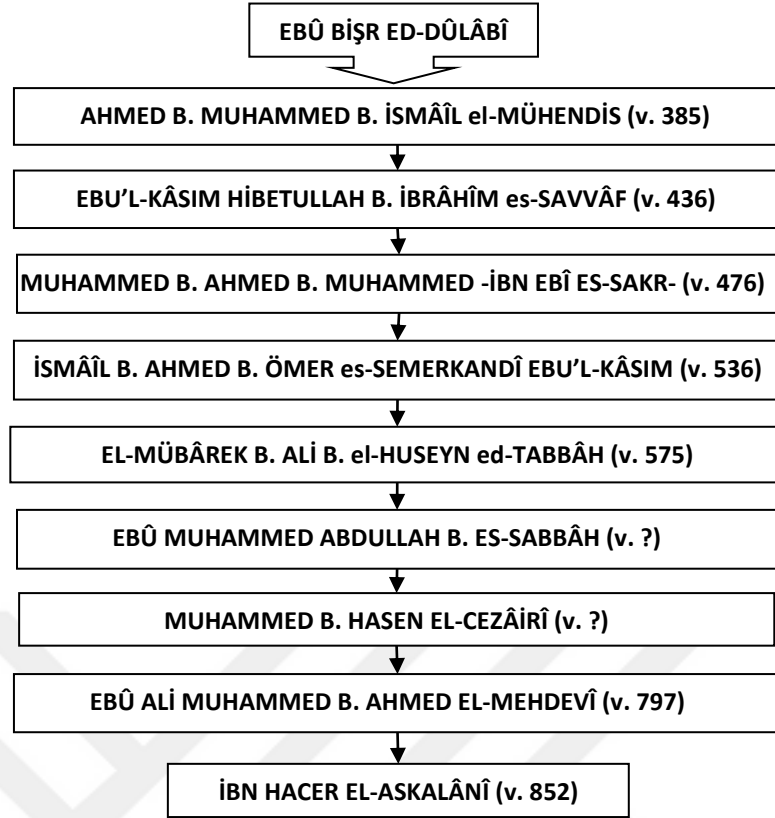
Bilinen beşinci tarîk ise İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) sahip olduğu rivâyettir. İbn Hacer'in okuttuğu eserleri kimlerden aldığını kaydettiği *el-Mu'cemü'l-müfehres*'inde, Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'ı da bulunmaktadır. Burada *el-Künâ ve'l-esmâ*'ya ulaştığı isnâdı şu şekilde belirtmiştir:⁵¹⁹

⁵¹⁶ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, s. 266.

⁵¹⁷ Zehebî, *Siyer* XVII, 659-660.

⁵¹⁸ a.g.e. XIX, 149. Ayrıca bk. Ali Yücel, *Ebû Ali el-Gassânî ve Takyîdü'l-Mühmel İsimli Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, s. 33-34.

⁵¹⁹ İbn Hacer, *el-Mu'cem*, s. 174.

Şekil 5: *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) Senedi

İbn Hacer'in kullandığı bu nüshasının, Rûdânî'ye (v. 1094/1683) kadar ulaştığı bilinmektedir.⁵²⁰

b. Yazma ve Basılı Nüshaları

el-Künâ ve'l-esmâ'nın beş yazma nüshası vardır. Kitabı, tahkik ederek basıma hazırlayanlardan biri olan Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, yazdığı mukaddimede, eserin günümüzde bilinen nüshalarını tanıtmıştır. Faryâbî'nin ve Fuat Sezgin'in *Târîhu't-türâs*'ında verdikleri bilgiler sayesinde yazma nüshalardan sırasıyla şu şekilde bahsedilebilir:

- Paris Nüshası: Günümüze ulaştığı bilinen en eski yazma nüshadır. Hicrî 381 tarihinde istinsah edildiği kaydedilmiştir. 234 varaktan oluştuğu belirtilmektedir.⁵²¹ Eksik bir nüshadır. Sin harfinin “Künyesi Ebû Süleyman Olanlar” bölümünden başlayıp

⁵²⁰ Rûdânî, *Sıla*, s. 347.

⁵²¹ Sezgin, *Târîhu't-türâs* I, 338; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, s. 35 (Muhakkikin Girişi).

kitabın sonuna kadar devam eder.⁵²² Paris Devlet Kütüphanesi'nde aslı, Kral Faysal Merkez Kütüphanesi'nde mikrofilmlî hâli bulunmaktadır.⁵²³

- Mısır Nüshası: Mısır'da iki ayrı nüsha vardır. İki nüsha da Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye'de bulunmaktadır.⁵²⁴ İlki, hicrî 615 tarihlidir. 356 varaktan oluşmaktadır.⁵²⁵ Eksikliklerin bulunduğu ve nüshanın yazısının okunaklı olmadığı ayrıca bazı yerlerinin yıprandığı belirtilmektedir.⁵²⁶ İkinci Mısır nüshası, hicrî 1090 tarihlidir. 189 varaktan oluşmaktadır. Hind baskısının çoğunlukla bu nüshaya dayandığı belirtilmiştir, ancak bu nüshada bazı eksikliklerin olduğu söylenmektedir.⁵²⁷

- Saîdiyye Kütüphanesi Nüshası: Hindistan'daki bu kütüphanede eserin h. 1297 tarihli bir yazma nüshası vardır. 189 varaktan oluşmaktadır.⁵²⁸

- Mahmûdiyye Kütüphanesi Nüshası: Mahmûdiyye Kütüphanesi Medine'dedir.⁵²⁹ Bu kütüphanede 186 varaktan oluşan bir nüshası mevcuttur. İstinsah tarihi bulunmamaktadır.⁵³⁰

el-Künâ ve'l-esmâ'nın dört farklı baskısı mevcuttur. Baskıları sırasıyla şu şekilde tanıtılabilir:

- Hind Baskısı: İlk matbu neşridir.⁵³¹ Hicrî 1322 yılında Haydarâbâd Dekken'de basılmıştır. 2 ciltten oluşmaktadır.⁵³² Hind baskısının çoğunun, Mısır'daki h. 1090 tarihli yazma nüshaya dayandığı belirtilmiştir.⁵³³

- Beyrut/Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Baskısı:⁵³⁴ Beyrut'ta iki farklı baskısı yapılmıştır. İlk olarak 1403/1983'te Hind Baskısına dayalı bir şekilde basılmış ve Hind baskısının devamı olarak kabul edilmiştir.⁵³⁵

İkinci kez Beyrut'ta 1420/1999 tarihinde basılmıştır. Yine Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye'de basılmıştır. Yeni baskısında kitaba Zekerîyyâ Umeyrât tarafından dipnot şeklinde hâşiye eklenmiştir. Ayrıca Zekerîyyâ Umeyrât, kitaba aslından farklı bir düzen vermiştir. Şahısların listeleriyle rivâyetleri ayırmıştır, yâni; listelerin arasında verilen

⁵²² Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 45 (Muhakkikin Girişi).

⁵²³ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, s. 35 (Muhakkikin Girişi).

⁵²⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 34-36. (Muhakkikin Girişi).

⁵²⁵ Sezgin, *Târîhü't-türâs* I, 338- 339; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 34 (Muhakkikin Girişi).

⁵²⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 34-36. (Muhakkikin Girişi).

⁵²⁷ a.g.e. I, 35-36. (Muhakkikin Girişi).

⁵²⁸ a.g.e. I, 34. (Muhakkikin Girişi).

⁵²⁹ Bk. <https://5c266798nmkloap.site123.me/المكتبة-المحمودية>

⁵³⁰ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 34. (Muhakkikin Girişi).

⁵³¹ Sezgin, *Târîhü't-türâs* I, 339; Yûsuf b. İlyân, *Mu'cem* I, 293.

⁵³² Dûlâbî, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ* (Hind Baskısı) I-II, Haydarâbâd, h. 1322.

⁵³³ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 35 (Muhakkikin Girişi).

⁵³⁴ Dûlâbî, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrut), 1403/1983.

⁵³⁵ Dûlâbî, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ* I, Giriş.

rivâyetleri, liste sonrasına almıştır. Tâbiûn ve sonrası bölümünde de râviler hakkında verilen rivâyetlerden önce râvilere özel başlıklar açmıştır. İleride kitabın yönteminde açıklanacağı üzere Dûlâbî, bazen listelerde de rivâyete yer vermiş ve râvilere özel başlıkları sadece sahâbe bölümünde açmıştır. Tâbiûn ve sonrası bölümünde, râviler hakkındaki rivâyetleri topluca ve düzensiz vermiştir. Bu sebeple Zekeriyâ Umeyrât baskısında bazı hatalar oluşmuştur.⁵³⁶ Bu baskıda, kitabın sonuna Ahmed Şemseddin tarafından hazırlanan ayrıntılı fihristler konulmuştur.⁵³⁷ İki ciltten oluşmaktadır.

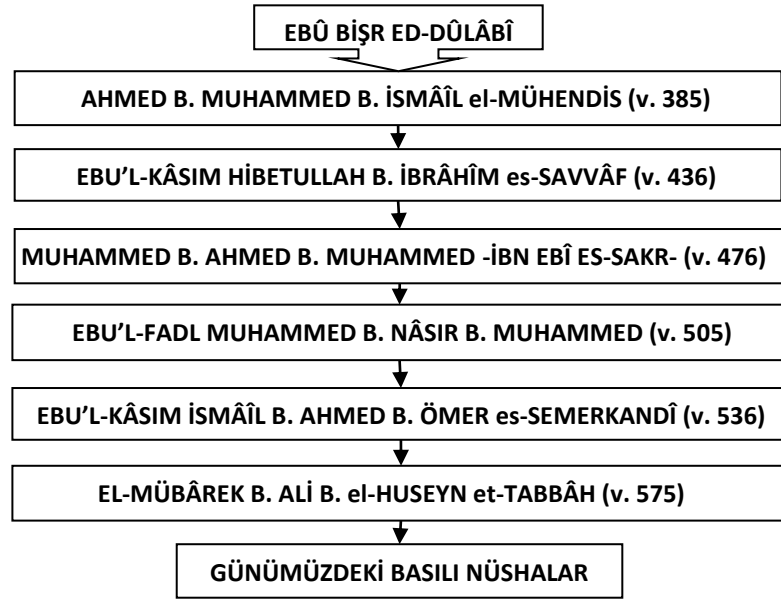
- Beyrut/Dâru İbn Hazm Baskısı:⁵³⁸ 1421/2000 tarihinde Lübnân-Beyrût'ta Dâru İbn Hazm yayınevi tarafından basılmıştır. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ*'yı Hind baskısına dayanarak Paris ve Mısır nüshalarıyla karşılaştırarak tahkik etmiştir. 3 cilt 1415 sayfadan oluşmaktadır. Birinci cildin başında muhakkikin 46 sayfalık bir mukaddimesi mevcuttur. Kitabın son 210 sayfası ayrıntılı fihristten oluşmaktadır. Bu tezde, bu baskı esas alınmıştır.

el-Künâ ve 'l-esmâ'nın basılı nüshalarının tarîki, İbn Hacer el-Askalânî'nin tarîkiyle benzerdir. Bununla birlikte İbn Hacer el-Askalânî'nin isnâdı daha âlîdir. Basılı nüshaların günümüze ulaşım yolu ise şu şekildedir:

⁵³⁶ Zekeriyâ Umeyrât tahkikinde oluşturduğu düzen, künyesi Ebu'l-Esved olanlarda karışıklığa neden olmuştur. Künyesi Ebu'l-Esved olanların listesinde, Ebu'l-Esved Abdurrahman b. Âmir zikredilirken el-Heysem b. Hârice'nin hocası olduğu belirtilmiş ve hemen sonrasında Heysem b. Hârice'nin hocasından bir rivâyeti nakledilmiştir. Ancak Zekeriyâ Umeyrât, rivâyetleri liste sonrasına aldığından ve rivâyette geçen künye sahibi râvi için özel başlık açtığından bu rivâyet, listedeki ilk râvinin olarak belirlenmiştir. Yâni; Ebu'l-Esved Abdurrahman b. Âmir için olan rivâyet, Ebu'l-Esved ed-Düelî başlığı altına koyulmuştur. Çünkü bu rivâyette Ebu'l-Esved Abdurrahman b. Âmir'in sadece künyesi geçmektedir. Liste sonrasında verilen rivâyetler de Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin ismi hakkındaki tartışmalar hakkındadır. Böylece bu rivâyet de Ebu'l-Esved ed-Düelî için zannedilmiştir. Zekeriyâ Umeyrât, muhtemelen, rivâyetin liste arasına yanlışlıkla karıştığını düşünmüştür. Bk. Dûlâbî, *Kitâbü 'l-Künâ ve 'l-esmâ* I, 107; Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Zekeriyâ Umeyrât) I, 206; Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Faryâbî) I, 327.

⁵³⁷ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrut), 1420/1999, 1-2.

⁵³⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-III, Dâru İbn Hazm (Beyrut), 1421/2000.

Şekil 6: *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın Günümüze Ulaşan Rivâyetinin Senedi⁵³⁹

3. Üzerine Yapılan Çalışmalar

el-Künâ ve'l-esmâ üzerine bir fihrist çalışması, bir tasnif çalışması, bir yüksek lisans tezi ve iki doktora tezi yapılmıştır. Çalışmaların kısaca tanıtımları şu şekildedir:

- *Fihrisü'l-ehâdis ve'l-âsâr li-Kitâbi'l-künâ ve'l-esmâ*: Adnân Ali Şellâk tarafından hazırlanmış bir fihrist çalışmasıdır. Adnân Ali Şellâk, bu çalışmasında, *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın hadislerinin ve râvilerinin fihristlerini oluşturmuştur. İlk fihristte, hadislerin baş kısmını alfabetik sıraya göre verip bu hadislerin sahâbe tabakasındaki râvisini, hangi tercemede geçtiğini, hadisin bulunduğu cildi ve sayfayı vermiştir. İkinci fihristte, hadislerin râvilerine göre bir sıralama yapıp râviden nakledilen hadislerin cilt ve sayfa yerlerini belirtmiştir. Bu çalışmadaki cilt ve sayfa numaraları Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye baskısına dayanmaktadır.⁵⁴⁰

- *et-Tasnîfü'l-fikhî li-ehâdisi kitabi'l-Künâ ve'l-esmâ*: Ebû Yâsir İsâmüddîn b. Ğulâm Hüseyin tarafından hazırlanmış ta'lik, tahkik ve tasnif çalışmasıdır. Ebû Yâsir İsâmüddîn, bu çalışmasında, Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'da yer verdiği hadisleri fıkıh bâblarına göre tekrar düzenlemiştir. Hadis metnlerinin yanında Dârü'l-

⁵³⁹ Günümüze ulaşan tarîkinin râvileri için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 37-40.

⁵⁴⁰ Adnan Ali Şellak, *Fihrisü'l-ehâdis ve'l-âsâr li-kitâbi'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî*, Âlemü'l-Kütüb (Beyrût), 1407/1987.

kütübi'l-ilmîye baskısına göre hadislerin yerlerini, cilt ve sayfa numaraları vererek belirtmiştir.⁵⁴¹

- *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*: Ürdün Üniversitesi'nde, Zılâl Emîn Muhammed el-Kudât tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezidir. Tez, Giriş ve dört Bölüm'den oluşmaktadır. İlk bölümde Dûlâbî'nin hayatı, ikinci bölümde isim ve künye bilgisi hakkında bilgi verildikten sonra üçüncü bölümde Dûlâbî'nin el-Künâ ve'l-esmâ'daki yönteminden, dördüncü bölümde Dûlâbî'nin eserinin ilmî kıymetinden bahsedilmektedir.⁵⁴²

- *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bîşr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî (v. 310): Dirâse ve tahrîc ve tahkik ve ta'lik min evveli'l-kitab ilâ nihâyeti harfî'z-zâ –en-Nısfu'l-evvel minhü*: Mekke'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak Süleyman b. Saîd b. Mureyzen Asîrî tarafından hazırlanmıştır. İki cilttir. Giriş, iki Bölüm, sonuç ve fihristlerden oluşmaktadır. İlk bölümde Dûlâbî'nin dönemi, hayatı ve eseri *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın özellikleri detaylıca incelenmiş, ikinci bölümde de eserin başından tâbiûn ve sonrasında künyesi ze (ز) harfi ile başlayanların sonuna kadar eserdeki hadis ve haberlerin tahrîci, tahkik ve ta'liki yapılmıştır. Sonunda ise fihristlere yer verilmiştir.⁵⁴³

- *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bîşr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî (v. 310): Dirâse ve tahrîc ve tahkik ve ta'lik min evveli harfî's-sîn ilâ nihâyeti harfî'l-yâ (en-Nısfu's-sânî minhü)*: Mekke'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed'in doktora tezi çalışmasıdır. Giriş, iki Bölüm, sonuç ve fihristlerden oluşmaktadır. İlk bölümde Dûlâbî'nin dönemi, hayatı, isim ve künye bilgisi ve Dûlâbî'nin eseri *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın özellikleri incelenmiştir. Son bölümde ise tâbiûn ve sonrasında künyesi sîn (س) harfinden başlayanlardan kitabın sonuna kadar *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın tahrîc, tahkik ve ta'lik çalışması yapılmıştır.⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Bk. Ebû Yasir İsamüddin b. Ğulâm Hüseyin, *et-Tasnîfü'l-fikhi li-ehâdîsi Kitâbi'l-Künâ ve'l-esmâ*, I-II, Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri (Kâhire), 1411/1991.

⁵⁴² Bk. Zılâl Emîn Muhammed el-Kudât, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*, (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi, Amman, 2006.

⁵⁴³ Bk. Süleyman b. Saîd b. Mureyzen Asîrî, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bîşr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî (v. 310): Dirâse ve tahrîc ve tahkik ve ta'lik min evveli'l-kitab ilâ nihâyeti harfî'z-zâ –en-Nısfu'l-evvel minhü*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1424.

⁵⁴⁴ Bk. Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bîşr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî (v. 310): Dirâse ve tahrîc ve tahkik ve ta'lik min evveli harfî's-sîn ilâ nihâyeti harfî'l-yâ (en-Nısfu's-sânî minhü)*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1425.

B. KONUSU VE İÇERİĞİ

el-Künâ ve'l-esmâ, hadis râvilerinin künye bilgisini konu edinmektedir. Eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, Hz. Peygamber'in ismi, künyesi ve Hz. Peygamber'le aynı küneyi almakla ilgili rivâyetler nakledilmiştir. Birinci bölümde, sahâbeden künye sahibi olanlar; ikinci bölümde de tâbiûn ve sonrasındaki künye sahibi olan râviler tanıtılmıştır. Böylelikle râviler, tabakaları açısından sahâbî olup olmadıklarına göre iki gruba ayrılmıştır. Her iki bölümde râviler, kendi içlerinde alfabetik olarak düzenlenmiştir. Her harfte râviler, önce kısaca kimlik bilgileri belirtilerek sıralanmış, sonrasında onların naklettiği bir hadis ve/veya onlar ile ilgili bir bilgi nakledilmiştir. Eserde, 480'i sahâbî olmak üzere 3.700 kadar râvinin künye bilgisi verilmiştir.⁵⁴⁵ Râviler tanıtılırken 3.210 rivâyet nakledilmiştir.⁵⁴⁶

Künye kitaplarının çoğunun aksine içeriğindeki rivâyet sayısı fazladır. Bu sebeple diğer künye kitaplarında hemen hemen hiç rivâyet nakletmezken Dûlâbî'nin rivâyetlere yer verdiğine dikkat çekilmiş ve eserin, “künyeler için gerçekten önemli bir kaynak ve geniş bir hazine” olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁷ Eserde fazla nakil bulunduğundan hadis kitabı zannedildiği de olmuştur.⁵⁴⁸ Yine kitap, çokça hadis içermesi sebebiyle olsa gerek Şâmîle programında hadis kitapları içine dâhil edilmiştir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere kitap üzerine; hadislerini fıkıh konularına göre yeniden tasnif etme, tahrir, ta'lik çalışmaları yapılmıştır.

⁵⁴⁵ Ravîlerin sayısı Ebû Kuteybe Nazar el-Fâryâbî'nin tahkikli baskısı ve Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed'in doktora tezi dikkate alınarak yaklaşık bir şekilde verilmiştir. Çünkü ileride eserin yönteminin incelendiği başlıkta belirtileceği üzere mükerrer râviler vardır. Örneğin; Enes b. Mâlik'in künyesi aynı sayfada iki kere verilmiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 202.) Ayrıca bazı râviler, rivâyetler arasına karışmıştır. Bu duruma örnek olarak Künyesi Ebû Bahr olanlardan sonra zikredilen Ebû Bahriyye Abdullah b. Kays verilebilir. (Bk. *a.g.e.* I, 384.) Bazı râviler de listede verilmemiş ancak rivâyetlerin içinde künyesi belirtilmiştir. Örneğin; Beşîr Ebû İsmâîl ed-Dube'î, künyesi Ebû İsmâîl olanlarda verilen bir rivâyetin içinde geçmiş, listede belirtilmemiştir (Bk. *a.g.e.* I, 296). Aynı şekilde “Künyesi Ebû Eyyüb Olanlar”da Ebû Eyyüb Abdurrahim b. Süleyman'ın ismi listede belirtilmemiş ancak bu başlık altındaki rivâyetler arasında ismini belirten bir rivâyet verilmiştir. (Bk. *a.g.e.* I, 314.) Zılâl Emîn Muhammed el-Kudât, künyesi belirtilen râvi sayısını 3568 olarak vermektedir. (Zılâl Emîn, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*, s. 55.)

⁵⁴⁶ Rivâyetlerin toplam sayısı *el-Künâ ve'l-esmâ* üzerine Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Süleyman b. Saîd b. Mureyzen ve Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed tarafından yapılan doktora tezlerine bakılarak belirtilmiştir. Ebû Kuteybe Nazar b. Muhammed, tahkik çalışmasında sadece muttasıl rivâyetleri numaralandırmış; Dûlâbî'nin yakın hocalarından naklettiği bilgileri numaralandırmamıştır. Muttasıl rivâyetlerin sayısı 2117'dir.

⁵⁴⁷ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 131.

⁵⁴⁸ Zılâl Emîn Muhammed el-Kudât, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*, s. 4.

el-Künâ ve 'l-esmâ, künye kitaplarının genelinde olduğu gibi, tüm hadis râvilerinin künye bilgisini içermemektedir. Örneğin kitapta, kadın râviler özel olarak ele alınmamıştır. Bununla birlikte; kitabın girişinde, Hz. Peygamber'in künye bilgisinin yanı sıra O'nun (s.a.) künyesiyle künyelenmeye dair rivâyetler, farklı tarîkleriyle ve belirli bir düzen içinde verilmiştir. Konusuna ve içeriğine dair bu ayrıntılar eserin önemli özelliklerindendir. Bu sebeple; konusu ve içeriği ayrı başlıklar altında detaylıca ele alınacaktır.

1. Konusu

el-Künâ ve 'l-esmâ'nın konusu, künyesi veya ismiyle bilinen sahâbîler ve künye sahibi diğer râvilerdir. Sahâbe bölümü “Rasûlullâh'ın (s.a.) ashâbından künyesi ile tanınanların zikri”⁵⁴⁹ ve “Rasûlullâh'ın (s.a.) ashâbından ismi ile bilinenlerin künyesinin zikri”⁵⁵⁰ şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Başlıklarından eserde, künyesiyle tanınan râvilerin künyelerinin ve isimleriyle tanınan râvilerin künyelerinin ele alındığı anlaşılmaktadır.

Kitapta, künye çeşitlerinin neredeyse tamamının örneği bulunmaktadır. Künye şeklinde isme sahip olan,⁵⁵¹ sadece künyesi bilinen,⁵⁵² künye şeklinde lakabı olup künyesi de olan,⁵⁵³ iki künyeye sahip olan,⁵⁵⁴ ismi bilinen ama künyesi hakkında farklı görüşler bulunan,⁵⁵⁵ künyesi bilinen ama ismi hakkında farklı görüşler bulunan⁵⁵⁶ ve

⁵⁴⁹ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 14.

⁵⁵⁰ *a.g.e.* I, 188.

⁵⁵¹ İsmi, künye şeklinde olup ayrıca künyesi bulunan Ebu Abdîrrahman Ebû Bekr b. Abdîrrahman bu duruma örnek verilebilir. Ebû Bekr b. Abdîrrahman'ın ismi, künye şeklinde olduğundan “Künyesi Ebû Bekr olanlar”da kendisinden bahsedilmiştir (Bk. *a.g.e.* I, 365). Ancak künyesi, “Künyesi Ebû Abdîrrahman Olanlar”da tanıtılmıştır. Bk. *a.g.e.* II, 849.

⁵⁵² Künyesi ile tanınan, ismi bilinmeyen râvilerin örneği daha çok sahâbe bölümünde bulunmaktadır. Örnek olarak Künyesi sîn (س) harfi ile başlayanlardan ismi bilinmeyen Ebû Sûd, Ebû Selmâ ve Ebu's-Semh verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 105, 106, 109.

⁵⁵³ Künye şeklinde lakabı olan ve lakap şeklinde künyesi dışında künyesi bulunanlar için Ebu'z-Zinâd Abdurrahman b. Zekvân verilebilir. Künyesi Ebû Abdîrrahman'dır. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 570, 846. Bir diğer örnek ise Ebu'l-Melih el-Hasen b. Ömer er-Rakkî'dir. Ebu'l-Melih künye şeklinde lakabıdır, künyesi ise Ebû Abdillâh'tır. Bk. *a.g.e.* III, 1061.

⁵⁵⁴ İki künyesi olan râviler için sahâbeden Ebu'l-A'ver Amr b. Süfyân es-Sülemî örnek verilebilir. Diğer künyesi Ebû Abdillâh'tır. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 190.

⁵⁵⁵ İsmi bilinip künyesi hakkında farklı görüşler bulunanlara tabîundan Ebu'l-Hüseyn Ali b. el-Hüseyn b. Ali örnek verilebilir. Künyesinin Ebu'l-Hasen olduğu da söylenmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 456, 464.

⁵⁵⁶ Künyesi bilinip ismi hakkında farklı görüşlerin olduğu râvi için sahâbeden Ebû Ayyâş ez-Zürakî örnek verilebilir. İsmi Zeyd b. es-Sâmit, Zeyd b. en-Nu'mân veya Ubeyd b. Zeyd olduğu söylenmektedir. Bk. *a.g.e.* I, 137-138.

künyesi eşinin künyesiyle aynı olan⁵⁵⁷ râviler künye sahibi râviler olarak eserde yer verilmiştir. Ancak yukarıda belirtilen sahâbe bölümündeki başlıklardan da anlaşıldığı üzere daha çok künyesiyle meşhûr olup ismi de bilinen⁵⁵⁸ ve ismiyle meşhûr olup künyesi de bilinen râviler⁵⁵⁹ ele alınmıştır. Râvilerin çoğu erkek olması dolayısıyla erkek râviler esas alınmıştır.

Eserde, künye sahibi râvilerin künyeleri ve isimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Râviler hakkında verilen bilgilere bakıldığında birçok rivâyette, bir hadisin senedinde sadece künyesi geçen ya da künyesiyle birlikte sadece ismi geçen râvinin kim olduğunun açıklandığı görülmektedir.⁵⁶⁰ Örneği az da olsa müphem bir râvinin künyesinin tespit edildiği de vâkidir.⁵⁶¹ Bu durumlar, kitabın telif amacının hadislerin senedlerinde geçen künye sahibi râvilerin kimliklerinin tespiti olduğunu göstermektedir. Nitekim künye bilgisi kitaplarının genel amacı da budur. Ayrıca kitapta, râvi karışıklıklarının önüne geçmenin de amaçlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü, aynı künye ve isme sahip râviler alt alta sıralanmıştır. Râviler hakkında verilen bilgilerde de iki râvinin birbirlerinden farklı olan yönleri vurgulanmıştır. Örnek olarak, aynı künye ve aynı isme sahip olan Ebu Eşheb Ca'fer b. Hayyân Basrî ile Ebu Eşheb Ca'fer b. el-Hâris verilebilir. Bu râviler “Künyesi Ebû Şihâb ve Ebû Eşheb Olanlar”da ard arda verilmiştir. Daha sonra iki râviyi birbirinden ayırt edecek bilgiler de nakledilmiştir.⁵⁶² Bu örnekte dikkat çeken bir diğer husus, Ebû Eşheb künyeli râvilerin Ebû Şihâb

⁵⁵⁷ Künyesi eşinin künyesi ile aynı olan râvi için Ebû Seleme Abdullah b. Abdilese örnek verilebilir. Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme'nin (r.a.) ilk eşidir. Bk. *a.g.e.* I, 221.

⁵⁵⁸ Künyesi ile meşhûr olup ismi de bilinenler için sahâbe bölümünün ilk başlığında birçok örnek vardır. (Bk. *a.g.e.* I, 32-188.) Tabiûn ve sonrasından ise künyesiyle meşhûr olan Ebû Bekr b. Ayyâş örnek verilebilir. İsmi Muhammed'dir. (Bk. *a.g.e.* I, 374-375.)

⁵⁵⁹ İsmi ile meşhûr olup künyesiyle bilinen râvilerle sahâbe bölümünün ikinci başlığında birçok örnek vardır. (Bk. *a.g.e.* I, 188-291.) Tabiûn ve sonrasından Dâvud b. Ebî Hind örnek verilebilir. Künyesi Ebû Bekr'dir. (Bk. *a.g.e.* I, 370.)

⁵⁶⁰ Senedde sadece künyesi geçen râvinin tespit edildiği bilgiye örnek olarak Ebû's-Sevrayn Muhammed b. Abdırâhman el-Kureşî örnek verilebilir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, senedde sadece Ebu's-Sevrayn'ın künyesi anıldığından kim olduğunu babası Ahmed b. Hanbel'e sormuştur. Ahmed b. Hanbel de ismini, nesebini ve talebelerini söyleyerek râviyi tanıtmıştır. (Bk. *a.g.e.* I, 411-412.) Künyesiyle birlikte sadece isminin belirtildiği râvinin tanıtılmasına örnek olarak Seyyâr Ebu'l-Hakem verilebilir. Senedlerde sadece ismi ve künyesi geçtiği için kimliğini açıklayan rivâyetler nakledilmiştir. Böylece babasının isminin de Ebû Seyyâr (b. Verdân) olduğu, kendisinden Şu'be b. el-Haccâc'ın hadis dinlediği bildirilmiştir. (Bk. *a.g.e.* II, 478-479.)

⁵⁶¹ Müphem râvinin künyesinin tespit edilmesine dair örnekler sahâbe bölümünde Ebû Sebra b. Ebî Ruhm örnek verilebilir. Bu sahâbiye açılan özel başlık altında senedi “... → İsâ b. Sebra → Babası → Dedesi” şeklinde Hz. Peygamber'e dayanan bir hadis nakletmiştir. Sonrasında Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, bu senedde Hz. Peygamber'den rivâyette bulunduğu belirtilen sahâbînin (yani dedenin) Ebû Sebra b. Ebî Ruhm olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 104. Bu örnek, kitabın “Önemi” başlığında tekrar ele alınacaktır.

⁵⁶² Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 644-645.

künyesiyle birlikte tanıtılmasıdır. Böylece kitapta, râvilerin künyelerinde ve isimlerinde yazım hatalarını önlemenin de hedeflendiği söylenebilir.

2. İçeriği

el-Künâ ve'l esmâ'yı, künye kitapları içinde ayırt edici kılan özelliği, kitabın girişinde Hz. Peygamber'in künyesiyle künyelenmek husûsuna detaylıca yer verilmesidir.⁵⁶³ Giriş kısmı, Hz. Peygamber'in isminin ve künyelerinin tanıtımıyla başlamıştır. Rasûlullah'ın (s.a.) ismi, önce âyetlerle belirtilmiş, sonrasında diğer isimlerinden bahsedilmiştir. En son babasının ve dedesinin adıyla birlikte kendi ismini bizzat Hz. Muhammed'in belirttiği bir hadis nakledilmiştir. Daha sonra künyesi için tekrar başlık açılarak Ebu'l-Kâsım ve Ebû İbrâhîm şeklinde iki künyeye sahip olduğu belirtilmiştir. Önce en meşhûr künyesi "Ebu'l-Kâsım" ile ilgili, sonra Ebû İbrâhîm künyesi ile ilgili rivâyetler sıralanmıştır.⁵⁶⁴

Hz. Peygamber'in ismi ve künyesi tanıtıldıktan sonra "İsmimle isimlenin ancak künyemle künyelenmeyin" hadisinin tarîkleri zikredilmiştir. Sonrasında ilgili hadisin açıklaması mâhiyetinde olan diğer hadisler nakledilmiştir. İlk olarak "İsmim ve künyemi birlikte almayınız" anlamındaki hadisleri ve buna delil olarak Muhammed b. Amr'ın Ebu'l-Kâsım künyesini aldığını duyan Hz. Peygamber'in ona Ebu'l-Kâsım yerine Ebû Abdilmelik künyesini vermesi olayı nakledilmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in ismi ile künyesini bir arada alma ruhsatından bahsedilmiştir. Hz. Ali'nin "Ey Allah'ın Rasûlü! Senden sonra bir çocuğum doğsa senin isminle isimlendirip senin künyenle künyelendirebilir miyim?" diye sorduğunda bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine bu ruhsatın verildiği belirtilmektedir. Nitekim Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye, Ebu'l-Kâsım künyesine sahiptir. Muhammed b. el-Hanefiyye'den naklen bahsedilen bu ruhsatın, Hz. Ali'ye özel bir durum olduğunu düşünenler vardır. Ancak eserin müellifi Dûlâbî'nin, bu görüşten sonra tâbiûn ve sonraki tabakalarda Muhammed ismiyle birlikte Ebu'l-Kâsım künyesine sahip olanları bildirmesi, bu görüşün genel bir kabul olmadığını göstermektedir. Hatta naklettiği bir rivâyete göre, Muhammed b. el-Eşas'a Ebu'l-Kâsım künyesini Hz. Âişe vermiştir.⁵⁶⁵

Dûlâbî, ele aldığı ismin künye ve isim bilgisini birden fazla rivâyetle belirtmeye aşere-i mübeşşerede de devam etmiştir. Sahâbe bölümünün başında yer

⁵⁶³ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 130.

⁵⁶⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 1-8.

⁵⁶⁵ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 9-13.

verdiği aşere-i mübeşşere kısmından sonra ise künye sahibi râvileri daha çok bir veya iki rivâyetle tanıtmıştır. Künye bilgisini verdiği sahâbîlerin çoğu için onların naklettiği bir hadise ve/veya sahâbî hakkında açıklamalara yer vermeye çalışmıştır. Gerektiğinde sahâbîleri birden fazla rivâyetle tanıttığı da olmuştur.⁵⁶⁶

Tâbiûn ve sonrası bölümünde ele aldığı râvilerin, rivâyetlerine yer vermeyi sürdürmüş ancak bu bölümde daha çok râviler hakkında bilgiler vermiştir. Bilgileri de hadisler gibi senedleriyle vermiştir. Bununla birlikte; râvi hakkında bir rivâyet vermese bile râvilerin künye ve isimlerini zikrederken onların tanınmasını sağlayan bazı özelliklerine,⁵⁶⁷ cerh-ta'dil açısından durumlarına,⁵⁶⁸ hadis aldığı veya naklettiği râvilere⁵⁶⁹ işaret ettiği belirtilmelidir. Bu gibi durumlar, eserin yöntemi kısmında ele alınacağından daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Son olarak eserde, râvi olmadığı halde künye bilgisine dair bir ayrıntıya da yer verilmiştir. Sahâbeden künyesi dâd (ض) harfi ile başlayanlar kısmında, Hz. İbrâhîm'in Ebu'd-Dîfân/konukların babası (أَبُو الضَّيْفَانِ) künyesine dair bir bilgi zikredilmiştir. Habere göre Hz. İbrâhîm evinde dört kapısı olduğu için bu künye ile künyelenmiştir.⁵⁷⁰ Hz. İbrâhîm'in bu künyesi meşhûr olduğundan kitapta anılmış olabilir. Nitekim âyetlerde Hz. İbrâhîm'in melekleri ağırladığı ve onlara ikramda bulunduğu bildirilmiştir.⁵⁷¹ Hz. İbrâhîm, misafirperverliği ile tanınan bir peygamberdir.

B. YÖNTEMİ

Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'yı* tasnif ederken takip ettiği yöntemini açıklamamıştır. Ancak eserinin başlıklarına ve içeriğine bakıldığında, yöntemine dair çıkarımlar yapılabilmesini sağlayan bir düzen takip ettiği görülür. Kitabının girişinde, Hz. Peygamber'in künyesi ile ilgili bilgileri ayrıntısıyla incelemiştir. Daha sonra künye sahibi râvileri tanıtmaya başlamıştır. Künye sahibi râvileri, önce “sahâbe” ve “tâbiûn ve sonrası” şeklinde iki bölüme ayırmıştır. Sahâbe bölümünü de “sahâbeden künyesiyle tanınanların zikri” ve “sahâbeden ismiyle tanınanların künyesinin zikri” başlıklarıyla iki kısma ayırmıştır. Sahâbeden künyesiyle tanınanları belirtmeden önce aşere-i

⁵⁶⁶ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 32-35.

⁵⁶⁷ Bazı örnekleri için bk. *a.g.e.* I, 225, 291, 294, 312, 327, 346.

⁵⁶⁸ Bazı örnekler için bk. *a.g.e.* I, 333, 335, 424.

⁵⁶⁹ Bazı örnekler için bk. *a.g.e.* I, 291, 294, 312, 327, 335.

⁵⁷⁰ *a.g.e.* I, 230.

⁵⁷¹ Hûd (11), 69; Hicr (15), 51; Zâriyât (51), 24-29.

mübeşşereyi özel olarak ele almıştır. Bu sebeple aşere-i mübeşşerenin tanıtıldığı yer de sahâbe bölümünün ayrı bir kısmı gibidir. Aşere-i mübeşşere kısmı hâriç sahâbe bölümünde ve tâbiûn ve sonrası bölümünde; künye sahibi râvileri, önce liste şeklinde peşpeşe zikretmiştir. Sonrasında, künye ve isimlerini belirttiği râvilerin rivâyetlerini ya da râviler ile ilgili bilgileri nakletmiştir. Bölümlerde belirlediği düzen, genel olarak bu şekilde olmakla birlikte; başlıkları nereye ve nasıl koyduğuna, râvileri nasıl listelediğine ve râviler için hangi rivâyetleri naklettiğine bakarak Dûlâbî'nin telifinde izlediği yöntem daha iyi anlaşılabilir. Bu sebeple kitaptaki; bölümler ve başlıkları, künye sahibi râvilerin tanıtılarak sıralanması ve içeriğindeki künye sahibi râviler için nakledilen rivâyetler incelenecektir. Sonrasında da bir ricâl ilmi kitabı olarak içeriğindeki cerh-ta'dil bilgisi önem arzettiğinden, kitaptaki cerh-ta'dil bilgilerinden bahsedilecektir.

1. Bölümler ve Başlıkları

Belirtildiği üzere kitabın bir girişi ve iki bölümü vardır. Girişteki ve bölümlerdeki başlıklandırmalar birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Giriş bölümünde sadece Hz. Peygamber'in künyesi tanıtılmıştır. Burada Rasûlullah'ın (s.a.) künyesi özel olarak ele alındığından konulara göre ayrıntılı başlıklar verilmiştir. Sahâbe bölümünün başında, cennetle müjdelenen on sahâbînin künye bilgileri, her sahâbî için bir başlık açılarak verilmiştir. Başlıklar, onların kimlik bilgilerini detaylıca belirtecek şekildedir. Aşere-i mübeşşereden sonra künyelerinin çeşidine göre iki kısma ayrılan sahâbîlere, kendi içlerinde yarı alfabetik bir düzen verilmiştir. Her harf içerisinde, künye sahibi sahâbîleri tek tek tanıtmak üzere, onlar adına özel başlıklar konulmuştur. Bu iki kısımdaki başlıklandırmalar benzer olmakla birlikte bazı farklılıkları bulunmaktadır. Tâbiûn ve sonrası bölümünde ise râviler, künyelerinin çeşitlerine ya da tabakalarına göre bir ayrıma tâbi tutulmamıştır. Bölümün tamamında yine râvilerin künyelerinin ilk harfine göre alfabetik şekilde üst başlıklar açılmıştır. Ayrıca aynı künyeye sahip râviler, alt başlıklarla gruplandırılmıştır. Bir iki istisnası hariç, râviler adına özel başlık açılmamıştır. Görüldüğü üzere her bölümde başlıklar, farklı bir uslûp ile konulmuştur. Bu sebeple eserin, bölümlerine göre sırasıyla başlıklarından bahsedilecektir.

a. Giriş Bölümündeki Başlıklar

Girişte, Hz. Peygamber'in künyesi ele alınmıştır. Bu bölümün başlıkları ve içerikleri kısaca şöyledir:

- İlk olarak “Hz. Peygamber’in (s.a.) ismi ve künyesi” başlığı konulmuştur. Ancak burada sadece Rasûlullah’ın (s.a.) ismi ele alınmıştır.⁵⁷²

- Hz. Peygamber’in künyesi için tekrar ayrı bir başlık açılmıştır.⁵⁷³ Burada, Hz. Peygamber’in künyeleri, önce hadislerle sonra bilgilerle belirtilmiştir.

- Hz. Peygamber’in ismi ve künyesinden sonra “Rasûlullah’ın (s.a.) ‘İsmimle isimlenin, künyemle künyelenmeyin’ Kavli” başlığı açılmıştır.⁵⁷⁴ İlgili hadisin farklı tarrükleri verilmiştir.

- Rasûlullah’ın künyesini almanın yasaklandığı rivâyetlerden sonra “Hz. Peygamber’in (s.a.) ‘İsmimi ve künyemi birlikte almayın’ Kavli” başlığı açılmıştır.⁵⁷⁵ Bu başlıkta Hz. Peygamber’in künyesini alma yasağının, Hz. Muhammed ismiyle birlikte künyesini almamak şeklinde olduğunu ifâde eden hadisler sıralanmıştır.

- Son olarak, “Nebî’nin (s.a.) İsmi ve Künyesini Birlikte Almaya Ruhsat”⁵⁷⁶ başlığıyla da Hz. Peygamber’in künyesini almama yasağının kalkışı adım adım işlenmiştir. Hz. Peygamber’in künyesine dair bu ayrıntılı başlıklardan sonra sahâbe bölümüne geçilmiştir.

b. Sahâbe Bölümündeki Başlıklar

Sahâbe bölümü, üç kısma ayrılarak incelenecektir. Bunlar; aşere-i mübeşşerenin anlatıldığı kısım, sahâbeden künyesiyle tanınanların verildiği kısım ve sahâbeden isimleriyle tanınanların zikredildiği kısımdır. Belirtildiği üzere aşere-i mübeşşere kısmı için özel bir başlık açılmamıştır. Ancak cennetle müjdelenen bu on sahâbî, sahâbe bölümünün genelinde hâkim olandan daha ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış ve künyeleri alfabetik sıraya uyulmadan verilmiştir. Ayrıca aşere-i mübeşşereden olan sahâbîlerden bazıları, künyesiyle tanınan sahâbîler veya ismiyle tanınan sahâbîler kısmında da tekrar zikredilmiştir.⁵⁷⁷ Bu durum aşere-i mübeşşerenin tanıtıldığı ilk kısmın, özel bir kısım olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Böylece; sahâbe bölümündeki başlıklandırmaların keyfiyeti, üç alt başlık altında belirtilecektir.

⁵⁷² Bölümün başlığı “ذِكْرُ اسْمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُنْيَتِهِ” şeklindedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 1-4.

⁵⁷³ *a.g.e.* I, 4.

⁵⁷⁴ Başlık, “قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَسْمُوا بِأَسْمِي وَلَا تَكُنُوا بِكُنْيَتِي»” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 9.

⁵⁷⁵ Başlık, “قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَجْمَعُوا بَيْنَ اسْمِي وَكُنْيَتِي»” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 10.

⁵⁷⁶ Başlık, “الرُّخْصَةُ فِي الْجَمْعِ بَيْنَ اسْمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُنْيَتِهِ” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 12.

⁵⁷⁷ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 156, 202.

- **Aşere-i Mübeşşere Kısmı:** Cennetle müjdelenen on sahâbînin isim ve künyelerinin verildiği kısımdır.⁵⁷⁸ Buradaki başlıklar için şunlar söylenebilir:

- İlk dört halîfe öncelenmiştir. Hz. Ebûbekir'den başlayıp hulefâ-ı râşidîn tanıtılmış, sonra geri kalan altı sahâbî verilmiştir.
- Hulefâ-i râşidînde başlıklar kısa tutulmuş; başlıklarda sadece sahâbîlerin künyeleri, isimleri ve babalarının isimleri belirtilmiştir.⁵⁷⁹
- Hulefâ-i râşidîn başlıklarında, künyesiyle tanınan Hz. Ebûbekir için ismini açıklayan bir ifâde kullanılırken, ismiyle tanınan diğer üç halîfe için künyelerini açıklayan bir ifâde kullanılmıştır.⁵⁸⁰
- Hulefâ-i râşidîn dışındakilerin başlıklarında, Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) haricinde, sahâbîlerin soyları uzunca belirtilmiştir.⁵⁸¹
- Hulefâ-i râşidîn dışındakilerde künyesiyle tanınan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) haricinde, sahâbîlerin “künyesi şudur” şeklinde bir ifâde kullanılmıştır. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın ise künyesi verildikten sonra ismi açıklanmıştır.⁵⁸²
- Aşere-i mübeşşereden Hz. Ali'nin, Talha b. Ubeydullah'ın (r.a.), Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (r.a.) ve Saîd b. Zeyd'in künyeleri, bu kısımda ayrıntılı bir şekilde ele alınmakla birlikte sahâbe bölümünün diğer kısımlarında isimleri tekrar zikredilmiştir.⁵⁸³

⁵⁷⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 14-32.

⁵⁷⁹ Bk. *a.g.e.* I, 14, 19, 20, 21. Örneğin; Hz. Ebûbekir için “اسْمُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ عَبْدِ اللَّهِ، وَعَتِيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Bekr es-Sıddîk'in ismi: Abdullah ve Atîk (r.a.))” başlığı açılmıştır.

⁵⁸⁰ Künyesiyle tanınan Hz. Ebûbekir için “اسْمُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ عَبْدِ اللَّهِ، وَعَتِيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Bekr es-Sıddîk'in ismi: Abdullah ve Atîk (r.a.))” başlığı verilirken ismiyle tanınan Hz. Ömer için “كُنْيَةُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) Künyesi Ebû Hafs) başlığı açılmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali için de isimleri ile tanındıklarından Hz. Ömer için verilen gibi bir başlık açılmıştır.

⁵⁸¹ Bk. *a.g.e.* I, 23, 25, 26, 28, 30. Örneğin; Zübeyr b. Avvâm için “كُنْيَةُ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ بْنِ خُوَيْلِدٍ بْنِ أَسَدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، الْعُزَّى بْنُ قُصَيٍّ بْنِ كِلَابٍ بْنِ مُرَّةَ بْنِ كَعْبٍ بْنِ لُؤَيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ” (Esed b. Abduluzza b. Kusayy b. Kilâb b. Mürra b. Ka'b b. Leviyy'in (r.a.) Künyesi Ebû Abdillâh) şeklinde başlık açılmıştır.

⁵⁸² Örneğin Talha b. Ubeydullah (r.a.) için “كُنْيَةُ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ عَمْرٍو بْنِ كَعْبٍ بْنِ سَعْدٍ بْنِ تَيْمٍ بْنِ مُرَّةَ بْنِ” (Talha b. Ubeydillâh b. Osmân b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürra b. Ka'b b. Lüveyy'in (r.a.) Künyesi Ebû Muhammed) başlığı açılmıştır. (Bk. *a.g.e.* I, 25.) Ancak Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) için “أَبُو عُيَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، اسْمُهُ عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْجَرَّاحِ” (Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın (r.a.), Onun ismi Âmir b. Abdillâh b. el-Cerrâh'tır) başlığı açılmıştır. (Bk. *a.g.e.* I, 30).

⁵⁸³ Hz. Ali'nin künyesinin tekrar zikredildiği yer için bk. *a.g.e.* I, 202. Talha b. Ubeydullah'ın (r.a.) künyesinin tekrar zikredildiği yer için bk. *a.g.e.* I, 156. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (r.a.) künyesinin tekrar

• Saîd b. Zeyd (r.a.) hariç, özel başlıklar altında birden fazla rivâyet nakledilmiştir. Rivâyetler ya ilgili sahâbînin rivâyeti ya da ilgili sahâbî hakkında bir rivâyettir. Bu rivâyetlerle sahâbîlerin kimlik bilgileri belirlenmiştir.⁵⁸⁴ Saîd b. Zeyd (r.a.) için ondan bahseden bir rivâyete yer verilmiştir.⁵⁸⁵

Başlıklardaki bu düzen doğrultusunda şunlar çıkarılmaktadır: Aşere-i mübeşşere kendi içinde özel bir sıraya sahiptir. Hulefâ-i râşidîn öncelenmiştir. Alfabetik bir düzen yoktur. Başlıklarda sahâbîlerin künyeleri ve isimleri, soylarıyla birlikte belirtilir. Bazı sahâbîlerin künyeleri burada ayrıntılı bir şekilde ele alınsa da ileriki bölümlerde tekrar anılmışlardır.⁵⁸⁶

- **Sahâbeden Künyesiyle Tanınanların Zikri Kısımı:** Künyesiyle tanınan sahâbîlerin künyelerine göre alfabetik olarak tanıtıldığı kısımdır. Aşere-i mübeşşere tanıtıldıktan sonra “Rasûlullah’ın (s.a.) ashâbından künyesi elif (harfi) ile başlayanların zikri”⁵⁸⁷ başlığı ile başlamaktadır. “Rasûlullah’ın (s.a.) ashâbından ismiyle tanınanların zikri”⁵⁸⁸ başlığı ile sonlanmaktadır. Bu kısmın başlıkları için şunlar söylenebilir:

• Her harf için “Künyesi (harfi) ile Başlayanların Zikri” veya “Künyesi (harfi) ile Başlayanlar” şeklinde ayrı başlık açılmıştır.⁵⁸⁹ Bu harfler ile künyenin Ebû (أَبُو) lafzından sonraki ilk harfe işâret edilmiştir.

• Dâd (ض) harfi için başlık açılmamıştır. Muhtemelen künyesi bu harf ile başlayan, künyesiyle tanınmış bir sahâbî yoktur.

• Tı (ط), ayn (ع) ve lam-elif (لا) harfleri hariç her harfin altında önce künye sahibi sahâbîler listelenmiştir. Listelerden sonra adı verilen sahâbîlerden künyesi tanıtılacak olanlara özel başlıklar açılmıştır.⁵⁹⁰

zikredildiği yer için bk. *a.g.e.* I, 188. Saîd b. Zeyd’in (r.a.) künyesinin tekrar zikredildiği yer için bk. *a.g.e.* I, 190.

⁵⁸⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 14-32.

⁵⁸⁵ Bk. *a.g.e.* I, 30.

⁵⁸⁶ Bk. *a.g.e.* I, 188, 190, 202.

⁵⁸⁷ Başlık, “ذِكْرُ مَنْ ابْتَدَى كُنْيَتُهُ بِالْأَلِفِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 32.

⁵⁸⁸ Başlık, “ذِكْرُ كُنَى الْمُعْرُوفِينَ بِالْأَسْمَاءِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 188.

⁵⁸⁹ Başlıklar; “ذِكْرُ مَنْ ابْتَدَى كُنْيَتُهُ بِالْ...” veya “مَنْ ابْتَدَى كُنْيَتُهُ بِالْ...” şeklinde verilmektedir. Bk. *a.g.e.* I, 32, 47, 54, 57, 61, 67, 73, 78, 80, 82, 92, 95, 112, 116, 118, 122, 123, 139, 141, 144, 148, 151, 154, 173, 176, 179, 184, 185.

⁵⁹⁰ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 67-68. Bu sayfalarda künyesi hâ (حَاء) harfi ile başlayanların başlangıcı bulunmaktadır. Metin şöyledir:

• Harfler altında sahâbîlere açılan özel başlıklarda alfabetik sıraya uyulmamıştır. Künyenin ikinci harfine ya da isme dikkat edilmemiştir. Örneğin; künyesi elif (إ) ile başlayanlarda; önce Ebû Ümâme Es'ad b. Sehl (r.a.) için, sonra Ebû İbrâhîm el-Ensârî (r.a.) için başlık konulmuştur.⁵⁹¹

• Tı (ط) ve lam-elif (لا) harflerinde zikredilecek sadece birer kişi olduğundan, harf için verilen başlıktan sonra hemen ilgili râvi için özel başlık açılmıştır.⁵⁹²

• Ayn (ع) harfinde zikredilen çok fazla şahıs olmasına rağmen harf için açılan başlıktan sonra Ebû Âmir el-Eşarî için özel bir başlık verilip bu sahâbî tanıtılmıştır.⁵⁹³ Ebû Âmir el-Eşarî tanıtıldıktan sonra diğer râviler önce listelenip sonra tek tek ele alınmıştır.⁵⁹⁴

مَنْ ابْتَدَى كُنْيَتُهُ بِالْحَاءِ

* أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدِ بْنِ الْمُثَنَّى.

* وَأَبُو حَازِمٍ عَوْفُ بْنُ الْحَارِثِ، وَالِدُ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ.

* وَأَبُو حَبَّةَ الْبَدْرِيُّ ثَابِتُ بْنُ التَّعْمَانِ وَيُقَالُ: عَمْرُو بْنُ ثَابِتٍ.

* أَبُو حَاضِرٍ.

* أَبُو حَاجِبٍ أَنْصَارِيُّ.

* أَبُو حُثْمَةَ أَنْصَارِيُّ.

* أَبُو حَاتِمٍ الْمُزَنِيُّ.

* أَبُو الْحَجَّاجِ الثُّمَالِيُّ شَهِدَ بَدْرًا.

* أَبُو الْحَمْرَاءِ، مَوْلَى الْحَارِثِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ سَوَّارٍ بْنِ مَالِكٍ بْنِ عَنَمٍ بْنِ مَالِكٍ بْنِ النَّجَّارِ، قَالَهُ ابْنُ هِشَامٍ.

* أَبُو حَذَرْدٍ الْأَسْلَمِيُّ.

* أَبُو حَذِيرٍ.

* أَبُو حَبِيبٍ الْعَنْبَرِيُّ

أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ قَالَ: أَنَبَأَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَلِيمٍ الرُّزَقِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُمْ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ "

أَبُو حَازِمٍ عَوْفُ بْنُ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ: ثنا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ عَنْ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: " رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْطُبُ وَأَنَا جَالِسٌ فِي الشَّمْسِ فَأَمَرَنِي فَتَحَوَّلْتُ إِلَى الظِّلِّ. قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ: أَتَيْتَ لِي وَصَحَّحَ أَنَّهُ عَوْفُ بْنُ عَبْدِ الْحَارِثِ يَعْنِي أَبَا... "

⁵⁹¹ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 38-39.

⁵⁹² Bk. *a.g.e.* I, 122, 184.

⁵⁹³ Bk. *a.g.e.* I, 123.

⁵⁹⁴ Bk. *a.g.e.* I, 124.

- Her zaman listede zikredilen her bir sahâbîye özel başlık açılmamış, bazı sahâbîlerin ismi sadece listede belirtilmiştir.⁵⁹⁵
- Bazı sahâbîlerin ismi listede anılmamıştır ancak özel başlık açılarak tanıtılmıştır.⁵⁹⁶
- Sahâbîlerin, listelerde künyesinin belirtildiği sırayla kendilerine özel başlıkların açılma sırası aynı değildir. Örneğin; se (ث) harfi altındaki listede Ebû Sevr el-Fehmî (r.a.) önce Ebû Sevrân (r.a.) sonra zikredilmiştir. Ancak listeden sonra ilk olarak Ebû Sevrân'a (r.a.) özel başlık açılmış, Ebû Sevrân'dan (r.a.) sonra Ebû Sevr el-Fehmî'ye (r.a.) özel başlık açılmıştır.⁵⁹⁷
- Sahâbîlere açılan özel başlıklarda, sahâbîler künyeleriyle tanındıkları için genellikle sahâbînin künyesi ile sadece nesebi veya künyesi ile babasının ismi (ve çoğunlukla nesebi) belirtilmiştir.⁵⁹⁸
- Künyesiyle tanınıp ismi de bilinen bazı sahâbîlere açılan özel başlıklarda sahâbînin ismi de belirtilmiştir.⁵⁹⁹
- Sahâbîlerin ismi biliniyor olsa da arada ismi belirtilmemiştir.⁶⁰⁰
- İsmi ve nesebi bilinmiyorsa yalnızca künyesi zikredilmiştir.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Örnek olarak yine künyesi zâl (ذال) harfi ile başlayanlara bakılabilir. Listedeki iki sahâbî zikredilmiştir. Ancak yalnızca Ebû Zer el-Ğıfârî'ye özel bir başlık açılmış ve yalnızca Ebû Zer el-Ğıfârî hakkında bilgi verilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 80-81.

⁵⁹⁶ Örnek olarak Ebû Cübeyr b. Nüfeyr için açılan başlık verilebilir. Ebû Cübeyr künyesi cîm (جيم) harfi ile başlayanlar başlığı altındaki listelerde adı zikredilmeden kendisine özel bir başlık açılarak tanıtılmıştır. Bk. *a.g.e.* I, 66.

⁵⁹⁷ Bk. *a.g.e.* I, 57-58.

⁵⁹⁸ Sahâbîye özel olarak açılan başlıkta künyesi ile sadece nesebinin zikredilmesine örnek olarak “أَبُو أُمَيَّةَ” (Ebû Ümeyme el-Mahzûmî (r.a.)), “أَبُو أُمَيَّةَ الْمُخْزُومِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Ümeyme el-Ca'dî (r.a.)) başlıklarına bakılabilir (Bk. *a.g.e.* I, 35, 36, 38). Sahâbînin künyesi ve babasının isminin verilmesine örnek olarak “أَبُو أُسَيْدٍ بَنُ” (Ebû Üseyd el-Ensârî (r.a.)), “أَبُو بُرْدَةَ بَنُ نِيَّارٍ” (Ebû Bürde b. Niyâr), “أَبُو” (Ebû Abs b. Cebr (r.a.)) başlıkları verilebilir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 41, 47, 126.

⁵⁹⁹ Künyesiyle tanınan sahâbînin ismi biliniyorsa başlıkta belirtildiğine örnek olarak “أَبُو أُمَامَةَ أَسْعَدُ بَنُ زُرَّارَةَ” (Ebû Ümâme Es'ad b. Zürrâre (r.a.)), “أَبُو أُمَامَةَ الْبَاهِلِيُّ صَدِيقُ بَنُ عَجَلَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Ümâme el-Bâhilî Sudayy b. Aclân (r.a.)), “أَبُو أُسَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ مَالِكُ بَنُ رَبِيعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Üseyd el-Ensârî Mâlik b. Rabîa (r.a.)) başlıkları verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 33, 34, 40.

⁶⁰⁰ Künyesiyle tanınıp ismi de bilinen sahâbîlerden kendisine açılan özel başlıkta ismi belirtilmeyene yukarıda zikredilen “أَبُو زَرِّ الْغِفَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Zer el-Ğıfârî (r.a.)) başlığı örnek verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 80.

⁶⁰¹ Sahâbî için açılan özel başlıkta sadece künyesinin zikredilmesine örnek olarak “أَبُو أُوسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Evs (r.a.)), “أَبُو بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Bekra (r.a.)), “أَبُو بَحْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Bahr (r.a.)) başlıkları verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 42, 50, 52.

• Sahâbîlere açılan özel başlıklarda sahâbînin künyesi ve ismi birlikte veriliyorsa genellikle künyesi öncelenmiştir.⁶⁰²

• Birkaç sahâbîde, sahâbî için açılan özel başlıkta, ilgili sahâbînin ismi öncelenmiştir.⁶⁰³

• Bazı sahâbîler için konulan özel başlıklarda, sahâbînin künyesi ve ismi yerine onun tanınmasını kolaylaştıran bir ifâde kullanılmıştır.⁶⁰⁴

• Ebû Muhammed künyesiyle tanınanlara bir alt başlık açılmıştır. “Sahâbeden Künyesi Ebû Muhammed Olanlar” başlığı altında bu künyeye sahip sahâbîler topluca zikredilmiştir.⁶⁰⁵

• Künyesiyle tanınanlara ayrılmış olsa da bu kısımda, ismiyle tanınanların verildiği de olmuştur. Bu duruma verilebilecek en açık örnek, Ya’lâ b. Mürre Ebu’l-Merâzim’dır (r.a.). Ya’lâ b. Mürre’ya (r.a.) açılan özel başlıkta, ismi öncelenmiştir.⁶⁰⁶ Ayrıca bir sonraki kısımda ismi tekrar anılmış ve tekrar tanıtılmıştır.⁶⁰⁷

• Ebû Ukbe (r.a.) ve Ebu’l-Yeser (r.a.) için açılan özel başlıklarda “Ebû Ukbe’nin Hadîsi”, “Ebu’l-Yeser’in Hadîsi” ifâdeleri kullanılmıştır.⁶⁰⁸

Bu kısmın başlıkları doğrultusunda şunlar söylenebilir: Künyelerin ilk harflerine göre alfabetik bir düzen gözetilmiştir. Aynı künyeye sahip birden çok râvi varsa bu künye için alt başlık açılmıştır. Başlıklar altında ilgili sahâbîler listelenmiştir. Sahâbîler, kendilerine ayrılan özel başlıklar altında tanıtılmaya çalışılmıştır. Özel başlıklarda, alfabetik düzen yoktur. Özel başlıklarda, genellikle sahâbîlerin künyesi öncelenmiştir. Bu düzen sayesinde künyesiyle tanınan bir sahâbî hakkındaki bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır. Ancak her sahâbî için özel başlık açılmamıştır. Sahâbîlere özel

⁶⁰² Sahâbîlere açılan özel başlıklarda ismi ve künyesi verilirken künyesinin öncelenmesine örnek olarak “أَبُو رَزِينٍ لَقِيطُ بْنُ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Cühayfe es-Süvâî (r.a.)), “أَبُو جُحَيْفَةَ وَهْبُ السَّوَالِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Razîn Lakî b. Âmir (r.a.)), “أَبُو صَالِحٍ حَمَزَةُ بْنُ عَمْرِو الْأَسْلَمِيِّ” (Ebû Sâlih Hamza b. Amr el-Eslemî) başlıkları verilebilir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve ’l-esmâ* I, 64, 84, 117.

⁶⁰³ Sahâbîye açılan özel başlıkta isminin künyesinden önce verilmesine örnek olarak “يَعْلَى بْنُ مَرْثَةَ أَبُو الْمَرَّازِمِ” (Ya’lâ b. Mürre Ebu’l-Merâzim (r.a.)) verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 162.

⁶⁰⁴ Örneğin; Ebû Abdullah el-Hatmî için “مَلِيحُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَطْمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Melîh b. Abdillâh el-Hatmî’nin (r.a.) Dedesi) başlığı verilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 129.

⁶⁰⁵ Başlık, “مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو مُحَمَّدٍ مِنَ الصَّحَابَةِ” (Sahâbeden Künyesi Ebû Muhammed Olanlar) şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 156.

⁶⁰⁶ Bk. *a.g.e.* I, 162.

⁶⁰⁷ Bk. *a.g.e.* I, 270-271, 276.

⁶⁰⁸ Bk. *a.g.e.* I, 132, 185. Buradaki başlıklarda “عُبَيْدُ أَبِي عُقْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Ukbe’nin (r.a.) Hadîsi) ve “عُبَيْدُ أَبِي الْيَسْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebu’l-Yeser’in (r.a.) Hadîsi) ifadeleri kullanılmıştır.

başlıklar altında, onların rivâyet ettiği en azından bir hadis nakledilmeye çalışılmıştır. “Ebû Ukbe (r.a.) Hadîsi” ve “Ebu’l-Yeser (r.a.) Hadîsi” başlıkları bunun bir delildir.

- **Sahâbeden İsmiyle Tanınanların Künyelerinin Zikri Kısım:**

Sahâbeden ismiyle tanınıp künyeleri bilinenlerin zikredildiği kısımdır. “Rasûlullâh’ın (s.a.) ashâbından ismi ile bilinenlerin künyesi”⁶⁰⁹ başlığı ile başlamakta ve “Sahâbeye dair haberlerin sonu ve tabiûnun haberlerinin başı” ifâdesiyle sonlanmaktadır.⁶¹⁰ Bu kısmın başlıkları için şunlar söylenebilir:

- Alfabetik sırayla “Künyesi(harfi) ile Başlayanlar” veya “Künyesi İle Başlayanlar” şeklinde harf harf başlık açılmıştır.⁶¹¹
- Zı (ظ), ğayn (غ), fe (ف), lâm (ل) ve lâm-elif (لا) harflerine başlık açılmamıştır. Muhtemelen bu harflerle başlayan isimleriyle tanınan künye sahibi bir sahâbî yoktur.
- Zâl (ذ), râ (ر) ve dâd (ض) harfleri haricinde başlıklardan sonra ilgili harfteki isimleriyle tanınan künye sahibi sahâbîlere dair bir liste verilip daha sonra sayılan sahâbîler için özel başlıklar açılmaya başlanmıştır.⁶¹²

⁶⁰⁹ Başlık, “ذَكَرَ كُنَى الْمُعْرُوفِينَ بِالْإِسْمِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” şeklindedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 188.

⁶¹⁰ Bölümün sonunda “آخِرُ أَخْبَارِ الصَّحَابَةِ، وَأَوَّلُ أَخْبَارِ التَّابِعِينَ” denilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 291.

⁶¹¹ Başlıklarda “... مِنْ ابْنَيْ كُنْيَتِهِ بِأَل...” veya “... مِنْ ابْنَيْ كُنْيَتِهِ بِأَل...” şeklinde ifâdeler kullanılmıştır. Bk. *a.g.e.* I, 188, 193, 195, 196, 198, 202, 205, 207, 210, 211, 214, 216, 225, 226, 230, 231, 234, 262, 264, 265, 277, 281, 284, 286.

⁶¹² Örnek olarak “Künyesi be (ب) ile Başlayanlar” verilebilir. (Bk. *a.g.e.* I, 193-194.) Bu başlık ve metni şu şekildedir:

مِنْ ابْنَيْ كُنْيَتِهِ (ب)

* عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ أَبُو بَكْرٍ.

* وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَشْرِ الْمَازِنِيِّ أَبُو بَشِيرٍ.

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ [أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

حَدَّثَنَا إِسْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ السَّعْدِيُّ قَالَ: ثنا أَبُو نَعِيمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شَرِيكَ قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ: «سَمِيتُ بِاسْمِ جَدِّي وَكُنِيتُ بِكُنْيَتِهِ»

سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ يَقُولُ: "عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ: أَبُو بَكْرٍ وَأَبُو حُبَيْبٍ"
حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الدَّقِيقِيُّ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ مَاهَانَ أَبُو حَنِيفَةَ الْوَاسِطِيُّ قَالَ: ثنا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ الْجَمَحِيُّ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ» قَالَ: وَأَنْتُمْ فَتَغَنُوا بِهِ إِنْ اسْتَطَعْتُمْ.

أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ قَالَ:

* عبد الله بن الزبير كنيته أبو بكر وأبو بكره الثقفي: نفع بن الحارث.

* وأبو بصرة: جميل بن بصرة ويقال: جميل بن بصرة.

* وأبو بردة عامر بن قيس: أخو أبي موسى الأشعري.

• Sahâbîlere açılan özel başlıklarda alfabetik düzen takip edilmemiştir. Örneğin; künyesi elif (إ) ile başlayanlarda önce Ebû Ümeyye Süveyd b. Ğafele (r.a.) için, sonra Sa'd b. Mâlik Ebû İshâk için özel başlık açılmıştır.⁶¹³

• Zâl (ذ) ve dâd (ض) harflerinde birer sahâbî bulunduğundan harf için açılan başlıktan sonra hemen künyesi ilgili harf ile başlayan sahâbîye özel bir başlık açılmıştır.⁶¹⁴ Râ (ر) harfinde ise harf için açılan başlıktan hemen sonra Eslem Ebû Râfî' el-Kıptî için özel bir başlık açılmış ve sonrasında künyesi râ harfi ile başlayan diğer sahâbîlere sıralanıp sonra birer birer ele alınmıştır.⁶¹⁵

• Ayn (ع) harfinde; “Sahâbeden Künyesi Ebû Abdîrrahman Olanlar”⁶¹⁶ örneğinde olduğu gibi Ebû Abdîrrahman, Ebû Abdîmelik, Ebu'l-Abbâs, Ebû Umâre, Ebû Amr künyelerine alt başlıklar açılmıştır.⁶¹⁷

• Ayn (ع) harfine alt başlık açılmaksızın künyesi Ebû Abdîllah olanlarla başlamış ve bu künyeye sahip sahâbîler sıralanmıştır.⁶¹⁸

• Mîm harfine de alt başlık açılmamış ancak künyesi Ebû Muhammed olanlarla başlanmış ve bu künyeye sahip sahâbîlerin hepsi bir arada tanıtılmıştır.⁶¹⁹

• Listelerde zikredilen her sahâbîye özel başlık açılmamıştır.⁶²⁰

• Bazen verilen listelerde zikredilmeyen bir sahâbînin özel başlık açılarak tanıtıldığı olmuştur.⁶²¹

* وأبو بردة هانيء بن نيار الأسلمي.

* وأبو برزة نضلة بن عبيد الأسلمي.

* وأبو بشر عبد الله بن بسر المازني.

⁶¹³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 188-189.

⁶¹⁴ *a.g.e.* I, 210, 230.

⁶¹⁵ *a.g.e.* I, 211.

⁶¹⁶ Başlık, “Sahâbeden Künyesi Ebû Abdîrrahman Olanlar”) şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 242.

⁶¹⁷ *a.g.e.* I, 252, 258, 259.

⁶¹⁸ *a.g.e.* I, 234.

⁶¹⁹ *a.g.e.* I, 265.

⁶²⁰ Listede sayılan her sahâbîye özel başlık açılmamasına örnek olarak yukarıda metni verilen künyesi be (ب) harfi ile başlayanlardaki Ebû Bekre es-Sakafî ve Ebû Bürde Âmir b. Kays zikredilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 194.

⁶²¹ Örnek olarak künyesi ra (ر) harfi ile başlayanlarda listede zikredilmeyip sadece özel başlık açılarak tanıtılan Ebû Racâ' Husayn b. Yezîd el-Kelbî (r.a.) örnek verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 212-213.

• Sahâbîlerin, listelerde künye ve isimlerinin verilme sırasıyla kendilerine özel başlık açılma sırası aynı değildir. Örneğin; tı (ط) harfi altında verilen listede Şatb el-Memdûd Ebû Tavîl (r.a.) önce, Âmir b. Vâsile Ebu't-Tufeyl (r.a.) sonradır. Ancak önce Âmir b. Vâsile Ebu't-Tufeyl (r.a.) için, sonra Şatb el-Memdûd (r.a.) için özel başlık açılmıştır.⁶²²

• Sahâbîlere açılan özel başlıklarda, genellikle sahâbînin künyesi ve ismi belirtilmiştir.⁶²³

• Künyesiyle bilinenler bölümünden farklı olarak bu kısımda, sahâbîlere açılan birçok özel başlıkta sahabînin ya sadece ismi verilmiş⁶²⁴ ya da önce ismi sonra künyesi zikredilmiştir.⁶²⁵

• Sahâbîlere açılan özel başlıklarda çoğunlukla sahâbînin nesebi de zikredilmiştir.⁶²⁶

• Sahâbîlere açılan özel başlıklarda sadece sahâbînin künyesinin zikredildiği de olmuştur.⁶²⁷

• Künyesiyle bilinen sahâbîler kısmında verilen bazı sahâbîler, bu kısımda tekrarlanmıştır.⁶²⁸

• Bu kısımda bazen ismi bilinmeyenler de zikredilmiştir.⁶²⁹

Bu kısmın başlıkları doğrultusunda şunlar söylenebilir: İsmiyle tanınan sahâbîler de künyelerinin ilk harflerine göre alfabetik sıralanmıştır. Bu kısımda

⁶²² Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 231-233.

⁶²³ Örnek olarak Ebû Zayd Asâmeh b. Zayd Râzî (r.a.) (Ebû Razîn Lakîr (r.a.)), “أَبُو زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Zeyd Üsâme b. Zeyd (r.a.)) ve “أَبُو مَسْعُودٍ عَقْبَةُ بْنُ عَمْرِو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr (r.a.)) başlıkları zikredilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 212, 214, 275.

⁶²⁴ Örnek olarak “وَاللَّهُ بْنُ الْأَسَمِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Vâsile b. el-Eska' (r.a.)) ve “عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Amr b. Mürre el-Cühenî (r.a.)) başlıkları verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 191, 192, 272.

⁶²⁵ Örnek olarak “عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَبُو جَعْفَرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib Ebû Ca'fer (r.a.)), “جَابِرُ بْنُ سُلَيْمٍ الْهَجَبِيُّ أَبُو جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Süleym el-Hüceymî Ebû Cürâ (r.a.)) ve “أَسْلَمُ أَبُو رَافِعٍ” (Eslem Ebû Râfî' el-Kıtbî (r.a.)) başlıkları verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 198, 199, 211.

⁶²⁶ Örnek olarak “أَبُو مُسْلِمٍ الْخَزَاعِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Müslim el-Huzâ'î (r.a.)) ve “أَبُو يَحْيَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُتَيْبِ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Yahyâ Abdullah b. Üneys el-Cühenî (r.a.)) başlıkları verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 211, 274, 289.

⁶²⁷ Örnek olarak “أَبُو نَجِيجٍ” (Ebû Mürre (r.a.)) ve “أَبُو مُرَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ” (Ebû Mürre (r.a.)) başlıkları zikredilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 261, 272, 279.

⁶²⁸ Örnek olarak Ebû Ümâme Südey b. Aclân el-Bâhilî ile ilgili bilgilerin verildiği yerlere bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 32, 34-35, 191. Enes b. Mâlik'in ismi ve künyesinin tekrarlandığı yer için bk. *a.g.e.* I, 202.

⁶²⁹ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 271, 274-275.

isimleriyle tanınıyor olsalar da ismiyle bilinen bir sahâbîyi bulmak için künyesini bilmek gerekmektedir. Her harf için başlık açılmaya çalışılmıştır. Aynı künyeye sahip birçok sahâbînin olduğu künyeler adına alt başlıklar açılmıştır. Her sahâbîye özel başlık açılmaya çalışılmıştır. Sahâbîlere açılan özel başlıklarda, isimleri öncelenmiştir. Bu sebeple isimleriyle tanınan sahâbîlerin özel başlıklarına bakıldığında isimlere göre bir düzen olduğu yanlışlığı oluşabilir. Ancak belirtildiği üzere isimleriyle tanınan sahâbîlerde de künye esaslı bir düzen gözetilmiştir. Ayrıca bu kısımda, künyesiyle tanınan sahâbîlerden bazıları tekrar anılmıştır.

c. Tâbiûn ve Sonrası Bölümündeki Başlıklar

Sahâbe bölümünün sonundaki “Sahâbeye dair haberlerin sonu ve tabiûnun haberlerinin başı” ifâdesiyle tâbiûn bölümüne geçilmiştir. Ancak burada yalnızca tâbiûn tabakası ele alınmamıştır. Bu ifâdeden sonra açılan “Tâbiûn ve sonrasında künyesi ‘Ebû İbrâhîm’ olanların zikri”⁶³⁰ başlığından da anlaşılacağı üzere bu bölümde, tâbiûn ve sonraki tabakadaki râviler birlikte zikredilmiştir. Kitabın çoğunluğunu oluşturan bu bölüm ve başlıkları hakkında şunlar söylenebilir:

- Bu bölümde, tabiûndan ve tâbiûn sonrasında yaşayan muhaddislerden künye sahibi olanlar tanıtılmıştır.⁶³¹
- Tâbiûn sonrasında, eserin müellifi Dûlâbî’nin yaşadığı dönemdeki muhaddislere kadar gelinmiştir.⁶³²

⁶³⁰ Başlık, “ذَكَرَ مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو إِبْرَاهِيمَ مِنَ التَّابِعِينَ وَغَيْرِهِمْ” (Tâbiûn ve Sonrasında Künyesi Ebû İbrâhîm Olanların Zikri)” şeklindedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve l-esmâ* I, 291.

⁶³¹ Künyesiyle tanınan râviye örnek olarak Ebu’l-Eşras verilebilir. İsmi Hassân’dır. (Bk. *a.g.e.* I, 358.) İsmiyle tanınan râviye örnek olarak da Ahmed b. Hanbel zikredilebilir. Künyesi Ebû Abdillâh’tır. (Bk. *a.g.e.* II, 811.) Sadece künyesiyle tanınan râviye örnek olarak Ebû Buhayt zikredilebilir. (Bk. *a.g.e.* I, 386.) Diğer künye çeşitleri yukarıda, eserin “Konusu” başlığında örneklendirilmiştir.

⁶³² Listelerde ismi verilen râvilerde vefatı tespit edilebildiği kadarıyla hicrî 270’lere gelindiği bilinmektedir. Çünkü “Künyesi Ebû İshâk Olanlar”da Dûlâbî’nin de kendisinden hadis dinlediği İbrâhîm b. Merzûk (v. 270/883-884) anılmaktadır. (Bk. *a.g.e.* I, 305.) Ayrıca “Künyesi Ebû Hâlid Olanlar”da da bir diğer hocası Yezîd b. Sinân’ı (v. 264/877-878) vermektedir. (Bk. *a.g.e.* II, 505). Her iki hocasının da Mısır’a yerleştiğini belirtmiştir. Ancak her hocasının künyesini listede belirtmemiştir. Özellikle Buhârî, Abbâs ed-Dûrî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi kendilerinden çokça istifade ettiği hocalarının künyelerini listede anmadığı görülmektedir. Muhtemelen bu hocalarının rivâyetlerinden -en azından birinde- künyesini zikrettiği için onların künyelerini ayrıca tanıtmamıştır. (Rivâyetlerini naklederken hocalarının künyesini belirtmesine örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 70, 137, 257, 368.) Bununla birlikte her hocasının rivâyetlerini naklederken onların künyesini zikrettiği de söylenemez. Hiçbir rivâyetinde künyesini zikretmediği bu hocalarının künyelerini listelerde de vermemiştir. Bu durum, bazı hocalarının sadece isimleriyle tanınıyor olmasından kaynaklanmış olabilir. (Örnek olarak Salih b. Ahmed b. Hanbel’in rivâyetleri için bk. *a.g.e.* I, 27, 219, 364; II, 520, 592, 725, 790, 825; III, 973, 1091, 1123, 1161, 1189.)

- Elif (إ) ve bâ (ب) harfleri hariç her harf için üst başlıklar açılmıştır.⁶³³
- Elif (إ) harfine genel bir başlık açılmayıp “Künyesi Ebû İbrâhîm Olanlar” ile, bâ (ب) harfine “Künyesi Ebû Bekr Olanlar” ile başlanmıştır.⁶³⁴
- Lâm-elif (لا) harfine başlık açılmış ancak tâbiûn ve sonrasında bu harf ile başlayan bir râvi olmadığı belirtilip kapatılmıştır.⁶³⁵
- Ayn (ع) ve mîm (م) harflerinde, râvilerin künyelerinin Ebû (أبو) lafzından sonraki ikinci harflerine göre, alfabetik sırayla tekrar alt başlıklar açılmıştır.⁶³⁶
- Ayn (ع) harfinin alfabetik alt başlıklarından hâ (ح) ve noktalı hâ (خ) harflerinde hiçbir râvinin olmadığı zikredilip diğer harfe geçilmiştir.⁶³⁷
- Ayn (ع) harfinin alfabetik alt başlıklarında lâm (ل) harfi, kâf (ك) harfinden önce açılmıştır.⁶³⁸
- Ayn (ع) harfinin alfabetik alt başlıklarında sîn (س), dâd (ض), zî (ظ), ayn (ع), ğayn (غ) ve he (ه) harfleri için başlık açılmamıştır.
- Ayn (ع) harfinin alfabetik alt başlıkları bittikten sonra “Künyesi Ebû Abdillâh Olanlar”,⁶³⁹ “Künyesi Ebû Ubeydullah Olanlar”,⁶⁴⁰ “Künyesi Ebû Abdîrrahman Olanlar”⁶⁴¹ gibi Künyesinin başı a-b-d (عبد) şeklinde başlayanlara özel başlık açılmıştır.
- Mîm (م) harfinin alfabetik alt başlıklarında bâ (ب), zâ (ز), zî (ظ) ve mîm (م) harfleri için başlık açılmamıştır.

⁶³³ Her harfe açılan başlıklar “... باب ال (... (harfin) Bâbı)” veya “... حَرْف ال (... Harfi)” şeklindedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 404, 408, 414, 434; II, 503, 525, 530, 532, 554, 572, 632, 655, 679, 683, 693, 695, 885, 899, 914; III, 932, 941, 945, 1087, 1111, 1127, 1162.

⁶³⁴ *a.g.e.* I, 291, 363.

⁶³⁵ *a.g.e.* III, 1162.

⁶³⁶ Ayn (ع) harflerinin alfabetik alt başlıkları için bk. *a.g.e.* II, 695, 708, 713, 715, 725, 726, 728, 729, 734, 736, 737, 738, 741, 742, 746, 754, 755, 788, 790, 797, 806. Mîm (م) harfinin alfabetik alt başlıkları için bk. *a.g.e.* III, 975, 983, 984, 987, 988, 993, 997, 998, 1006, 1015, 1016, 1020, 1022, 1024, 1046, 1054, 1055, 1060, 1061, 1062, 1073, 1079, 1083.

⁶³⁷ *a.g.e.* II, 726.

⁶³⁸ Ayn (ع) harfindeki lâm (ل) harfi için bk. *a.g.e.* II, 746. Ayn (ع) harfindeki kâf (ك) harfi için bk. *a.g.e.* II, 754.

⁶³⁹ *a.g.e.* II, 811.

⁶⁴⁰ *a.g.e.* II, 845.

⁶⁴¹ *a.g.e.* II, 846.

- Mîm (م) harfinin ikinci harfine göre yapılan alt başlıklarda elif (إ) ve dâl (د) harflerine özel koyulmamıştır. Ancak elif (إ) harfine, “Künyesi Ebû Mâlik Olanlar” şeklinde; dâl (د) harfine “Künyesi Ebû Müdrike ve Ebû Müdrik ve Ebû Medîne Olanlar” şeklinde başlıklarla başlanmıştır.⁶⁴²
- Harfler altında aynı künyeye sahip birçok râvinin olduğu künyeler için özel başlıklar verilmiştir. “Künyesi Ebû İshâk Olanlar”,⁶⁴³ “Künyesi Ebû Sâbit Olanlar”,⁶⁴⁴ “Künyesi Ebu’l-Hasen Olanlar”⁶⁴⁵ gibi.
- Künyelerin telaffuzu veya yazılış şekli birbirine yakın ise bu künyeler bir başlık altında toplanmıştır. “Künyesi Ebû Hazra ve Ebû Hazm Olanlar”,⁶⁴⁶ “Künyesi Ebû Hammâd ve Ebû Hamdân Olanlar”⁶⁴⁷ veya “Künyesi Ebû Şihâb ve Ebû Eşheb Olanlar”⁶⁴⁸ gibi.
- Elif (إ), ze (ز), sîn (س), şîn (ش), sâd (ص), dâd (ض), tı (ط) ve vâv (و) harflerinin sonunda “... Harfindeki Tek Kalan (Künye)ler” şeklinde mefârid başlıkları konulmuş ve bu başlıklar altında ilgili harflerle başlayan bir künyeye sahip tek râvinin olduğu künyelerin râvileri verilmiştir.⁶⁴⁹
- Bir harf altında ilgili harfle başlayan ancak benzeri künyeye sahip bir veya birkaç tane râvinin bulunduğu künyeler, herhangi bir başlık açılmaksızın verilmiştir. Örneğin; cîm (ج) harfinde künyesi Ebû Ca’fer olanlar ve Ebu’l-Cehm olanlara özel başlık açılmış sonunda ise özel bir başlık açılmadan künyesi cîm ile başlayanlar sıralanmıştır.⁶⁵⁰
- Bir harfin altında belirli künyeler için verilen başlıklarda alfabetik sıra gözetilmemiştir. Örneğin; künyesi hâ (ح) harfi ile başlayanların altında ilk olarak

⁶⁴² Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* III, 975, 997.

⁶⁴³ *a.g.e.* I, 304.

⁶⁴⁴ *a.g.e.* I, 408.

⁶⁴⁵ *a.g.e.* I, 456.

⁶⁴⁶ Başlık, “مَنْ كُنِيَتْهُ أَبُو خَذْرَةَ وَأَبُو حَزْمٍ” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* II, 455.

⁶⁴⁷ Başlık, “مَنْ كُنِيَتْهُ أَبُو حَمَّادٍ وَأَبُو حَمْدَانَ” şeklindedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* II, 493.

⁶⁴⁸ Başlık, “مَنْ كُنِيَتْهُ أَبُو شِهَابٍ وَأَبُو أَشْهَبٍ” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* II, 644.

⁶⁴⁹ Başlıklar “... الْمَغَارِيْدُ فِي حَرْفِ...” şeklindedir. Bk. *a.g.e.* I, 354; II, 568, 626, 652, 675, 682, 689, 1117.

⁶⁵⁰ Bk. *a.g.e.* I, 425. Benzer durum künyesi be (ب) harfi ile başlayanlarda da vardır. Künyesi Ebû Bişr olanlara başlık açılıp bu râviler listelenmiş ve sonra rivâyetleri nakledilmiştir. Daha sonra künyesi be (ب) harfi ile başlayan diğer râviler, bir başlık açılmadan, listelenmiş ve rivâyetleri nakledilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 401.

“مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو حَازِمٍ” (Künyesi Ebû Hâzım Olanlar)” başlığı verilmiş;⁶⁵¹ sonrasında “مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو حَاتِمٍ” (Künyesi Ebû Hâtım Olanlar)”⁶⁵² başlığı verilmiştir. Bir diğer örnek, künyesi râ (ر) harfi ile başlayanlarda belirli künyelere açılan başlıkların düzenidir. Bu harfte; “مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو رَوَّاحٍ وَغَيْرُهُ” (Künyesi Ebû Ravh Olanlar)”⁶⁵³ ve “مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو رَجَاءٍ وَأَبُو” (Künyesi Ebu’r-Ravâğ vb. Olanlar)”⁶⁵⁴ başlıklarından sonra “مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو رَجَاءٍ وَأَبُو” (Künyesi Ebû Racâ’ ve Ebû Ricâl Olanlar)”⁶⁵⁵ için başlığı açılmıştır.

- Künyesi Ebû Muhammed olanlara, mîm (م) harfinin başında özel bir başlık açılmıştır.⁶⁵⁶
- Künyesi Ebû Muhammed olanlar, râvilerin isimlerinin baş harflerine göre alfabetik sıralanmış ve “Ebû Muhammed (Künyesinde) Cîm Harfî Bâbı” gibi isimlerinin baş harfini belirten alt başlıklar açılmıştır.⁶⁵⁷
- Künyesi Ebû Muhammed olanların isimlerine göre açılan alfabetik başlıklarda te (ت), zâl (ذ), ğayn (غ), fe (ف) ve lâm (ل) harflerine başlık açılmamış ve bu harflerle ismi başlayan Ebû Muhammed künyeli bir râvi zikredilmemiştir.
- Künyesi Ebû Muhammed olanların isimlerine göre açılan alfabetik başlıklarda ismi zî (ظ) harfi ile başlayanlar için özel bir başlık açılmış ancak ismi bu harf ile başlayan Ebû Muhammed künyeli bir râvi olmadığı belirtilmiştir.⁶⁵⁸
- Künyesi Ebû Muhammed olanların isimlerine göre açılan alfabetik başlıklarda ismi vâv (و) ve he (ه) harfleriyle başlayanlar bir başlıkta toplanmıştır.
- Tâbiûn ve sonrası bölümünde şahıslara özel başlıklar açılmamıştır. Ancak Dâvud b. Ebî Hind’e Ebû Bekr künyesi altında özel bir başlık açılmıştır.⁶⁵⁹
- Bölümün en başında açılan “Künyesi Ebû İbrâhîm Olanlar” başlığı altında râvilerin listesi verilmiş ve sonrasında “Ebû İbrâhîm Amr b. Şuayb ve

⁶⁵¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 434.

⁶⁵² *a.g.e.* I, 437.

⁶⁵³ *a.g.e.* II, 532.

⁶⁵⁴ *a.g.e.* II, 535.

⁶⁵⁵ *a.g.e.* II, 538.

⁶⁵⁶ *a.g.e.* III, 945.

⁶⁵⁷ *a.g.e.* III, 945, 946, 947, 948, 951, 952, 954, 958, 960, 961, 970, 971, 972, 973, 975.

⁶⁵⁸ “بَابُ الطَّاءِ فَارْعُ” denilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 961.

⁶⁵⁹ *a.g.e.* I, 370.

diğerleri”⁶⁶⁰ denilmiştir. Ebû İbrâhîm Amr b. Şuayb, listede künyesi ve ismi belirtilen ilk râvidir ve tâbiündandır.⁶⁶¹ Sonrasında onüç tane râvi daha zikredilmiştir. Bu ifâdeden sonra da Ebû İbrâhîm Amr b. Şuayb ve zikredilen diğer râviler için rivâyetler nakledilmeye başlanmıştır.⁶⁶²

Tâbiûn ve sonrası bölümünün başlıklarına bakılarak şunlar söylenebilir: Bölümün tamamında künyelerin ilk harfine göre alfabetik bir düzen gözetilmiştir. Tâbiûn ve sonrasındaki tabakalarda künye sahibi râviler birlikte ele alındığından hacimli bir bölümdür. Tabakalara göre bir ayırım yapılmamıştır. Bununla birlikte künye sahibi râvilerin bulunmasını sağlayacak alt başlıklar açılmıştır. Alt başlıklarda, aynı künyeye sahip râviler toplanmıştır. Alt başlıklar, kendi içinde alfabetik değildir. Aynı künyeye sahip çok râvi yoksa tek kalan künyelerin bir arada verildiği başlıklar açılmaya çalışılmıştır. Başlıklar altında ilgili künye sahibi râviler listelenmiştir. Listelerden sonra tanıtımı yapılacak râvilere özel başlıklar açılmamıştır. İlgili râvilerin rivâyetleri topluca verilmiştir. “Ebû İbrâhîm Amr b. Şuayb ve diğerleri” başlığı bu durumun delilidir.

2. Râvilerin Kısaca Tanıtılarak Sıralanması

el-Künâ ve'l-esmâ'nın -aşere-i mübeşşere kısmı hâriç- sahâbe bölümü ile tâbiûn ve sonrası bölümünde, belirli bir düzende açılan başlıklar altında, ilgili künyeye sahip râvilerin zikredildiği belirtildi. Birden fazla râvinin künye ve isimlerinin peşpeşe verildiği bu yerler, ilgili künyeye sahip râvileri belirten bir “liste” niteliğindedir. Ayrıca bazı râviler kısaca tanıtılmıştır. Bu sebeple listeler, eserin içeriğini belirleyen önemli kısımlardandır. Dolayısıyla listelerdeki düzeni anlamak gerekmektedir. Bu sebeple; listelerde künye sahibi râvilerin hangi sırayla zikredildiğinden ve listelerde râviler hakkında verilen bilgilerin neler olduğundan bahsedilecektir.

a. Listelerde Râvilerin Sıralanış Şekli

Her iki bölümün listelerinde râvilerin sıralanışı neredeyse benzerdir. Ancak bölümlerin özellikleri dolayısıyla başlıklandırmalarda farklılıklar vardır. Ayrıca listelerin düzeninde de bazı değişiklikler bulunmaktadır. Sahâbe bölümündeki künyesiyle tanınan sahâbîler kısmı ile ismiyle tanınan sahâbîler kısmının dahî

⁶⁶⁰ İfâde “أَبُو إِبْرَاهِيمَ عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ وَغَيْرُهُ” şeklindedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 292.

⁶⁶¹ Zehebî, *Siyer* V, 165-180.

⁶⁶² Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 291-292.

kendilerine özgü bazı ayrıntıları mevcuttur. Bu sebeple bölümlerdeki listeler ve farklılıkları ayrı ayrı belirtilecektir.

- **Sahâbe Bölümündeki Listeler:** Sahâbeden künyesiyle tanınanlar kısmı ve sahâbeden ismiyle tanınanlar kısmındaki listelerde şu özellikler ortaktır:

- Listelerde sahâbîlerin sıralanışı alfabetik değildir. Yani; künyenin ilk harfine göre başlıklar açılmış ancak listelerde râviler sıralanırken künyelerinin ikinci harfleri ya da râvilerin isimlerinin ilk harfleri dikkate alınmamıştır.⁶⁶³
- Künye sahibi sahâbîler, vefat tarihleri esas alınmadan sıralanmıştır.⁶⁶⁴
- Bir başlık altında bulunan râvî sayısı çok ise, râvilerin hepsi bir listede verilmemiş, parça parça verilmiştir. Aralarda ismi zikredilen bazı râvilere özel başlıklar açılıp rivâyetleri nakledilmiştir.⁶⁶⁵

Sahâbe bölümünde künyesiyle tanınanlar kısmındaki listelere dair ise şunlar söylenebilir:

- Sahâbeden künyesiyle tanınanlar kısmındaki listelerde çoğunlukla sahâbînin künyesi öncelenmiştir.⁶⁶⁶
- Sahâbeden künyesiyle tanınanlar kısmındaki listelerde birkaç râvinin ismi öncelenmiştir.⁶⁶⁷
- Sahâbeden künyesiyle tanınanlar kısmındaki listelerde aynı künyeye sahip râviler çoğunlukla ard arda zikredilmiştir.⁶⁶⁸

⁶⁶³ Listelerde alfabetik bir düzen olmadığına örnek olarak; sahâbeden künyesiyle tanınanlarda elif (إ) harfinin ilk listesine bakılabilir. Listedeki Ebû Ümâme, Ebû Âmine ve Ebû Ümeyye künyesine sahip olanlar sıralanmıştır. (Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve'l-esmâ* I, 32.) Künyesi elif harfiyle başlayanların diğerlerinin verildiği ikinci listede ise Ebû Eyyûb, Ebû Üseyd, Ebû İsrâîl ve Ebû Evs künyesine sahip olanlar verilmiştir. (Bk. *a.g.e.* I, 39.)

⁶⁶⁴ Vefat tarihlerine göre bir sıralama yapılmadığına delil olarak sahâbeden künyesiyle tanınanlar kısmının künyesi be (ب) harfi ile başlayanlarına bakılabilir. Bu harfte zikredilen sahâbîlerin ilk beşi şunlardır: Ebû Bekra Nüfey' es-Sekafî, Ebû Bürde Hânî' b. Niyâr, Ebû Bürde b. Kays, Ebû Busra el-Ğıfârî ve Ebû Berze Nadle b. Ubeyd (Bk. *a.g.e.* I, 47). Ebû Bekra'nın (r.a.) vefat tarihi hicrî 51 veya 52 iken, Ebû Bürde Hânî' b. Niyâr'ın (r.a.) hicrî 41 veya 45'tir. Ebû Busra el-Ğıfârî'nin (r.a.) hicrî 51-60 arasındır. Ebû Berze Nadle b. Ubeyd'in (r.a.) ise hicrî 65 sonrasındır.

⁶⁶⁵ *Dûlâbî, el-Künâ ve'l-esmâ* I, 32, 39, 42, 188, 190.

⁶⁶⁶ Bk. *a.g.e.* I, 32, 47, 54, 57, 144.

⁶⁶⁷ Örnek olarak "Künyesi fe (ف) harfi ile başlayanlar"da ilk sırada zikredilen el-Abbâs b. Abdilmuttalib Ebu'l-Fadl (r.a.) verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 141.

⁶⁶⁸ Örnek olarak "Künyesi ze (ز) harfi ile başlayanlar"ın listesi verilebilir:

مِنْ ابْنَيْ كُنْيَتِهِ بِالزَّايِ

* أَبُو زَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ: عَمْرُو بْنُ أَحْطَبَ.

* وَأَبُو زُهَيْرٍ مُعَاذُ الثَّقَفِيِّ.

• Sahâbeden künyesiyle tanınanlar kısmındaki listelerde aynı künyeye sahip râviler arasında başka râvilerin verildiği de olmuştur.⁶⁶⁹

• Sahâbeden künyesiyle tanınanlar kısmındaki listelerde, benzer künyeli râviler bazen peş peşe zikredilmiş, bazen peş peşe zikredilmemiştir.⁶⁷⁰

Sahâbe bölümünün ismiyle tanınanların künyesi kısmındaki listelere dair şu farklılardan bahsedilebilir:

• Sahâbeden ismiyle tanınanlar kısmındaki listelerde çoğunlukla sahâbînin ismi öncelenmiştir.⁶⁷¹

• Sahâbeden ismiyle tanınan kısmındaki listelerde bazen sahâbînin künyesi öncelenmiştir.⁶⁷²

• Sahâbîler aynı künyeye sahiplerse; aynı isimli sahâbîler genellikle peş peşe zikredilmiştir.⁶⁷³

• Aynı veya benzer isme sahip olan sahâbîler her zaman peşpeşe zikredilmemiştir.⁶⁷⁴

• Aynı künyeye sahip olan sahâbîler çoğunlukla peş peşe zikredilmiştir.⁶⁷⁵

* وَأَبُو زُهَيْرِ الثَّمِيرِيِّ.

* وَأَبُو الزَّوَائِدِ.

* وَأَبُو الزَّعْرَاءِ.

* وَأَبُو زَيْدٍ: أَسَمَةُ بْنُ زَيْدٍ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

* وَأَبُو زَيْدٍ: وَالِدُ عُمَيْرِ بْنِ سَعْدٍ. وَأَبُو زَيْدٍ: قَيْسُ بْنُ سَكَنٍ الَّذِي جَمَعَ الْقُرْآنَ.

Bu listede Ebû Zühayr ve Ebû Zeyd künyesine sahip sahâbîler peş peşe zikredilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 92.

⁶⁶⁹ Bu durum için yine “Künyesi ze (z) harfi ile başlayanlar”ın listesine bakılabilir. Liste Ebû Zeyd künyesiyle başlamış ancak Ebû Zühayr künyeliler araya girdikten sonra Ebû Zeyd künyesine sahip diğer râviler verilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 92.

⁶⁷⁰ Benzer künyeli sahâbîlerin ard arda zikredilmesine örnek olarak Ebû Ümâme, Ebû Âmine ve Ebû Ümeyye künyeli sahâbîlerin birlikte sıralandığı liste örnek verilebilir (Bk. *a.g.e.* I, 32). Benzer künyeli sahâbîlerin ard arda zikredilmemesine örnek olarak Ebû Necîh el-Kuraşî (r.a.) (أَبُو نَجِيحٍ الْكُرَاشِيُّ) ile Ebû Nüceyd İmrân b. Huseyn'in (r.a.) (أَبُو نُجَيْدٍ عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ) peş peşe zikredilmemesi örnek verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 173.

⁶⁷¹ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 188, 193, 196, 202, 205.

⁶⁷² Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 195, 207, 211.

⁶⁷³ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 242, 252.

⁶⁷⁴ Aynı veya benzer isme sahip olan sahâbîlerin peş peşe zikredilmemesine örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 188, 193, 195, 196, 202.

⁶⁷⁵ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 194, 196, 211, 214, 216. Bu örneklerden biri şu şekildedir:

مَنْ ابْتَدَأَ كُنْيَتَهُ (ز)

* أَسَمَةُ بْنُ زَيْدٍ بْنِ حَارِثَةَ حَبْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبُو زَيْدٍ.

* وَقَيْسُ بْنُ سَكَنٍ قَيْسُ الَّذِي جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبُو زَيْدٍ.

* وَسَعْدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَالِدُ عُمَيْرِ بْنِ سَعْدٍ أَبُو زَيْدٍ.

- Aynı künyeye sahip olan sahâbîler bazen peş peşe zikredilmemiştir.⁶⁷⁶
- **Tâbiûn ve Sonrası Bölümündeki Listeler:** Bu bölümde, râvilerin sıralanış şekli incelendiğinde, şu özellikler dikkat çekmektedir:

- Tâbiûn ve sonrası bölümündeki listelerde râviler, vefat tarihlerine ya da tabakalarına göre bir ayırım yapılmadan sıralanmıştır.⁶⁷⁷
- Listelerde râviler sıralanırken alfabetik bir düzen gözetilmemiştir. Bölümde aynı künyeli râviler genellikle bir başlık altında toplandığından isimlerine göre alfabetik bir düzen gözetildiği sanılabilir ancak alfabetik değildir.⁶⁷⁸

* وَعَمَرُ بْنُ أَهْطَبِ الْأَنْصَارِيِّ أَبُو زَيْدٍ.

* وَأَبُو زُهَيْرٍ.

Bu listede Ebû Zeyd künyesine sahip sahâbîler peş peşe zikredilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 214.

⁶⁷⁶ Örnek olarak Ebu'l-Hasen künyesine sahip olan Hz. Ali (r.a.) ile Râfi' et-Tâi'nin (r.a.) peş peşe zikredilmemesi verilebilir. Bk. *a.g.e.* I, 202.

⁶⁷⁷ Örnek olarak "Künyesi Ebû Sellâm, Ebû Selâme ve Ebu's-Selîl Olanlar" başlığı altında verilen liste ele alınabilir. (Bk. *a.g.e.* II, 596.) Liste şu şekildedir:

وَمَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو سَلَامٍ وَأَبُو سَلَامَةَ وَأَبُو السَّلِيلِ

* أَبُو سَلَامٍ مَمْطُورُ الْحَبَشِيِّ.

* وَأَبُو سَلَامٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مُسْلِمٍ بْنِ سَلَامٍ الْحَنْفِيِّ.

* وَأَبُو سَلَامَةَ زِيَادُ بْنُ يُونُسَ الْحَضْرَمِيِّ.

* وَأَبُو السَّلِيلِ عُيَيْدُ اللَّهِ بْنُ إِدَادِ بْنِ لَقِيطٍ.

* وَأَبُو السَّلِيلِ ضَرِيبُ بْنُ نَعْفَرٍ.

Bu listede verilen Ebû Selâme Ziyâd b. Yûnus'un vefat tarihi hicrî 211'dir. Ziyâd b. Yûnus'tan sonra zikredilen Ebu's-Selîl Abdullah b. İyâd'ın vefat tarihi ise h. 169'dur. (Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* IV, 449; V, 316.)

Tabakalarına bakıldığında ilk râvinin yâni; Ebû Sellâm Memtûr, tâbiündandır ve 3. Tabakadandır. (Bk. Zehebî, *Siyer* IV, 355-357.) Ebû Sellâm Abdulmelik b. Müslim, 7. tabakadan; Ebû Selâme Ziyâd b. Yûnus, 9. Tabakadan; Ebu's-Selîl Abdullah b. İyâd, 7. tabakadan; Ebu's-Selîl Durayb b. Nukayr ise 6. tabakadan bir râvidir. (Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* III, 189; IV, 138-139, 449; V, 316.)

⁶⁷⁸ Örnek olarak "Künyesi Ebû Âsım Olanlar" başlığı altındaki liste verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 699). Liste şu şekildedir:

مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو عَاصِمٍ

* أَبُو عَاصِمٍ عُيَيْدُ بْنُ عَمْرِو اللَّيْثِيِّ مَكِّيٌّ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ مَكِّيٌّ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ عَلِيُّ بْنُ عُيَيْدِ اللَّهِ، رَوَى عَنْهُ: الثَّوْرِيُّ، وَأَبُو إِدْرِيسَ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ رِفَاعَةُ بْنُ شَدَّادٍ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ الْعَبَادَانِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُيَيْدِ اللَّهِ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَرَّةٍ مَكِّيٌّ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ أَحْمَدُ بْنُ أَسَدِ الْجَلِيلِيِّ، يَزُورِي عَنْ: عَثْرٍ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَيُّوبَ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ الصَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ الشَّيْبَانِيِّ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ سَعْدُ بْنُ زِيَادٍ.

• Listede zikredilen râviler arasında tâbiûndan bir kimse varsa genellikle öncelenmiştir.⁶⁷⁹

• Listeler, çoğunlukla tâbiûn tabakasındaki bir râvi ile başlamıştır. Ancak listede tâbiûndan olan tüm râviler başta zikredilmemiştir. Aralara diğer tabakalardaki râviler de girmiştir.⁶⁸⁰ Bu durum, aynı isimli râvilerin peşpeşe verilmeye çalışılmasından kaynaklanıyor olabilir.

• Listelerde aynı isimli râviler çoğunlukla ard arda zikredilmiştir.⁶⁸¹

• Benzer isimli râviler çoğunlukla ard arda zikredilmiştir.⁶⁸²

* وَأَبُو عَاصِمٍ جَبَلَةُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ.

* وَأَبُو عَاصِمٍ سُمَيْزٌ.

Bu listede ismi ayn (ع) harfi ile başlayan râviler önce ismi elif (إ) harfi ile başlayan râvi sonra zikredilmiştir.

⁶⁷⁹ Tâbiûndan olan râvinin önce zikredilmesine örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 291, 294, 304, 340, 342, 437; II, 443, 503, 512, 515, 525.

⁶⁸⁰ Örnek olarak “Künyesi Ebû Abdillâh Olanlar”ın listesinin bir bölümü ele alınabilir. (Bk. *a.g.e.* II, 811.) Listedeki râvilerin sıralanışı şu şekildedir:

ذَكَرَ مَنْ كُنْيَتُهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ

* أَبُو عَبْدِ اللَّهِ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ الْكُوفِيُّ، وَاسْمُ أَبِي خَالِدٍ سَعْدٌ.

* وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ إِسْمَاعِيلُ بْنُ الْخَلِيلِ الْكُوفِيُّ.

* وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ.

* وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ إِسْحَاقُ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْهُ...

Bu listede ilk râvi Ebû Abdillâh İsmâîl b. Ebî Hâlid, tâbiûndandır. (Zehebî, *Siyer* VI, 176.) İkinci râvi Ebû Abdillâh İsmâîl b. el-Halîl'in vefat tarihi h. 225'tir, yani onuncu tabakadandır. (Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* V, 532.) Üçüncü râvi, İsmâîl b. Ebî Üveys'in vefat tarihi h. 226'dır, onuncu tabakadandır. (Bk. Zehebî, *Siyer* X, 391-395.) Dördüncü râvi ise Ebû Hureyre'den hadis dinlediği bilgisinden de anlaşılacağı üzere tâbiûndandır. Görüldüğü üzere tâbiûndakiler öncelenmekle birlikte tüm listedeki tâbiûndakiler en üstte verilmemiştir. Bu durumun, isimleri aynı olanların alt alta verilmeye çalışılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Aynı isimli râvilerin alt alta verilmeye çalışıldığından bir sonraki maddede bahsedilecektir.

⁶⁸¹ Benzer isimli râvilerin çoğunlukla peş peşe zikredilmesine örnek olarak “Künyesi Ebû Bekr Olanlar”ın sekizinci grup olarak verilen listesi gösterilebilir. Liste şu şekildedir:

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ بْنِ عُثَيْدٍ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَهَابٍ الزُّهْرِيُّ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنِّدِ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ وَاسِعٍ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ سَوْفَةَ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَيُّوبَ بْنِ مَيْسَرَةَ بْنِ حَلْبَسٍ، يَزُودِي عَنْهُ: مُحَمَّدُ بْنُ الْمُبَارَكِ الصُّورِيُّ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ قَيْسٍ،

* وَأَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ سَنَانَ الْعُوفِيِّ بَصْرِيِّ،

* وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ عَيَّاشٍ وَاسْمُهُ مُحَمَّدٌ.

Bu grupta künyesi Ebû Bekr olan tâbiûn ve sonrası râvilerden ismi Muhammed olanlar zikredilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 374-375.

- Listelerde râvilerin genellikle künyeleri öncelenmiştir.⁶⁸³
- Listelerde râvilerin nadiren ismi öncelenmiştir.⁶⁸⁴ Bu durumun örneklerinden biri, “Künyesi Ebû İsmâîl Olanlar” listesinin başında zikredilen râvilerdir. Ancak burada “... râvilerin hepsinin künyesi Ebû İsmâîl’dir” denildiği için râvilerin sadece ismi zikredilmiştir.⁶⁸⁵
- Aynı veya benzer künyeli râviler bir başlık altında sıralandığı belirtildi. Belirli künyelere dair açılan bu başlıklar altında, ilgili künyeye sahip tüm râviler, çoğunlukla bir listede zikredilmiştir.⁶⁸⁶
- Bazen listede, başlıkta belirtilen künyeye sahip olmayan bir râvi de zikredilmiştir.⁶⁸⁷
- Bir başlık altındaki râvilerin sayısı çoksa bazen gruplara ayrılmış,⁶⁸⁸ bazen ayrılmamıştır.⁶⁸⁹
- Harfler altında tek kalan künyeleri bir arada belirten başlıklar ya da tek kalanlar (mefârid) başlığı açıldığı belirtilmiştir. Ancak bazı râvilerin künyeleri, ilgili harf altında, ayrı bir başlık açılmadan verilmiştir.⁶⁹⁰

Listelerin düzeni hakkında şu çıkarımlar yapılabilir: Kendi içlerinde alfabetik değildir. Aynı künyeye sahip râviler çoğunlukla birlikte sıralanmıştır. Listeler uzunsu parça parça verilebilmektedir. Bu durum, parçalara ayrılan listelerin rivâyetlerle karışmasına neden olabilir ve böylece karışan listedeki râvi tespit edilemeyebilir. Aynı künyeli ve aynı isimli râviler peşpeşe vermeye çalışılmıştır. Ayrıca benzer künyeye ya da isme sahip râviler de birbiri ardınca zikredilmeye çalışılmıştır. Bu durum râvilerin birbirlerinden farklı olan bilgilerini tespit etmeyi kolaylaştırmaktadır. Listelerin içerisinde aynı künyeli râvilerle birlikte birkaç farklı künyeli râviler de bulunabilmektedir. Bu durum farklı künyede olan râvilerin gözden kaçırılmasına neden olabilir.

⁶⁸² Benzer isimli râvilerin peş peşe zikredilmesine örnek olarak yine “Künyesi Ebû Âsım Olanlar” başlığı altındaki listeye bakılabilir. Bu listede ismi Ubeyd ve Abdullah olanlar ile ismi Ahmed ve Muhammed olanlar peş peşe zikredilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 699.

⁶⁸³ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 291, 294, 304, 374, 503.

⁶⁸⁴ Bk. *a.g.e.* II, 579.

⁶⁸⁵ Bk. *a.g.e.* I, 294-295.

⁶⁸⁶ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 291, 294-295, 304-306; II, 704, 708-709, 731.

⁶⁸⁷ Bk. *a.g.e.* I, 386, 388, 389, 394, 422.

⁶⁸⁸ Örnek olarak “Künyesi Ebû Bekr Olanlar”ın listelerine bk. *a.g.e.* I, 363, 365, 366, 367-368, 370, 371-372, 374-375, 377, 380-381.

⁶⁸⁹ Listedeki râvi sayısı çok olmasına rağmen gruplara ayrılmayana örnek olarak “Künyesi Ebû Said Olanlar”ın listesine bk. *a.g.e.* II, s. 579-582.

⁶⁹⁰ Bk. *a.g.e.* I, 401.

b. Listelerde Râviler Hakkında Verilen Bilgiler

Sahâbe bölümü ile tâbiûn ve sonrası bölümünün listelerinde râviler hakkında verilen bilgiler çoğunlukla aynı türdendir. Sadece râvilerin tabakasına özgü bilgiler farklıdır. Bu sebeple; listelerde râvileri tanıtıcı bilgilerin hangi konuda olduğu bölümlere göre bir ayırım yapılmadan topluca belirtilecektir. Farklı olan noktalar ise son maddelerde zikredilecektir.

Listelerde râvilerin şu bilgileri zikredilmektedir:

- Künye sahibi râvinin genellikle künyesi ve ismi zikredilmiştir.⁶⁹¹
- Künye sahibi râvinin çoğunlukla nesebi zikredilmiştir.⁶⁹²
- Bazı râvilerin sadece künyesi zikredilmiştir.⁶⁹³

⁶⁹¹ Birkaç örnek şu şekilde zikredilebilir:

- * أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ: خَالِدُ بْنُ زَيْدٍ.
- * وَأَبُو أُسَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ مَالِكُ بْنُ رَبِيعَةَ.
- * وَأَبُو أُسَيْدٍ بْنُ ثَابِتٍ. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 39.)
- * حَكِيمُ بْنُ جَرَامٍ أَبُو خَالِدٍ.
- * وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الرَّبِيعِ أَبُو خُبَيْبٍ.
- * وَخَالِدُ أَبُو خُنَاشٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 205.)
- * وَأَبُو إِسْمَاعِيلَ أَسَدُ الْكُوفِيِّ.
- * وَأَبُو إِسْمَاعِيلَ ضَمَامُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ مَضَرِيٌّ.
- * وَأَبُو إِسْمَاعِيلَ أَبَانُ بْنُ عُثَايْنٍ.
- * وَأَبُو إِسْمَاعِيلَ بَشِيرُ بْنُ سُلَيْمَانَ. (Bk. *a.g.e.* I, 295.)

⁶⁹² Birkaç örnek şu şekilde zikredilebilir:

- * أَبُو ثَوْرٍ الْقَهْمِيُّ.
- * أَبُو ثَابِتٍ الْقُرَشِيُّ.
- * أَبُو ثَرْوَانَ.
- * أَبُو ثَعْلَبَةَ الْأَشْجَعِيُّ.
- * أَبُو ثَعْلَبَةَ الْخُسَيْنِيُّ. (Bk. *a.g.e.* I, 57.)
- * أَبُو الدَّرْدَاءِ غُوَيْرُ بْنُ عَامِرٍ الْأَنْصَارِيُّ.
- * وَأَبُو دَاوُدَ الْمَازِنِيُّ. (Bk. *a.g.e.* I, 207.)
- * وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عُمَرَ الْفَزَارِيُّ.
- * وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ مُحَمَّدٍ الشَّافِعِيُّ.
- * وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ مَيْمُونِ الصَّائِغِ خُرَاسَانِيُّ.
- * وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ مُسْلِمٍ الْهَجَرِيُّ.
- * وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ مُوسَى الصَّغِيرِ رَازِيٌّ.
- * وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْخَوَارِزْمِيُّ. (Bk. *a.g.e.* I, 304.)

⁶⁹³ Birkaç örnek şu şekilde verilebilir:

- * أَبُو الْأَعْوَرِ.
- * أَبُو أَنَسٍ.
- * أَبُو أُذَيْنَةَ. (Bk. *a.g.e.* I, 44.)

- Bazı râvilerin künyesi ve ismiyle birlikte soyu da verilmiştir.⁶⁹⁴
- Bazı râvilerin lakabı verilmiştir.⁶⁹⁵
- Künyesiyle tanınan bazı râvilerin ismi belirtilmiştir.⁶⁹⁶
- Künye sahibi birkaç râvinin künye ve isimleri verildikten sonra daha çok kullanılan isimleri belirtilmiştir.⁶⁹⁷
- Birkaç râvinin lakabı belirtilmiştir.⁶⁹⁸
- Bazı râvilerin ismine dair farklı görüşler belirtilmiştir.⁶⁹⁹
- İki künyesi olan bazı râvilerin, ikinci künyesi belirtilmiştir.⁷⁰⁰

* وَأَبُو الْحُمْرَاءِ. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 203.)

* وَأَبُو حَبِيبَةَ. (Bk. *a.g.e.* II, 443.)

⁶⁹⁴ Örnekleri şu şekildedir:

* أَبُو سُفْيَانَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بْنِ هَاشِمِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ.

* وَأَبُو سُفْيَانَ صَخْرُ بْنُ حَرْبِ بْنِ أُمَيَّةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 95.)

* وَأَبُو عَبْدِ الْمَلِكِ مَرْوَانُ بْنُ الْحَكَمِ بْنِ الْعَاصِ بْنِ أُمَيَّةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 252.)

* أَبُو إِبْرَاهِيمَ عَمْرُو بْنُ شُعَيْبِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ.

* وَأَبُو إِبْرَاهِيمَ سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 291.)

⁶⁹⁵ Örnekleri şunlardır:

* وَأَبُو سَعْدِ الْخَيْرِ وَهُوَ أَبُو سَعْدِ الرَّزْقِيِّ. (Bk. *a.g.e.* I, 95.)

* وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ مُوسَى الصَّغِيرِ رَازِيٍّ. (Bk. *a.g.e.* I, 304.)

⁶⁹⁶ Örnekleri şu şekildedir:

* وَأَبُو أَمَامَةَ بْنُ سَهْلٍ بْنُ حَنْثَفٍ، وَلِدَ فِي عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَاسْمُهُ: أَشْعَدُ بْنُ سَهْلٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 32.)

* وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ وَاسْمُهُ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ مَحْزُومٍ.

* وَأَبُو السَّنَابِلِ بْنُ بَغْكَكَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَمِيلَةَ بْنِ السَّبَّاقِ بْنِ عَبْدِ الدَّارِ وَاسْمُهُ: عَمْرُو. (Bk. *a.g.e.* I, 95.)

* وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ عَثَاءِ وَاسْمُهُ مُحَمَّدٌ. (Bk. *a.g.e.* I, 374.)

⁶⁹⁷ Örnekleri şunlardır:

* وَأَبُو أَبِي ابْنِ امْرَأَةٍ عُبَادَةَ. (Bk. *a.g.e.* I, 42.)

* وَأَبُو أَيُّوبَ سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّمَشَقِيِّ الْمَعْرُوفُ بِابْنِ بَنْتِ شُرَحْبِيلٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 312.)

* وَأَبُو سَعِيدِ أَسَدُ بْنُ مُوسَى الْمَعْرُوفُ بِأَسَدِ السَّنَةِ. (Bk. *a.g.e.* II, 581.)

* أَبُو هَزَانَ عَطِيقَةُ بْنُ رَافِعٍ وَيُقَالُ: ابْنُ أَبِي جَبِيلَةَ، سَمِعَ مُعَاوِيَةَ، يَزُودِي عَنْهُ: صَفْوَانُ بْنُ عَمْرٍو، (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* III, 1143.)

⁶⁹⁸ Lakabı belirtilen râviler şunlardır:

* وَأَبُو الزِّنَادِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ذَكْوَانَ، وَيُقَالُ: كُنَيْتُهُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَلَقَبُهُ أَبُو الزِّنَادِ. (Bk. *a.g.e.* II, 570.)

* وَأَبُو عَسَاءَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو لَقَبُهُ زُنَيْجٌ، يُحَدِّثُ عَنْ: جَرِيرٍ، وَحَكِيمٍ. (Bk. *a.g.e.* II, 885.)

* وَأَبُو الْمَلِيحِ الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ يَحْيَى الْفَرَارِيِّ الرَّقِّيِّ وَكَانَ يُكْنَى أبا عَبْدِ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَبُو الْمَلِيحِ لَقَبٌ. (Bk. *a.g.e.* III, 1061.)

* وَأَبُو يَحْيَى مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ، وَلَقَبُهُ كُنَاسَةٌ. (Bk. *a.g.e.* III, 1184.)

⁶⁹⁹ Örnek olarak şunlar zikredilebilir:

* وَأَبُو حَبَّةَ الْبَدْرِيِّ ثَابِتُ بْنُ الثُّعْمَانَ وَيُقَالُ: عَمْرُو بْنُ ثَابِتٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 67.)

* أَبُو الدَّرْدَاءِ عَوْثِمُ بْنُ عَامِرٍ، وَيُقَالُ عَوْثِمُ بْنُ ثَعْلَبَةَ بْنِ قَيْسٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 78.)

* وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيُّ وَاسْمُهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَقَدْ قِيلَ: عَبْدُ بْنُ عَبْدِ الْجَدَلِيِّ، يَزُودِي عَنْ مُعَاوِيَةَ. (Bk. *a.g.e.* II, 823.)

⁷⁰⁰ Örnek olarak şunlar verilebilir:

* وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى أَبُو إِبْرَاهِيمَ وَيُقَالُ: أَبُو مُعَاوِيَةَ. (Bk. *a.g.e.* I, 188.)

* وَأَبُو الْأَعْوَرِ عَمْرُو بْنُ سُفْيَانَ السُّلَمِيِّ وَيُقَالُ أَيْضًا: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ لَهُ كُنْيَتَانِ. (Bk. *a.g.e.* I, 190.)

- İki künyesi olan bazı râvilerin ikinci künyesi listede belirtilmemiştir.⁷⁰¹
- Bazı râvilerin künyesine dair farklı görüşler belirtilmiştir.⁷⁰²
- Bazı râviler, akrabalarından meşhûr olan isimler belirtilerek tanıtılmıştır.⁷⁰³
- Bazı râvilerde, o râvinin tanınmasını sağlayan bir olay ya da durum belirtilmiştir.⁷⁰⁴
- Bazı râvilerin nisbelerinden sonra yurt edindiği yer belirtilmiştir.⁷⁰⁵
- Sahâbe bölümünde verilen bazı râvilerin Hz. Peygamber ile sohbeti olduğu belirtilmiştir.⁷⁰⁶
- Sahâbe bölümünde bazı râvilerin sahâbî olduğuna işâret eden bir durum belirtilmiştir.⁷⁰⁷

* أَبُو الْحُسَيْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَقَدْ قِيلَ: أَبُو الْحَسَنِ. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 464.)

⁷⁰¹ Örnek olarak sahâbeden Ka'b b. Mâlik'in (r.a.) künyesinin belirtildiği yerler verilebilir. Bir yerde Ka'b b. Mâlik'in ikinci künyesi belirtilirken bir yerde belirtilmemiştir:

* وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 234.)

* وَأَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ وَيُقَالُ: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ. (Bk. *a.g.e.* I, 242.)

⁷⁰² Örnek olarak sahâbeden Câbir b. Süleym (r.a.) verilebilir. Künyesi Ebû Cüreyy'dir. (Bk. *a.g.e.* I, 61, 62, 198, 199.) Ancak Ebû Cerve de denildiği belirtilmiştir. (Bk. *a.g.e.* I, 198.) Künyesine dair görüş şu şekilde belirtilmiştir:

* وَجَابِرُ بْنُ سَلِيمٍ أَبُو جُرَيْجٍ وَيُقَالُ: أَبُو جَرَوَةَ.

⁷⁰³ Örnek olarak şunlar verilebilir:

* أَبُو بُرْدَةَ: هَانِيُّ بْنُ نَبَارٍ، خَالَ النَّبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ.

* أَبُو بُرْدَةَ بْنُ قَيْسٍ، أَخُو أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ. (Bk. *a.g.e.* I, 47.)

* وَأَبُو حَازِمٍ عَوْفُ بْنُ الْحَارِثِ، وَالِدُ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 67.)

* وَأَبُو رَجَاءٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ سَالِمٍ، خَالَ أَبِي طَاهِرٍ عَمْرُو بْنُ الشَّرَحِ. (Bk. *a.g.e.* II, 538.)

⁷⁰⁴ Râvi hakkında önemli bir olayın ya da râvi ile ilgili önemli bir durumun belirtilmesine örnek olarak şunlar verilebilir:

* أَبُو الْحَمَرَاءِ، مَوْلَى الْحَارِثِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ سَوَّارٍ بْنِ مَالِكِ بْنِ عَنَمٍ بْنِ مَالِكِ بْنِ النَّجَّارِ، قَالَ ابْنُ هِشَامٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 67.)

* وَأَبُو زَيْدٍ: قَيْسُ بْنُ سَكَنِ الَّذِي جَمَعَ الْقُرْآنَ. (Bk. *a.g.e.* I, 92.)

* وَسَالِمٌ أَبُو شَدَّادٍ الشَّامِيُّ شَهِدَ وَفَاةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (Bk. *a.g.e.* I, 225.)

* وَأَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ قَاضِي مِصْرَ. (Bk. *a.g.e.* I, 381.)

⁷⁰⁵ Örnek olarak şunlar zikredilebilir:

* وَجَابِرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ كُوفِيٌّ سَكَنَ الْمَدِينَةَ. (Bk. *a.g.e.* I, 294.)

* وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ النَّصْرِيُّ، سَكَنَ مِصْرَ. (Bk. *a.g.e.* I, 305.)

* وَأَبُو أَسَامَةَ بَشَرُ بْنُ الْفَضْلِ بَصْرِيٌّ، سَكَنَ مِصْرَ. (Bk. *a.g.e.* I, 320.)

⁷⁰⁶ Örnek olarak şunlar verilebilir:

* أَبُو مَخْدُورَةَ: سَمُرَةُ بْنُ مَعْيَرٍ لَهُ صُحْبَةٌ. (Bk. *a.g.e.* I, 157.)

* وَجَدَّاشُ أَبُو سَلَامَةَ، لَهُ صُحْبَةٌ. (Bk. *a.g.e.* I, 216.)

* وَأَبُو مُسْلِمٍ أَهْبَانُ بْنُ صَيْفِيٍّ الْغَفَّارِيُّ، لَهُ صُحْبَةٌ.

* وَأَبُو مُسْلِمٍ الْخُرَاعِيُّ لَهُ صُحْبَةٌ. (Bk. *a.g.e.* I, 273.)

⁷⁰⁷ Bu durumun örnekleri şu şekildedir:

* أَبُو الْحَجَّاجِ الثَّمَالِيُّ شَهِدَ بَدْرًا. (Bk. *a.g.e.* I, 67.)

• Sahâbe bölümündeki bir sahâbîde, sahâbînin kendisinden hadis dinleyen bir talebesi belirtilmiştir.⁷⁰⁸

• Sahâbe bölümünde bir râvinin aynı künyeye sahip eşi belirtilmiştir.⁷⁰⁹

• Tâbiûn ve sonrası bölümünde, tâbiûndan bazılarının gördüğü, yakını olduğu ya da hadis dinlediği bir sahâbî belirtilmiştir.⁷¹⁰

• Tâbiûn ve sonrası bölümünde, bazı râvilerin önemli hocaları belirtilmiştir.⁷¹¹

• Tâbiûn ve sonrası bölümünde, bazı râvilerin önemli talebeleri belirtilmiştir.⁷¹²

• Tâbiûn ve sonrası bölümünde, bazı râvilerin cerh-ta'dil durumları belirtilmiştir.⁷¹³

• Bu bölümde bazı sahâbîlerin künye ve isim bilgileri tekrarlanmıştır. Sahâbîlerin bu bölümde anılmasının sebebinin, aynı künyeli râvileri ayırt etmek⁷¹⁴

* عُثْمَانُ بْنُ مَطْعُونٍ أَبُو السَّائِبِ، تُوفِّيَ قَبْلَ وَفَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 216.)

* وَأَبُو أَمَامَةَ بْنُ سَهْلٍ بْنِ حُنَيْفٍ، وَلِدَ فِي عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَاسْمُهُ: أَشْعَدُ بْنُ سَهْلٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 32.)

⁷⁰⁸ Bu sahâbî ve talebesi şu şekilde belirtilmiştir:

* مَالِكُ بْنُ عَمِيرَةَ أَبُو ضَفْوَانَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، رَوَى عَنْهُ: سِمَاكُ بْنُ حَزْبٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 226.)

⁷⁰⁹ Bu kişi, Ebû Seleme'dir. Eşi Ümmü Seleme, daha sonra Hz. Peygamber ile evlenmiştir. Ebû Seleme, listede şöyle tanıtılmıştır:

* وَأَبُو سَلَمَةَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ كَانَ زَوْجَ أُمِّ سَلَمَةَ قَبْلَ أَنْ يَتَزَوَّجَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (Bk. *a.g.e.* I, 221.)

⁷¹⁰ Bu durumun bazı örnekleri şunlardır:

* أَبُو الْأَخْوَصِ عَوْفُ بْنُ مَالِكِ بْنِ نَضْلَةَ الْكُوفِيُّ، صَاحِبُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 340.)

* وَأَبُو ثَوْرٍ مَوْلَى عَائِشَةَ. (Bk. *a.g.e.* I, 434.)

* أَبُو الْحُبَابِ سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. (Bk. *a.g.e.* I, 443.)

* أَبُو زُهَيْرٍ الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْوَرُ، عَنْ عَلِيٍّ. (Bk. *a.g.e.* II, 566.)

* وَأَبُو سُرَيْةَ أَبُو السَّرِيِّ سُلَيْمَانُ بْنُ كَنْدِيرٍ، رَأَى ابْنَ عُمَرَ. (Bk. *a.g.e.* II, 575.)

⁷¹¹ Listelerde râvilerin hocalarının belirtilmesine şunlar örnek verilebilir:

* وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبَانَ. (Bk. *a.g.e.* I, 305.)

* وَأَبُو أَسَدٍ زِيَادٌ، رَوَى عَنْ: عُقْبَةَ بْنِ غَامِرٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 324.)

* وَأَبُو الْحَسَنِ يُونُسُ بْنُ مَرْوَانَ، رَوَى عَنْ خَالِدِ بْنِ حُسَيْنٍ. (Bk. *a.g.e.* II, 459.)

⁷¹² Listelerde râvilerin talebelerinin zikredilmesine şunlar örnek verilebilir:

* وَأَبُو إِسْمَاعِيلَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ كَثِيرٍ الْخَوْلَانِيُّ مِنْ أَهْلِ بَيْرُوتَ، حَدَّثَ عَنْهُ مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ. (Bk. *a.g.e.* I, 295.)

* وَأَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ الزُّرْقَانِ، رَوَى عَنْهُ وَكِيعٌ. (Bk. *a.g.e.* I, 305.)

* وَأَبُو الْأَشْعَثِ أَحْمَدُ بْنُ الْمُقَدَّادِ، حَدَّثَ عَنْهُ: أَبُو قُتَيْبَةَ سَلَمٌ بْنُ قُتَيْبَةَ. (Bk. *a.g.e.* I, 332.)

⁷¹³ Listelerde cerh-ta'dil açısından durumu belirtilen râvilerden bazıları şunlardır:

* وَأَبُو حَارِثٍ صَاحِبُ أَبِي هُرَيْرَةَ ثِقَّةٌ. (Bk. *a.g.e.* I, 434.)

* وَأَبُو الضَّحَّاكِ الْجَارُودُ بْنُ يَزِيدَ، غَيْرُ ثِقَةٍ. (Bk. *a.g.e.* II, 680.)

* وَأَبُو مَرْثَمَ عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ الْقَاسِمِ، وَقَدْ رَوَى عَنْهُ: شُعْبَةُ، وَهُوَ مَثْرُوكٌ. (Bk. *a.g.e.* III, 1000.)

⁷¹⁴ Aynı künyeli râvileri ayırt etmek üzere sahâbînin anılmasına örnek olarak “Künyesi Ebû Amîra Olanlar” başlığındaki şu bilgiler verilebilir (Bk. *a.g.e.* II, 765.):

مَنْ كُنِيَ أَبُو عَمِيرَةَ

ve ayrıntılı başlıklar altında bir râvi bulunmadığında o başlığı doldurmak olduğu söylenebilir.⁷¹⁵

- Önemli hadis âlimlerine “Allah ona rahmet etsin (رَحِمَهُ اللَّهُ)” ifâdesi kullanmıştır.⁷¹⁶

- Fıkıh âlimlerini “fakîh (الْفَقِيه)” şeklinde nitelenmiştir.⁷¹⁷

Listelerde verilen bilgilere dair şunlar söylenebilir: Her râvinin en azından künyesi ilgili başlık altında zikredilmiştir. Her râvinin kimlik bilgisi tespit edilememiştir. Her râvi hakkında kısaca tanıtım da yapılmamıştır. Dolayısıyla listelerde verilen bilgiler tek düze değildir, râviye ve râvi hakkındaki bilgiye göre değişkenlik arz etmektedir.

Özetle; listeler sayesinde künye bilgisi bilinen bir râvi hakkındaki bilgilere hızlıca ulaşılabilir. Ancak ismi bilinen bir râvinin künye bilgisini isminden yola çıkarak tespit etmek zordur.⁷¹⁸ Bununla birlikte; bir râvi listede tespit edilse bile sadece listede belirtilen bilgilere bakmak yetersiz olacaktır. Çünkü râvi üzerine yapılan her bilgilendirme ve her değerlendirme listelerde özetlenmemiştir. Bu sebeple râviye dair nakledilen bilgilere vâkıf olabilmek için verilen rivâyetler de incelenmelidir. Özellikle birden fazla künyesi olup olmadığını netleştirebilmek için adının diğer künyelerde yer alıp almadığına ya da râvi hakkındaki rivâyetlere bakmak gerekmektedir. Bu durum, eserin, salt künye sahibi râvileri tanıtmaktan ziyâde bir râvinin künye bilgisinin

* أَبُو عَمِيرَةَ حَبِيبُ الْحَدَّاءِ.

* وَأَبُو عَمِيرَةَ رُشَيْدُ بْنُ مَالِكٍ، لَهُ صُحْبَةٌ.

- حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ، عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ وَاصِلٍ السَّعْدِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي حَفْصَةُ بِنْتُ طَلْقٍ، سَنَةَ تِسْعِينَ، عَنْ أَبِي عَمِيرَةَ رُشَيْدُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ: «كُنْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ» الْحَدِيثُ.

Ebû Amîra Ruşeyd b. Mâlik'in (r.a.) sahâbe bölümünde tanıtımı için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 258-259.

⁷¹⁵ Başlığı doldurmak için bir sahâbînin anılmasına örnek olarak lam-elif (ل) harfi için açılan özel başlık altındaki şu bilgi verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 1162.):

حَرْفُ لَا

- أَبُو لَاسٍ، وَقَدْ كُنَّاهُ فِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَيْسَ فِي حَرْفٍ: لَا، غَيْرُهُ.

Ebû Lâs'ın (r.a.) sahâbe bölümünde tanıtımı için bk. *a.g.e.* I, 184.

⁷¹⁶ Bk. *a.g.e.* II, 811, 830, 836. Bu üç âlim Mâlik b. Enes, Şafîî ve Ahmed b. Hanbel'dir. Mâlik b. Enes ile Şafîî için ayrıca “fakîh (الْفَقِيه)” nitelemesini de kullanmıştır.

⁷¹⁷ Bk. *a.g.e.* I, 294, 344, 351, II, 495, 759, 830, 836, 1109. Bu âlimler; İbrâhîm en-Nehaî, Hammâd b. Ebî Süleymân, Haccâc b. Ertât, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Şafîî, Ebu'n-Necm er-Râzî'dir.

⁷¹⁸ Zılâl Emin Muhammed el-Kudât da tezinde bu zorluktan bahsetmektedir. Bk. Zılâl Emin, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*, (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi, s. 70.

delillendirildiği veya bir râvinin künyesi hakkındaki tartışmaların giderildiği bir kaynak olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak listeler, *el-Künâ ve'l-esmâ* bir künye hakkında araştırma yapılıyorsa ilgili künyenin hangi râvilere ait olduğunu, râvileri birbirinden ayırt edecek farklılıkları belirlemede kolaylık sağlamaktadır.

3. Râvilerle İlgili Hadislerin ve Bilgilerin Nakledilmesi

el-Künâ ve'l-esmâ'da künye sahibi râviler, listelerde kısaca tanıtıldıktan sonra râviler ile ilgili hadislere, râvilerin hadislerine veya râviler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Eserin müellifi Dûlâbî, döneminin telif anlayışına uyarak, sadece hadisleri değil, râvilerle ilgili bilgilerin de senedlerini zikretmiştir. Künye bilgisi verilen her râvi için en azından bir hadis veya bir bilgi nakletmeye çalışmıştır. Böylelikle çokça rivâyet içeren bir künye bilgisi kitabı telif etmiştir.

Genel olarak kitapta, râviler için nakledilen rivâyetler, ilgili râvinin kimlik bilgisini açıklamaktadır. Buna karşılık kitaptaki tüm rivâyetlerin, râvilerin kimlik bilgisini belirlediğini söylemek de mümkün değildir. Çünkü; râvilerin cerh-ta'dîl bilgileri, vefat tarihleri gibi bilgilerden ya da bir rivâyetin sıhhatiyle ilgili bilgilerden de bahsedilmiştir. Belirtildiği üzere Dûlâbî'nin telifinde izlediği yöntemle dair bir veri olmadığından, râvilerle ilgili rivâyetlerin neye göre nakledildiğini ve rivâyetlerin hangi sebeple tercih edildiğini net bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Ancak rivâyetlerin veriliş şeklinden ve içeriklerinden yola çıkarak bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. Bu sebeple öncelikle eserdeki rivâyetlerin naklediliş şekli belirtilecektir. Daha sonra hadislerin ve bilgilerin içeriklerinden bahsedilecektir. Böylece râviler hakkında, hangi rivâyetlerin tercih edildiğine dair çıkarımlar yapılabilecektir.

a. Rivâyetlerin Naklediliş Şekli

Rivâyetlerin naklediliş şekli için öncelikle -genel bir ifâdeyle- hadislerin, hadis usulü açısından özellikleri belirtilecektir. Daha sonra kitapta rivâyetlerin özelliklerine ve konularına göre nakledilme düzeninden bahsedilecektir.

a. a. Usûl Açısından Rivâyetlerin Nakli

el-Künâ ve'l-esmâ üzerine yapılan çalışmalarda, kitapta yer alan hadislerin sıhhat değerlendirmesi yapılmıştır.⁷¹⁹ Tespitlere göre kitaptaki sahih ve hasen hadislerin sayısı oldukça fazladır. Bununla birlikte zayıf ve çok zayıf rivâyetler de vardır. Kitapta, muallak rivâyetlere de yer verilmiştir. Hadislerin farklı tarîkleri ayrı sened ve metinlerle verildiği gibi senedindeki farklılıklar belirtilerek aynı metinle de verilmiştir. Bazen de sened ve metinler ayrı ayrı verilip ikinci hadisin metni kısaltılmıştır. Bazı hadisler Hz. Peygamber'e kadar dayandırılmıştır, yani; merfû'dur. Bazıları da sahâbeye veya tâbiûna dayandırılmıştır. Bu durumlar ve örnekleri şu şekildedir:

- Hadisler nakledilirken edâ sîgaları belirtilmiştir.
- Muttasıl rivâyetlerde daha çok “Bize tahdîs etti (حَدَّثَنَا)”,⁷²⁰ “Bana tahdîs etti (حَدَّثَنِي)”,⁷²¹ sîgalarını kullanmakla birlikte “Bize haber verdi (أَخْبَرَنَا)”,⁷²² ve “Bana haber verdi (أَخْبَرَنِي)”,⁷²³ sîgalarını da kullanılmıştır. Bazen de “Bize haber verdi (أَنْبَأَنَا)”,⁷²⁴ ve “Haber verdi (أَنْبَأَ)”,⁷²⁵ sîgalarını kullanılmıştır.
- Râviler hakkında hocalarından naklettiği bilgiler ise “işittim (سَمِعْتُ)”,⁷²⁶ ve “dedi (قَالَ)”,⁷²⁷ sîgalarıyla verilmiştir.
- Genellikle hocalarının isimlerini açıkça belirtmiştir.⁷²⁸ Hatta bazen hocalarının isimlerini, künyeleri, lakapları ve neseplerini de vermiştir.⁷²⁹
- Birkaç rivâyette Dûlâbî, hocasının ismini “Ashabımızdan biri (بَعْضُ أَصْحَابِنَا)” gibi kapalı bir ifâde ile belirtmiştir.⁷³⁰

⁷¹⁹ Bk. Süleyman b. Saîd b. Mureyzen Asîrî, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bîşr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli'l-kitab ilâ nihâyeti harfî'z-zâ –en-Nısfu'l-evvel minhü*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1424; Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bîşr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli harfî's-sîn ilâ nihâyeti harfî'l-yâ (en-Nısfu's-sânî minhü)*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1425.

⁷²⁰ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 9.

⁷²¹ Bk. *a.g.e.* I, 10.

⁷²² Bk. *a.g.e.* I, 13.

⁷²³ Bk. *a.g.e.* I, 15.

⁷²⁴ Bk. *a.g.e.* I, 49.

⁷²⁵ Bk. *a.g.e.* I, 13, 17, 189.

⁷²⁶ Bk. *a.g.e.* I, 332, II, 726.

⁷²⁷ Bk. *a.g.e.* I, 3.

⁷²⁸ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 2.

• Bazı rivâyetleri muallaktır. Bu duruma örnek olarak Şu'be b. el-Haccâc'ın bir hadisinin “Şu'be'nin bir hadîsinde (وَمِنْ حَدِيثِ شُعْبَةَ)” ifâdesiyle nakledilmesi verilebilir.⁷³⁰ Dûlâbî, muhtemelen, Şu'be b. el-Haccâc'ın rivâyetleri bilindiğinden veya kendisinin Şu'be b. el-Haccâc'ın rivâyetlerini derlediği bir müsnedi⁷³¹ olduğundan rivâyete işâret etmekle yetinmiştir.

• Eserde sahih hadisler vardır. Örneğin; Hz. Peygamber'in ismi için dört hadis nakledilmiştir. Bu hadislerin ilki güvenilir râviler tarafından zikredilen sağlam bir hadistir.⁷³²

• Hadislerin bazıları hasendir. Örneğin; aşere-i mübeşşereden Ebû Ubeyde b. el-Cerrah için nakledilen bir hadis, senedinde sika seviyesine ulaşamayan râviler olduğundan hasendir.⁷³³

⁷²⁹ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 298, 302, 311; II, 542, 703, 734. Ashâb kavramı “bir âlimin talebeleri” veya “aynı veya benzer görüşleri paylaşan kimseler” anlamında olabilir. Bk. Aydın, *Hadis Isulahları Sözlüğü*, s. 28. Eğer Dûlâbî bu ifâde ile akrânı olduğu bir râviyi kast ediyor ise “bir arkadaşım” şeklinde tercüme edilebilir. Ayrıca iki yerde bahsettiği râvinin Ebû Ca'fer künyesine sahip olduğunu belirtmiştir. Ebû Ca'fer künyesi dolayısıyla meçhul şekilde belirttiği kişinin Ebû Ca'fer et-Tahâvî olduğu ihtimâli akla gelmektedir. Nitekim Dûlâbî ile aynı zamanlarda aynı coğrafyada yaşayan ve Hanefî mezhebine mensup olan Tahâvî, bir eserinde Dûlâbî'den rivâyette bulunmuştur. (Bk. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr* II, 176, 327.) Buna karşılık Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'da Tahâvî'den bir rivâyete yer vermemesi dikkat çekmektedir.

⁷³⁰ Bk. *a.g.e.* I, 328.

⁷³¹ Dûlâbî'nin *Müsne'dü Hadîsi Şu'be b. el-Haccâc* adlı eseri için bk. İbn Hayr el-İşbili, *Fihrist*, s. 187; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 475.

⁷³² Hadisin senedi ve metni şu şekildedir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 2):

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجَوَّازُ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ أَبُو يَحْيَى قَالَ: «ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ قَالَ: «ثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاجِي الَّذِي يُمَحَّى بِِي الْكُفْرُ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُخْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمَيَّ وَأَنَا الْعَاقِبُ وَالْعَاقِبُ الَّذِي لَيْسَ بَعْدَهُ نَبِيٌّ».

Seneddeki râviler ve cerh-ta'dil açısından durumları ise şu şekildedir:

- Muhammed b. Mansûr el-Cevvâz (v. 252); sikadır. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* IX, 471-472.)

- Muhammed b. Abdillâh b. Yezîd (v. 256); sikadır. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* IX, 284.)

- Süfyân b. Uyeyne (v. 198); sikadır, hâfızdır. (Bk. *a.g.e.* IV, 117-122.)

- İbn Şihâb ez-Zühri (v. 123); sikadır, hâfızdır. (Bk. *a.g.e.* IX, 445-451.)

- Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im (v. ?); sikadır. (Bk. *a.g.e.* IX, 91-92.)

Muhammed'in babası Cübeyr b. Mut'im sahâbîdir. (Bk. *a.g.e.* IX, 91; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 265.)

⁷³³ Hadisin senedi ve metni şu şekildedir (Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 31.):

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ بْنُ الْجَوَّازِ قَالَ: «ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ: «ثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ بَشَّارِ بْنِ أَبِي سَيْفٍ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عِيَّاضِ بْنِ غُطَيْفٍ عَنْ أَبِي عُيَيْنَةَ بْنِ الْجَوَّاحِ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ أَتَقَى نَفَقَةَ فَاضِلَةٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَسْبُعِجَاءَةٍ، وَمَنْ أَتَقَى عَلَى عِيَالِهِ وَنَفْسِهِ أَوْ مَا زَادَ عَنِ الطَّرِيقِ فَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَالصِّيَامُ جَنَّةٌ مَا لَمْ يَخْرُقْهَا، وَمَنْ أَتَلَاهُ اللَّهُ بِنَاءٍ فِي جَسَدِهِ فَهُوَ لَهُ حِطَّةٌ».

Seneddeki râviler ve cerh-ta'dil açısından durumları şu şekildedir:

- Muhammed b. Mansûr el-Cevvâz (v. 252); sikadır. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* IX, 471-472.)

- Ebû Saîd Abdurrahman b. Abdillâh (v. 197); sikadır. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* VI, 209-210.)

- Cerîr b. Hâzim (v. 175); sikadır ancak ezberinde çok hadis olduğu için hata yapmaktadır. Bu sebeple sadûki lâ be'se bih olarak da değerlendirilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* II, 70-71.)

- Beşşâr b. Ebî Seyf (v. ?); hakkında hadis âlimlerinden sadece İbn Hibbân'ın değerlendirmesi bilinmektedir. İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı kitabında zikretmiştir. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* I, 439-440.)

- el-Velîd b. Abdurrahman (v. ?); sikadır. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* XI, 140-141)

• Hadislerin bazıları zayıftır. Bu duruma sahâbeden ismiyle tanınan Ebû Dücâne Simâk'ın (r.a.) hadisi örnek verilebilir. Hadisin senedindeki bir râvinin durumu meçhuldür.⁷³⁴

• Bir hadisin zayıf olduğu belirtilmiştir.⁷³⁵

• Çok zayıf hadislere de yer verilmiştir. Dûlâbî, hocası Nesâî'den naklen ya da bizzat kendisi bunlardan bazılarının münker⁷³⁶ olduğunu belirtmiştir.

• Sekiz hadisin münker olduğu, Dûlâbî'nin hocası Nesâî tarafından belirtilmiştir.⁷³⁷

• Dûlâbî'nin münker olduğunu belirttiği bir rivâyet vardır.⁷³⁸

• Üç rivâyetin daha zayıf olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak bu değerlendirmelerin Nesâî'ye mi, Dûlâbî'ye mi ait olduğu tespit edilememiştir.⁷³⁹

- İyâd b. Ğutayf (v. ?); sikadır. Hz. Peygamber ile sohbeti olduğu da söylenir. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* VIII, 248-249.)

- Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (v. 17) sahâbîdir. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* V, 73-74.)

⁷³⁴ Hadisin senedi ve metni şu şekildedir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 208.):

- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَيَّارِ النَّصِيبِيِّ قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ الْكِلَابِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْوَازِعِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ الزُّبَيْرُ: عَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ سَيْفًا فِي يَدِهِ فَقَالَ: «مَنْ يَأْخُذْ هَذَا بِحَقِّهِ» فَقَامَ أَبُو دُجَانَةَ سَمَّاكُ بْنُ خَرْشَةَ وَقَالَ: أَنَا. قَالَ: «لَا تَقْتُلْ بِهِ مُسْلِمًا وَلَا تَقَرَّ بِهِ مِنْ كَافِرٍ».

İsnâddaki râviler ve cerh-ta'dil açısından durumları şu şekildedir:

- İshâk b. Seyyâr en-Nesîbî (v. 273); sika sadûktur. (Bk. Zehebî, *Siyer* XIII, 194-196.)

- Amr b. Âsım el-Kilâbî (v. 213); sikadır. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* VIII, 58-59.)

- Ubeydullah b. el-Vâzi' (v. ?); Amr b. Âsım'ın dedesidir. Durumu bilinmemektedir. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* VII, 54-55.)

- Hişâm b. Urve (v. 146); sikadır. (Zehebî, *Siyer* VI, 34-47.)

- Urve b. ez-Zübeyr (v. 94); sikadır. (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* VII, 180-185.)

- Zübeyr b. Avvâm (v. 36); cennetle müjdelenen on sahâbîden biridir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 23-24.)

⁷³⁵ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 799. Bu hadis için “sika bir râvinin rivâyeti değildir (وَالرِّوَايَةُ مِنْ غَيْرِ) ” ifâdesi kullanılmıştır. Sebtin anlamı için bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 292.

⁷³⁶ Münker; “râvinin muhalefeti sebebiyle zayıf hadis”, “çokça hata yapan ya da büyük günah işleyen râvinin hadisi” veya “rivâyetinde tek kalan râvinin hadisi” anlamlarında olabilir. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 225; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, s. 186.

⁷³⁷ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *a.g.e.* II, 645, 799, 820-821, 840; III, 980, 1011, 1093-1094, 1165.

⁷³⁸ Bk. Dûlâbî, *a.g.e.* II, 842. Dûlâbî'nin münker olduğunu belirttiği bu hadis şöyledir:

- حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ صُبْحِ الْخَلَّالِ، قَالَ حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْهَذْلِيُّ بْنُ مِسْعَرٍ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَنَانَ سَعِيدُ بْنُ سَنَانَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُبْعَثُ بِالْمَقْبَرَةِ فِي عَشَقْلَانِ سَبْعُونَ أَلْفَ شَهِيدٍ وَيُشْفَعُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ بِعَدَدِ رِبْعَةٍ وَمُضَرٍّ»، قَالَ أَبُو بَشِيرٍ: «هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ جَدًّا، وَهُوَ يُشَبِّهُ حَدِيثَ الْكَذَّابِينَ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ».

Hadise göre Hz. Peygamber, Askan'dan yüz yetmiş bin şehidin kabrinden dirileceği haber vermiştir. Bu hadisten sonra Dûlâbî'nin şu ifâdesi geçmektedir:

- قَالَ أَبُو بَشِيرٍ: «هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ جَدًّا، وَهُوَ يُشَبِّهُ حَدِيثَ الْكَذَّابِينَ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ».

Bu hadis cidden münkerdir. Yalancıların sözüne benzemektedir. Allah (c.c.) en doğrusunu bilendir. (Bk. Dûlâbî, *a.g.e.* II, 842.)

⁷³⁹ Değerlendirmeler için bk. Dûlâbî, *a.g.e.* II, 463, 799, 1027. Bu üç değerlendirmeyi ya Dûlâbî'nin hocası Nesâî yapmıştır ya da Dûlâbî yapmıştır. Nitekim, Nesâî bu üç rivâyetin de râvisidir. Ayrıca diğer münker hadislerin değerlendirmesi Nesâî'ye aittir. Ancak diğer rivâyetlerde Dûlâbî, hocasının

• Bir hadisin senedinin uydurma olduğu belirtilmiştir. Bu hadisin tam metni verilmemiştir.⁷⁴⁰

• Hadislerin çoğu merfû' olmakla birlikte mevkûf hadisler de vardır.⁷⁴¹

• Mevkûf hadislerin sonunda hadisin mevkûf olduğu belirtilmiştir.⁷⁴²

• Bazı hadisler maktû'dur. Maktû' hadisler daha çok tâbiûn ve sonrasındaki râviler bölümünde bulunmaktadır.⁷⁴³

• Az da olsa mürsel ve munkatî' hadisler de vardır.⁷⁴⁴

• Bazı hadislerin farklı tarîklerine yer vermiştir. Bu tarîkleri verilirken;

- İsnâdlar birbirinden farklıysa; iki hadis de senedleriyle birlikte peş peşe zikredilmiştir.⁷⁴⁵

değerlendirdiğini belirtmiştir. Buna karşılık mevzubahis rivâyetlerde kimin değerlendirdiği belirtilmemiştir.

⁷⁴⁰ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 717. Hadis ve hakkında verilen bilgi şöyledir:

- أَخْبَرَنِي، أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْحَكَمِ الْمُنْبِجِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَمَّارُ بْنُ مَطَرٍ أَبُو عُثْمَانَ الصَّفَّارُ، قَالَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ» الْحَدِيثُ.
- قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ هَذَا كَذِبٌ.

Ebû Abdurrahman (Nesâî), hadisin tam metnini vermemiştir, böylelikle hadisin senedinin uydurma olduğunu belirtmiştir.

⁷⁴¹ Mevkûf hadise Ebû Vahvah (r.a.) için nakledilen şu hadis örnek verilebilir:

- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ الْجَوْزَجَانِيُّ قَالَ: ثَنَا النَّضْرُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ أَبُو الْأَسْوَدِ قَالَ: ثَنَا ابْنُ لَهِيْعَةَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ مَوْلَى أَبِي وَحْوَ قَالَ: دَخَلَ عَلَيْنَا أَبُو وَحْوَ صَاحِبُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ عَسَلْنَا مَيْتًا وَنَحْنُ نَعْتَسِلُ فَلَفَّ رِبَطَتَهُ مَخْرَافًا وَجَعَلَ يُبَصِّرُ ثِيَابَهُ وَيَقُولُ: «وَيْحَكُمْ لَيْسَ نَحْنُ بِأَنْجَاسٍ أَحْيَاءُ» وَأَمَوْنَا لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ سِنَّهُ "مَوْقُوفٌ".

Hadisin sonunda da belirtildiği üzere bu hadis sahâbî Ebû Vahvah'ın sözü olan mevkuf bir rivâyettir. (Dûlâbî, *a.g.e.* I, 178.)

⁷⁴² Bir önceki hadiste bu durumun örneği görülmektedir. Diğer örnekleri için bk. *a.g.e.* I, 280, 385; II, 814, 901.

⁷⁴³ Maktû' hadise örnek olarak Ebu'l-Hasen künyeli Yûsuf b. Mervân için nakledilen şu rivâyet örnek verilebilir:

- قَالَ: وَأَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ أَنَبَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُؤْمِنِ، أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ سَمِعْتُ يَوْسُفَ بْنَ مَرْوَانَ أَبَا الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا مَخْلَدُ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنْ عَقِيلٍ، قَالَ: رَأَيْتُ الزُّهْرِيَّ يُصَلِّي عَلَى فِرَاشِهِ فِي السَّفَرِ وَالْحَصْرِ الطُّوْعَ، قَالَ: وَرُبَّمَا كَانَ فِرَاشُهُ غَيْرَ طَاهِرٍ.

Bu rivâyet, meşhûr tâbiî Zühri hakkında. Rivâyette, Zühri'nin yolculukta iken şiltesinde namaz kıldığı anlatılmaktadır. (Bk. Dûlâbî, *a.g.e.* I, 461.)

⁷⁴⁴ Mürsel hadise şu hadis örnek verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 636.):

وَحَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَيَّاشٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ أَبُو شَيْبَةَ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَاقِي الْقَوْمِ آخِرُهُمْ شَرُّبًا»

Hadisi Hz. Peygamber'den nakleden râvi Bekr b. Abdillâh el-Mûzenî (v. 108/726-727) tabiündandır. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* I, 484-485.)

Munkatî' rivâyete şu hadis örnek verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* III, 1095.):

وَأَخْبَرَنِي ابْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَنَبَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ شُجَاعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو نَعِيمٍ إِسْحَاقُ بْنُ الْفَرَاتِ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُفَضَّلُ بْنُ فَضَالَةَ الْقُتَيْبَانِيُّ، عَنْ بُرَيْسَ بْنِ يَزِيدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَخِيهِ الْمُسَوَّرِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يُغْرَمُ صَاحِبُ سَرَقَةٍ إِذَا أَقِيمَ عَلَيْهِ الْحَدُّ»

Senedde geçen Misver b. İbrâhîm (v. 107/725-726) adlı râvinin, dedesi Abdurrahman b. Avf'a (v. 32/652) yetişmediği bilinmektedir. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* X, 149-150.)

- İsnâdda ortak râvi varsa; tahvile işâret eden ha (ح) harfi kullanılmıştır.

Lafzen hangi rivâyete uyulduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁶

- İsnâdda ortak râvi varsa; isnâdın biri ortak râvilere kadar zikredilmiş, sonrasında diğer isnâd “ve (وَ)” denilerek verilmiştir. Hadis nakledildikten sonra metnin hangi tarîke uyularak naklettiği belirtilmiştir.⁷⁴⁷

- Aynı metne sahip iki hadis varsa; bir hadis nakledilmiş, diğerinin isnâdı belirtildikten sonra “benzeri (مِثْلِهِ)” denilerek metin verilmemiştir.⁷⁴⁸

- Aynı metne sahip birden fazla hadis varsa; bir hadis senediyle nakledildikten sonra “ve ... rivâyet etti (وَ رَوَاهُ)” ya da “aynı şekilde (هَكَذَا)” denilerek diğer sened belirtilmiştir.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Bu duruma Hz. Peygamber’in “İsimle isimlerin, künyemle künyelenmeyin” hadisinin aynı metninle iki farklı tarîkten nakledilmesi örnek verilebilir. Hadisler peş peşe şöyle verilmiştir (Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 9):

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ الْجَوَّازُ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ الْمُقَرِّيُّ قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَيُّوبَ السَّخْتِيَانِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَسْمُوا بِأَسْمِي وَلَا تَكُونُوا بِكُنْيَتِي»
- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالَ: ثَنَا بَشْرُ بْنُ عَمْرِو الرُّهْرَاقِيُّ قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ وَقَتَادَةَ وَسَلِيمَانَ وَحُسَيْنَ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «تَسْمُوا بِأَسْمِي وَلَا تَكُونُوا بِكُنْيَتِي».

⁷⁴⁶ Örnek olarak şu rivâyet verilebilir (Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 125):

- حَدَّثَنَا أَبِي وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُيَيْنَةَ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ
- ح، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مَرْثَدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَزْزِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجُهَنِيِّ قَالَ: «بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ أَقْبَلَ رَاكِبَانِ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَلَمَّا رَأَاهُمَا رَسُولُ اللَّهِ قَالَ: «كِنْدِيَانِ مَذْحِجِيَانِ أَتَيَا رَسُولَ اللَّهِ لِبَيْعَةٍ» فَقَالَ أَحَدُهُمَا حِينَ أَخَذَ بِيَدِهِ لِبَيْعَةٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ مَنْ أَدْرَكَكَ وَأَمِنَ بِكَ وَصَدَّقَكَ وَشَهِدَ أَنَّ مَا جِئْتَ بِهِ هُوَ الْحَقُّ مَاذَا لَهُ؟ قَالَ: «طُوبَى لَهُ» فَمَاسَحَهُ ثُمَّ انْصَرَفَ. وَأَقْبَلَ الْآخَرُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ مَنْ لَمْ يَزَكْ وَصَدَّقَكَ وَشَهِدَ أَنَّ مَا جِئْتَ بِهِ هُوَ الْحَقُّ مَاذَا لَهُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «طُوبَى لَهُ طُوبَى لَهُ» مَرَّتَيْنِ فَمَاسَحَهُ ثُمَّ انْصَرَفَ " الْلَفْظُ لِأَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ.

⁷⁴⁷ Örnek olarak şu rivâyet verilebilir (Dûlâbî, *a.g.e.* I, 226):

- حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَا: ثَنَا عُثْمَرُ قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ
- وَحَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: ثَنَا سَهْلُ بْنُ حَمَّادٍ قَالَ: أَتَانَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ مَالِكَ بْنَ عَمِيرَةَ أَبَا ضَفْوَانَ يَقُولُ: «أَتَيْتُ مَكَّةَ وَرَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَا فَاشْتَرَى مِنِّي رَجُلًا سَرَاوِيلَ فَوَزَنَ لِي فَارْجَحَ» الْلَفْظُ لِأَبِي مُوسَى.

⁷⁴⁸ Örnek olarak şu hadisler verilebilir (Bk. Dûlâbî, *a.g.e.* I, 49):

- حَدَّثَنَا اللَّيْثُ الشَّاشِيُّ أَبُو نَضْرٍ، ثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ خَيْرِ بْنِ نُعَيْمٍ الْخَضْرَمِيِّ عَنِ ابْنِ هُبَيْرَةَ، عَنْ أَبِي تَمِيمٍ الْجَنْشَارِيِّ عَنْ أَبِي بَصْرَةَ الْغِفَارِيِّ قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُحَمَّصِ صَلَاةَ الْعَصْرِ فَقَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ عُرِضَتْ عَلَيَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَضَيَّعُوهَا فَمَنْ حَافِظٌ عَلَيْهَا كَانَ لَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ، وَلَا صَلَاةَ بَعْدَهَا حَتَّى يُرَى الشَّاهِدُ» وَالشَّاهِدُ النَّجْمُ

- أَتَانَا أَبُو نَضْرٍ قَالَ: ثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: ثَنَا ابْنُ لَهِيْعَةَ عَنِ ابْنِ هُبَيْرَةَ أَنَّ أَبَا تَمِيمٍ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا بَصْرَةَ الْغِفَارِيَّ يَقُولُ: " صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَصْرِ بِالْمُحَمَّصِ وَادٍ مِنْ أَوْدِيَّتِهِمْ، بِمِثْلِهِ.

⁷⁴⁹ Bk. *a.g.e.* I, 43, 218, 293, II, 849. Örnek olarak şu hadis verilebilir (Bk. Dûlâbî, *a.g.e.* I, 218):

121

Buhârî'den aldığı bir hadisi “bize tahdîs etti (حَدَّثَنَا)” sîgasıyla rivâyet etmiştir. Aynı yerde hocasının eserindeki bir bilgiye işâret ettiğinde ise “dedi (قَالَ)” ifâdesini kullanmıştır. Hemen ardından başka bir hocası Abbâs ed-Dûrî'den rivâyetini de “işittim (سَمِعْتُ)” sîgasıyla nakletmiştir.⁷⁵³ Râvileri tanıtırken sadece sahîh ya da hasen hadisleri kullanmamıştır. Gerekğinde zayıf hadisleri de nakletmiştir. Bazı hadislerin çok zayıf olduğu bilgisi verilmiştir. Naklettiği hadisler; merfû', mevkuf ya da maktû' olabilmektedir. Bazen rivâyetlerin farklı tarîkleri varsa belirtmeye çalışmıştır. Özetle dönemin telif anlayışına uymuş, râvilerin künye bilgilerini hadisler başta olmak üzere rivâyetlerle delillendirmiştir.

Münker olduğu belirtilen rivâyetlere yer verilmesi; râviler ve rivâyetleri hakkında değerlendirme yapmayı sağlamaktadır. Ayrıca bu durum, râvilerin hadislerine yer verilme sebebinin, râvileri ve rivâyetlerini değerlendirme maksatlı olabileceğini göstermektedir. Buna karşılık senedi uydurma olan bir rivâyetin metninin tam verilmemesi, her ne kadar râvileri değerlendirmek için rivâyetlerine yer verilmiş olsa da eserde, uydurma hadis nakletmemeye dikkat edildiğini göstermektedir.

Uydurma olmasa da tam metinleri verilmeyen rivâyetler de vardır.⁷⁵⁴ Bu hadislerin metinlerinin tam verilmemesi, meşhûr hadis kitaplarında geçtiği için olabilir. Nitekim metni verilmeyenlerden bir hadis, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçmektedir.⁷⁵⁵ Diğer bir sebebi ise; hadislerin metinlerinin, kitapta verilecek bilgiler için öncelikli bir ihtiyaç olmaması olabilir. Sadece senedleri verilen bu rivâyetlerle de ilgili râvinin rivâyeti, künye bilgisi ve/veya hoca-talebe ilişkisi belirlenmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu durum da râviler hakkında değerlendirme yapabilmeyi sağlamaktadır. Böylece râvilerin rivâyetlerine yer verilmesindeki asıl sebebin; o râviler ve rivâyetleri hakkında değerlendirme yapılmasını sağlamak olduğu açıkça söylenebilir. Bu sebeple;

⁷⁵³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 137.

⁷⁵⁴ Örnek olarak şu rivâyetin tarîki ele alınabilir (Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 765):

- حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ، عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ وَاصِلٍ السَّعْدِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي حَنْصَةُ بِنْتُ طَلْقٍ، سَنَةَ تِسْعِينَ، عَنْ أَبِي عَمِيرَةَ رُشَيْدِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: «كُنْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ» الْحَدِيثُ.

Senedindeki râvilerin cerh-ta'dil durumları şöyledir:

- Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn, sikadır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb* VIII, 270-276.

- Ma'rûf (doğrusu Muarref) b. Vâsıl es-Sa'dî, sikadır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb* X, 229-230.

- Hafsa binti Talak, hakkında bilgi bulunamamıştır.

Bu duruma göre hadis, senedinde durumu bilinmeyen bir râvi olduğundan zayıftır.

⁷⁵⁵ Ebû Amîra Ruşeyd b. Mâlik için nakledilen yukarıdaki hadisin metni için bk. Ahmed b. Hanbel XXV, 383-384.

el-Künâ ve 'l-esmâ'nın yöntemi açıklanırken hadislerin içeriğinde -tabî olarak- yer alan ricâl bilgisi dışındaki konular üzerinde durulmayacaktır.

a. b. Düzen Açısından Rivâyetlerin Nakli

Hadis ve haberlerin veriliş önceliğini anlayabilmek için bölümlerdeki rivâyetlerin veriliş sırası genel özellikleriyle belirtilecektir. Böylece râvilerin tanıtımında hangi rivâyetlerin tercih edildiğine dair çıkarımlar yapılabilir.

- **Giriş Bölümü:** Hz. Peygamber'in ismine ve künyesine dair rivâyetler için şunlar söylenebilir:

- Hz. Peygamber'in ismi başlığında, ismine dair âyetler olduğu için âyetler verilerek başlanmıştır.⁷⁵⁶
- Hz. Peygamber'in ismini, bizzat kendisinin belirttiği hadislere yer verilmiştir.⁷⁵⁷
- Hz. Peygamber'in künyesi başlığında, künyesini bizzat kendisinin belirttiği hadislere yer verilmiştir.⁷⁵⁸
- Hz. Peygamber'in künyesinin sahâbîler tarafından belirtildiği hadislere yer verilmiştir.⁷⁵⁹
- Hz. Peygamber'in ikinci künyesi Ebû İbrâhîm için, oğlu İbrâhîm doğduğunda, Cebrâîl'in (a.s.) Hz. Peygamber'e "Ey Ebû İbrâhîm" diye hitap ettiği hadisin farklı tarîkleri verilmiştir.⁷⁶⁰
- Hz. Peygamber'in "İsmimle isimlenin, künyemle künyelenmeyin" hadisi başlığında, bu hadisin farklı tarîkleri verilmiştir.⁷⁶¹
- Hz. Peygamber'in "İsmim ve künyemi birlikte almayın" hadisi başlığında bu hadis verilmiş ve bu hadisi destekleyen diğer hadisler nakledilmiştir.⁷⁶²
- Hz. Peygamber'in künyesi ve ismini birlikte almaya ruhsat başlığında, Hz. Ali'nin çocuğuna Muhammed ismiyle birlikte Ebu'l-Kâsım künyesini vermek için Hz. Peygamber'den izin aldığı hadis verilmiştir. Daha sonra Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefîyye'nin künyesini belirten rivâyetler verilmiştir. Sonra da

⁷⁵⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 1-2.

⁷⁵⁷ Bk. *a.g.e.* I, 2-4.

⁷⁵⁸ Bk. *a.g.e.* I, 4-5.

⁷⁵⁹ Bk. *a.g.e.* I, 5-7.

⁷⁶⁰ Bk. *a.g.e.* I, 7-8.

⁷⁶¹ Bk. *a.g.e.* I, 9-10.

⁷⁶² Bk. *a.g.e.* I, 10-11.

Ebu'l-Kâsım künyesine sahip olup ismi de Muhammed olan başka kişiler hakkında rivâyetler nakledilmiştir.⁷⁶³

- **Aşere-i Mübeşşere Kısmı:** Cennetle müjdelenen on sahâbînin künye bilgisini veren rivâyetler için şunlar söylenebilir:

- Aşere-i mübeşşereye ayrı ayrı açılan başlıklar altında hadîs ve/veya bilgiler nakledilmiştir.
- Saîd b. Zeyd (r.a.) hariç aşere-i mübeşşerenin hepsi için birden fazla rivâyete yer verilmiştir.
- Saîd b. Zeyd (r.a.) için sadece bir hadis nakledilmiştir. Bu hadiste Saîd b. Zeyd'den (r.a.) bahsedilmektedir. Yâni; Saîd b. Zeyd (r.a.) için verilen bir rivâyet kendisi dışında başka bir sahâbînin naklidir.⁷⁶⁴ Böylece nakledilen her hadisin, ilgili sahâbînin rivâyeti olmayabileceği anlaşılmaktadır.
- Hz. Ali hariç hulefâ-i râşidîn için ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) için öncelikle sahâbîlerin soy bilgilerini belirten rivâyetlere yer verilmiştir.⁷⁶⁵ Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın soy bilgisi, Hz. Peygamber'in belirttiği bir hadis ile belirtilmiştir.⁷⁶⁶
- Hz. Ebû Bekr ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh için isimlerini açıklayan bilgilerle başlanmıştır.⁷⁶⁷
- Hz. Ebû Bekr'in ismi için, Hz. Peygamber'in onun ismini belirttiği hadise yer verilmiştir.⁷⁶⁸
- Aşere-i mübeşşere hakkında Rasûlullah'ın (s.a.) ilgili sahâbîye künyesi ile hitap ettiği bir hadis varsa o hadis nakledilmiştir.⁷⁶⁹
- Aşere-i mübeşşereden iki künyesi olan Hz. Ali ve Hz. Osman'ın iki künyesi olduğu belirtilmiştir.⁷⁷⁰
- Hz. Osman'ın Ebû Abdillah künyesi önce tanıtılmıştır. Hz. Peygamber'in ona bu künyesiyle hitap ettiği hadise yer verilmiştir.⁷⁷¹

⁷⁶³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 12-13.

⁷⁶⁴ Bk. *a.g.e.* I, 30.

⁷⁶⁵ Bk. *a.g.e.* I, 14, 19, 20, 30.

⁷⁶⁶ Bk. *a.g.e.* I, 28.

⁷⁶⁷ Bk. *a.g.e.* I, 14-17, 30-31.

⁷⁶⁸ Bk. *a.g.e.* I, 16.

⁷⁶⁹ Bk. *a.g.e.* I, 17-18, 19, 20, 21, 25, 27, 29.

⁷⁷⁰ Bk. *a.g.e.* I, 20, 21.

⁷⁷¹ Bk. *a.g.e.* I, 20.

- Hz. Osman'ın ikinci künyesi Ebû Amr ile ilgili bilgilere sonra yer verilmiştir. Burada künyelerinin sebepleri açıklanmıştır.⁷⁷²

- Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'in Ebû Tûrâb lakabını verdiği hadis nakledildikten sonra Ebu'l-Hasen künyesine dair bilgiler nakledilmiştir. Ebu'l-Hasen künyesi için Hz. Peygamber'in ona bu künyesiyle hitap ettiği bir hadise de yer verilmiştir.⁷⁷³

Kitabın girişindeki ve sahâbe bölümünün başındaki bu özel bölümlerde çoğunlukla birden fazla rivayete yer verilmiştir. Böylece hadislerin ve bilgilerin sıralanış şekline dair çıkarımlar daha kolay yapılabilir. Âyet varsa öncelenmiştir. Başlıklar altında sahâbîlerin kimliklerini tam olarak açıklayan bilgilere öncelik verilmiştir. Sonra genellikle hadisler verilmiştir. Hadisler arasında Hz. Peygamber'in ilgili sahâbîye hitabını içeren bir hadis varsa bu hadisler öncelenmiştir. Sahâbî hakkındaki ayrıntılı bilgiler ise genellikle hadislerden sonra nakledilmiştir. Künyesiyle tanınanların ismi için, ismiyle tanınanların künyesi için rivâyetlerin verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak düzen her zaman aynı değildir. Bilgilerin sıralaması bazen değişebilmektedir. Hz. Ebû Bekr'in ismine dair farklı görüşlerin öncelenmesi bunun bir örneğidir. Ayrıca râviler hakkında hadislerin ya da bilgilerin olup olmamasına göre verilen ayrıntılar da değişmektedir. Saîd b. Zeyd (r.a.) için sadece bir hadis nakledilmesi bunun delilidir. Ayrıca hadisler bazen tanıtılan sahâbînin bir naklidir, bazen değildir.

- Sahâbe Bölümünün “Sahâbeden Künyesiyle Tanınanlar” ve “Sahâbeden İsmiyle Tanınanlar” Kısımları: Bu iki kısımda verilen rivâyetler için şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

- Belirtildiği üzere sahâbîler için rivâyetler, genellikle ilgili sahâbî adına açılan özel başlıklar altında verilmiştir. Ancak bu başlıklandırmalar, genellikle, adına özel başlık açılan sahâbînin listedeki sırası gözetilmeden yapılmıştır.⁷⁷⁴
- Bazen rivâyetlerle ilgili sahâbîye, özel bir başlık açılmadan sahâbînin rivâyeti ya da sahâbî hakkında bilgiler verilmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁷² Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ*.I, 20-21.

⁷⁷³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 21-22.

⁷⁷⁴ Örnek olarak künyesi ile tanınanlar kısmında, künyesi se (ث) harfi ile başlayanlara bakılabilir. Bu başlık altında Ebû Sevr el-Fehmî, Ebû Sâbit el-Kuraşî, Ebû Sevrân, Ebû Sa'lebe el-Eşceî, Ebû Sa'lebe el-Huşenî şeklinde bir liste verilmiştir. Ancak özel başlıklarda; önce Ebû Sevr el-Fehmî için değil Ebû Sevrân için özel bir başlık açılmıştır. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 57-60.)

⁷⁷⁵ Bu durumun bir örneği künyesiyle tanınan sahâbîlerden künyesi elif (ل) harfi ile başlayanlardan verilebilir. Bu başlık altında Ebu'l-A'ver, Ebû Enes ve Ebû Üzeyne'nin künyelerinin verildiği küçük

• Bazı sahâbîler için sadece o sahâbînin naklettiği bir hadis nakledilmiştir.⁷⁷⁶

• Bazı sahâbîler için birden fazla hadis nakledilmiştir.⁷⁷⁷

• Bazı sahâbîler için hem o sahâbînin hadisi hem o sahâbî hakkında bir bilgi nakledilmiştir.⁷⁷⁸

• Hem hadis hem bilgi nakledilince bazen hadis öncelenmiştir.⁷⁷⁹

• Hem hadis hem bilgi nakledilince bazen bilgi öncelenmiştir.⁷⁸⁰

• Hem hadis hem bilgi nakledilince bazen bilgi hadislerin arasında verilmiştir.⁷⁸¹

• Bazı sahâbîler hakkında sadece bilgi verilmiştir, sahâbînin bir hadisi nakledilmemiştir.⁷⁸²

• Birkaç sahâbî için o sahâbî hakkında başka bir sahâbînin hadisi nakledilmiştir.⁷⁸³

• Bazı sahâbîler sadece listede belirtilmiş, o sahâbîlerle ilgili bir rivâyete yer verilmemiştir.⁷⁸⁴

• Listedeki belirtilmeyen bir sahâbîye dair bir başlık açılıp o sahâbînin bir hadisi nakledilmiştir.⁷⁸⁵

• Bu bölümde yaklaşık 480 sahâbî için 506 tane hadise yer verilmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda şu çıkarımlar yapılabilir: Aşere-i mübeşşere kısmında olduğu gibi râviler hakkında hadis ya da bilgi nakletme durumu, mevcut olan verilere göre değişmektedir. Bazı râviler ayrıntılı tanıtılmış, bazı râviler hakkında bir

bir liste vardır. Ebu'l-A'ver künyeli sahâbînin hadisleri ve Ebu'l-A'ver hakkındaki bilgiler, bu listeden sonra sıralanmıştır. (Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 44-46.)

⁷⁷⁶ Örnek olarak bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 75, 89, 130, 192, 204, 232.

⁷⁷⁷ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 136, 144, 172, 220, 231.

⁷⁷⁸ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 88, 90, 122, 235-236, 260, 279.

⁷⁷⁹ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 40-41, 44, 210.

⁷⁸⁰ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 47-48, 55, 208.

⁷⁸¹ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 34-35.

⁷⁸² Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 162, 204.

⁷⁸³ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 47-48, 236. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in künye şeklinde lakabıyla ilgili olan rivâyet, rivâyetlerin içerikleri bölümünde tekrar örnek verilecektir. Bk. *a.g.e.* I, 236.

⁷⁸⁴ Bu duruma örnek olarak yine Ebu'l-A'ver, Ebû Enes ve Ebû Üzeyne'nin künyelerinin verildiği liste ve sonrasındaki rivâyetlere bakılabilir. İlgili listeden sonra sadece Ebu'l-A'ver için rivâyetler nakledilmiştir. Ebû Enes ve Ebû Üzeyne için bir hadis veya bir bilgi verilmemiştir. (Bk. *a.g.e.* I, 44-46.)

⁷⁸⁵ Bu duruma örnek olarak ismiyle tanınan sahâbîlerden künyesi el-Abbâs olanlar başlı altındaki listeye bakılabilir. Bu listede künyesi Ebû Osman olan bir sahâbî de belirtilmiştir. Ancak bu sahâbîyle birlikte künyesinin Ebû Osman olduğu açıklanmasına rağmen Ya'lâ isimli sahâbî listede belirtilmemiştir. (Bk. *a.g.e.* I, 252.) Buna karşılık ileride kendisi için özel bir başlık açılıp bir hadisi nakledilmiştir. (Bk. *a.g.e.* I, 255.)

veya birkaç rivâyet nakledilmiştir. Bazı râviler için ise hiç rivâyete yer verilmemiştir. Sonuçta her sahâbî için en az bir hadis nakledilmeye çalışılmıştır, mümkün değilse bir bilgi verilmiştir. O da mümkün değilse sadece listelerde belirtilmiştir. Sahâbîler için nakledilen hadisler, genellikle ilgili sahâbînin naklettiği hadistir. Bazıları ise ilgili sahâbî hakkında başka bir sahâbînin hadisidir. Hadisler ve bilgiler birlikte verildiğinde bazen hadis öncelenmiş, bazen de bilgi öncelenmiştir. Böylelikle hadiste geçen sahâbînin kimlik tespiti ya önce hadis verilir sonra sahâbînin kimlik bilgisi açıklanarak ya da önce sahâbînin kimlik bilgisi verilir sonra bir hadisi nakledilerek yapılmıştır. Bazen de bilgiler aralarda verilmiştir.

- **Tâbiûn ve Sonrası Bölümü:** Tâbiûn ve sonrası bölümündeki rivâyetler için şunlar söylenebilir:

- Bu bölümün başlıklarında belirtildiği üzere rivâyetler listelerden sonra, - istisnalar hâric- râvilere özel başlıklar açılmadan, topluca verilmiştir. Ancak râviler için verilen rivâyetlerde her zaman râvinin listedeki sırası gözetilmemiştir.⁷⁸⁶
- Bazı râviler hakkındaki rivâyetler listelerin içinde nakledilmiştir.⁷⁸⁷
- Bazı râviler için o râvinin birden fazla hadisi nakledilmiştir.⁷⁸⁸
- Bazı râviler için naklettikleri bir hadise yer verilmiştir.⁷⁸⁹
- Bazı râviler için hem râvinin naklettiği bir hadisine hem de râvi ile ilgili bir bilgiye yer verilmiştir.⁷⁹⁰
- Bazı râviler hakkında birden fazla bilgiye yer verilmiştir.⁷⁹¹

⁷⁸⁶ Bu duruma örnek olarak “Künyesi Ebu’l-Esbağ Olanlar” başlığına bakılabilir. Başlık altında verilen listede önce Ebu’l-Esbağ Abdulazîz b. Ya’kûb el-Mâcişûn en başta zikredilmiştir. Ebu’l-Esbağ Abdulazîz b. Mansûr ise en sonda zikredilmiştir. Ancak ilk olarak Ebu’l-Esbağ ile ilgili rivâyetler nakledilmiş, sonra Ebu’l-Esbağ Abdulazîz b. Ya’kûb el-Mâcişûn ile ilgili rivâyetler nakledilmiştir. Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve’l-esmâ* I, 336.

⁷⁸⁷ Bu duruma örnek olarak Ebu’l-Esved Abdurrahman b. Âmir’in zikredildiği “Künyesi Ebu’l-Esved Olanlar”ın listesi verilebilir. Bu listede râviler sıralanırken Ebu’l-Esved Abdurrahman b. Âmir, el-Heysem b. Hârice’nin hocası olarak tanıtılmış ve daha sonra el-Heysem b. Hârice’nin Ebu’l-Esved Abdurrahman b. Âmir’den naklettiği bir hadise yer verilmiştir. Bu hadisten sonra liste devam etmiştir. Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve’l-esmâ* I, 327.

⁷⁸⁸ Bu duruma örnek olarak “Künyesi Ebû İyâs Olanlar” başlığına bakılabilir. Burada Ebû İyâs Muâviye b. Kurra için Ebû İyâs Muâviye b. Kurra’dan gelen üç hadise yer verilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 352-353.

⁷⁸⁹ Bu duruma “Künyesi Ebû Enes Olanlar” başlığında bir hadisine yer verilen Ebû Enes İmrân b. Enes örnek verilebilir. Ebû Enes İmrân b. Enes’in için kendisinin naklettiği bir hadise yer verilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 351.

⁷⁹⁰ Bu duruma örnek olarak künyesi elif (İ) harfi ile başlayanların sonundaki “Mefârid” başlığı altındaki rivâyetlerde tanıtılan Ebû Emîn verilebilir. Ebû Emîn’in naklettiği bir hadise yer verilmiş, daha sonrasında Ebû Hureyre’den başkasından rivâyeti olduğunun bilinmediğine dair bir bilgi nakledilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 354-355.

• Her râvi için o râvinin naklettiği bir hadise yer verilmemiş, sadece o râvi hakkında bilgi verilmiştir.⁷⁹²

- Bazı râviler sadece listede belirtilmiş, rivâyetlerle tanıtılmamıştır.⁷⁹³
- Listedeki belirtilmeyen bir râvi hakkında rivâyete yer verildiği olmuştur.⁷⁹⁴
- Bu bölümde yaklaşık 2.200 râvi için 1.611 hadis nakledilmiştir.

Tâbiûn ve sonrasındaki rivâyetlerin düzeni için şunlar belirtilebilir: Tâbiûn ve sonrası bölümünde râviler ile ilgili rivâyetler topluca verilmiştir. Bu sebeple düzen oldukça karışıktır. Râvilerin, listede zikredildiği sırayla rivâyetler kısmında hadisinin ya da hakkındaki bilginin nakledildiği sıra aynı olmamaktadır. Bu durum bir başlıkta râvi sayısı çok olduğunda, hangi râvinin hadisinin nakledilip hangisinin nakledilmediğini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Aynı şekilde; râviler hakkında bir bilgi verilip verilmediğini tespit etmek de uğraş gerektirmektedir. Ayrıca bu bölümde hadislerden çok râviler hakkında bilgiler nakledilmiştir. Bölümde nakledilen hadis sayısının, tanıtılan künye sahibi râvilerin sayısının neredeyse yarısı olması bunun delilidir. Ayrıca bazı râviler hakkında hiçbir bilgiye yer verilmemiştir.

b. Rivâyetlerin İçerikleri

el-Künâ ve 'l-esmâ''daki rivâyetlerin çoğu ilgili râvinin künyesini, ismini ya da nisbesini belirlemektedir. Bununla birlikte rivâyetlerle; râvilerin tabakasının, hoca-talebe ilişkisinin, cerh-ta'dîl açısından durumunun, vefat tarihinin vb. belirtildiği de olmuştur. Ayrıca, bir râvinin künyesini belirten bir rivâyet verilmiş olsa da başka rivâyetler eklenmeye devam edilmiştir.⁷⁹⁵ Bu durumun, râvinin kimliği hakkındaki bilgileri desteklemek için olduğu düşünülebilir -ki bazı haberler bu sebeple rivâyet edilmiştir-. Ancak bazen de nakledilen diğer rivâyetlerde, râvinin kimlik bilgisinin

⁷⁹¹ Bu duruma örnek olarak “Künyesi Ebû Ertâe Olanlar” başlığına bakılabilir. Bu başlık altında tanıtılan Ebû Ertâe el-Haccâc b. Ertâe hakkında üç farklı âlimin değerlendirmeleri nakledilmiştir. Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve 'l-esmâ'* I, 344.

⁷⁹² Bu duruma örnek olarak yine “Künyesi Ebû Ertâe Olanlar” başlığına bakılabilir. Burada Ebû Ertâe Husayn b. Rabîa için sadece bir bilgiye yer verilmiştir. Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve 'l-esmâ'* I, 345.

⁷⁹³ Bu duruma örnek olarak “Künyesi Ebû Enes Olanlar” başlığı altındaki listede zikredilen Ebû Enes Kurayş b. Enes verilebilir. Burada, ne Ebû Enes Kurayş b. Enes'in bir hadisine ne de râvi hakkında bir bilgiye yer verilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 351.

⁷⁹⁴ Bu duruma örnek olarak “Künyesi se (س) Harfî ile Başlayanlar”ın sonu verilebilir. Burada son iki rivâyette Ebû Sübeyt Şurayh ve Ebû Sekîf eş-Şâmî hakkında bilgi verilmiştir. Ancak öncesinde bu iki râvi için bir liste verilmemiştir. Bk. *a.g.e.* I, 413.

⁷⁹⁵ Bu duruma örnek olarak sahâbeden künyesiyle bilinenler kısmında Ebû Lübâbe (r.a.) için verilen rivâyetlere bakılabilir. Ebû Lübâbe için açılan özel başlık altında önce kendisinin rivâyet ettiği bir hadis nakledilmiştir. Hadisin senedi sayesinde bu künyeye sahip bir sahâbî olduğu öğrenilmektedir. Daha sonrasında ise Ebû Lübâbe'nin ismi hakkında bilgiler nakledilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 151.

değil; tabakasına ya da rivâyetlerine dair bir bilginin verildiği görülmektedir.⁷⁹⁶ Bu sebeple rivâyetlerin, içeriklerinden madde madde bahsedilecektir. Burada içerik olarak; hadis ve bilgilerle ortaya konulan ricâl bilgisinin kastedildiği belirtilmelidir. Nitekim nakledilen hadislerin metni, tabîî olarak, her zaman râvi künye bilgisine dair olmamaktadır. Kitabın yöntemi açısından künye bilgisine dair olan bilgiler tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu sayede; râviler hakkında verilen rivâyetlerin tercih sebepleri için daha kesin sonuçlar çıkarılabilecektir.

b. a. Hadislerin İçeriği

Hadislerin çoğu künyesi belirtilen râvinin naklidir. Sahâbe bölümünde bazı hadisler ise; künyesi tanıtılan sahâbî hakkındadır. Bu sebeple önce künyesi tanıtılan sahâbî hakkında başka bir sahâbînin naklettiği hadislerin içeriklerinden, sonra sahâbîlerin kendilerden nakledilen hadislerin içerikleri bahsedilecektir. Daha sonra da tâbiûn ve sonrasında künyesi tanıtılan râviden nakledilen rivâyetin içerikleri belirtilecektir.

- Sahâbe bölümünde künyesi tanıtılan sahâbî hakkında başka bir sahâbînin naklettiği bir hadis nakledilerek;

- Sahâbînin künyesi belirlenir. Çünkü; hadis, Hz. Peygamber'in ilgili sahâbîye hitabını içermektedir.⁷⁹⁷
- Sahâbînin ismi belirlenir. Çünkü; hadis, Hz. Peygamber'in ilgili sahâbîye hitabını içermektedir.⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ Bu duruma örnek olarak sahâbeden künyesiyle tanınanlarda verilen Ebû Ubeyd (r.a.) için verilen rivâyetlere bakılabilir. Burada Ebû Ubeyd'in (r.a.) naklettiği bir hadise yer verilmiştir. Sonrasında Ebû Ubeyd'in sahâbî olduğunu ve kendisinden Şehr b. Havşeb'in hadis dinlediği bilgisi verilmektedir. Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 128.

⁷⁹⁷ Bu durumun, aşere-i mübeşşere bölümünde birçok örneği bulunmaktadır. Bunlar arasından Hz. Ömer'in künyesi için rivâyet edilen bir hadis şöyledir (Bk. *Dûlâbî, el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 19):

- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ الْجَوْزَجَانِيُّ قَالَ: ثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمُنْهَالِ قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ قَالَ: ثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ وَحُمَيْدٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعُمَرَ: «يَا أَبَا حَفْصٍ»

Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e “Ey Ebû Hafs!” diye hitap etmiştir.

⁷⁹⁸ Bu durumun, aşere-i mübeşşere bölümünde birçok örneği bulunmaktadır. Aşere-i mübeşşereden saîd b. Zeyd için nakledilen şu hadis örnek olarak verilebilir (Bk. *a.g.e.* I, 30):

- حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ يَزِيدُ بْنُ سَنَانٍ وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمَغِيرَةِ قَالَا: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ قَالَ: أَخْبَرَنِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ: أَنَّهُ ذَهَبَ إِلَى الْمَسْجِدِ يَغْنِي مَسْجِدَ الْكُوفَةِ فِي زَمَانِ زِيَادِ بْنِ أَبِي سَفْيَانَ وَهُوَ يَوْمَئِذٍ يَسُبُّ أَصْحَابَنَا ، وَاللَّهِ لَا نَفْعَ ، أَشْهَدُ لَكَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ وَعَلِيٌّ وَطَلْحَةُ وَالزُّبَيْرُ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ وَسَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَأَنَا وَفُلَانٌ فَحَفِظْهُمْ زَيْدٌ حَتَّى عَدَّ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا

• Sahâbînin ismi belirlenir. Çünkü; hadiste ilgili sahâbînin künyesinden bahsedilmektedir.⁷⁹⁹

• Sahâbînin lakabı belirlenir. Çünkü; hadiste ilgili sahâbînin lakabından bahsedilmektedir.⁸⁰⁰

- Sahâbe bölümünde künyesi tanıtılan sahâbînin hadisi nakledilerek;

• Hadiste ilgili sahâbî, Hz. Peygamber'in kendisine hitabından bahsettiğinden künyesi öğrenilmektedir.⁸⁰¹

• Hadiste ilgili sahâbî, Hz. Peygamber tarafından künyesinin değiştirildiğinden bahsettiğinden künyesi öğrenilmektedir.⁸⁰²

عَلَى أَحَدٍ فَرَجَفَ بِنَا الْجَبَلُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْكُنْ أُحُدَ فَإِنَّهُ لَيْسَ عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ أَوْ صَدِيقٌ أَوْ شَهِيدٌ»، فَسَكَنَ.

Hadis, Irâk ehlinde bir sahâbînin naklidir. Sahâbî, Uhud dağıyla ilgili Hz. Peygamber'in hadisini nakletmeden evvel Uhud ashâbından Zeyd b. Saîd'in ismini de anmıştır.

⁷⁹⁹ Bu duruma Ca'fer b. Ebî Tâlip için nakledilen şu hadis örnek verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 236):

- حَدَّثَنَا ابْنُ سَعِيدٍ الْأَشْجَعِيُّ قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ أَبُو إِسْحَاقَ الْمُخْزُومِيُّ عَنِ الْمُقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: «كَانَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ يُحِبُّ الْمَسَاكِينَ وَيَجْلِسُ إِلَيْهِمْ وَيُحَدِّثُهُمْ وَيُحَدِّثُونَهُ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْنِيهِ بِأَبِي الْمَسَاكِينِ»

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet ettiğine göre Ebû Hureyre (r.a.) "Ca'fer b. Ebî Tâlip, fakirleri severdi. Onlarla oturup konuşur, miskinler de onunla konuşturlardı. Ve Rasûlullah (s.a.) ona (Ca'fer b. Ebî Tâlib'i) Ebu'l-Mesâkîn künyesini verdi" demiştir.

⁸⁰⁰ Bu duruma Ca'fer b. Ebî Tâlip için nakledilen şu hadis örnek verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 236):

- حَدَّثَنَا ابْنُ سَعِيدٍ الْأَشْجَعِيُّ قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ أَبُو إِسْحَاقَ الْمُخْزُومِيُّ عَنِ الْمُقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: «كَانَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ يُحِبُّ الْمَسَاكِينَ وَيَجْلِسُ إِلَيْهِمْ وَيُحَدِّثُهُمْ وَيُحَدِّثُونَهُ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْنِيهِ بِأَبِي الْمَسَاكِينِ»

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet ettiğine göre Ebû Hureyre (r.a.) "Ca'fer b. Ebî Tâlip, fakirleri severdi. Onlarla oturup konuşur, miskinler de onunla konuşturlardı. Ve Rasûlullah (s.a.) ona (Ca'fer b. Ebî Tâlib'i) Ebu'l-Mesâkîn künyesini verdi" demiştir.

⁸⁰¹ Bu duruma Ebû Zer el-Ğifârî'nin (r.a.) şu hadisi örnek verilebilir (Bk. *a.g.e.* I, 80):

- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَزْبٍ أَبُو بَكْرٍ الطَّائِيُّ قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَبَا ذَرٍّ أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَثْرٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ؟ قُلْتُ: بَلَى. قَالَ: «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»

İlgili kısmın tercümesi şöyledir: "...Ebû Zer el-Ğifârî'nin (r.a.) rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ey Ebû Zer! Sana cennet hazinelerinden bir hazine göstereyim mi?"..."

⁸⁰² Bu duruma Hâni' b. Yezîd (r.a.) için zikredilen şu rivâyet örnek verilebilir:

- أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ قَالَ: أَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ الْمُقْدَامِ بْنِ شُرَيْحٍ بْنِ هَانِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ [عَنْ أَبِيهِ الْمُقْدَامِ]، عَنْ أَبِيهِ شُرَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ هَانِيٍّ بَنِي يَزِيدَ أَنَّهُ لَمَّا وَقَدَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ قَوْمِهِ سَبْعَهُمْ وَهُمْ يُكُونُونَ هَانِيًّا أَبَا الْحَكَمِ فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَكَمُ وَإِلَيْهِ الْحُكْمُ فَلَا تُكْرَأُ أَبَا الْحَكَمِ»، فَقَالَ: إِنَّ قَوْمِي إِذَا اخْتَلَفُوا فِي شَيْءٍ أَتَوْنِي فَحَكَمْتُ بَيْنَهُمْ فَرَضِي كِلَا الْفَرِيقَيْنِ. فَقَالَ: «مَا أَحْسَنَ هَذَا فَمَا لَكَ مِنَ الْوَلَدِ؟» فَقَالَ: لِي شُرَيْحٌ وَعَبْدُ اللَّهِ وَمُسْلِمٌ. قَالَ: فَمَنْ أَكْبَرُهُمْ؟ قَالَ: شُرَيْحٌ. قَالَ: «فَأَنْتَ أَبُو شُرَيْحٍ» وَدَعَا لَهُ وَلَوْلَاهُ .

- Ahmed b. Şuayb -Nesâî- bana haber verdi, dedi ki "Kuteybe b. Saîd bize bildirdi ki; ona da Yezîd b. el-Mikdâm b. Şurayh b. Hâni' tahdis ettiğine göre Yezîd b. el-Mikdâm babasından -yâni el-Mikdâm'dan-, el-Mikdâm ise babası Şurayh'tan, Şurayh da babası Hâni' b. Yezîd'den rivâyet ettiğine göre Hâni' kavmi ile birlikte Hz. Peygamber'e elçi

• Sahâbînin hadisinde kendisine künyesiyle hitap edildiğinden künyesi öğrenilmektedir.⁸⁰³

• Hadiste ilgili sahâbî, Hz. Peygamber'in kendisine hitabından bahsettiğinden ismi öğrenilmektedir.⁸⁰⁴

• Hadiste ilgili sahâbî, Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen isminden bahsettiğinden ismi öğrenilmektedir.⁸⁰⁵

• Künyesiyle tanınan ilgili sahâbî için nakledilen hadisin senedinde ismi geçmektedir, böylece sahâbînin ismi öğrenilmektedir.⁸⁰⁶

olarak geldiğinde ve Hz. Peygamber kavmin Hâni'e Ebu'l-Hakem olarak seslendiklerini duyduğunda, Hâni'i çağırdı ve şöyle buyurdu: "Şüphesiz Allah el-Hakem'dir ve hüküm O'ndandır, Ebu'l-Hakem diye künyelenme." Bunun üzerine Hâni' "Kavmim bir konu hakkında ihtilafa düştüklerinde bana geliyorlar ve bende onlara hakemlik ediyorum. İki taraf da bundan razı oluyorlar" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.) "Ne güzel, peki hiç çocuğun var mı?" buyurdu. Hâni' "Şurayh, Abdullah ve Müslim -adlarında oğullarım- var" dedi. Hz. Peygamber "Onlardan en büyük olanı hangisi" diye sordu. Hâni' "Şurayh" dedi. Hz. Peygamber "-O vakit- Sen Ebû Şurayh'sın" buyurdu, sonra da Hâni' ve çocuklarına dua etti. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 225.

⁸⁰³ Bu duruma örnek olarak Temîm ed-Dârî (r.a.) için nakledilen şu hadisi verilebilir:

- حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو عَمْرِو التَّحَّاسِ قَالَ: ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ رَوْحٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُقْبَةَ الْقَاضِي - قَالَ أَبُو عَمْرِو: وَقَدْ رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عُقْبَةَ - عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: أَتَيْنَا تَمِيمًا الدَّارِيَّ وَهُوَ يُعَالِجُ عِلْفَ فَرَسِهِ بِيَدِهِ فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا رُقَيْةَ أَمَا لَكَ مِنْ يَكْفِيكَ؟ قَالَ: بَلَى وَلَكِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ ارْتَبَطَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ عَالَجَ عِلْفَهُ كَتَبَ لَهُ بِكُلِّ حَبَّةٍ حَسَنَةً»

Hadiste, Temîm ed-Dârî'ye "Ey Ebû Rukayyel!" diye seslenilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 88.

⁸⁰⁴ Bu duruma Ebû Ruveyha (r.a.) için nakledilen şu hadisi örnek verilebilir:

- حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرٍاءُ مُوسَى بْنُ سَهْلٍ قَالَ: ثَنَا أَبُو شَيْبَةَ أَنَابُ بْنُ السَّرِيِّ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جَابِرِ الْخَثْعَمِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْفَرَزَعِيُّ، عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ، عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْخَثْعَمِيِّ ثُمَّ الْفَرَزَعِيِّ، عَنْ أَبِي رُوَيْحَةَ رُبَيْعَةَ بْنِ السَّكَنِ الْفَرَزَعِيِّ قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَعَدْتُ لِي رَايَةً يَبِضَاءَ فَقَالَ لِي: «أَذْهَبَ يَا أَبَا رُوَيْحَةَ إِلَى قَوْمِكَ فَتَدِ فِيهِمْ مَنْ دَخَلَ تَحْتَ رَايَةِ أَبِي رُوَيْحَةَ فَهُوَ آمِنٌ» فَقَعَلْتُ.

... Ebû Ruveyha Rebîa b. es-Seken el-Fezâî'den nakledildiğine göre Ebû Ruveyha (r.a.) "Rasûlullah'ın (s.a.) yanına gittim. Bana beyaz bir bayrak tuttu ve "Ey Ebû Ruveyha! Kavmine git ve onlara 'Kim Ebû Ruveyha'nın bayrağı altına girerse o güvendedir' diye seslen" buyurdu" dedi. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 87.

⁸⁰⁵ Bu duruma Ebû Râşid Abdurrahman b. Abd (r.a.) örnek verilebilir. Ebû Râşid Abdurrahman b. Abd için kavmi ile birlikte Hz. Peygamber'in yanına gittiklerinde Hz. Peygamber'le olan sohbetini anlattığı hadisi nakledilmiştir. Uzun bir metni olan bu hadisin bir bölümünde, Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Abd'a Ebû Râşid künyesini ve Abdurrahman ismini verdiği belirtilmiştir. Hadisin ilgili kısmı şu şekildedir:

-...فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا اسْمُكَ وَمَنْ أَنْتَ؟» فَقُلْتُ: أَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ بْنُ عَبْدِ اللَّاتِ وَالْغَزَوِيُّ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ: «بَلْ أَنْتَ أَبُو زَائِدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ» وَأَكْرَمَنِي وَأَجْلَسَنِي إِلَى جَانِبِهِ...

(Ebû Râşid Abdurrahman b. Abd'ın rivâyet ettiğine göre;) ... Sonra Nebî (s.a.) bana "İsmin nedir? Sen kimsin?" diye sordu. Ben Ebû Muâviye b. Abdillât ve'l-Uzzâ'yım, dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) bana "Hayır, bilakis sen, Ebû Râşid Abdurrahman'sın" buyurdu. Bana ikramda bulundu ve yanına oturttu... (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 90.)

⁸⁰⁶ Bu duruma yine Ebû Ruveyha (r.a.) için nakledilen hadisin senedi örnek verilebilir. Çünkü senedde Ebû Ruveyha'nın (r.a.) ismi belirtilmiştir (Bk. *a.g.e.* I, 87):

-...عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْخَثْعَمِيِّ ثُمَّ الْفَرَزَعِيِّ، عَنْ أَبِي رُوَيْحَةَ رُبَيْعَةَ بْنِ السَّكَنِ الْفَرَزَعِيِّ قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...

- İsmiyle tanınan ilgili sahâbî için nakledilen hadisin senedinde künyesi geçmektedir, böylece sahâbînin künyesi öğrenilmektedir.⁸⁰⁷
- Hadisin senedinde ilgili sahâbînin nesebi belirtildiğinden sahâbînin nesebi öğrenilmektedir.⁸⁰⁸
- Hadisin senedinde ilgili sahâbînin lakabı belirtildiğinden sahâbînin lakabı öğrenilmektedir.⁸⁰⁹
- Hadisin senedinde ilgili sahâbînin Rasûlullah'ın (s.a.) ashâbından olduğu belirtildiğinden sahâbî olduğu delillendirilmektedir.⁸¹⁰ Üç sahâbînin, sahâbeden olduğuna bu şekilde işaret edilmiştir.⁸¹¹
- Hadisin senedinde ilgili sahâbînin Hz. Peygamber ile sohbeti olduğu belirtildiğinden sahâbî olduğu delillendirilmektedir.⁸¹² Sahâbî olduğu bu şekilde delillendirilen üç sahâbî vardır.⁸¹³

⁸⁰⁷ Örneğin; Câbir b. Süleym el-Hüceymî (r.a.) için nakledilen hadisin senedi şu şekildedir:

- حَدَّثَنَا أَبُو مُسْلِمٍ بِشِيرِ بْنِ مُسْلِمٍ الْحُمْصِيُّ قَالَ:، ثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ رَوْحٍ قَالَ:، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ:، ثَنَا زَيْدُ بْنُ الْجَصَّاصِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ:، ثَنَا جَابِرُ بْنُ شَلِيمٍ الْهَجِيمِيُّ أَبُو جُرَيْجٍ قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...

Burada Câbir b. Süleym'in (r.a.) künyesinin Ebû Cürâ olduğu öğrenilmektedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 199.

⁸⁰⁸ Râvinin nesebinin belirlenmesine örnek olarak sahâbeden künyesi ile tanınanlardan Ebû Huneys verilebilir. Ebû Huneys'in (r.a.) listede sadece künyesi zikredilmiştir. (Bk. *a.g.e.* I, 73.) Ancak kendisine açılan özel başlık altında bir hadisi nakledilmiştir. Hadisin senedinde Ebû Huneys'in (r.a.) nesebi belirtmiştir (Bk. *a.g.e.* I, 74):

أَبُو حُنَيْسٍ [رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

- حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ إِسْحَاقَ أَبُو سَلَيْمَانَ بْنُ سَافَرٍ قَالَ:، ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ:، ثَنَا سَعِيدُ بْنُ سَلَمَةَ بْنُ أَبِي الْحُسَّامِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ بْنُ عُمَرَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَيْعَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا حُنَيْسٍ الْغِفَارِيَّ يَقُولُ...

⁸⁰⁹ Bu duruma Ebû Sa'd el-Hayr'ın (r.a.) naklettiği şu hadis örnek verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 102):

- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ:، ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ فَرُّوخٍ قَالَ:، ثَنَا أَبُو فَرْوَةَ يَزِيدُ بْنُ سَنَانٍ الرَّهَاطِيُّ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ الْكَيْدِيِّ عَنْ ابْنِ نَسِيبٍ عَنْ أَبِي سَعْدٍ الْخَثِرِيِّ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمْ يَكُنْ عَلَيْنَا فِي اللَّيْلِ صِيَامٌ فَمَنْ شَاءَ فَلْيَتَعَنَّ وَلَا أَجْرَ لَهُ»

el-Hayr, Ebû Sa'd'ın (r.a.) lakabıdır. (Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe* VII, 143.) Ayrıca nisbe olarak karışmaması için daha sonra Ebû Sa'd ez-Zurakî ile ilgili rivâyete yer verilmiş, daha sonra Ebû Sa'd ez-Zurakî'nin Ebû Sa'd el-Hayr olduğunu bildiren bir haber nakledilmiştir. Böylelikle râvi karışıklığına dair bir görüşte bulunulmuştur. Çünkü ileride bahsedileceği üzere Ebû Sa'd el-Hayr'ın Ebû Sa'd ez-Zurakî olduğu tartışmalıdır. (Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* VII, 144.)

⁸¹⁰ Örnek olarak Ebû Cihâd'ın (r.a.) hadisinin isnâdı şu şekildedir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 64-65):

- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ الْجَوْزْجَانِيُّ قَالَ:، ثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ أَنَّ ابْنَ وَهْبٍ أَخْبَرَهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَبِي جَهَادٍ وَكَانَ أَبُو جَهَادٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: "...

⁸¹¹ Bk. *a.g.e.* I, 65, 79, 107.

⁸¹² Hadisin senedinde sahâbe olduğuna işaret edilenlerden biri Ebu'l-Ca'd ed-Damrî'dir. Hadisi şu şekildedir:

• Hadisin senedinde ilgili sahâbînin ismi ya da künyesi geçmemektedir. Ancak nakledilen bu hadisi oğlu ya da torunu tarîkiyle geldiği için künyesi belirlenmektedir.⁸¹⁴

• Hadisin senedinde ilgili sahâbînin ismi ya da künyesi geçmemektedir. Ancak sahâbînin künyesi, kendisi için açılan başlıkta verilmiştir. Böylece meçhul bir râvinin künyesi belirtilmiştir.⁸¹⁵

• Hadisin senedinde ilgili sahâbînin ismi ya da künyesi geçmemektedir. Ancak sahâbînin kimliği hakkında bir görüş belirtilmiştir.⁸¹⁶

• İlgili sahâbînin isminin belirtildiği hadisler peşpeşe nakledilmiştir. Böylece ismine dair farklı görüşler delillendirilmiştir.⁸¹⁷

- حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرِ بْنِ مُعَارِكٍ قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ قَالَ: أَتَى مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ عَلَقَمَةَ، عَنْ غَيْبَةِ بْنِ سَعْيَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْجَعْدِ الضَّمْرِيِّ وَكَانَتْ لَهُ ضُحْبَةٌ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ تَهَاوَنَّا بِهَا طَعَنَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ»

İlgili kısmın tercümesi şöyledir: "...Ubeyde b. Süfyan "Hz. Peygamber ile- sohbeti bulunan Ebû Ca'd ed-Damrî'den işittim" dedi. Ebû Ca'd'ın rivâyet ettiğine göre; Rasûlullah (s.a.) ..." (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 61.)

⁸¹³ Bk. *a.g.e.* I, 61, 76, 261.

⁸¹⁴ Bu duruma örnek olarak Ebû Hallâd'ın (r.a.) hadisi verilebilir. Ebû Hallâd için açılan özel başlık altında nakledilen hadisin senedi şu şekildedir:

أَبُو خَلَادٍ [رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَانِيٍّ أَبُو إِسْحَاقَ النَّيْسَابُورِيُّ بِبَغْدَادَ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ سَيَانَ قَالَ: أَنَا يَزِيدُ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي خَلَادٌ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ يَقُولُ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...

Bu isnâdda Ebû Hallâd başlığı açılarak Ebû Hallâd künyesine sahip bir sahâbî hakkında rivâyet nakledeceği belirtilmiştir. Nakledilen hadisin isnâdında Ebû Hallâd künyesi geçmemektedir. Ancak Yahyâ b. Ebî Kesîr'in hadisi aldığı râvi Hallâd'dır. Hallâd da ilgili hadisi babasından dinlemiştir. Böylelikle sahâbî tabakasındaki bu râvinin Ebû Hallâd künyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 75.

⁸¹⁵ Bu duruma örnek olarak Ebû Hâlid (r.a.) verilebilir. Ebû Hâlid (r.a.) için özel başlık açılmış ve altında sahâbî râvisi meçhul olan bir hadis nakledilmiştir (Bk. *a.g.e.* I, 76):

أَبُو خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَغُوبَ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: ثَنَا أَبُو الْمَلِيحِ الرَّقِّيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَلِيفِ السُّلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ وَكَانَتْ لَهُ ضُحْبَةٌ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا سَبَقَتْ لِلْعَبْدِ مِنَ اللَّهِ مَنَزَلَةٌ لَمْ يَبْلُغْهَا بِعَمَلِهِ إِلَّا نِالَهُ اللَّهُ فِي جَسَدِهِ وَأَهْلِهِ وَمَالِهِ ثُمَّ صَبَرَهُ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى يَنَالَ الْمَنَزَلَةَ الَّتِي سَبَقَتْ لَهُ مِنَ اللَّهِ»

⁸¹⁶ Bu duruma Ebû Sebra b. Ebî Ruhm için nakledilen hadis ve sonrasında Dûlâbî'nin görüşü örnek verilebilir (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 104):

- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَغُوبَ السَّعْدِيُّ قَالَ: ثَنَا الثُّفَيْلِيُّ قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسِ الْجُهَنِيِّ لَا بَأْسَ بِهِ مَا كَانَ أَحْسَنَ عَلَيْهِ الثَّنَاءُ قَالَ: حَدَّثَنِي عَيْسَى بْنُ سَبْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُنْبَرِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ لَا صَلَاةَ إِلَّا بِوُضُوءٍ، وَلَا وُضُوءَ لِمَنْ لَمْ يُذَكِّرْ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ، أَلَا وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِي، وَلَمْ يُؤْمِنْ بِي مَنْ لَمْ يَعْرِفْ حَقَّ الْأَنْصَارِ» - قَالَ أَبُو بَشِيرٍ: أَطْلُ هَذَا أَبَا سَبْرَةَ بْنِ أَبِي رُحْمٍ.

Dûlâbî, bu görüşünden sonra delilini de açıklamıştır. Ancak aşağıda *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın kaynakları belirtilirken açıklanacağı için burada ayrıntısına girilmeyecektir.

⁸¹⁷ Bu duruma Ebû Zer'in (r.a.) künyesi tanıtılırken nakledilen şu hadisler örnek verilebilir:

• Hadisinin senedinde veya içeriğinde aynı künyeye sahip eşi de geçtiğinden eşinin künyesi öğrenilir. Bu durumun üç örneği vardır.⁸¹⁸

- **Tâbiûn ve sonrası bölümünde künyesi tanıtılan râvinin hadisi nakledilerek;**

• Maktû' hadisin içeriğinde tâbiûndan olan râvinin künyesi belirtilmiştir. Böylelikle ilgili râvinin künyesi öğrenilmektedir.⁸¹⁹

• Hadisin senedinde ilgili râvinin künyesi geçtiğinden künyesi öğrenilmektedir.⁸²⁰

• Hadisin senedinde ilgili râvinin ismi geçtiğinden ismi öğrenilmektedir.⁸²¹

- حَدَّثَنَا ابْنُ بَكْرٍ، عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَبِي ذَرٍّ: «يَا بَرِيْرُ» فِي حَدِيثٍ ذَكَرَهُ

- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو الْحَارِثِ الْفَهْرِيُّ قَالَ:، ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ:، ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ دَاوُدَ الْمُحَرَّقِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ نُعَيْمٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُجَمِّرِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ طَهْفَةَ الْغِفَارِيِّ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: مَرَّ بِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مُضْطَجِعٌ عَلَى بَطْنِي فَكَضَبَنِي بِرِجْلِهِ وَقَالَ: «يَا جُنْدُبُ مَا لَكَ وَلِهَذِهِ الضَّجْجَةُ إِنَّمَا هِيَ ضَجْجَةُ الشَّيْطَانِ فَلَا تَضْطَجِعْهَا»

- ...Zeyd b. Eslem'den rivâyet edildiğine göre bir hadiste Rasûlullah (s.a.) Ebû Zer'e "Ey Berîr!" diye seslendi."

- ...Tihfe el-Gifârî'nin Ebû Zer'den naklettiğine göre Ebû Zer (r.a.) şöyle rivâyet etti: "Karnımın üzerine yatmış bir şekilde uyurken Hz. Peygamber (s.a.) bana rastladı ve ayağıyla -dürterek- beni kaldırdı ve "Ey Cündeb! Bu nasıl bir yatıştır! Bu şekilde -bir yatış ancak- şeytanın yatışıdır. Böyle yatma" buyurdu." (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 80-81.)

Bu rivâyetlerden birinde Ebû Zer'in (r.a.) ismi Berîr, diğerinde Cündeb olarak geçmektedir. Bu rivâyetlerden sonra Ebû Zer el-Gifârî'nin (r.a.) isminin Cündeb b. Cünâde olduğunu belirten bir bilgiye daha yer verilir.

⁸¹⁸ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 78, 120-121, 165. Bu hadislerden biri şöyledir:

أَبُو مَعْقِلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى الْأَوْدِيُّ وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ السَّعْدِيُّ قَالَا:، ثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ قَالَ:، ثَنَا أَبِي قَالَ:، ثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَارَةُ وَجَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَبِي مَعْقِلٍ أَنَّهُ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّ أُمَّ مَعْقِلٍ جَعَلَتْ عَلَيْهَا حَجَّةٌ مَعَكَ فَلَمْ يَنْتَسِرْ لَهَا فَمَا يُجْزئُ مِنْهُ؟ قَالَ: «عُمْرَةٌ فِي رَمَضَانَ». قَالَ: فَإِنْ جَمَلًا لِي جَعَلْتُهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَعْطِيهَا إِيَّاهُ فَتَوَكَّبَهُ؟ قَالَ: «نَعَمْ»

Hadiste Ebû Ma'kıl (r.a.), Hz. Peygamber'e eşi Ümmü Ma'kıl'ın (r.a.) Hz. Peygamber ile hac yapamazsa üzerindeki hac vazifesini nasıl yerine getireceğini sormuştur. Hz. Peygamber Ramazan umresi yapabileceğini söylemiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 165.) Bu hadisin ayrıntısı için ayrıca bk. Ebû Dâvud, Menâsik 79.

⁸¹⁹ "Künyesi Ebû Bekr Olanlar"da tanıtılan İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadisi şu şekildedir:

- حَدَّثَنَا أَبُو يَحْيَى بْنُ أَبِي مَيْسَرَةَ، قَالَ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَارِيُّ، قَالَ، ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَزِيُّ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ، مَشَى إِلَى مَكَّةَ فَأَغْنَى بِالرُّوحَاءِ وَأَرَادَ الرُّكُوبَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا بَكْرٍ أَذْهَبَ تَبَيَّنْتُكَ بِسَمْنٍ يَذْهَبُ الْإِغْيَاءُ عَنْكَ، فَدَهَنَ تَبَيَّنْتُكَ بِسَمْنٍ وَهُوَ مُحَرِّمٌ فَأَنْطَلَقَ كَمَا هُوَ يَمْشِي.

Hadiste İbn Şihâb ez-Zührî'ye "Ebû Bekr" diye hitap edilmiştir. Böylelikle künyesinin Ebû Bekr olduğu öğrenilmiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 376.)

⁸²⁰ Bu duruma künyesi tı (ط) harfi ile başlayanların mefârid başlığında rivâyeti nakledilen Ebû Tırafe el-Hımsî örnek verilebilir. Ebû Tırâfe el-Hımsî listede zikredilmediğinden ismi bilinmemektedir. (Bk. *a.g.e.* II, 689.) Hadisin sened kısmı şöyledir (Bk. *a.g.e.* II, 690):

- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ حَمْرَةَ، عَنْ أَبِي طَرَفَةَ الْجَنْصِيِّ قَالَ: أَتَيْنَا الْقِمْدَامَ بْنَ مَعْدٍ يَكْرِبُ صَاحِبَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...

- Hadisin senedinde ilgili râvinin hem künyesi hem ismi geçtiğinden künyesi ve ismi öğrenilmektedir.⁸²²
- Hadisin senedinde ilgili râvinin nesebi geçtiğinden nesebi öğrenilmektedir.⁸²³
- Hadisin senedinde ilgili râvinin ta'dili geçtiğinden râvinin muaddel olduğu öğrenilmektedir.⁸²⁴
- Hadisin senedinde ilgili râvinin cerhi geçtiğinden râvinin mecrûh olduğu öğrenilmektedir.⁸²⁵
- Hadisin senedinden yola çıkarak ilgili râvinin hocası öğrenilmektedir.⁸²⁶

⁸²¹ Bu duruma Ebû İsmâîl İdrîs'in hadisi örnek verilebilir. Çünkü "Künyesi Ebû İsmâîl Olanlar" başlığı altındaki listede "Ebû İsmâîl İdrîs -Süleyman el-A'meş'ten hadis almıştır-" şeklinde tanıtılmıştır. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 295.) Ancak kendisi için nakledilen rivâyetin senedinde sadece ismi geçmektedir. (Bk. *a.g.e.* I, 300.) Sened şu şekildedir:

- قَالَ: وَأَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ وَهْبٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ غَمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي غَمَرُ بْنُ أَبِي كَرِيمَةَ قَالَ: ثَنَا إِدْرِيسُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ سُلَيْمَانَ هُوَ الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...

⁸²² Bu duruma örnek olarak "Künyesi Ebû Sadaka ve Ebû Sahr ve Ebû Sahara Olanlar" başlığı altında tanıtılan Ebû Sahrâ Câmî' b. Şeddâd için nakledilen hadisin senedi verilebilir (Bk. *a.g.e.* II, 666):

- حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ شُعَيْبُ بْنُ أَيُّوبَ الْقَاصِي قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْوَلِيدِ الْمُرَزِيِّ، عَنْ أَبِي صَخْرَةَ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عِلْقَمَةَ التَّقْفِي، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ مَعَنَا لَيْلَةً نَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...

⁸²³ Bu duruma "Künyesi Ebû Bekr Olanlar"da tanıtılan Ebû Bekr Abdurrahman b. Verdân örnek verilebilir. Listede "Abdurrahman b. Verdân el-Mekkî" olarak zikredilmiş, sonrasında şu hadisi nakledilmiştir:

- أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ قَالَ: أَنَا عِمْرَانُ بْنُ يَزِيدٍ قَالَ: ثَنَا مَرْوَانُ قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ الْغَفَارِيُّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ وَرْدَانَ قَالَ: سَأَلُوا أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ وَنَحْنُ بِمَيْمَنَةِ أَبِي جَبْرِ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْعَصْرَ؟ قَالَ: «كَانَ يُصَلِّيهَا وَالشَّمْسُ نَقِيَّةً»

Hadisin senedinde Abdurrahman b. Verdân'ın nesebi el-Gıfârî olarak belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 365.

⁸²⁴ Kendisinden nakledilen hadisin senedinde ta'dil edilen râvi için Ebû Ka'b Eyyûb b. Mûsâ es-Sa'dî örnek verilebilir. Künyesi tanıtılırken kendisinden nakledilen hadisin senedi şu şekildedir:

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَشْعَثَ الدَّمَشَقِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ أَبُو الْجَمَاهِرِ التَّوَجِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو كَعْبٍ أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى السَّعْدِيُّ مِنْ أَهْلِ الْبُلْقَاءِ، ثَقَّةٌ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ حَبِيبٍ الْمُحَارِبِيِّ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...

Burada Ebû Ka'b Eyyûb b. Mûsâ'nın sika olduğu belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 939.

⁸²⁵ Kendisinden nakledilen hadisin senedinde cerh edilen râvi için Ebû Hamdân el-Hakem b. Abdillâh el-Basrî örnek verilebilir. Künyesi tanıtılırken kendisinden nakledilen hadisin senedi şu şekildedir:

- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَرْزَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو حَمْدَانَ الْبَصْرِيُّ، وَكَانَ قَدَرِيًّا قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عُرْوَةَ، عَنْ قَتَادَةَ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...

Burada Ebû Hamdân el-Hakem b. Abdillâh, Kaderî olduğu söylenilerek cerh edilmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 493.

⁸²⁶ Bu duruma Ebu'l-Hasen Ahmed b. Humeyd için nakledilen hadisi örnek verilebilir. Ahmed b. Humeyd, "Künyesi Ebu'l-Hasen Olanlar" başlığı altında verilen bir listede "Ebu'l-Hasen Ahmed b. Humeyd -Hilâl b. el-Alâi ondan hadis dinlemiştir-" şeklinde zikredilmiştir. (Bk. *a.g.e.* II, 460.) Sonrasında Ahmed b. Humeyd için nakledilen hadis, öğrencisi Hilâl b. el-Alâi tarafından nakledilmiştir. (Bk. *a.g.e.* II, 462.) Hadisin senedi şu şekildedir:

- Hadisin senedinden yola çıkarak ilgili râvinin talebesi öğrenilmektedir.⁸²⁷
- Hadisin senedinden yola çıkarak ilgili râvinin tâbiûndan olduğu öğrenilmektedir.⁸²⁸

Görüldüğü üzere râviler için hadisler ya hadisin içeriği ya da senedi dolayısıyla nakledilmektedir. Sahâbe bölümündeki bazı sahâbîlerin rivâyeti ilgili sahâbî hakkında bilgi vermektedir. Rivâyeti kendisiyle alakalı olmayanlar için ise, künye sahibi sahâbîlerin tespiti amaçlanmış olabilir. İlgili sahâbînin bir rivâyetinden haberdar etmek veya ilgili sahâbînin bir hadisi olduğunu belirtmek istenmiş de olabilir. Muhtemelen bu sebeple; her sahâbî için en azından bir hadis rivâyet edilmeye çalışılmıştır. Tâbiûn ve sonrası bölümünde ise hadisler, râvilerin kimliklerini tespit etmekten ziyâde rivâyetlerini belirlemek içindir. Bununla birlikte isnâdda râvilerin kimliği de belirlenir. Ayrıca aynı künye ve isimli râvilerin rivâyetlerinin ayırt edilmesinin sağlandığını söylemek de mümkündür. Nitekim bazı râvilerin hocaları ya da talebeleri, rivâyetler öncesinde listede belirtilmiştir. Sonrasında rivâyeti, rivâyette künyesi ve ismi geçmiyor olsa da nakledilmiştir. Böylece bazı künye sahibi râvilerin muhaddisler tarafından senedlerde nasıl geçtiği görülmektedir. Hadislerle birlikte zikredilen bilgilerle de râvilerin kimlikleri ve rivâyetlerinin niteliği daha netleştirilmiştir.

- حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ الْأَشْجَعِيُّ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ الدِّبْلَمِيِّ، عَنْ الضَّحَّاكِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ} [النجم: 61] قَالَ: كَانُوا يَمْزُونُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَامِخِينَ أَلَمْ تَرَ إِلَى الْإِبِلِ الْفَحْلِ يَخْطُو سَامِخًا "

⁸²⁷ Râvinin talebesinin anlaşılmasına, listede kendisinden Şu'be b. el-Haccâc'ın hadis dinlediği belirtilen Ebu'l-Ezher Müşâş örnek verilebilir:

- حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ يَزِيدُ بْنُ سِنَانَ وَأَبُو مُوسَى مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالُوا: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ قَالَ، ثَنَا مُشَاشُ أَبُو الْأَزْهَرِ: عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ ضَعْفَةَ بَنِي هَاشِمٍ أَنْ يَنْفَرُوا مِنْ جَمْعٍ بَلِيلٍ»

Ebû Hâlid Yezîd b. Sinân ve Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ ve İbrâhîm b. Merzûk bize tahdis ettiler, dediler ki: Bize Ebû Âsım'ın tahdis ettiğine göre, Ebû Âsım'ın Şu'be'den, Şu'be'nin Müşâş Ebu'l-Ezher'den tahdis ettiğine göre Müşâş Ebu'l-Ezher Atâ' b. Ebî Rabâh'tan, Atâ' b. Ebî Rabâh Abdillâh b. Abbâs'tan, Abdillâh b. Abbâs da el-Fadl b. Abbâs'tan "Hz. Peygamber (s.a.) -hac sırasında- Benî Hâşim'in zayıflarına gece -Müzdelife için- taş toplamalarını emretti" diye rivâyet etti (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 337-338.)

⁸²⁸ Bu duruma Ebû Harbe d-Dîlî'nin hadisinin senedi örnek verilebilir. Ebû Harb ed-Dîlî, "Künyesi Ebû Harb Olanlar" başlığı altında "Ebû Harb ed-Dîlî -Abdullah b. Amr'dan hadis dinlemiştir-" şeklinde tanıtılmıştır. Sonrasında hadisi nakledilmiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 452.) Hadisinin senedi ise şu şekildedir:

- أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ عَفَّانَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ الْجَمَّانِيُّ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي حَرْبٍ الدِّبْلِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ...

b. b. Bilgilerin İçeriği

Eserde zikredilen bilgiler, tanıtımı yapılan râvinin kimlik bilgilerini doğrudan belirttiği için benzer içeriklere sahiptir. Bu sebeple; senedleriyle verilen bu bilgilerin içerikleri, bölümlere göre bir ayırım yapılmadan, madde madde belirtilecektir.

Râviler hakkında nakledilen senedli bilgilerde;

- İlgili râvinin künyesi ve ismiyle birlikte soyu belirtilmiştir.⁸²⁹
- İlgili râvinin künyesi ve ismi belirtilmiştir.⁸³⁰
- İlgili râvinin künyesi belirtilmiştir.⁸³¹
- İlgili râvinin ismi belirtilmiştir.⁸³²

⁸²⁹ Sahâbeden örnek olarak; Ebû Azze (r.a.) için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ ابْنَ الْبَرَقِيِّ يَقُولُ: «أَبُو عَزِيزٍ بْنُ عُمَيْرٍ بْنُ هَاشِمٍ بْنُ عَبْدِ مَنَافٍ بْنُ عَبْدِ الدَّارِ بْنِ قُصَيٍّ أَخُو مُضْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ»

Bu bilgide, Ebû Azze'nin (r.a.) atası Kusayy'a kadar soyu ve Mus'ab b. Umeyr'in (r.a.) kardeşi olduğu belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 131.

Tâbiûn ve sonrası bölümünden örnek olarak künyesi Ebû Abbâd olan Abdullah b. Saîd'in soyunun belirtildiği şu rivâyet verilebilir (Bk. *a.g.e.* II, 712):

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ، عَنْ يَحْيَى قَالَ: «أَبُو عَبَّادٍ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ»

⁸³⁰ Sahâbeden bu duruma örnek olarak, babasına nispetle tanınan meşhûr sahâbî İbn Ebî Evfâ'nın (r.a.) için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ قَالَ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى كُنِّيَتْهُ: أَبُو إِبْرَاهِيمَ وَقَدْ قِيلَ: أَبُو مُعَاوِيَةَ.

Burada İbn Ebî Evfâ'nın (r.a.) isminin Abdurrahman olduğu ve künyelerinin Ebû İbrâhîm ve Ebû Ebû Muâviye olduğu belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 190.

Tâbiûn ve sonrasında bu duruma örnek olarak meşhûr sahâbî İbn Ebî Evfâ'nın (r.a.) babası Ebû Evfâ'yı tanıtmak şu rivâyet verilebilir (Bk. *a.g.e.* II, 782):

- قَالَ يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ: «وَكُنِّيَةُ الشَّعْبِيِّ أَبُو عَمْرٍو وَاسْمُهُ عَامِرُ بْنُ شَرَّاحِيلَ»

⁸³¹ Sahâbe bölümü için örnek olarak Süveyd b. Kays (r.a.) için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: سُؤَيْدُ بْنُ قَيْسٍ كُنِّيَتْهُ أَبُو صَفْوَانَ، وَرَوَى هَذَا الْحَدِيثَ شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ، عَنْ أَبِي صَفْوَانَ مَالِكِ بْنِ عُمَيْرَةَ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

Burada bir önceki hadisin senedinde sadece ismi geçen Süveyd b. Kays'ın künyesinin Ebû Safvân olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 228.

Tâbiûn ve sonrasında bu duruma örnek olarak künyesi şin (ش) harfi ile başlayanlarda tanıtılan Ebû Şeddâd hakkındaki şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ، يَقُولُ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي شَدَّادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " وَاعْرُوسَاهُ، - قُلْتُ لِيَحْيَى: أَبُو شَدَّادٍ هَذَا أَيْلِي؟ قَالَ: «لَا أَذْرِي»

Bu bilgiye göre Abbâs ed-Dûrî, Yahyâ b. Mâîn'e bir hadisin senesinde geçen Ebû Şeddâd'ın Eyli nisbesine sahip bir râvi olup olmadığını sormuş, Yahyâ b. Mâîn ise tanımadığını belirtmiştir. Böylelikle râvinin sadece künyesi bilinmektedir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 652.

⁸³² Sahâbeden bu duruma örnek olarak meşhûr sahâbî İbn Ebî Evfâ'nın (r.a.) babası Ebû Evfâ'yı tanıtmak üzere nakledilen şu bilgi verilebilir:

- أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ: اسْمُ أَبِي أَوْفَى وَالِدِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى: عَلَقَمَةُ بْنُ قَيْسِ بْنِ خَالِدِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي أُسَيْدِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ ثَعْلَبَةَ بْنِ هَوَازَنَ بْنِ أَشْلَمَ عَمِّي قَبْلَ وَقَاتِهِ.

Burada Ebû Evfâ'nın isminin Alkame b. Kays olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 190.

Tâbiûn ve sonrası için örnek olarak Ebû Alâniye'nin isminin Müslim olduğunu belirten şu rivâyet verilebilir (Bk. *a.g.e.* II, 805):

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ بْنَ مُحَمَّدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ قَالَ: «أَبُو الْعَلَانِيَةِ اسْمُهُ مُسْلِمٌ»

- İlgili râvinin nesebi belirtilmiştir.⁸³³
- İlgili râvinin ikinci künyesi belirtilmiştir.⁸³⁴
- İlgili râvinin künyesi hakkındaki farklı görüşler belirtilmiştir.⁸³⁵
- İlgili râvinin ismi hakkındaki farklı görüşler belirtilmiştir.⁸³⁶
- İlgili râvinin tanınmasını sağlayan bir olay ya da durum belirtilmiştir.⁸³⁷

⁸³³ Sahâbeden örnek olarak Ebû Rayhâne (r.a.) hakkında nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ مُوسَى بْنَ سَهْلٍ يَقُولُ: "أَبُو رَيْحَانَةَ الْكِنَانِيُّ اسْمُهُ: شَمْعُونُ"

Burada Ebû Rayhâne'nin (r.a.) isminin Şemûn, nesebinin el-Kinânî olduğu belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 87.

Tâbiûn ve sonrasında bir râvinin nesebinin belirtilmesine şu bilgi örnek verilebilir:

- حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ يَقُولُ: «أَبُو عَامِرٍ الْخَزَّازُ، هُوَ أَبُو عَامِرٍ الْمُرْنِيُّ، وَهُوَ صَالِحٌ بْنُ رُشَيْمٍ»

Burada Ebû Âmir el-Hazzâz'ın nisbesinin el-Müzenî olduğu, isminin de Sâlih b. Rüstem olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 705.

⁸³⁴ Sahâbe bölümü için örnek olarak yukarıda İbn Ebî Evfâ'nın (r.a.) hem ismi hem künyelerinin belirtildiği bilgiye bakılabilir. İlgili bilgide, İbn Ebî Evfâ'nın (r.a.) hem Ebû İbrâhîm ve hem Ebû Muâviye şeklinde künyelendiği belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 190.

Tâbiûn ve sonrasında örnek olarak "Künyesi Ebû Hâlid Olanlar" başlığı altında tanıtılan Abdülmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc'in iki künyesinin belirtildiği şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: «ابْنُ جُرَيْجٍ لَهُ كُنْيَتَانِ أَبُو خَالِدٍ، وَأَبُو الْوَلِيدِ»

Bu bilgide İbn Cüreyc olarak tanınan Abdülmelik b. Abdulaziz'in Ebû Hâlid ve Ebu'l-Velîd şeklinde iki künyesi olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 505.

⁸³⁵ Sahâbeden örnek olarak Zeyd b. Sâbit'in künyesinin Ebû Saîd olduğunu belirten bir hadisten sonra nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: ثنا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: ثنا أَبُو مَعْشَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَافِعٍ قَالَ: سِئِلَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، فَقِيلَ لَهُ يَا أَبَا سَعِيدٍ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ أَبِي: «وَيُؤْوَى فِي حَدِيثٍ آخَرَ، قِيلَ لَهُ يَا أَبَا خَارِجَةَ»

Burada Zeyd b. Sâbit'in künyesi için Ebû Hârice denildiği de belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 223.

Tâbiûn ve sonrası bölümü için örnek olarak şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ: قَالَ يَحْيَى: "أَبُو خِرَاشٍ الْمُدَلِّي هَكَذَا يَقُولُونَ، وَإِنَّمَا هُوَ: أَبُو خِرَاشٍ الْمُدَلِّي"

Burada el-Müdlî nisbeli râvinin künyesinin, Ebû Hırâş ya da Ebû Hırâs olduğu hakkındaki görüşler verilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 522.

⁸³⁶ Sahâbe bölümünden örnek olarak künyesi Ebû Cüray olan Câbir b. Süleyym hakkında nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الرَّهْرِيِّ يَقُولُ: أَبُو جُرَيْجٍ اسْمُهُ جَابِرُ بْنُ سَلِيمٍ، وَيُقَالُ: سَلِيمُ بْنُ جَابِرٍ.

Burada Ebû Curay'ın isminin Câbir b. Süleyym ya da Süleyym b. Câbir olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 62.

Tâbiûn ve sonrasında örnek olarak künyesi Ebu'z-Za'ra' olanlarda tanıtılan Ebu'z-Za'ra' Amr b. Âmir hakkındaki şu rivâyet verilebilir:

- ... قَالَ يَحْيَى: "وَأَبُو الرَّغْرَاءِ الْآخَرُ، هُوَ: جُسَيْيٍ وَاسْمُهُ: عَمْرُو بْنُ عَامِرٍ، وَيَقُولُونَ: إِنَّهُ عَمْرُو بْنُ عَمْرٍو، وَالصَّوَابُ: عَمْرُو بْنُ عَامِرٍ"

Burada Ebu'z-Za'ra'nın isminin Amr b. Amr olarak da belirtildiğini ancak doğrusunun Amr b. Âmir olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 562.

⁸³⁷ Sahâbeden örnek olarak Ebû Dâvud el-Mâzinî (r.a.) için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحِيمِ الرَّهْرِيِّ يَقُولُ: "أَبُو دَاوُدَ الْمَازِنِيُّ اسْمُهُ: عُمَيْرُ بْنُ عَامِرٍ بْنِ مَالِكٍ بْنِ خُثَيْبٍ بْنِ مَبْدُولٍ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَنَمٍ بْنِ مَارِ بْنِ التَّجَارِ شَهِدَ بَدْرًا"

Burada Ebû Dâvud el-Mâzinî'nin (r.a.) soyuyla birlikte ismi verilmiş ve Bedir Savaşı'na şahit olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 79.

Bir diğer örnek ise tâbiûn ve sonrasında Ebu'l-Umeys Utbe b. Abdillâh'ın, el-Mesûdî nisbesiyle tanınan Abdurrahman b. Abdillâh'ın kardeşi olduğunun belirtildiği şu bilgi verilebilir (Bk. *a.g.e.* II, 764):

- حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ قَالَ: «أَبُو الْعَمَيْسِ اسْمُهُ عُثْبَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخُو الْمَسْعُودِيِّ وَالْمَسْعُودِيُّ اسْمُهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ»

- İlgili râvinin vefat tarihi belirtilmiştir.⁸³⁸
- İlgili râvinin yurt edindiği yer belirtilmiştir.⁸³⁹
- İlgili râvinin yaşadığı dönem belirtilmiştir.⁸⁴⁰
- İlgili râvinin lakabı belirtilmiştir.⁸⁴¹
- Sahâbe bölümünde birkaç râvinin Câhiliye dönemindeki ismi belirtilmiştir.⁸⁴²
- Sahâbe bölümünde birkaç râvinin Câhiliye dönemindeki ismi belirtilmiştir.⁸⁴³

⁸³⁸ Sahâbeden vefatının belirtildiği sahâbiye örnek olarak Ebû Zer el-Ğıfârî (r.a.) hakkında nakledilen şu bilgi örnek verilebilir:

- سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحِيمِ يَقُولُ: "أَبُو ذَرٍّ الْغِفَارِيُّ اسْمُهُ: جُنْدُبٌ وَيُقَالُ: بَرِيرُ بْنُ جُنَادَةَ بْنِ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْدٍ بْنِ حَرَامٍ، تُوْفِيَ بِالرَّبَذَةِ سَنَةَ اثْنَتَيْنِ وَثَلَاثِينَ فِي أَوَّلِهَا"

Burada Ebû Zer el-Ğıfârî'nin (r.a.) ismi ve h. 32 yılında vefat ettiği belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 80.

Tâbiûn ve sonrasında örnek olarak Ebû Umâre Hamza b. Habîb'in vefat tarihini belirtilen rivâyet şu şekildedir:

- قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ: «أَبُو عُمَارَةَ صَاحِبُ الرَّغْفَرَانِي لَيْسَ بِشَيْءٍ. وَأَبُو عُمَارَةَ حَمْرَةٌ بِنْتُ حَبِيبِ الزِّيَاثِ، مَوْلَى بَنِي تَيْمٍ اللَّهِ بْنِ رَبِيعَةَ، مَاتَ سَنَةَ سِتٍّ وَخَمْسِينَ وَمِائَةً»

Burada Hamza b. Habîb'in h. 156'da vefat ettiği belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 756.

⁸³⁹ Sahâbeden örnek olarak Ebû Fatime el-Ezdî (r.a.) hakkında verilen bilgi şöyledir:

- سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ بْنَ الْبُرْقِي يَقُولُ: أَبُو فَاطِمَةَ الْأَزْدِيُّ كَانَ بِمِصْرَ.

Burada Musul'a nispetle el-Ezdî olarak tanınan Ebû Fatime'nin (r.a.) Mısır'da olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 141.

Tâbiûn ve sonrasında örnek olarak, Ebû Umeyr el-Hâris b. Umeyr için aslen Basralı olup Mekke'ye yerleştiği belirtilen bir rivâyet şu şekilde verilebilir (Bk. *a.g.e.* II, 763.):

- حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ قَالَ: «الْحَارِثُ بْنُ عُمَيْرٍ أَبُو عُمَيْرٍ، وَكَانَ بَصْرِيًّا، نَزَلَ مَكَّةَ، وَكَانَ يَعْلَى بْنُ عُيَيْدٍ يَزُودِي عَنْهُ»

⁸⁴⁰ Örnek olarak Ebu's-Şa'sâ' Süleyym b. Esved hakkında Yahyâ b. Mâîn'den nakledilen şu bilgi verilebilir:

...وَأَبُو الشَّعْثَاءِ سَلِيمٌ بْنُ أَسْوَدَ هُوَ الْمُحَارِبِيُّ بْنُ حَنْظَلَةَ، مِنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ وَخُذَيْفَةَ، شَهِدَ مَعَ عَلِيٍّ كُلِّ شَيْءٍ، حَتَّى هَلَكَ فِي وَلَايَةِ عَبْدِ الْمَلِكِ، وَهُوَ أَشْعَثُ بْنُ أَبِي الشَّعْثَاءِ

Burada Ebu's-Şa'sâ' Süleyym b. Esved'in nesebinin el-Muhâribî olduğu, sahâbeden Abdullah ve Huzeyfe'nin ashâbından olduğu, Hz. Ali döneminde yaşadığı ve halife Abdülmelik döneminde vefat ettiği belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 642.

⁸⁴¹ Örnek olarak sahâbeden Ebû Leylâ (r.a.) için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ الرَّبِيعِ بْنِ الْحَكَمِ الْبَزَازَ قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ: اسْمُ أَبِي لَيْلَى دَاوُدُ بْنُ بِلَالٍ وَلَقَبُهُ أَنْسَ.

Burada Ebû Leylâ'nın (r.a.), lakabının Enes olduğu öğrenilmektedir. Bk. *a.g.e.* I, 153.

⁸⁴² Örnek olarak Ebû Râşid Abdurrahman b. Abd (r.a.) için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ مُوسَى بْنَ سَهْلٍ يَقُولُ: وَمِنْ كُورَةِ لُدٍّ: أَبُو رَاشِدٍ الْأَزْدِيُّ، كَانَ يَكُنَى فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَبُو مُعَاوِيَةَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

Burada Ebû Râşid künyesiyle tanınan Abdurrahman b. Abd'ın (r.a.) Câhiliyye'deki künyesinin Ebû Muâviye olduğu belirtilmiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 91.) Bu bilgiden önce Ebû Râşid Abdurrahman b. Abd (r.a.) için nakledilen hadiste Hz. Peygamber'in ona Ebû Râşid künyesini ve Abdurrahman ismini verdiği anlatılmaktadır. Bk. *a.g.e.* I, 89-91.

⁸⁴³ Örnek olarak Ebû Abs b. Cebr (r.a.) için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ الْبُرْقِي يَقُولُ: أَبُو عَبْسٍ بْنُ جَبْرِ اسْمُهُ: عَبْدُ اللَّهِ، وَكَانَ يُسَمَّى فِي الْجَاهِلِيَّةِ عَبْدَ الْعُزَّى.

Burada Ebû Abs b. Cebr'in (r.a.) isminin Abdullah olduğu söylendikten sonra Câhiliyye'deki isminin Abduluzza olduğu belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* I, 127.

- Sahâbe bölümünde hakkında bilgi verilen sahâbînin Hz. Peygamber ile sohbeti olduğu belirtilmiştir.⁸⁴⁴
- Hakkında bilgi verilen râvinin kendisinden hadis dinleyen talebesi belirtilmiştir.⁸⁴⁵
- Hakkında bilgi verilen râvinin, hadis dinlediği kimseler belirtilmiştir. Bu durumun örneği genellikle tâbiûn ve sonrası bölümündedir. Ancak sahâbeden de örnekler vardır.⁸⁴⁶
- Tâbiûn ve sonrası bölümünde hakkında bilgi verilen râvinin tadil edildiği belirtilmiştir.⁸⁴⁷
- Tâbiûn ve sonrası bölümünde hakkında bilgi verilen râvinin cerh edildiği belirtilmiştir.⁸⁴⁸
- Aynı künyeye sahip râvileri ayırtedebilmek için aynı künyeye sahip diğer isimlerden bahsedilmiştir.⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ Örnek olarak Ebû Kebşe için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ قَالَ: أَبُو كَبْشَةَ اسْمُهُ: عُمَرُ بْنُ سَعْدِ الْأَنْمَارِيِّ لَهُ صُحْبَةٌ.
Burada Ebû Kebşe'nin isminin Ömer b. Sa'd olduğu ve sahâbî olduğu belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 149.

⁸⁴⁵ Sahâbe bölümü için örnek olarak Ebu't-Tufeyl (r.a.) hakkında nakledilen bilgi şöyle verilebilir:

- قَالَ يَحْيَى: "أَبُو الطُّفَيْلِ: هُوَ عَامِرُ بْنُ وَائِلَةَ، وَهُوَ الَّذِي رَوَى عَنْهُ قَطْنٌ، وَمَعْرُوفُ بْنُ خَرْبُودَ، وَقَدْ رَأَى أَبُو الطُّفَيْلِ النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ"
Burada Ebu't-Tufeyl'den (r.a.) Katan ve Ma'rûf b. Harrebûz'un hadis rivâyet ettiği belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 119.

Tâbiûn ve sonrası için bu duruma, Ebû Azze el-Hakem b. Atıyye için verilen şu bilgi örnektir:

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ يَقُولُ: سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ: "الْحَكَمُ بْنُ عَطِيَّةَ هُوَ أَبُو عَزَّةَ الدَّبَّاحُ، قَدِمَ الْكُوفَةَ يَزُورِي عَنْهُ: أَبُو الْوَلِيدِ، وَالْبُؤْدَكِيُّ"
Ebû Azze el-Hakem b. Atıyye'den Ebu'l-Velîd ve et-Tebûzekî'nin hadis aldığı belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 734.

⁸⁴⁶ Sahâbeden Ebû Cuhayfe (r.a.) için nakledilen bilgi şöyledir:

- قُلْتُ لِيَحْيَى: أَبُو جُحَيْفَةَ مَنْ هَذَا؟ قَالَ: وَهَبُ الشَّوَائِي، وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكِنَّهُ رَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ.
Burada Ebû Cuhayfe'nin (r.a.) isminin Vehb olduğu, sahâbî olduğu ancak Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) rivâyette bulunduğu belirtilmiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 64.) Sahâbeden başka bir örnek için bk. *a.g.e.* I, 119.

Tâbiûn ve sonrasında örnek olarak "Künyesi Ebû Huzeyfe Olanlar"da zikredilen Ebû Huzeyfe Seleme b. Suhayfe için nakledilen şu bilgi verilebilir:

- وَفِي مَوْضِعٍ آخَرَ: سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ: أَبُو إِسْحَاقَ السَّبْعِيُّ قَدْ رَوَى عَنْ رَجُلٍ يُقَالُ لَهُ: أَبُو حَذِيفَةَ وَهُوَ سَلَمَةُ بْنُ صُهَيْبَةَ، وَقَدْ سَمِعَ: سَلَمَةُ بْنُ صُهَيْبَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

Burada Ebû Huzeyfe künyesiyle tanınan râvinin Seleme b. Suhayfe olduğu ve Hz. Âişe'den hadis aldığı belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 448.

⁸⁴⁷ Örnek olarak Ebû Alkame el-Ferevî'nin ta'dil edildiği şu rivâyet verilebilir:

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى قَالَ: "أَبُو عَلْقَمَةَ الْفَرَوِيُّ عَبْدُ اللَّهِ: ثِقَّةٌ"

Burada Ebû Alkame el-Ferevî'nin sika olduğu söylenmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 752.

⁸⁴⁸ Örnek olarak künyesi Ebû Ömer olan Hafs b. Süleymân'ın cerhinin belirtildiği şu rivâyet verilebilir:

- أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَبِيلٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: «حَفْصُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَبُو عَمَرَ الْقَارِي، مَثْرُوكُ الْحَدِيثِ»

Burada Ebû Ömer Hafs b. Süleyman'ın hadisinin alınmadığı belirtilmiştir. Bk. *a.g.e.* II, 772.

⁸⁴⁹ Bu duruma örnek olarak Ebû Zabyân isimli râvilerin belirtildiği şu rivâyetler verilebilir:

- حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ قَالَ: سَأَلْتُ يَحْيَى، عَنْ حَدِيثِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي ظَلْيَانَ، قَالَ: قَالَ لِي عُمَرُ: يَا ظَلْيَانُ اتَّخِذْ مَا لَا.

- İlgili râvinin naklettiği hadis değerlendirilmiştir.⁸⁵⁰
- İlgili râvinin eşinin de aynı künyeye sahip olduğu belirtilmiştir.⁸⁵¹
- Başlık altındaki listede belirtilmeyen bir râvi hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁵²

Bilgilerin içerikleri, eserde râvilerin künye bilgisi başta olmak üzere kimlik bilgilerinin tespit edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak râvi kimlik bilgileriyle sınırlı kalınmamış, ricâl bilgisinin nihâî hedefi olan hadislerin değerlendirilmesi de yapılmıştır. Gerekli oldukça bazı rivâyetlerin değerlendirilmesi açıkça nakledilmiştir. Nitekim münker rivâyetlerin münkerliği önemli bir ayrıntıdır ve bu rivâyetler açıkça belirtilmiştir. Ayrıca pek çok râvinin cerh-ta'dîl bilgisi verilmiştir. Hadisler için önemli bir tabaka olan sahâbenin özel olarak ele alınması da bu durumla ilişkilendirilebilir. Sahâbe bilgisi, ricâl bilgisinin önemli bir konusudur. Sonuç olarak; *el-Künâ ve'l-esmâ* künye sahibi râvileri tanıtan ve rivâyetlerini değerlendirmeye çalışan bir eser olarak tanımlanabilir. Önce sahâbe ve tâbiûn ve sonrası şeklinde tabaka ayrımı yapılmış, sonra künyelere göre alfabetik bir düzen benimsenmiştir. Bu düzen içerisinde sadece râviler değil, hadisleri de tanıtılmıştır.

قَالَ يَحْيَى: «لَيْسَ هَذَا أَبُو ظَبْيَانَ الَّذِي يَزُوي عَنْ عَلِيٍّ، هَذَا أَبُو ظَبْيَانَ آخَرُ»
قَالَ يَحْيَى: " وَأَبُو ظَبْيَانَ الَّذِي رَوَى عَنْهُ سَلَمَةُ بْنُ كَهَيْلٍ، الَّذِي يَقُولُ: كُنْتُ عِنْدَ عُمَرَ، فَقَالَ: كَمْ عَطَاؤُكَ؟ هُوَ أَبُو ظَبْيَانَ
الْقُرَشِيُّ، لَيْسَ هُوَ أَبُو ظَبْيَانَ صَاحِبَ الْأَعْمَشِ، هُوَ رَجُلٌ آخَرٌ "

Burada Hz. Ali'den nakli olan Ebû Zabyân'dan başka Ebû Zabyân el-Kureşî de olduğu belirtilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 693.

⁸⁵⁰ Bu duruma Ebû Ya'kûb künyesine sahip Yûsuf b. Yûnus isimli râvi için verilen şu hadisin değerlendirilmesi örnek verilebilir:

- وَأَخْبَرَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ الْمُتَوَكِّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يُونُسَ أَبُو يَعْقُوبَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ
أَتَيْسَ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْخِصَاءِ، وَقَالَ: فِيهِ نَمَاءٌ خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.
- قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ: وَهَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ.

Nesâî, hadisin münker olduğunu belirtmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 1165.

⁸⁵¹ Bu durumun bir örneği vardır. Ebu's-Sahbâ' künyesinde tanıtılan Sıla b. Eşyem ile birlikte aynı künyeye sahip Meâze el-Adeviyye hakkında bilgi verilmiştir (Bk. *a.g.e.* II, 673):

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ قَالَ: «اسْمُ أَبِي الصُّهْبَاءِ صَلَّاهُ بْنُ أَشِيمٍ». قَالَ: " وَقَدْ رَوَى
وَكَيْعٌ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ شَيْخٍ يُقَالُ لَهُ: مُضَرَّسٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ كَثِيبُهُ أَبُو الصُّهْبَاءِ ". قَالَ: «وَمَعَاذَةُ الْعَدَوِيَّةُ، هِيَ مُعَاذَةُ بِنْتُ
أَشِيمٍ، وَهِيَ أُمُّ الصُّهْبَاءِ»

Meâze el-Adeviyye, Sıla b. Eşyem'in hanımıdır. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* XII, 452.)

⁸⁵² Bu duruma örnek olarak "Künyesi Ebu'l-Havrâ' ve Ebû Harmel Olanlar" başlığı altındaki listede ismi verilmeyen Ebû Harmel ile ilgili şu bilgi verilebilir:

- وَقَالَ لَنَا أَبُو بَشِيرٍ: سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ يَقُولُ: سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ: قَدْ رَوَى أَحْسَنُهُ قَالَ: عَنْ أَبِي حَزْمَلٍ.

Burada Ebû Harmel künyeli bir râviden rivâyet edilmiş olabileceğinden bahsedilmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 500.

4. Bazı Râviler Hakkında Verilen Cerh-Ta'dîl Bilgileri

el-Künâ ve 'l-esmâ' da râvilerin kimlik bilgileriyle birlikte nakledilen en önemli bilgilerden biri bazı râviler hakkındaki cerh-ta'dîllerdir. Dûlâbî, birçok râvi hakkında, hocalarının ya da rivâyetlerin senedindeki başka bir râvinin verdiği cerh-ta'dîl bilgilerini nakletmiştir. Birkaç râvi için ise bizzat kendisi değerlendirmede bulunmuştur.

Dûlâbî'nin râviler hakkında yapılan değerlendirmeleri naklettiği 239 râvi vardır. Bunların 200 tanesi Dûlâbî'nin hocalarının tanıtımı yapılan künye sahibi râvi hakkındaki görüşleridir.⁸⁵³ 39 râvi hakkındaki değerlendirme ise; râviler için verilen rivâyetin senedinde geçmektedir.⁸⁵⁴ Hadislerin senedinde geçen bu cerh-ta'dîller, her zaman künyesi tanıtılan râviyle ilgili değildir. Örneğin, "Künyesi Ebû Ömer Olanlar" da tanıtılan Ebû Ömer el-Bezzâr için nakledilen bir hadisin senedinde, Ebû Ömer el-Bezzâr'ın hocası el-Hâris cerh edilmiştir. Senedde, el-Hâris'in yalancı olduğu belirtilmiştir.⁸⁵⁵ Bu durum, râvilerin rivâyetlerinin değerlendirilmeye çalışıldığının delillerindendir.

Eserin müellifi Dûlâbî tarafından cerhi ya da ta'dîli belirtilen râvi sayısı 34'tür. Dûlâbî'nin cerh ve ta'dîl uslûbunu anlamak için kullandığı cerh-ta'dîl ifâdelerine bakmak gerekmektedir. Bu sebeple Dûlâbî'nin değerlendirdiği râviler; ta'dîlini belirttiği râviler ve cerhini belirttiği râviler şeklinde iki alt başlığa ayrılacaktır. Daha sonrasında râviler hakkında kullandığı ifâdeler verilecektir.⁸⁵⁶

a. Dûlâbî'nin Cerhini Belirttiği Râviler

- **Zayıf (ضعيف) İfâdesini Kullandığı Râviler:** Dûlâbî'nin zayıf olarak nitelediği on tane râvi vardır. Bunlar:

- Ebû Amr Bîşr b. Harb en-Nedebî⁸⁵⁷
- Ebû Atûf el-Cerrâh b. el-Minhâl⁸⁵⁸
- Ebû Eşheb Ca'fer b. el-Hâris Kûfî⁸⁵⁹
- Ebû Abdisselâm ez-Zübeyr b. Cevvânşîr⁸⁶⁰

⁸⁵³ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 360. Diğer örnekleri için bk. *a.g.e.* III, 1386-1394.

⁸⁵⁴ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 386. Diğer örnekleri için bk. *a.g.e.* III, 1384-1385.

⁸⁵⁵ Bk. *a.g.e.* II, 773-774.

⁸⁵⁶ Dûlâbî'nin tüm cerh-ta'dîlleri ile bu râviler hakkında Dûlâbî'nin hocası ya da öğrencisi olan münekkîd âlimlerin görüşü tezin sonunda tablo hâlinde belirtilmiştir. Bk. Bu tez s. 169-180.

⁸⁵⁷ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 776.

⁸⁵⁸ Bk. *a.g.e.* II, 738.

⁸⁵⁹ Bk. *a.g.e.* II, 644.

- Ebû Amr Saîd b. Seleme b. Ebi'l-Husâm⁸⁶¹
- Ebû Seleme el-Hakem b. Abdillâh b. Sa'd Hattâf⁸⁶²
- Ebû Şuayb el-Mecnûn es-Salt b. Dînâr⁸⁶³
- Ebû Şeybe Abdurrahman b. İshâk Kûfî⁸⁶⁴
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Câbir el-Yâmî⁸⁶⁵
- Ebû Amr Yahyâ b. el-Alâî⁸⁶⁶

- **Hadisi -İtibâr İçin- Yazılır (يُكْتَبُ حَدِيثُهُ)⁸⁶⁷ İfâdesini Kullandığı Râvi:** Bu ifâdeyi Ebû Abdillâh el-Hakem b. Abdillâh b. Sa'd el-Eylî için kullanmıştır.⁸⁶⁸

- **Bir Şey Değil (لَيْسَ بِشَيْءٍ)⁸⁶⁹ İfâdesini Kullandığı Râviler:**

- Ebû Osmân Saîd b. Abdilcebbâr eş-Şâmî⁸⁷⁰
- Ebu'r-Rebî' Muhammed b. Ziyâd⁸⁷¹

- **Hadisleri Terk Edilmiştir (مُتْرُوكُ الْحَدِيثِ)⁸⁷² İfâdesini Kullandığı Râviler:**

⁸⁶⁰ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 871.

⁸⁶¹ Bk. *a.g.e.* II, 776.

⁸⁶² Bk. *a.g.e.* II, 590.

⁸⁶³ Bk. *a.g.e.* II, 640. es-Salt b. Dînâr hakkında Yahyâ b. Maîn, “لَيْسَ بِشَيْءٍ” demiştir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 640.) Yahyâ b. Maîn, bu ifâdeyi bazen cerh manasında bazen çok fazla hadis rivayet etmediği anlamında kullanmıştır. (Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 176.) Ahmed b. Hanbel, hadisleri metrûktur (مُتْرُوكُ الْحَدِيثِ); İbn İshâk el-Cûcânî, kuvvetli değildir (لَيْسَ بِقَوِيٍّ); Nesâî ise sika değildir (لَيْسَ بِثِقَةٍ), demiştir. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* IV, 434.)

⁸⁶⁴ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 632. Abdurrahman b. İshâk hakkında Ahmed b. Hanbel ve Nesâî, öyle -kuvvetli bir râvi- değildir (لَيْسَ بِذَاكَ) ve zayıf şeklinde iki farklı görüş belirtmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ayrıca münker hadisi olduğunu da belirtmiştir. Buhârî, onda şüphe vardır (فِيهِ نَظَرٌ) demiştir. Yahyâ b. Maîn'den ise; zayıf, onda bir şey yoktur (لَيْسَ بِشَيْءٍ) ve -adaleti- beklenen kuvvette değildir (لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوِيٍّ) şeklinde üç farklı görüş nakledilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* VI, 136-137.) Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Şeybe Abdurrahman'ın münker hadisi olduğu ve beklenen kuvvette olmadığı görüşü için ayrıca bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 635.

⁸⁶⁵ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 830.

⁸⁶⁶ Bk. *a.g.e.* II, 779.

⁸⁶⁷ Hadisi -İtibâr İçin- Yazılır (يُكْتَبُ حَدِيثُهُ) ifâdesinin, zayıf râviler hakkında kullanıldığına dair bk. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, s. 144.

⁸⁶⁸ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 815. Ebû Abdillâh el-Hakem b. Abdillâh için Ahmed b. Hanbel, “hadislerinin hepsi uydurmadır” demiştir. Yahyâ b. Maîn sika değildir, sâkıttır (سَاقِطٌ), hadisi yazılmaz (لَا يُكْتَبُ حَدِيثُهُ) ve zayıf demiştir. Buhârî, onu terk ettiler (تَرَكُوهُ); İbn İshâk el-Cûcânî, yalancısıdır; Nesâî ise hadisleri metrûktur (مُتْرُوكُ الْحَدِيثِ), demiştir. (Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* III, 244-246.)

⁸⁶⁹ Bir Şey Değil (لَيْسَ بِشَيْءٍ) ifâdesinin, rivâyetleri terk edilecek derecede zayıf râviler için olduğuna dair bk. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, s. 156.

⁸⁷⁰ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 721.

⁸⁷¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 542.

- Ebû Saîd Abdulkuddûs b. Habîb ed-Dîmeşki⁸⁷³
- Ebû Abdîrhamân Ğıyâs b. İbrâhîm el-Kûfî⁸⁷⁴
- Ebû Abdîrhamân Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî⁸⁷⁵
- Ebû Hamza (Meymûn el-A'ver)⁸⁷⁶

- Sika Değildir (لَيْسَ بِثَقَّةٍ)⁸⁷⁷ İfâdesini Kullandığı Râviler:

- Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. el-Münzir es-Sekafî⁸⁷⁸
- Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Manzûr el-Kurazî Medîni⁸⁷⁹

- Metrûk (مُتْرُكٌ)⁸⁸⁰ İfâdesini Kullandığı Râviler:

- Ebû Meryem Abdulğaffâr b. el-Kâsım⁸⁸¹
- Ebû Ömer Hafs b. Süleymân⁸⁸²

- Diğer İfâdeler ve Râvileri:

- Zührî'den Münker Bir Hadis Rivâyet Etmiştir (رَوَى عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدِيثًا مُنْكَرًا)

(مُنْكَرًا): Dûlâbî, Ebû Mâlik Bişr b. Ğâlib b. Bişr b. Ğâlib'in Zührî'den münker bir hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.⁸⁸³

⁸⁷² Metrûkü'l-hadîs şeklinde değerlendirilen râvinin hadislerinin terk edilecek kadar zayıf olduğu bilgisi için bk. Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, s. 146, 155.

⁸⁷³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 580.

⁸⁷⁴ Bk. *a.g.e.* II, 856. Ğıyâs b. İbrâhîm için Ahmed b. Hanbel, insanlar hadislerini terk etti (تَرَكَ النَّاسُ حَدِيثَهُ); Buhârî, onu terk ettiler; İbn İshâk el-Cûzânî, onda başkalarından duymadığım -hadisler- var, hadis uydurur; Nesâî ise sika değildir, hadisi yazılmaz (لَيْسَ بِثَقَّةٍ، وَلَا يُكْتَبُ حَدِيثُهُ), demiştirler. Yahyâ b. Maîn'den kötü bir yalancısıdır ve sika değildir şeklinde iki farklı görüş nakledilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VI, 311-312.)

⁸⁷⁵ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 857.

⁸⁷⁶ Dûlâbî'nin râvi hakkındaki değerlendirmesi için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 488. Dûlâbî'nin, İbrâhîm en-Nehâî'nin talebesi olarak tanıttığı Ebû Hamza'nın ismi Meymûn el-A'ver'dir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* X, 395-396.

⁸⁷⁷ Sika değildir ifâdesinin, rivâyetleri terk edilecek kadar zayıf râvileri için kullanıldığına dair bk. Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, s. 156.

⁸⁷⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 424.

⁸⁷⁹ Bk. *a.g.e.* III, 1185.

⁸⁸⁰ Metrûk râvinin, rivâyetleri terk edilecek kadar zayıf anlamına geldiği bilgisi için bk. Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, s. 146.

⁸⁸¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 1000.

⁸⁸² Bk. *a.g.e.* II, 768.

⁸⁸³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 975. Bişr b. Ğâlib için Nesâî; Ebû Mâlik Bişr b. Ğâlib'in, Mücemmi' b. Cârîye'nin amcası → Mücemmi' b. Cârîye → Zührî → Ebû Mâlik Bişr b. Ğâlib b. Bişr → Hüseyin b. Bistâm → Lüveyn tarikiyle Hz. Peygamber'e merfu olarak isnâd edilen "Aklı olmayanın dini de yoktur" şeklinde bir hadis rivâyet ettiğini nakletmiştir. Sonrasında bu hadisin bâtıl ve münker olduğunu belirtmiştir. Nesâî, bu bilgiyi *el-Künâ* adlı eserine kaydetmiştir. Ebu'l-Feth el-Ezdî ise Zührî'den hadis nakleden Bişr b. Ğâlib el-Esedî'nin mechûl bir râvi olduğunu söylemiştir. (Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* II, 305.)

- **Hadisi Münkerdir** (مُنْكَرُ الْحَدِيثِ): Ebû Yahyâ Rûh b. Abdilvâhid⁸⁸⁴
- **Sika Değildir** (غَيْرُ سِكَ): Ebu'd-Dahhâk el-Cârûd b. Yezîd⁸⁸⁵
- **Sika Değildir, Metrûktur** (لَيْسَ بِثَقَّةٍ، مَتْرُوكٌ): Bu ifâdeyi Ebû Amr Bîşr b.

Nümeyr için kullanmıştır.⁸⁸⁶

- **Hadisleri Münkerdir, Sika Değildir** (لَيْسَ بِثَقَّةٍ، مُنْكَرُ الْحَدِيثِ): Bu ifâdeyi künyesi Ebû Abdussamed olan bir râvi ve Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. el-Hâris için kullanmıştır. Ebû Abdussamed'i, Fudayl b. Merzûk ve Mesûdî'den hadis nakleden râvi olarak tanıtmış ve “münkerü'l-hadîs, leyse bi-sika” demiştir.⁸⁸⁷ Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. el-Hâris'i, “Künyesi Ebu'l-Eşheb Olanlar”da zikrettiğinde “münkerü'l-hadîs, leyse bi sika” demiştir.⁸⁸⁸ Ancak “Künyesi Ebû Şihâb ve Ebû Eşheb Olanlar”da zikrederken sadece zayıf olarak nitelemiştir. Bu sebeple, Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. el-Hâris'in ismi yukarıda zayıf ifâdesinde de anılmıştır.

- **Yalancıdır** (كَذَّابٌ): Ebu'l-Feyd Yûsuf b. es-Sefer⁸⁸⁹

b. Dûlâbî'nin Ta'dîlini Belirttiği Râviler

- **Sika (ثَقَّة) İfâdesini Kullandığı Râviler:** Dûlâbî, beş râvi için sika ifâdesi

kullanmıştır. Bu râviler ve râviler hakkında diğer âlimlerin görüşleri şöyledir:

- Ebû Süleymân Huleyd b. Ca'fer Basrî⁸⁹⁰
- Ebû Abdurrahîm Hâlid b. Ebî Yezîd el-Harrânî⁸⁹¹
- Ebû Müleyh Sabîh Medînî⁸⁹²
- Ebu'l-Fadl Sadaka b. el-Fadl Mervezî⁸⁹³

⁸⁸⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* III, 1184.

⁸⁸⁵ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 680.

⁸⁸⁶ Bk. *a.g.e.* II, 776.

⁸⁸⁷ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II 869.

⁸⁸⁸ Bk. *a.g.e.* I, 333.

⁸⁸⁹ Bk. *a.g.e.* II, 900. Yûsuf b. es-Sefer hakkında İbn İshâk el-Cûzcânî, yalan söylerdi (كَانَ يَكْذِبُ), demiştir. Nesâî de sika değildir ve hadisi yazılmaz şeklinde değerlendirmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* VIII, 556-559.)

⁸⁹⁰ Dûlâbî'nin görüşü için bk. *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 598. Huleyd b. Ca'fer için Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî de sika demiştir. Yahyâ b. Maîn'in “zayıfa daha yakındır (هُوَ إِلَى الضَّعِيفِ أَقْرَبُ)” dediği de rivâyet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in başka bir rivâyette “hadisleri hasendir (أَحَادِيثُهُ حَسَنَانِ)” dediği nakledilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* III, 157.

⁸⁹¹ Dûlâbî'nin görüşü için bk. *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 865.

⁸⁹² Bk. *a.g.e.* III, 1061.

⁸⁹³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 899.

- Ebû Hâzım (Selmân el-Eşca'î)⁸⁹⁴

- Şeyhtir, Sâlihtir (شَيْحٌ صَالِحٌ) İfâdesini Kullandığı Râvi: Ebû Osmân Saîd b.

Şebîb Tarsûsî için salih bir şeyhtir, demiştir.⁸⁹⁵

- “Önceden iyi bir râvi idi (كَانَ قَدِيمًا فِي الْخَيْرِ)”⁸⁹⁶ İfâdesini Kullandığı Râvi:

Bu ifâdeyi Ebû Abdillâh Saîd b. Sabîr es-Seksekî için kullanmıştır.⁸⁹⁷

Cerh-ta'dillerinden anlaşıldığı üzere Dûlâbî, hocalarından aldığı ilmi takip etmektedir. Râviler hakkındaki değerlendirmelerinin bazıları hocalarıyla aynı, bazıları benzerdir. Meselâ, Yûsuf b. es-Sefer için İbn İshâk el-Cûzcânî'nin de yalancı dediği nakledilmiştir.⁸⁹⁸ Huleyd b. Ca'fer için Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî de sika demiştir.⁸⁹⁹ Ebû Abdillâh el-Hakem b. Abdillâh için Dûlâbî, hadisleri -itibâr için- yazılır derken Ahmed b. Hanbel, “hadislerinin hepsi uydurmadır” demiştir. Yahyâ b. Maîn ise sika değildir, sâkıttır (سَاقِطٌ), hadisi yazılmaz (لَا يُكْتَبُ حَدِيثُهُ) ve zayıf demiştir. Buhârî, onu terk ettiler (تَرَكُوهُ); İbn İshâk el-Cûzcânî, yalancıdır; Nesâî ise hadisleri metrûktur (مَثْرُوكُ الْحَدِيثِ), demiştir.⁹⁰⁰ Böylece Dûlâbî'nin, cerh-ta'dillerinde çoğunlukla hocalarıyla aynı veya benzer ifâdeler kullandığı söylenebilir. Aynı anlama gelen benzer ifâdeleri kullanmasından, cerh-ta'dilde kendine ait bir uslûbu da olduğu anlaşılabılır.

Dûlâbî'nin, Yahyâ b. Maîn ve İbn İshâk el-Cûzcânî gibi müteşeddîd münekkitle benzer görüşler belirtmesine bakılarak Dûlâbî de müteşeddîd bir münekkit olarak nitelendirilebilir. Ahmed b. Hanbel ile aynı değerlendirmeleri olduğu dikkate alınarak mu'tedîle yakın bir müteşeddîd olarak değerlendirilebilir. Çünkü; Yahyâ b. Maîn ve Cûzcânî müteşeddîd; Ahmed b. Hanbel mu'tedil bir münekkit olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰¹

⁸⁹⁴ Dûlâbî'nin râvi hakkındaki görüşü için bk. *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 434. Dûlâbî'nin Ebû Hureyre'nin talebesi olarak belirttiği Ebû Hazım'ın ismi, Selmân el-Eşca'î'dir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* IV, 140.

⁸⁹⁵ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 722.

⁸⁹⁶ “Önceden iyi bir râvi idi” ifâdesi, râvinin şuan ki durumunu cerh etmektedir. Ancak râvinin geçmişte hayırlı olduğunu belirtmesi, önceki hâlini ta'dil eder. Önceki halini ta'dil etmesi sebebiyle buraya alınmıştır.

⁸⁹⁷ Dûlâbî'nin görüşü için bk. *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 819.

⁸⁹⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* VIII, 556-559.

⁸⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* III, 157.

⁹⁰⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* III, 244-246.

⁹⁰¹ Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 60.

C. KAYNAKLARI

el-Künâ ve 'l-esmâ'nın önemli bir bölümünü hadisler ve râvileri tanıttığı bilgiler oluşturmaktadır. Yukarıda geçtiği üzere Dûlâbî, eserde yer verdiği bilgileri senedleriyle zikretmiştir. Bu sebeple hocalarından dinlediği bilgiler ve hadisler, telifinin temel kaynaklarıdır. Kitapta, rivâyette bulunduğu hocalarının sayısı iki yüzü aşmaktadır. Hocalarının hepsinin ismini anmak tezin hacmini artıracığından burada, diğerlerine kıyasla daha fazla rivâyetlerine yer verdiği hocalarına değinilecektir. Kitapta rivâyetlerini naklettiği hocaları arasında Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî gibi hadis ilminde meşhûr âlimler vardır. Bu âlimlerden Buhârî'nin iki kitabını kaynak olarak kullanmıştır. Buhârî'nin ricâl ilmindeki telifleri *et-Târîhu'l-Kebîr* ve *el-Künâ*'sına birer kez açıkça atıfta bulunmuştur. Bu sebeple kitapta çok fazla rivâyetine yer verilmemiş olsa da Buhârî'den gelen nakiller de belirtilecektir. Ayrıca Dûlâbî, Ahmed b. Hanbel'e yetişememiştir, ancak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine bir yerde işâret etmiştir. Nitekim *el-Müsned*, hadis ilminin temel kaynaklarından biridir. Böylece, önemli bir kaynak olarak *el-Müsned*'e yapılan atıftan da bahsedilecektir.

Dûlâbî'nin *el-Künâ ve 'l-esmâ*'da ismini açıkça zikrettiği üç tane eser vardır. Bu eserlerin her birinden birer kez bahsetmiştir. İlk olarak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine yaptığı atfa bakılabilir. *el-Müsned*'i, "Künyesi Ebû Mesûd Olanlar" başlığında Ebû Mesûd Ukbe b. Hâlid es-Sekûnî'nin ismini verirken zikretmiştir.⁹⁰² Ebû Mesûd Ukbe b. Hâlid'in lakabının el-Mücedder olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ondan rivâyette bulunduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'inde, hocası Ukbe b. Hâlid'den bir hadis nakletmiş ve burada hocasının ismini Ukbe Ebû Mesûd el-Mücedder şeklinde vermiştir.⁹⁰³ Dûlâbî, bu hadise işâret ederek hem Ebû Mesûd Ukbe b. Hâlid'in bir rivâyetini belirlemiş hem de râvinin kimliğini tanıtmış olmaktadır. Ebû Mesûd Ukbe'nin babasının isminin Hâlid olduğunu ve nisbesinin es-Sekûnî olduğu açıklamıştır.

Diğer iki eser, Buhârî'ye ait eserlerdir. İlk olarak Buhârî'nin *el-Künâ*'sındaki bir bilgiye işâret etmiştir. Bu bilgiyi, künyesi Ebû Sebra olduğu düşünülen bir sahâbînin ismini belirlerken kullanmıştır. Senedinde İsa b. Sebra'nın babasından, babasının da İsa

⁹⁰² Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* III, 1010. Dûlâbî, burada künyesi Ebû Mesûd olanları listelerken Ukbe b. Hâlid'i şöyle tanıtmıştır:

* وَأَبُو مَسْعُودٍ عَقْبَةُ بْنُ خَالِدِ السَّكُونِيِّ، وَهُوَ الْمُجَدَّرُ، رَوَى عَنْهُ: أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ فِي مُسْنَدِهِ.

Ebû Mesûd Ukbe b. Hâlid es-Sekûnî, o el-Mücedder'dir. Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*'inde ondan rivâyette bulunmuştur.

⁹⁰³ Ahmed b. Hanbel X, 489.

b. Sebra'nın dedesinden aldığı bir hadis nakletmiş ve böylece sahâbî tabakasındaki meçhul râvinin künyesinin Ebû Sebra olduğunu belirlemiştir. Sonrasında da Ebû Sebra'nın, İbn Ebî Ruhm olduğuna dair düşüncesine delil olarak bu bilgiyi nakletmiştir.⁹⁰⁴ Ancak Buhârî'nin *el-Künâ*'sının günümüze ulaşan hâlinde Dûlâbî'nin işâret ettiği bu bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen bu, *el-Künâ*'nın günümüze bazı eksikliklerle ulaşmasından ve sîn harfinin sonunda eksiklik bulunmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁰⁵

Kaynağını belirttiği ikinci bilgi, Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-kebîr*'indendir. Dûlâbî, Ebû Şurayh künyesine sahip olanların listesinde ikinci sırada Abdurrahman b. Meysere el-Hadramî'yi tanıtmaktadır. Onun, Muhammed b. Amr el-Mahramî'den rivâyette bulunduğunu belirtir. Daha sonra Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-kebîr*'inde, Muhammed b. Amr için verdiği nisbeyi de açıklar.⁹⁰⁶ Dûlâbî'nin rivâyetine göre Buhârî, Muhammed b. Amr'ın⁹⁰⁷ nisbesini el-Muharrî⁹⁰⁸ olarak vermiştir. Muhtemelen bu ayrıntıyı Muhammed b. Amr'ın nisbesine dair farklı görüşler olduğu için belirtmiştir.⁹⁰⁹

Görüldüğü üzere Dûlâbî, hocası Buhârî'nin eserlerine “dedi (قَالَ)” sîgasıyla atıf yapmıştır. Eserlerinden bahsettiği bu iki yer dışında 15 yerde daha Buhârî'den nakilde bulunmaktadır.⁹¹⁰ Bunların biri hariç hepsi “dedi (قَالَ)” sîgasıyladır. “(قَالَ)” sîgasıyla naklettiği rivâyetler Buhârî'nin günümüze ulaşan eserleri ile kıyaslandığında bu naklinin hocasının eserlerinde bulunduğu tespit edilmiştir.⁹¹¹ Ancak bir yerde “bize

⁹⁰⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 104. Dûlâbî burada, Buhârî'nin eserine şöyle atıf yapar:

- قَالَ أَبُو بَشِيرٍ: أَطَّلْتُ هَذَا أَبَا سَبْرَةَ بْنَ أَبِي رُحْمٍ. وَقَدْ ذَكَرَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ فِي كِتَابِ الْكُنَى مَنْ رَوَى مِنْهُمْ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: وَأَبُو سَبْرَةَ بْنُ أَبِي رُحْمٍ.

Ebû Bîşr -ed-Dûlâbî- “Sanırım bu râvi Ebû Sebra b. Ebî Ruhm. Buhârî *el-Künâ* -adlı- kitabında onu Hz. Peygamber'den (s.a.) hadis rivâyet edenler arasında zikreder” dedi ve “Ebû Sebra b. Ebî Ruhm” dedi.

⁹⁰⁵ Buhârî, *el-Künâ*, 42.

⁹⁰⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 637. Dûlâbî'nin burada naklettiği bilgilerin metni şöyledir:

* وَأَبُو سُرَيْجٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَيْسَرَةَ الْحَضْرَمِيُّ، يَزُوي عَنْهُ: مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْمُحَرَّمِيُّ، كَذَا وَقَعَ هَاهُنَا، وَذَكَرَهُ الْبُخَارِيُّ فِي تَارِيخِهِ الْكَبِيرِ، الْمُحَرَّرِيُّ كَانَ مِنَ الْمُحَرَّرِينَ.

⁹⁰⁷ *et-Târîhu 'l-Kebîr*'e bakıldığında, Muhammed b. Amr'ın babasının isminin Ömer olarak verildiği görülmektedir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr* I, 176; Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr* (thk. ed-Debâsî) I, 498.

⁹⁰⁸ Buhârî'nin daha sonraki nüshalarında el-Muharrî nisbesinin hatalı olduğu belirtilip, el-Muhrî olarak düzeltilmiştir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr* (thk. ed-Debâsî) I, 80 (Muhakkikin Girişi).

⁹⁰⁹ Muhammed b. Amr'ın nisbesine dair farklı kayıtlar olduğu bilgisi için bk. Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr* II, 163-164 (4. Dipnot).

⁹¹⁰ Buhârî'den toplamda 16 yerde nakilde bulunmuştur. Bk. Dûlâbî, *a.g.e.* I, 103, 137, 177, 347; II, 543, 589, 700, 726, 736, 809, 811, 816, 821, 876; III, 1163.

⁹¹¹ Örnek olarak krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* II, 700; Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr* I, 450; Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr* (thk. ed-Debâsî) II, 258.

tahdis etti (حَدَّثَنَا)” sîgasıyla Buhârî’den isnâdı muttasıl olan bir hadisi rivâyet etmiştir.⁹¹²

Hadis, Buhârî’nin günümüze ulaşan eserlerinde tarandığında hadisin aynısı bulunamamıştır. *et-Târîhu’l-kebîr*’inde bir benzeri nakledilmiş, daha sonra Dûlâbî’nin verdiği isnâd zikredilerek verilen rivâyetin bir benzerinin bu târîkle de rivâyet edildiği belirtilmiştir.⁹¹³ Bu durum, Dûlâbî’nin hocası Buhârî’nin yalnız eserlerini değil, birçok rivâyetini de dinlediğini göstermektedir. Ayrıca Dûlâbî’nin, hocasının eserlerine kaydettiği rivâyetlerinden bahsederken “dedi (قَالَ)” sîgasını, hocasından dinlediği rivâyetleri naklederken de “bize tahdis etti (حَدَّثَنَا)” sîgasını kullandığı anlaşılmaktadır.

Dûlâbî’nin en çok rivâyette bulunduğu hocalarının başında el-Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî gelmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla hocasından 549 yerde rivâyette bulunmuştur. Bunların çoğu Yahyâ b. Maîn’in *Târîh*’inden nakildir.⁹¹⁴ Dûlâbî, hocası el-Abbâs ed-Dûrî’nin Yahyâ b. Maîn’in *Târîh*’i dışında diğer hocalarından nakillerine de yer vermiştir.⁹¹⁵

Dûlâbî’nin *el-Künâ ve’l-esmâ*’da en fazla nakilde bulunduğu diğer hocası Nesâî’dir. Tespit edilebildiği kadarıyla Nesâî’den 537 tane rivâyete yer vermiştir. Nesâî’nin günümüze ulaşan eserleriyle kıyaslandığında çoğu nakillerinin günümüze ulaşmayan eseri *el-Künâ*’sından olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹⁶ Ayrıca hocasının diğer

⁹¹² Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 137. Ebû Ayyâş ez-Zurakî ile ilgili bu rivâyet şu şekildedir:

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَخَارِيُّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ:، ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ:، ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي عَيَّاشٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ قَالَ حِينَ يُضْبِحُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَمَحَا عَنْهُ بِهَا عَشْرَ سَيِّئَاتٍ وَكَتَبَ لَهُ بِهَا عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ وَكَفَّرَ لَهُ حَرَسًا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ حَتَّى يُمِيسِي، فَإِذَا قَالَهُنَّ حِينَ يُمِيسِي فَكَذَلِكَ حَتَّى يُضْبِحَ» - قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ: يُقَالُ: إِنَّ اسْمَهُ زَيْدُ بْنُ الصَّامِتِ وَفِيهِ نَظَرٌ سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ يَقُولُ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ يَقُولُ: أَبُو عَيَّاشٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْمُهُ زَيْدُ بْنُ الصَّامِتِ.

⁹¹³ Bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* III, 381-383; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (thk. ed-Debâsî) IV, 320-323.

⁹¹⁴ Krş. Yahyâ b. Maîn, *Târîhu Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn rivâyetu Ebî el-Fadl el-Abbâs b. Muhammed b. Hâtim ed-Dûrî anh* III, 313, 504; IV, 74; Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 64; II, 906; III, 1192.

⁹¹⁵ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 309, 342; II, 901.

⁹¹⁶ Dûlâbî’nin Nesâî’den naklettiği rivâyetlerin râvi künye bilgisine dair bilgiler vardır. (Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 113, 117, III, 980.) Hocasından naklettiği bu bilgilerden bir tanesi tüm ricâl kitaplarında araştırıldığında Nesâî’nin *el-Künâ*’sından nakledildiği anlaşılmaktadır. Çünkü; İbn Hacer’in, Nesâî’nin *el-Künâ*’sından naklettiği bir rivâyet şöyledir (Bk. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân* II, 305.):

- وفي الكنى للنسائي: حَدَّثَنَا لَوْين، حَدَّثَنَا حَسِين بن بسطام، حدثني أبو مالك بشر بن غالب بن بشر، عن الزُّهْرِيِّ، عن مجمع بن جارية، عن عمه رفاعه: لا دين لمن لا عقل له. قال النسائي: هذا حديث باطل منكر.

Dûlâbî’nin de aynı bilgiyi naklettiği görülmektedir. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* III, 980.) Nakli şu şekildedir:

eserlerinden de faydalanmıştır. Örneğin; Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında geçen bir hadisi nakletmiştir.⁹¹⁷ Ayrıca Dûlâbî ile Nesâî'nin pek çok ortak hocası vardır. Bu sebeple bazı hadis ve haberleri Nesâî de Dûlâbî de eserlerinde aynen nakletmişlerdir.⁹¹⁸

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel de Dûlâbî'nin çokça istifade ettiği hocalarındandır. 235 yerde Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti bulunmaktadır. Bunların 18'i hariç diğerleri babası Ahmed b. Hanbel'den nakledilmiştir. Diğer 18 yerde Abdullah b. Ahmed b. Hanbel; Yahyâ b. Maîn,⁹¹⁹ Ebû Saîd el-Eşec,⁹²⁰ el-Kavârî⁹²¹ gibi diğer hocalarından nakil yapmıştır. Bu hocaları arasında en çok Yahyâ b. Maîn'den rivâyette bulunmuştur. Abdullah b. Ahmed'in bu rivâyetlerinin çoğu günümüze ulaşan *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* adlı eserde bulunmaktadır.⁹²² Bu eser Abdullah b. Ahmed'in babası Ahmed b. Hanbel'in râvi ve rivâyetler hakkında sorulan sorulara verdiği cevaplarını derlediği bir eserdir. İçerisinde Yahyâ b. Maîn gibi diğer hocalarının da illetlere dair cevapları bulunmaktadır.⁹²³ *el-İlel*'i dışında da Abdullah b.

- أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَلِيمَانَ لَوْثٍ، عَنْ حُسَيْنِ بْنِ بِسْطَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو مَالِكٍ بِشَرِّ بْنِ غَالِبٍ بْنِ بِشْرِ بْنِ غَالِبٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُجَمِّعِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ عَمِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا دِينَ لِمَنْ لَا عَقْلَ لَهُ» قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ: «هَذَا حَدِيثٌ بَاطِلٌ مُنْكَرٌ»

⁹¹⁷ Örnek olarak bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* I, 180, 183; V, 25-26; X, 406. Krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 604-605; III, 1057, 1076, 1083. Buradaki rivâyetlerden biri Dûlâbî'de şu şekildedir (Bk. *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 604-605):

وَأَخْبَرَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: أَنْبَأَ قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو سَلِيمَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ كَانَ لَهُ عَبْدٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ آخَرَ فَأَعْتَقَ نَصِيبَهُ فَإِنَّهُ يَقُومُ عَلَيْهِ فَيُعْتَقُهُ»

Nesâî de ise şu şekildedir (Bk. *es-Sünenü'l-kübrâ* V, 25-26):

أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ كَانَ لَهُ عَبْدٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ آخَرَ، فَأَعْتَقَ نَصِيبَهُ فَإِنَّهُ يَقُومُ عَلَيْهِ فَيُعْتَقُهُ»

⁹¹⁸ Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında hocası Muhammed b. Beşşâr'dan bir nakli şöyledir (Bk. *es-Sünenü'l-kübrâ* V, 209):

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي الْفَيْضِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَرْثَةَ الزُّرْقِي، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الزُّرْقِي، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْعَزْلِ، فَقَالَ: إِنْ أَمْرَاتِي تَوْضِعُ وَأَنَا أَكْرَهُ أَنْ تَحْمِلَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ مَا يَقْدِرُ فِي الرَّحِمِ سَيَكُونُ»

Dûlâbî de hocası Muhammed b. Beşşâr'dan aynı nakle yer vermiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 102-103.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ:، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ:، ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي الْفَيْضِ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَرْثَةَ الزُّرْقِي عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الزُّرْقِي أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْعَزْلِ وَقَالَ: إِنْ أَمْرَاتِي تَوْضِعُ وَأَنَا أَكْرَهُ أَنْ تَحْمِلَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ مَا يَقْدِرُ فِي الرَّحِمِ سَيَكُونُ»

⁹¹⁹ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 308, 387, II, 488; III, 978.

⁹²⁰ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 267.

⁹²¹ Bk. *a.g.e.* I, 302.

⁹²² Örnek olarak bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* I, 430; II, 78, 597. Krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 488, 877, 908.

⁹²³ Koçkuzu, “Kitâbü'l-İlel”, DİA, XXVI, 108-109.

Ahmed b. Hanbel'den rivâyetleri vardır.⁹²⁴ Bu rivâyetlerin kaynağı hakkında bir bilgi tespit edilememiştir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in günümüze ulaşamayan bir eserinden ya da eserlerine kaydetmediği rivâyetlerinden olabilir.

Muâviye b. Sâlih'ten 31 rivâyet nakletmiştir. Muâviye b. Sâlih'in de Yahyâ b. Maîn'in *Târîh*'inin râvisi olduğu bilinmektedir. Ancak Dûlâbî, Muâviye b. Sâlih'in Yahyâ b. Maîn dışında diğer hocalarından naklettiği rivâyetlerinden de faydalanmaktadır.⁹²⁵ Böylelikle yalnızca Yahyâ b. Maîn'in *Târîh*'inden değil başka eserlerinden de faydalandığı söylenebilir.

Ebû Dâvud es-Sicistânî'den (v. 275/889) de dört rivâyeti vardır.⁹²⁶ Bunlardan biri günümüze ulaşan *Suûlâtü Ebî Dâvud*'da geçmektedir.⁹²⁷ Bu eser, Ahmed b. Hanbel'e râviler hakkında sorduğu sorulara aldığı cevaplardan oluşmaktadır.

Dûlâbî'nin bazı hocalarından rivâyetlerini ise konularından yola çıkarak günümüze ulaşmayan teliflerinden istifade ederek nakletmiş olabileceği söylenilebilir. Nitekim ricâl kitaplarında, hocalarının tercemelerinde, onların bazı teliflerinin konusu belirtilmiştir. Meselâ Ebû Bekr İbnü'l Berkî'nin sahâbe bilgisi üzerine bir kitabı olduğu belirtilmektedir.⁹²⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*'da İbnü'l-Berkî'den 26 tane rivâyet nakletmiştir. Bu rivâyetlerden dört tanesi⁹²⁹ hâriç hepsi sahâbe bölümündedir. Böylece İbnü'l-Berkî'nin sahâbe bilgisi kitabını dinlemiş olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra hocalarından dinlediği muhtemel kaynaklar ve râvileri şu şekildedir: Muhammed b. İbrahim b. Hâşim'den 39 rivâyet nakletmiştir. Bu rivâyetlerin hepsi, Muhammed b. İbrâhîm'in babası İbrâhîm b. Hâşim'den (v. 242/856-857) rivâyetleridir. İbrâhîm b. Hâşim de Vakıdî'den rivâyet etmiştir. Dolayısıyla Dûlâbî'nin kitabında, Muhammed b. İbrâhîm b. Hâşim → İbrâhîm b. Hâşim → Vâkıdî senediyle yer verdiği rivâyetlerin⁹³⁰

⁹²⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 573, 895.

⁹²⁵ Yahya b. Maîn'den yalnız Muâviye b. Sâlih'in rivâyet ettikleri için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 298, 344, 389; II, 600, 690. Yahyâ b. Maîn'den Abbâs ed-Dûrî ile Muâviye b. Sâlih'in birlikte rivâyetleri için bk. I, 162, 270. Muâviye b. Sâlih'in başka hocalarının rivâyetlerine de yer veriyor: Muâviye b. Sâlih'in hocası Ahmed b. Hanbel'den rivâyeti için bk. *a.g.e.* II, 902. İsmail b. İbrahim b. Süleyman el-Müeddib'den rivâyetleri için bk. *a.g.e.* I, 182, 298. Hocası Mansur b. Ebi Muzâhîm'den rivâyetleri için bk. I, 359, 464. Heysem b. Hârice'den rivâyetleri için bk. *a.g.e.* I, 457.

⁹²⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 375, II, 756, 902, III, 922.

⁹²⁷ Bk. *a.g.e.* II, 902; Ebû Dâvud, *Suûlâtü Ebî Dâvud li-Ahmed b. Hanbel* (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), s. 265.

⁹²⁸ İbnü'l-Berkî'nin bu eseri Alî b. Medînî'den rivâyet ettiği belirtilmektedir. Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* VI, 272. Ancak Dûlâbî rivâyetleri hocasından muallak olarak nakletmiştir. Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 48, 69, 98, 154, 182.

⁹²⁹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 368, II, 628, 732, 804.

⁹³⁰ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 7, 13, 126, 308, 328.

Vâkıdî'nin günümüze ulaşamayan *Kitâbü't-Târîh*'inden⁹³¹ nakiller olduğu düşünülmektedir. Salih b. Ahmed b. Hanbel'den de 13 rivâyeti vardır ve Salih b. Ahmed b. Hanbel, hepsini Ali b. Medînî'den nakletmiştir. Dûlâbî, muhtemelen, Sâlih b. Ahmed b. Hanbel târîkiyle Alî b. Medînî'nin *el-Künâ* adlı eserinden faydalanmıştır. Çünkü naklettiği tüm rivâyetler künye bilgisi üzerinedir.⁹³²

Dûlâbî'nin ondan fazla rivâyette bulunduğu bazı hocaları ve tespit edilebilen rivâyet sayıları ise şöyle sıralanabilir; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb es-Sa'dî el-Cûzcânî'den 131, Muhammed b. Mansur el-Cevvâz'dan 93, Yezîd b. Sinân'dan 76, Muhammed b. Beşşâr'dan 61, Muhammed b. el-Müsenna'dan 49, Ebû Hafs Amr b. Alî el-Fellâs'tan 49, Ebû Yahyâ Muhammed b. Abdillâh b. Yezîd el-Mukri'den 33, Hilâl b. Alâ'dan 25, İbrâhîm b. Merzûk'tan 19, Yahyâ el-Evdî'den 19, Yûnus b. Abdilâ'lâ'dan 14, Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem'den 13, İbrâhîm b. Saîd el-Cevherî'den 12 rivâyet nakletmiştir.

Sonuç olarak Dûlâbî'nin pek çok kaynağa ve rivâyete sahip olduğu söylenebilir. Eserinde hocalarından naklettiği rivâyetlerden bazıları, hocalarının günümüze ulaşan teliflerinde bulunurken bazıları günümüze ulaşan eserlerde tespit edilememiştir. Bazı hocalarının teliflerinin zaten günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Bazıları ise muhtemelen şifâhî kalmıştır. Buradan hareketle bilgileri lafzen dinlemesi, hocalarının rivâyetlerine vakıf olmasını sağladığı yorumu yapılabilir. Ayrıca Dûlâbî, bir eserin farklı rivâyetlerini de almıştır. Yahyâ b. Maîn'in *Târîh*'inin birçok rivâyetine sahiptir. Bunlardan biri Muâviye b. Sâlih rivâyetidir. Diğerisi ise Abbâs ed-Dûrî rivâyetidir. Dûlâbî, bu iki hocası dışında da Yahyâ b. Maîn'den rivâyette bulunmuştur. Bu rivâyetlerden bazılarının da yine *et-Târîh*'ten olma ihtimali vardır.⁹³³ Buradan Dûlâbî'nin bir rivâyetin farklı târiklerini dinlemeye gayret ettiği anlaşılmaktadır. Bunun

⁹³¹ Vâkıdî'nin eserleri hakkında bilgi için bk. Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, XLII, 474.

⁹³² Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 219; II, 725; III, 1091.

⁹³³ Dûlâbî'nin, Yahyâ b. Maîn'in *et-Târîh*'inin hangi rivâyetlerine sahip olduğu Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ hakkındaki şu rivâyetlerden anlaşılabilir:

- سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ: عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ قَالَ: أَبُو بُرْدَةَ الَّذِي يَخْدُثُ عَنْهُ: مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ، لَيْسَ هُوَ مِنْ وَلَدِ أَبِي مُوسَى وَلَيْسَ حَدِيثُهُ بِشَيْءٍ، وَأَبُو بُرْدَةَ الَّذِي يَزُوي عَنْهُ: الْقَوَارِيرِيُّ ضَعِيفٌ، وَأَبُو بُرْدَةَ الَّذِي يَزُوي عَنْهُ: أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ ضَعِيفٌ، وَأَبُو بُرْدَةَ بْنُ أَبِي مُوسَى اسْمُهُ: الْحَارِثُ،
- سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ بْنَ صَالِحٍ يَقُولُ: عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ قَالَ: اسْمُ أَبِي بُرْدَةَ بْنُ أَبِي مُوسَى: الْحَارِثُ،
- قَالَ أَبُو بَشِيرٍ: وَسَمِعْتُ مَنْ يَخْكِي عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ أَنَّهُ قَالَ: اسْمُ أَبِي بُرْدَةَ بْنُ أَبِي مُوسَى: عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ.

Bu rivâyetlerin ilki Abbâs ed-Dûrî'den'dir. İkincisi Muâviye b. Sâlih'tendir. Sonuncusu ise meçhuldür. (Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 389.) Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ ile ilgili bilgilerin *et-Târîh*'te kaydedildiğine dair bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîhu Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn rivâyetu Ebî el-Fadl el-Abbâs b. Muhammed b. Hâtim ed-Dûrî anih* III, 426.

yanısıra bir kitabın tüm rivâyetlerine sahip olunmasa da bir âlim hakkındaki bilgilere değer verdiği de söylenebilir. Çünkü bu bilgileri eserleri ve rivâyetleriyle kıyaslayabilir. Dolayısıyla ilmin, sözlü olarak alınmasının sadece kitaplardan alınmasından makbûl olduğu söylenebilir.

D. ÖNEMİ

el-Künâ ve 'l-esmâ'nın yönteminden ve kaynaklarından tespit edilebilenler sayesinde Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin elindeki bilgileri, incelikle tasnif ettiği anlaşılmaktadır. Konuları işlerken verdiği ayrıntılar sayesinde sadece râvi künye bilgisine değil, hadis ilminin birçok alanını ilgilendiren kapsamlı bilgilere ulaşılabilmektedir. Eserin kıymetini artıran bu inceliklerin önemli bir kısmı yöntemi ve kaynakları başlığında belirtilmiştir. “Kendisinden Önceki Eserleri Değerlendirmesi” başlığında, Dûlâbî'nin elindeki bilgilerden nasıl istifâde ettiği örneklenecektir. Bu örneklerden bazıları, eserin yönteminde ve kaynaklarında geçtiğinden burada kısaca değinilecek daha sonra diğer örnekler ayrıntısıyla verilecektir. “Sonraki Eserlere Katkısı” başlığıyla da eserin ilim dünyasına kazandırdıkları örneklenecek ve böylelikle önemi her açıdan oraya konulmuş olacaktır.

1. Kendisinden Önceki Eserleri Değerlendirmesi

Dûlâbî'nin hocalarından ve hocalarının eserlerinden istifâdesinin keyfiyetini belirleyen en önemli husûs nakillerindeki titizliğidir. Hadisleri nakletme usulü kısmında belirtildiği üzere; çoğunlukla hadisleri rivâyet sîgalarına dikkat ederek nakletmiştir. Bazı hadisleri de kısaca nakletmiş ya da metinlerini hiç vermeyip sadece senedlerini belirtmiştir. Hadisleri naklederken çoğu hocasının en azından birer rivâyetlerinde isimleriyle birlikte künyelerini vermiştir.⁹³⁴ Örneğin; Muhammed b. Mansûr'dan bir rivâyeti “Muhammed b. Mansûr Ebû Abdillâh el-Cevvâz bize tahdis etti” diyerek,⁹³⁵ Yezîd b. Sinân'dan bir rivâyeti “Ebû Hâlid Yezîd b. Sinân bize tahdis etti” diyerek⁹³⁶ nakletmiştir. Rivâyetlerine daha çok yer verdiği hocalarından Nesâî'yi, birçok kez sadece künyesiyle belirtmiştir.⁹³⁷ Böylece bir nevi hocalarının künye bilgisini de zikretmiş olmaktadır. Bazı hocalarının künye bilgilerini doğrudan işlediği de vakidir.⁹³⁸

⁹³⁴ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 10, 12, 13.

⁹³⁵ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 2.

⁹³⁶ Bk. *a.g.e.* I, 4.

⁹³⁷ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 326, 332, 335.

⁹³⁸ İbrâhîm b. Merzûk'un künyesi için bk. *a.g.e.* I, 305.

Hocalarının hadislerini naklederken bazı hocalarının tam isimlerini vermiştir.⁹³⁹ Bazı hocalarının ismini verirken de hocasından hadis dinlediği yeri⁹⁴⁰ veya zamanı⁹⁴¹ kayıt düşmüştür. Hocası Ebû Muâviye Abdurrahman b. Halef'ten naklettiği bir rivâyette hocasının dedelerinin isimlerini de zikrederek Ebû Muâviye Abdurrahman b. Halef b. Abdurrahman b. ed-Dahhâk el-Basrî el-Hımsî şeklinde belirtmiş hatta İbnü'l-Muhalled olarak tanındığı bilgisini de eklemiştir.⁹⁴² Hocası Ebû Muhammed Mahmûd b. Hıdâş'tan naklettiği bir rivâyette de Bağdat'ta h. 244 yılında aldığı kaydını düşmüştür.⁹⁴³ Yine başka bir rivâyette ise Dûlâbî, hocası en-Nadr b. Seleme el-Mervezî'den aldığı rivâyeti Mekke'de iken aldığını belirtmiştir.⁹⁴⁴ Çünkü; en-Nadr b. Seleme, Medine'nin hadislerini iyi bilen ancak hadis uydurduğu için cerh edilmiş bir râvidir. Mekke'ye yerleşmiş burada hadis rivâyet etmiştir. Ondan alınan rivâyetlerin itibârsız (desteksiz) nakledilemeyeceği belirtilmiştir. Bu sebeple, en-Nadr b. Seleme'den rivâyette bulunanlar, Dûlâbî gibi, onu Mekke'de dinledikleri ibâresini eklemişlerdir.⁹⁴⁵ Bu kayıtlar, rivâyetlerinin değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Böylelikle içeriğindeki hadislerin delil olarak kullanılması mümkün olmaktadır.

Dûlâbî, eserinde verdiği bazı rivâyetleri birden fazla tarîkle desteklemektedir.⁹⁴⁶ Özellikle Hz. Peygamber'in ve aşere-i mübeşşerenin künyesinde birden fazla tarîkle hadis ve haberlere yer vermiştir. Yahyâ b. Maîn rivâyetlerini de birkaç tarîkten desteklemektedir.⁹⁴⁷ Böylece bilgileri sağlam bir şekilde nakletmiştir. Bunun yanı sıra rivâyetlerinin, meşhûr hadis kitaplarındaki rivâyetler için de mutâbî' ve şâhid rivâyetler olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Hz. Peygamber'in künyesini almanın yasaklandığını bildiren hadis, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, *Kütüb-i Sitte*'den Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvud ve Tirmizî'ye ait eserlerde geçmektedir.⁹⁴⁸ Dûlâbî bu hadisin sahâbe tabakasındaki üç râvisi Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah için birer hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca bu rivâyetleri hocaları arasında olmasına rağmen Buhârî veya Ebû Dâvud'dan değil diğer

⁹³⁹ Örnek olarak bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 298, 330, 385.

⁹⁴⁰ Örnek olarak bk. *a.g.e.* I, 16, 75, 134, 185, 200, 255, 280, 380, II, 445, 558, 565, 634.

⁹⁴¹ Bk. *a.g.e.* I, 185.

⁹⁴² Bk. *a.g.e.* I, 385.

⁹⁴³ Bk. *a.g.e.* I, 185.

⁹⁴⁴ Hz. Ebû Bekr ile ilgili bir rivâyettir. Bk. *a.g.e.* I, 16.

⁹⁴⁵ Bk. İbn Hacer, *Lisânü 'l-Mîzân* VIII, 273-275.

⁹⁴⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 218.

⁹⁴⁷ Dûlâbî, *a.g.e.* I, 387, 389.

⁹⁴⁸ Buhârî, İlim 38; Buyû' 49; Humus 7; Menâkıb 20; Müslim, Âdâb 1, 3, 4, 5, 6, 8; İbn Mâce, Edeb 33; Ebû Dâvud, Edeb 73; Tirmizî, Edeb 68.

hocalarından rivâyet etmiştir.⁹⁴⁹ *el-Künâ ve'l-esmâ* üzerine yapılan çalışmalardan birinde, içeriğindeki hadislerin fıkıh bâblarına göre düzenlemesi de rivâyetlerinin zenginliğinin ve kıymetinin bir delilidir.⁹⁵⁰

Dûlâbî, künye sahibi bir râvinin ismi belli değil veya ismine dair birden fazla görüş varsa kendisi bir görüş belirtmiştir. Râvinin isminin belirlenmesinin bir örneği Buhârî'nin *el-Künâ*'sını delil olarak kullandığı Ebû Sebra b. Ebî Ruhm adlı sahâbînin ismidir. Bir diğer örneği ise Ebû Hallâd'ın (r.a.) künyesidir. Ebû Hallâd için açılan özel başlık altında nakledilen hadisin senesinde Yahyâ b. Ebî Kesîr'in hadisi Hallâd isimli bir râviden aldığı görülmektedir. Hallâd da ilgili hadisi babasından dinlemiştir. Böylelikle sahâbî tabakasındaki bu râvinin Ebû Hallâd künyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Ebû Hallâd künyesine sahip bir sahâbînin varlığından haberdar edilmektedir.⁹⁵¹ Bu duruma benzer bir örnekte de râvinin nisbesini belirler. Bu örnek, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'ine atıfta bulunarak nisbesini belirttiği râvidir. Muhammed b. Amr'a kendisi el-Mahramî'ni vermiş, Buhârî'nin el-Muharrarî olarak nisbelediğini belirtmiştir.⁹⁵²

İsmi hakkında farklı görüşler bulunan bir râvinin ismine dair tercih yapmasına örnek ise Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin ismidir. Dûlâbî, "Künyesi Ebu'l-Esved Olanlar"ın başındaki listede Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin ismini Zâlim b. Amr olarak belirtmiştir.⁹⁵³ Listeden sonra verdiği rivâyetlerde ise Ebu'l-Esved hakkında üç farklı rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyetlerden ilkinde Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin ismi Zâlim b. Amr olarak, ikincisinde Uveymir b. Zuveylim olarak geçmektedir. Son rivâyette ise Dûlâbî'nin hocası Abbâs ed-Dûrî'nin Yahyâ b. Maîn'den naklettiğine göre Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin ismi Zâlim b. Amr'dır. Listede belirttiği isim de bu şekilde olduğuna göre Dûlâbî Yahyâ b. Maîn'in görüşünü tercih etmiş olmaktadır.⁹⁵⁴

Râvinin ismi hakkında tercihte bulunmasının başka bir örneği de Ebu'l-Ezher künyesinde Ebu'l-Ezher el-Muğîra b. Ferve için verilen bilgilerde görülmektedir. Dûlâbî, listede râviyi Ebu'l-Ezher el-Muğîra b. Ferve olarak belirtmiştir. Rivâyetler kısmında râvi hakkında ilk olarak Yahyâ b. Maîn'in "Ferve b. el-Muğîra" olarak

⁹⁴⁹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 9-10.

⁹⁵⁰ Ebû Yâsir İsâmüddîn, Dûlâbî'nin eseri *el-Künâ ve'l-esmâ*'daki hadisleri fıkıh konularına göre düzenleyip tahririni yapmıştır. Bk. Ebû Yâsir İsâmüddîn b. Ğulâm Huseyn, *et-Tasnîfü'l-Fıkhî li-ehâdîsi kitâbi'l-Künâ ve'l-esmâ* I, 6-7.

⁹⁵¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 75.

⁹⁵² Bk. *a.g.e.* II, 637.

⁹⁵³ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 327.

⁹⁵⁴ Bk. *a.g.e.* I, 327-328.

belirttiğini nakletmiştir. Sonraki rivâyette Ebu'l-Ezher'in ismi yine el-Muğîra olarak geçmiştir.⁹⁵⁵ Râvinin ismi hakkında farklı görüşlerden birini tercih ettiği şu sebeple düşünülmektedir: Listede, ismi hakkında farklı görüşler olan bir râvinin, sadece bir ismini belirtmiş, farklı görüşler olduğunu belirtmemiştir, ancak rivâyetler kısmında ismi hakkında birçok görüş olduğunu gösteren farklı rivâyetlere yer vermiştir. Oysaki genellikle listelerde isim ve künyesine dair farklı görüşler varsa belirtmiştir.⁹⁵⁶

Bazen de râvinin ismini başlıkta ya da listede belirtmemiş ancak rivâyetlerde çok farklı görüşler olduğundan bahsetmiştir. Bu durumda Dûlâbî'nin çok fazla görüş olduğundan bir tercih yapamadığı anlaşılmaktadır. Örnek olarak Ebû Ayyâş ez-Zürakî (r.a.) verilebilir. Sahâbî bölümünde künyesi ayn (ع) harfi ile başlayanlardaki bir listede "Ebû Ayyâş ez-Zurakî el-Ensârî" denilmiştir. Sahâbî için açılan özel başlıkta ise "Ebû Ayyâş ez-Zürakî (r.a.)" denilmiştir. Başlık altında iki hadis, dört tane de bilgi nakletmiştir. Hadislerin birinde Ebû Ayyâş ez-Zürakî'nin (r.a.) sadece künyesi, diğerinde künyesi ve nesebi geçmiştir. Bilgilerin ilki Buhârî'nin, Ebû Ayyâş ez-Zürakî'nin isminin Zeyd b. es-Sâmit olduğuna dair görüşüdür. Daha sonra Abbas ed-Dûrî'den nakille Yahyâ b. Maîn'in de bu görüşte olduğu belirtilmektedir. Üçüncüsü; Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin görüşüdür. Ebû İshak el-Cûzcânî, Ebû Ayyâş ez-Zürakî'nin isminin Zeyd b. en-Nu'mân olduğu görüşündedir. Son olarak Nesâî'den nakille, Ebû Ayyâş ez-Zürakî'nin ismine dair Zeyd b. Nu'mân, Zeyd b. Sâmit ve Ubeyd b. Zeyd şeklinde üç farklı görüş olduğu belirtilmiştir.⁹⁵⁷

Bazı râviler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Râvileri tanıtırken cerh-ta'dîl ifadeleri kullanarak yaptığı değerlendirmeleri genellikle râvileri sıralarken vermiştir.⁹⁵⁸ Bir râvi hakkında da rivâyetinden sonra değerlendirmede bulunmuştur.⁹⁵⁹ İki râvi hakkında da rivâyetlerinden sonra yapılan değerlendirmelerin, Dûlâbî'ye ait olma ihtimâli vardır.⁹⁶⁰ Bu değerlendirmeler, birkaç râvi hakkında da olsa, Dûlâbî'nin cerh-ta'diline kaynağından ulaşılması dolayısıyla önemlidir. Nitekim *ed-Duafâ* adlı bir eseri olsa da günümüze ulaşamamıştır. Cerh-tadîllerinin çoğu sonraki ricâl kitaplarındaki kayıtlardan öğrenilebilmektedir.

⁹⁵⁵ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 337-338. Başka bir örnek için bk. *a.g.e.* I, 327.

⁹⁵⁶ Bk. *a.g.e.* I, 190; II, 464, 550, 778, 823.

⁹⁵⁷ Bk. *a.g.e.* I, 136-138.

⁹⁵⁸ Birkaç örnek için bk. *a.g.e.* I, 333, 335, II, 542, 590, 596.

⁹⁵⁹ Bk. *a.g.e.* III, 1134.

⁹⁶⁰ Bk. *a.g.e.* II, 463, III, 1027, 1134.

Birçok râvinin, hocalarını ve talebelerini belirtmiştir. Bu bilgiler râvilerin ve rivâyetlerinin değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Râvilerin önemli hocalarını veya talebelerini ya listelerde belirtmiş ya da rivâyetleriyle belirtmiştir. Bazen de listelerde belirtip sonra bir de rivâyetlerini vererek delillendirmiştir. Örneğin, Ebû Avn künyesine sahip Seyyâr b. İbrâhîm el-Abdî'den Muallâ b. Esed'in hadis dinlediğini belirtip dinlediği bir hadisi rivâyet etmiştir.⁹⁶¹

Rivâyetler hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu durumun bir örneği, “Künyesi Ebû Abdillâh Olanlar”da el-Hüzeyl b. Misar el-Ensârî için naklettiği bir hadis hakkındadır. Senedinde el-Hüzeyl'in bulunduğu bu hadise göre Hz. Peygamber, Askalan'da yetmiş bin şehidin dirilip şefaate edeceğini haber vermiştir. Dûlâbî de bu hadisin münker yani aşırı zayıf olduğunu söylemiştir.⁹⁶² Başka bir hadisin de mu'dâl yani; senedinde kopukluklar olduğunu belirtmiştir.⁹⁶³ Bir başka hadisin senedinin hatalı olduğunu belirtip bu hatayı düzeltmiştir.⁹⁶⁴

Dört yerde, künye sahibi râvileri tanıtmak için verdiği rivâyetlerin senedindeki bir başka râvinin kimliğini tespit etmiştir.⁹⁶⁵ Bir sahâbînin rivâyetinde, sahâbînin künyesinde yapılan hatayı düzeltmiştir.⁹⁶⁶

Sonuç olarak Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*'da râvilerin künye bilgisini birçok yöntemle açıklamıştır. Kapsamlı bu bilgiler için kendinden önceki ricâl bilgisi ve hadis kitaplarından çokça istifade etmiştir. Özellikle Hz. Peygamber ve sahâbeyle ilgili bölümde hadislerle yer verilmiştir. Bilindiği kadarıyla bu eserden önceki künye bilgisine ait kitaplarda sahâbe tabakasının kapsamı bu kadar fazla değildir. Önceki künye kitaplarında sahâbe ayrı bir bölümde de ele alınmamıştır.⁹⁶⁷ Bu sebeple eserin sahâbe bölümü ayrıca önem arz etmektedir. Bu bölüm sayesinde sahâbe bilgisi üzerine telif edilmiş eserlere dair de çıkarımlar yapılabilmektedir. Nitekim İbnü'l-Berkî'nin rivâyetleri sahâbe bölümünde yoğunlaşmıştır. Bu durum İbnü'l-Berkî'nin, sahâbeye dair bir telifi olduğu bilgisini teyit etmektedir. Bunun yanı sıra tâbiûn ve sonrası bölümünde belirttiği cerh-ta'dîl bilgileri de ricâl ilmi açısından önem arz etmektedir.

⁹⁶¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 796.

⁹⁶² Bk. *a.g.e.* II, 842.

⁹⁶³ Bk. *a.g.e.* II, 484.

⁹⁶⁴ Bk. *a.g.e.* II, 444.

⁹⁶⁵ Bk. *a.g.e.* I, 373, III, 995, 1075, 1198.

⁹⁶⁶ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 37.

⁹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel'de sahâbe kısmı 40 râviyi barındırmaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-künâ*, s. 11 (Muhakkikin Girişi). Buhârî ve Müslim sahâbeyi ayrıca ele almamış râvileri tanıtırken sohbetini belirtmekle yetinmiştir. Bk. Buhârî, *el-Künâ*, s. 6, 15, 18; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 23 (Muhakkikin Girişi), 33, 60.

2. Sonraki Eserlere Etkisi

Dûlâbî'nin *el-Künâ ve 'l-esmâ*'sı alanındaki kitaplar başta olmak üzere pek çok alandaki kitabın kaynakları arasına girmiştir. Râvi kimlik bilgisi için telif edilen mu'telif-muhtelif türü kitaplarda, tabaka ayırımına dair sahâbe bilgisi kitaplarında ve cerh-ta'dîl kitaplarında *el-Künâ ve 'l-esmâ*'dan alıntılar yapılmıştır. Hatta hadis şerh literatürü için de önemli bir kaynak olmuştur. Bunlardan Dûlâbî'nin ve eserinin isminin açıkça zikredildiği kaynaklar kolayca tespit edilebilmektedir. Bu kitaplar alanlarına göre ayrılarak şu şekilde belirtilebilir:

- Sahâbe Bilgisi Kitapları: *el-Künâ ve 'l-esmâ* sahâbe ve tâbiûn ve sonrası ayırımı dolayısıyla kendinden sonraki sahâbe kitaplarında sahâbenin tespiti için kullanılmıştır. İbn Abdilber *el-İstîâb fî ma'rifeti 'l-ashâb* adlı kitabında, Dûlâbî'nin eserinden faydalanmaktadır. Künye kısmında Ebû Behse (r.a.) için Dûlâbî'nin künye kitabının sahâbe bölümüne işâret ederek Ebû Behse'nin (r.a.) bir hadisini nakletmiştir.⁹⁶⁸ Dûlâbî bu hadisi Ebû Büheyse künyeli sahâbî için iki farklı tarikle rivâyet etmiştir.⁹⁶⁹ İbn Abdilber'in sahâbînin künyesini Ebû Büheyse yerine Ebû Behse olarak belirtmesi dikkat çekmektedir. Kendisinden sonraki eserlerde Dûlâbî gibi Ebû Büheyse denilmiştir.⁹⁷⁰ Muhtemelen *el-Künâ ve 'l-esmâ*'nın İbn Abdilber'e ulaşan nüshasında bir farklılık vardır ya da İbn Abdilber'in eserinde bir istinsah hatası yapılmıştır. İkinci ihtimal daha kuvvetli gözükmektedir çünkü; hadisin senedinde de Dûlâbî'nin nisbesi ve künyesi arasına “haddesenâ” sîgası eklenerek bir hata yapılmıştır.

⁹⁶⁸ Bk. İbn Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti 'l-ashâb* IV, 1615. Hadis ve İbn Abdilber'in ifâdeleri şöyledir:

-أَبُو بَهْسَةَ

حَدَّثَنَا الْحَكَمُ، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُهِندِيسِ، حَدَّثَنَا الدَّوْلَابِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو بَشِيرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ، حَدَّثَنَا الْمُكْرِيُّ، حَدَّثَنَا كَهْمَسُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ يَسَارِ بْنِ مَضُورٍ - رَجُلٍ مِنْ فِزَارَةَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ ابْنِ أَبِي بَهْسَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَأْذَنْتُهُ أَنْ أَدْخِلَ يَدِي فِي قَمِيصِهِ، فَجَعَلْتُ أَذْثُو مِنْهُ، ثُمَّ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الشَّيْءُ الَّذِي لَا يَجِلُّ مِنْهُ؟ قَالَ: الْمُلْحُ وَالْمَاءُ ذَكَرَهُ الدَّوْلَابِيُّ فِي الْكُنَى مِنَ الصَّحَابَةِ.

- Ebû Behse:

el-Hakem bize “İbnü'l-Mühendis bize tahdis etti” diye tahdis etti. İbnü'l-Mühendis “ed-Dûlâbî bize tahdis etti” dedi. Ed-Dûlâbî “Ebû Bişr bize tahdis etti” dedi. Ebû Bişr “Muhammed b. 'Avf bize tahdis etti” dedi. Muhammed b. Avf “el-Mukri” bize tahdis etti” dedi. el-Mukri “Kehmes b. el-Hasen bize tahdis etti” dedi. Kehmes b. el-Hasen'in Yesâr b. Mansûr'dan -ki o Fizâra'dan biridir-, Yesâr b. Mansûr'un babasından, babasının İbn Ebî Behse'den, İbn Ebî Behse'nin babasından rivâyet ettiğine göre Ebû Behse “Rasûlullah'ın (s.a.) yanına gittim. Elimi gömleğine sokmak için izin istedim. Ona yaklaştım. Sonra “reddetmenin yasak olduğu şey nedir” diye sordum. “Tuz ve su” buyurdu.” Dûlâbî bu hadisi *el-Künâ*'nın sahâbe kısmında zikretti.

Burada hadisin senedinde Dûlâbî'nin nisbesi ve künyesi arasına haddesenâ sîgası konularak hataen teaddüd yapılmıştır. Ayrıca Dûlâbî'nin senedinde Kehmes b. el-Hasen'in hadis dinlediği râvinin ismi, Yesâr b. Mansûr'dan değil, Seyâr b. Manzûr olarak geçmektedir.

⁹⁶⁹ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* I, 51-52.

⁹⁷⁰ Bk. İbn Abdilber, *el-İstîâb* IV, 1615 (1. Dipnot); İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe* VI, 36.

İzzeddin İbnü'l-Esîr de sahâbe bilgisine dair kitabı *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*'de Dûlâbî'nin eserinden faydalanmıştır. Ebû Temîm el-Ceyşânî'nin (r.a.) tercemesine yer verirken Ebû Temîm'in, Muâz b. Cebel'den Kur'ân-ı Kerîm'i öğrendiğine dair bir rivâyet nakletmiş ve Dûlâbî'nin künye kitabında Ebû Temîm el-Ceyşânî'yi sahâbe bölümünde zikrettiğini söylemiştir.⁹⁷¹ Nitekim Ebû Temîm el-Ceyşânî'nin sohbeti tartışmalıdır. Dûlâbî, Ebû Temîm el-Ceyşânî (r.a.) için muttasıl senedli iki hadis nakletmiştir.⁹⁷² Ancak Moğultay b. Kılıç, *el-Înâbetü ilâ ma'rifeti'l-muhtelif fîhim mine's-sahâbe* adlı eserinde Ebû Temîm el-Ceyşânî'nin “Abdullah b. Mâlik b. Ebî'l-Esham Ebû Temîm el-Ceyşânî” şeklinde tam ismini vermiştir. Sahâbeden olduğunu İbn Fethûn, Dûlâbî ve İbnü'l-Cârûd'a atıfta bulunarak belirtmiştir. İsmine İbnü'l-Cârûd'un eserinden delil getirmiştir. Ancak sonrasında Ebû Temîm'i; Müslim b. el-Haccâc, Ebû Hâtim, Yahyâ b. Maîn, Buhârî gibi pek çok âlimin tâbiûndan saydığını ayrıca el-Begâvî'nin de Hz. Peygamber ile sohbeti olmadığını söylediğinden bahsetmiştir.⁹⁷³

İbn Hacer *el-Îsâbe fî temyîzi's-sahâbe* adlı eserinde, Dûlâbî'den istifâde etmiştir. Biri, Ebû Reyhâne'nin (r.a.) ismi hakkındaki tartışmalardadır. İbn Hacer, Ebû Reyhâne'nin ismini Şemgûn olarak belirtmiştir. Ebû Reyhâne'nin ismini Şemûn olarak kabul edenler arasında Buhârî, İbn Hıbbân, İbn Yûnus ile birlikte Dûlâbî'yi de zikretmiştir.⁹⁷⁴ Bir diğeri, Ubeydullah b. Abdullah b. Ebî Müleyke'nin sohbeti olduğuna dair tartışmalardadır. Burada “Ebû Bişr ed-Dûlâbî *el-Künâ*'sında Muhammed b. Abdîrrahman b. Ebî Leylâ tarîkiyle bir hadîsini nakletti” diyerek Dûlâbî'nin naklettiği rivâyete yer vermiştir.⁹⁷⁵ Dûlâbî, bu rivâyeti sahâbe bölümünde nakletmiştir.⁹⁷⁶

⁹⁷¹ Bk. İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe* VI, 38-39. İlgili kısım ve tercümesi şöyledir:

- أَبُو تَمِيمٍ الْجَيْشَانِي
أَبُو تَمِيمٍ الْجَيْشَانِي رَوَى ابْنُ لَهْيَا عَنْ أَبِي هُبَيْرَةَ، عَنْ أَبِي تَمِيمٍ الْجَيْشَانِي، قَالَ: تَعَلَّمْتُ الْقُرْآنَ مِنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ حِينَ قَدَّمَ
الْيَمَنَ.
ذَكَرَهُ الدُّوَلَابِيُّ فِي الْكُنَى مِنَ الصَّحَابَةِ.

-Ebû Temîm el-Ceyşânî

Ebû Temîm el-Ceyşânî -hakkında- İbn Lehîa Ebû Hübeyra'dan rivayet etti. Ebû Hübeyra'nın Ebû Temîm el-Ceyşânî'den naklettiğine göre Ebû Temîm “Yemen'e giderken Muâz b. Cebel'den Kur'ân-ı Kerîm'i öğrendim” dedi.

⁹⁷² Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 54-55.

⁹⁷³ Bk. Moğultay b. Kılıç, *el-Înâbetü ilâ ma'rifeti'l-muhtelif fîhim mine's-sahâbe* I, 378-379.

⁹⁷⁴ Bk. İbn Hacer, *el-Îsâbe* III, 290. Dûlâbî'nin Ebû Rayhane hakkındaki rivâyetleri için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 86-87.

⁹⁷⁵ Bk. İbn Hacer, *el-Îsâbe* IV, 332-333.

⁹⁷⁶ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 167.

- Cerh-Tadîl Kitapları: İbn Hacer *Lisânü'l-Mîzân*'da Ebû Abdurrahîm künyeli bir kişiyi "Dûlâbî *el-Künâ*'sında ismini Şakîk ed-Dabbî olarak açıkladı"⁹⁷⁷ diyerek Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'sını kaynak olarak kullandığını belirtmiştir. Dûlâbî, Ebû Abdurrahîm'in Şakîk ed-Dabbî olduğunu İbrâhîm en-Nehâî'den gelen bir rivâyetle açıklamıştır. İbrâhîm en-Nehâî, el-Muğîra b. Saîd ile Ebû Abdurrahîm'in yalancı (kezzâb) olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁸

- Mu'telif-Muhtelif Türü Kitaplar: İbn Mâkûlâ *el-İkmâl fî rafî'l-irtiyâb* adlı eserinde Dûlâbî'den istifâde etmiştir. Hirmâzî (الْجُرْمَازِي) ve Cûbârî (الْجُوبَارِي) nisbeli râvileri ayırt ederken Ebû Zerve el-Hirmâzî (r.a.) künyeli sahâbîyi zikretmiştir. Daha sonra Dûlâbî'nin künye kitabında Ebû Zerve el-Hirmâzî'yi sahâbîden saydığını belirtmiştir.⁹⁷⁹ Ancak Dûlâbî'nin eserinde el-Hirmâzî nisbeli sahâbînin ismi Ebû Zerve değil, Ebû Zerra olarak geçmektedir.⁹⁸⁰ İbn Mâkûlâ, *Tehzîbü müstemirri'l-evhâm* adlı eserinde de *el-Künâ ve'l-esmâ*'yı kaynak olarak kullanmıştır. Şurayh (سُرَيْح) ve Süreyc (سُرَيْج) isimlerini ayırt ederken Şurayh ismine Ebû Bîşr ed-Dûlâbî'nin de eserinde zikrettiği Ebu'l-Hüseyn künyeli Şurayh b. en-Nu'mân es-Sâidî'yi örnek vermiştir.⁹⁸¹

İbn Nâsiruddin (v. 842/1438) *Tavdîhu'l-müştebih fî dabtı esmâi'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm* isim, künye, lakap ve nisbelerden karışıklık yaşananları belirlemiştir. İsim, künye, lakap veya nisbelerden râ (ر) harfi ile başlayanlarda, Ebû Bekr Hısn b. Riyâh el-Basrî'yi Riyâh ismi için örnek vermiştir. Hısn b. Riyâh'ın Dûlâbî'nin eserinde adı geçen bir râvi olduğunu söylemiştir.⁹⁸² Ancak

⁹⁷⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân* IX, 115.

⁹⁷⁸ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 865.

⁹⁷⁹ Bk. İbn Mâkûlâ, *İkmâl* II, 205. Rivâyet şu şekildedir:

- وَأَمَّا الْجُرْمَازِي بِالْحَاءِ الْمُهْمَلَةِ الْمَكْسُورَةِ بَعْدَهَا رَاءَ سَاكِنَةٍ وَمِيمٍ وَيَعْدُ الْأَلِفَ زَايَ فَهُوَ أَبُو ذَرْوَةَ الْجُرْمَازِي يُعَدُّ فِي الصَّحَابَةِ -ذَكَرَهُ أَبُو بَشِيرٍ الدُّوَلَابِيُّ فِي كِتَابِ الْأَسْمَاءِ وَالْكُنَى الَّذِي أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُظَفَّرِ أَنَّ أَحْمَدَ بْنَ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ أَخْبَرَهُ بِهِ عَنْهُ .

el-Hirmâzî -nisbesine- gelince yazılışı hâ-ı mühmele iledir ve hâ kesralanır. Sonrası râ harfidir ve râ sakindir. Sonra mîm ve sonra elif vardır. -Sonra da- zâ -harfî vardır-. Bu nisbeye sahip râvî Ebû Zerve el-Hirmâzî'dir. Sahâbeden sayılmıştır. Ebû Bîşr ed-Dûlâbî onu *el-Esmâ ve'l-künâ* adlı eserinde -ki o eseri bize Abdurrahman b. el-Muzaffer, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl'den rivâyetle nakletmiştir- zikretti.

⁹⁸⁰ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 80.

⁹⁸¹ Krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 464; İbn Mâkûlâ, *Tehzîbü müstemirri'l-evhâm*, s. 269.

⁹⁸² Bk. İbn Nâsiruddin, *Tavdîhu'l-müştebih* IV, 119.

râvinin ismi, Dûlâbî'nin günümüze ulaşan nüshasında Ebû Bekr Hısn b. Rabâh en-Nasrî olarak geçmektedir.⁹⁸³

- Ricâl Kitapları: Râvilerin nisbe bilgisine dair en meşhûr kaynaklardan olan Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı, telif sürecinde *el-Künâ ve'l-esmâ*'dan faydalanılan kitaplardandır. Eserin isminin geçtiği bir yer vardır ve burada el-Hırmâzî nisbesinden bahsedilmektedir. Sem'ânî bu nisbede, İbn Mâkûlâ'dan nakille Dûlâbî'nin eserine işâret ederek Ebû Zerve el-Hırmâzî'yi örnek göstermiştir.⁹⁸⁴

Moğultay b. Kılıç *İkmâlû Tehzîbî'l-Kemâl*'inde *el-Künâ ve'l-esmâ*'yı doğrudan kaynak olarak kullanmıştır. Ebû Abdisselâm künyesine sahip Sâlih b. Rustem el-Hâşimî'nin hocaları hakkındaki tartışma için Dûlâbî'nin eserinde yer verdiği rivâyeti delil göstermiştir.⁹⁸⁵

İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*'de, Ebû Temîm el-Ceyşânî künyesi ve nisbesine sahip Abdullah b. Mâlik b. Ebî'l-Eshâm'ın, sahâbî olabileceğine dair “Dûlâbî *el-Künâ* kitabının sahâbe bölümünde yer verdi, bundan dolayı -Hz. Peygamber'e- yetişmiş olabilir”⁹⁸⁶ demiştir. İbn Hacer *Tâcilül-menfe'a* adlı eserinde de *el-Künâ ve'l-esmâ*'dan istifâde etmiştir.⁹⁸⁷

- Hadis Şerh Kitapları: Hadis şerh kitaplarında Dûlâbî'nin eseri hem râviler hakkında bilgi vermek, hem rivâyet tarîklerini göstermek üzere kullanılmıştır. Bir râvinin durumunu *el-Künâ ve'l-esmâ*'yı kaynak göstererek açıklama konusunda Moğultay b. Kılıç'ın *Şerhu İbn Mace*'sinde, Muhammed b. Câbir adlı râvinin zayıf olduğuna Dûlâbî'nin eserini kaynak göstermesi örnek verilebilir.⁹⁸⁸ Bu örnekle *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın sadece râvinin künye bilgisi için kullanılmadığı da görülmektedir. Nitekim Muhammed b. Câbir'in zayıf olduğu değerlendirmesi, Dûlâbî'ye aittir.

Şerh literatüründe, *el-Künâ ve'l-esmâ*'da geçen rivâyetlerin kullanılmasına bir diğer örnek, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'sinden verilebilir. İbn Hacer, Buhârî'nin av ile ilgili “Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek

⁹⁸³ Bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* I, 367. Ayrıca bk. İbn Nâsiruddîn, *Tavdîhu'l-müştebih* IV, 119 (4. Dipnot).

⁹⁸⁴ Bk. İbn Nâsiruddîn, *Tavdîhu'l-müştebih* IV, 131.

⁹⁸⁵ Bk. Moğultay Kılıç, *İkmâlû Tehzîbü'l-Kemâl* VI, 330. Dûlâbî'nin rivâyeti için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 871.

⁹⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* V, 380.

⁹⁸⁷ İbn Hacer, *Ta'cîlül-menfe'a* I, 785.

⁹⁸⁸ Bk. Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Sünen-i İbn Mace* II, 435. Dûlâbî'nin Muhammed b. Câbir hakkında verdiği cerh-ta'dîl bilgisi için bk. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 830.

size helâl kılındı...”⁹⁸⁹ meâlindeki ayeti açıklamak üzere verdiği muallak bir rivâyetin⁹⁹⁰ tarîki için Dûlâbî’nin eserinde yer verdiği rivâyeti kaynak göstermiştir.⁹⁹¹ Mübârekfûrî (v. 1353) de *Tuhfetu’l-Ahvezî*’sinde Dûlâbî’nin *el-Künâ ve’l-esmâ*’sından istifade etmiştir.⁹⁹²

- Hadis Usulü Kitapları: İbn Hacer, İbnü’s-Salâh’ın hadis usulü eseri üzerine kaleme aldığı *en-Nüket*’inde ilâle konusunda İbn Lehîa’nın (v. 174/790) rivâyet ettiği bir hadisi örneklendirirken *el-Künâ ve’l-esmâ*’daki bir tarîki kullanmıştır.⁹⁹³

- Diğer Alanlardaki Kitaplar: İbn Hacer’in Gazzâlî’nin (v. 505/1111) *el-Vecîz* adlı eserindeki hadislerin tahrîcini yaptığı *Telhîsü’l-habîr*’inde ve Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’indeki muallak rivâyetlerinin muttasıl isnâdlarını belirlediği *Tağlîku’t-ta’lîk*’inde *el-Künâ ve’l-esmâ*’daki rivâyetlerden faydalanmıştır.⁹⁹⁴

İbnu’l-Mukri’nin (v. 381/991-992) *el-Mu’cem*’inde geçen bir rivâyet aynı sened ve benzer bir metinle Dûlâbî’nin *el-Künâ ve’l-esmâ*’sında geçmektedir.⁹⁹⁵ Bu rivâyetten hareketle *el-Künâ ve’l-esmâ*’daki nakillerin daha sonraki hadis kitaplarına da kaydedildiğinden bahsedilebilir.

Netice olarak, daha sonraki pekçok kaynakta ismi zikredilmese de içerik kıyaslamasıyla telif sürecinde *el-Künâ ve’l-esmâ*’dan faydalandığı tespit edilebilir. Dûlâbî’ye nispet edilen görüşler veya Dûlâbî’den nakledilen rivayetler ile Dûlâbî’nin eserinde yer verdiği rivâyetler kıyaslandığında şu kitaplarda da *el-Künâ ve’l-esmâ*’dan faydalandığı söylenebilmektedir: İbn Adî’nin *el-Kâmil fî duaî ricâl*’i,⁹⁹⁶ İbnu’l-Farazî’nin (v. 403/1013) *Târîhu ulemâi Endülü’s*’ü,⁹⁹⁷ Ebû Nuaym el-İsbehânî’nin (v. 430/1038) *Ma’rifetü’s-sahâbe*’si,⁹⁹⁸ İbnü’l-Meğâzilî’nin (v. 482/1090-1091) *Menâkıbu*

⁹⁸⁹ Mâide (5), 96.

⁹⁹⁰ Buhârî, ez-Zebâih ve’s-Sayd 12.

⁹⁹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* XVII, 39.

⁹⁹² Örnek olarak bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî* I, 531.

⁹⁹³ Krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* II, 723; İbn Hacer, *en-Nüket alâ İbnü’s-Salâh* II, 740-741.

⁹⁹⁴ İbn Hacer, *Telhîsü’l-habîr* I, 128; İbn Hacer, *Tağlîku’t-ta’lîk* IV, 510. Krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ* I, 103; II, 867.

⁹⁹⁵ Krş. Dûlâbî, *el-Esmâ ve’l-künâ* II, 887; İbnü’l-Mukri’, *el-Mu’cem*, s. 32-33. Dûlâbî’nin naklinin metni şu şekildedir:

«تَوَفَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ سَنَةً، وَأَبُو بَكْرٍ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ، وَعُمَرُ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ»

İbnü’l-Mukri’in naklinin metni şu şekildedir:

«أَبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ، وَأَبُو بَكْرٍ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ، وَعُمَرُ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ»

⁹⁹⁶ Krş. Dûlâbî, *el-Esmâ ve’l-künâ* III, 1135; İbn Adî, *el-Kâmil fî duaî ricâl* I, 211.

⁹⁹⁷ Krş. Dûlâbî, *a.g.e.* II, 846; İbnü’l-Farazî, *Târîhu ulemâi’l-Endülü’s* I, 288.

⁹⁹⁸ Krş. Dûlâbî, *a.g.e.* I, 87; Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Ma’rifetü’s-sahâbe* II, 1095.

Ali'si,⁹⁹⁹ Ebû Alî el-Ğassânî (v. 498/1105) *Elkâbü's-sahâbe ve't-tâbiîn fi'l-Müsneđeyni's-Sahîhayn*'ı,¹⁰⁰⁰ İbn Asâkir'in (v. 571/1176) *Târîhu medîneti Dımeşk*'i,¹⁰⁰¹ Abdulganî el-Makdisî'nin (v. 600/1203) *el-Kemal fî esmâi'r-ricâl*'i,¹⁰⁰² Yûsuf b. Abdîrrahman el-Mizzî'nin (v. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i.¹⁰⁰³ Böylelikle *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın yalnız tarih-tabakât kitapları için değil, hadis ilminin pek çok alanı için önemli bir kaynak olduğunu söylemek mümkündür.

⁹⁹⁹ Krş. Dûlâbî, *a.g.e.* I, 21; İbnü'l-Meğâzilî, *Menâkıbu Ali*, s. 31-32.

¹⁰⁰⁰ Krş. Dûlâbî, *a.g.e.* III, 1028; Ebû Ali el-Ğassânî, *Elkâbü's-sahâbe ve't-tâbiîn*, s. 25-26.

¹⁰⁰¹ Krş. Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* II, 842-843; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk* I, 215.

¹⁰⁰² Krş. Dûlâbî, *a.g.e.* II, 871; Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* V, 448-449.

¹⁰⁰³ Krş. Dûlâbî, *a.g.e.* II, 871; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* XII, 46.

SONUÇ

Künyenin kullanımı Arap toplumunda yaygın olduğundan, ricâl bilgisi için râvilerin künyesine vakıf olmak önem arz etmiştir. Ricâl ilmi, hadislerin güvenilirliğini sağlamak üzere geliştirilen isnâdı konu edinen bir ilimdir. Bu ilim, isnâddaki râvilerin tanınmasını ve onların değerlendirilmesini amaç edinmiştir. Râvileri değerlendirebilmek için öncelikle onları tanımak gerekmektedir. Böylece ricâl ilminde; râvilerin isim, künye, lakap ve neseb bilgileri derlenmeye, bu bilgilerde ortaya çıkabilecek karışıklıklar giderilmeye ve râviyi değerlendirmek üzere gerekli diğer bilgilere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Muhaddisler, hadislerin tedvîni ve tasnifiyle eş zamanlı olarak râvi bilgilerini de derlemiş ve konularına göre tasnif etmişlerdir. Temel hadis kitaplarından bir kısmının tasnif edildiği hicrî II. asrın sonlarında, künye bilgisinin ilk örneklerinin görülmesi bunun bir delilidir.

Hadis ilminin önemli bir alanı kabul edilen ricâl ilmi, içeriğindeki bilgiler arttıkça konularına göre alt bölümlere ayrılmaya başlamıştır. Râvilerin isim ve künye bilgisi bu dallardan biridir. Künye sahibi râviler, bazen isimleriyle bazen künyeleriyle anıldığında râvilerin tespit edilmeleri zorlaşmıştır. Bazı râvilerin birden fazla künyesi olması ya da hem künye şeklinde lakabı hem künyesi olması da râvilerin farklı şekillerde anılmalarını sağlamıştır. Ayrıca bazı râvilerin isimleri, künyeleri ya da hem isimleri hem künyeleri aynı olabilmektedir. Bu gibi durumlar, râvilerin künye bilgilerini dikkatle tespit etmeyi gerektirmiştir. Hadis âlimleri, bu ihtiyacı erken dönemlerden itibaren gidermeye çalışmışlardır. Bu gayretleri neticesinde, ricâl bilgisi içinde “esmâ ve künâ” adında bir tür oluşmuştur. Belirtildiği üzere hicrî II. asırda ilk örnekleri görülen künye kitaplarının sayısı, hicrî VIII. yüzyıla kadar artmaya devam etmiştir. Hicrî VIII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar bu türde kitap telif edilmeye devam etse de sayıları diğer dönemlere kıyasla azdır. Hicrî X. yüzyıldan sonra, bu türde kitap telifi daha da azalmıştır. Buradan hareketle hicrî III. yüzyıl ile V. yüzyıl arasının, künye bilgisi türü için en verimli çağ olduğu söylenebilir.

Esmâ ve künâ türü kitaplarda, künye sâhibi râviler ve bu râvilerin kimlikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Râviler, ya kısaca kimlik bilgileri belirtilerek ya da hem kimlik bilgileri verilip hem de rivâyetleri nakledilerek tanıtılmıştır. Kısaca yapılan tanıtımlarda ihtiyaç duyuldukça senedli bilgilere de yer verilmiştir. Ancak bu kitaplardaki rivâyetlerin sayısı, râvileri rivâyetleriyle tanıtan kitaplar kadar fazla değildir. Künye bilgisi kitapları, ricâl bilgisinin bir türü olarak ayrıca bazı râvilerin cerh-ta’dîl bilgilerini de içinde barındırmıştır. Böylece bir isnâdda ismi ve künyesi

geçen, sadece ismi geçen ya da sadece künyesi geçen bir râvinin tespiti kolaylaşmıştır. Ayrıca bu râvilerin rivâyetleri de değerlendirilebilir olmuştur.

Künye kitaplarının hicrî III. yüzyıla ait örneklerinden biri de Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin (v. 310/923) *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eseridir. Bu eser; hadis, tarih ve fıkıh alanlarında yetkin olan Dûlâbî'nin günümüze ulaşan iki telifinden biridir. Dolayısıyla kitap, hem künye türüne dair bir örnek olduğundan hem de Dûlâbî'nin tanınmasını sağladığından kıymetlidir. Verrâklık mesleği yapmış bir âlim olarak Dûlâbî'nin, bu eserinde titiz bir çalışma yürüttüğü anlaşılmaktadır. Râvilerin künye bilgisi, rivâyetlerle işlenmiştir. İçeriğinde pek çok hadis vardır. Bu yönleri *el-Künâ ve'l-esmâ*'nın kıymetini artırmaktadır.

Genel olarak âlimler, eserlerindeki tasnifinin güzel olduğunu belirterek Dûlâbî'ye iltifat etmişlerdir. Ancak bir sebepten cerh edildiği belirtilmiştir. Öğrencisi İbn Adî'den nakledildiğine göre; Nuaym b. Hammâd hakkında cerhi naklettiği için yalancılıkla itham edilmiştir. Bu cerh, döneminin ilmî tartışmalarından kaynaklandığı için makbûl görülmemiştir. Tarih kitaplarında cerhine dair verilen bilgi, muhtemelen bu duruma işâret etmektedir, ancak ifâdeler meçhul olduğundan geçersizdir.¹⁰⁰⁴

Dûlâbî, eseri *el-Esmâ ve'l-künâ*'yı zengin bir birikimle tasnif etmiştir. Künye türüne dâhil olan bu eserde, kendisinden önce telif edilen künye bilgisi kitaplarından farklı bir uslûb benimsemiştir. *el-Künâ ve'l-esmâ*'dan önceki künye türündeki telifler, daha çok bibliyografiktir. Râvilerin kimlik bilgileri, isimleri ve nisbeleriyle birlikte kısaca verilmiştir. Az da olsa cerh-ta'dîl değerlendirmeleri ve rivâyetler de vardır. Ancak Dûlâbî'nin kitabında naklettiği rivâyetlerin sayısı daha çoktur. Bu yönüyle *el-Künâ ve'l-esmâ*, künye bilgisinin kapsamlı ilk örneklerinden kabul edilebilir. Eserde, künye sahibi râvilerin hadisleri ve râviler hakkında bilgiler senedle zikredilmiştir. Hadisler ve bilgilerle râvinin künye ve isim bilgisi öncelikli olmak üzere lakap, neseb, vefat tarihi gibi râvi hakkındaki diğer önemli bilgiler, râvilerin hoca-talebe ilişkileri, güvenilirlik durumları belirtilmiştir. Râvileri değerlendiren ifâdeler, bazen râviler için nakledilen rivâyetlerin senedlerinde geçmiş, bazen müstakil bir bilgi olarak nakledilmiştir. Kitapta râvi künye bilgilerinin çokça rivâyetle belirlenmiş olması, bu türün köklerinin hadis ilmi içerisinde derin olduğuna bir delildir.

¹⁰⁰⁴ Mechûl cerhin hükmü için bk. Tâceddîn es-Subkî, “Kâide fi'l-cerh ve't-ta'dîl”, *Erbeu Resâil fi Ulûmü'l-Hadis* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye (Beyrut), s. 29; Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi*, s. 374-376.

Dûlâbî, künye sahibi râvileri künyelerine göre yarı alfabetik bir düzende vermiştir. Eserinin girişinde Hz. Peygamber'in künyesi ve O'nun (s.a.) künyesiyle aynı künyeye sahip olmak konularını işlemiştir. Daha sonra künye sahibi râvileri, sahâbe tabakası ve tâbiûn ile sonrasındakiler şeklinde iki bölüme ayırmıştır. Her bölümde râvileri, kendi içinde alfabetik düzenle tanıtmıştır. Başlıklar altında râvileri önce grup grup listelemiş, sonrasında listelerde zikrettiği râvilerin rivâyetlerine ve/veya râviler hakkında bilgilere yer vermiştir. Sahâbe bölümünde, künye sahibi sahâbîlerin hadislerini ve onlar hakkındaki bilgileri, ilgili sahâbîye özel başlık açarak nakletmiştir. Tâbiûn ve sonrası bölümünde râvilere özel başlıklar koymamıştır. Tâbiûn tabakasından Dûlâbî'nin dönemine kadar birçok râvinin künye bilgilerinin bu bölümde, genellikle aynı künyeye sahip birden fazla râvi olduğundan belirli künyelere başlıklar açmıştır. Râvilerin rivâyetlerini ve/veya râviler hakkındaki bilgileri de başlıklar altında verdiği listelerden sonra topluca nakletmiştir. Buradan Dûlâbî'nin tasnifinin ayrıntılı ve düzenli olduğu anlaşılmaktadır.

el-Künâ ve'l-esmâ'nın düzeni ve içeriğinden anlaşıldığına göre Dûlâbî, dakîk bir muhaddis ve müerrihtir. Hadisleri râvileri tanıtmak üzere veriyor olsa da birden fazla târîkle verdiği rivâyeti desteklediği olmuştur. Eserinde sahîh, hasen ve zayıf hadisler bulunmaktadır. Bazı aşırı zayıf hadislerin zayıflığını belirtmiştir. Senedlerde rivâyet sîgalarına dikkat etmiştir. Ayrıca bazı rivâyetlerinde; hocalarının detaylı kimlik bilgilerini, hadisi aldığı yeri ve zamanı da kaydetmiştir. Dûlâbî, hocalarının eserlerine oldukça vakıftır. Arada onların teliflerine işâret etmiştir. Hocalarından gelen bazı bilgileri tashih etmiştir. Gerektiğinde kendi tespitlerini de kaydetmiştir. Böylece eserinde, kendisinden önceki bilgileri titiz bir şekilde değerlendirerek derlemiştir. İçeriğindeki bu bilgiler dolayısıyla kitabı, kendisinden sonra hadis ilminin çeşitli alanlarında kaleme alınan birçok telife kaynaklık etmiştir.

Dûlâbî'nin hadis ilminde geniş bir birikimi olduğu anlaşılmaktadır. Esmâ ve künâ türünde, sadece râvilerin künye bilgisi işlenmemiştir. Ricâl ilmine ve hadis ilmine katkı sağlayacak şekilde birçok rivâyete de yer verilmiştir. Bu gibi durumlar ve künye bilgisi kitaplarında, râvilerin hadislerle tanıtılması dikkate alındığında, hadis ilminin çok yönlü bir ilim olduğu görülmektedir. Dûlâbî ve *el-Künâ ve'l-esmâ* üzerine yapılan incelemeler sonucunda; hadis ilmindeki bilgilerin titiz ve veciz bir şekilde kaydedildiği ve Dûlâbî'nin yaşadığı dönemin ilmî anlayışına uygun şekilde eserini tasnif ettiği söylenebilir. Nitekim râviler hakkındaki kayıtlar, özellikle cerh-ta'dîl ifâdeleri titiz ve özlü ifâdelerdir. Bununla birlikte Dûlâbî'nin hayatı araştırıldığında, âlimlerin onun

hakkında verdiği bilgiler nicelik olarak azdır. Ancak ifâdelere yüklenen anlamlar tespit edildiğinde ayrıntılı bilgiler verildiği fark edilmiştir. Dûlâbî'nin eserindeki hadisleri ve râviler hakkındaki bilgileri senedli olarak kaydetmesi, senedli bilgi naklinin sadece rivâyet kitaplarında değil, tarih, tabakat, ricâl gibi hadis ilminin alt dallarında da sened zikrine ne kadar önem verildiğini gösterir. Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserini konu alan bu tez de hadis ilminin ne kadar geniş ve zengin bir literatüre sahip olduğunu ortaya koyabildiyse amacına ulaşmış sayılacaktır. Diğer taraftan tezde, bir yüksek lisans çalışması hacmini aşacağından *el-Künâ ve'l-esmâ* dışındaki künye kitaplarına genel bir şekilde değinilmiştir, ancak diğer künye bilgisi kitaplarının içeriklerinin ayrıntısıyla incelenmesi veya bu türdeki teliflerin birbirleriyle mukayese edilmesi gibi çalışmaların yapılabileceği belirtilmelidir.

EK: DÛLÂBÎ'NİN EL-KÛNÂ VE'L-ESMÂ ADLI ESERİNDE CERH-TA'DİLİNİ BELİRTTİĞİ RÂVİLER VE AYNI RÂVİLER HAKKINDA DİĞER ÂLİMLERİN YAPTIĞI DEĞERLENDİRMELER

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÛZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎYİ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
- صدوق فيه لين - قلت: وتعبه الدارقطني بأن بشر بن حرب فرد لا يعرف في رواية الحديث غير الندي والله أعلم لكن الذي في الضعفاء بشير بن حرب بزيادة ياء فالله أعلم	ضعف	لا بأس به عندي، لا أعرف له حديثاً منكراً	وتركه يحيى القطان لانفراده عن الثقات بما ليس من أحاديثهم			لا يحمده حديثه	رأيت علي بن المديني يضعفه	ليس بالقوي	- ضعفه - بشر بن حرب أحب إلي من مائة مثل يحيى البكاء - سألت يحيى عن بشر وأبي هارون فقال: "أعلاهما بشر" - "ضعيف هو وأبو هارون متقاربان وبشر أحب إلي منه"	ضَعِيفٌ	أَبُو عَمْرٍو بِشْرِ بْنُ حَرْبٍ النَّدْبِيُّ (Dûlâbî, el-Kûnâ ve'l-esmâ II, 776)	1

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎVÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
واستفدنا منه كنيته وتسمية جده	قال الأزدي: مجهول.				في الكنى للنسائي حدثنا لوين ثنا حسين بن بسطام حدثني أبو مالك بشر بن غالب بن بشر عن الزهري عن مجمع بن جارية عن عمه يرفعه لا دين لمن لا عقل له قال النسائي هذا حديث باطل منكر					رَوَى عَنْ الزُّهْرِيِّ حَدِيثًا مُنْكَرًا	أَبُو مَالِكٍ بِشْرِ بْنُ غَالِبِ بْنِ بِشْرِ بْنِ غَالِبٍ (a.g.e. III, 975)	2
قلت: وقال الآجري عن أبي داود "ترك حديثه"		عامّة ما يرويه لا يتابع عليه، وهو ضعيف	منكر الحديث جدا		ليس بثقة	غير ثقة	- منكر الحديث - مضطرب	ترك الناس حديثه	- كان ركنا من أركان الكذب - ليس بثقة	لَيْسَ بِثِقَةٍ، مُتْرُوكٌ	أَبُو عَمْرٍو بِشْرِ بْنُ نُمَيْرٍ (Dûlâbî, el-Künâ ve'l-esmâ II, 776)	3
					مُتْرُوكُ الْحَدِيثِ		هُوَ مُنْكَرُ الْحَدِيثِ، كَانَ أَبُو أُسَامَةَ يَرْوِيهِ بِالْكَذِبِ		لَيْسَ بِشَيْءٍ	غَيْرُ ثِقَةٍ	أَبُو الصَّحَّاحِ الْجَارُودُ بْنُ يَزِيدَ (a.g.e. II, 680)	4

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVİYİ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
وكذا قلبه يوسف بن أسباط وقع كذلك في كتاب الطهارة من شرح السنة للبغوي.		يبين ضعفه	كان يكذب في الحديث ويشرب الخمر		متروك	قد سكت عن حديثه	منكر الحديث	كان صاحب غفلة	ليس حديثه بشيء	- ضَعِيفٌ. [- متروك الحديث ذاهب لا يكتب حديثه. Bk. İbn Hacer, <i>Lisâni 'l-Mizân</i> II, 100).]	أَبُو الْعَطُوفِ الْجَرَّاحُ بْنُ الْمُنْهَالِ (a.g.e. II, 738)	5
ولم ينبه عليه المزني ولا بأس بذكره ولو للتمييز لأن بن الجوزي في الضعفاء خلط ترجمته بترجمة أبي الأشهب العطاردي وأن كان فرق بينهما فنقل أقوال المجرحين لهذا في ترجمة ذاك والصواب التفرقة والله الموفق	ضعفه	لم أر في أحاديثه حديثاً منكراً، أرجو أنه لا بأس به	- في الثقات هو ثقة وليس هذا بأبي الأشهب العطاردي ذاك بصري وهذا من أهل واسط وهما جميعاً ثقتان - في كتاب الضعفاء كان ممن يخطيء في الشيء بعد الشيء ولم يكثر خطأه حتى صار من المعجروحين في الحقيقة ولكنه ممن لا يحتج به إذا انفرد وهو من الثقات يغرب ممن يستخير الله فيه		ضعيف		منكر الحديث		- ليس هو بثقة - ليس حديثه بشيء	- مُنْكَرُ الْحَدِيثِ، لَيْسَ بِثَقَّةٍ. - ضَعِيفٌ	أَبُو الْأَشْهَبِ / أَبُو أَشْهَبٍ جَعْفَرُ بْنُ الْحَارِثِ (a.g.e. I, 333; II, 644)	6

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎVÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
		عامة أحاديثه غير محفوظة	يقلب الأسانيد، ويرفع المراسيل، وكان يأخذ كتب الناس فينسخها ويرويها من غير سماع		- ليس بثقة ولا يكتب حديثه - متروك	قد فرغ منه منذ دهر	تركوه	- متروك الحديث - صالح	لَيْسَ بِثِقَّةٍ	مُتْرُوكٌ	أَبُو عُمَرَ حَفْصُ بْنُ سُلَيْمَانَ (a.g.e. II, 768)	7
- والصواب عندي التفرقة بين الأيلي وأبي سلمة العاملي - ويؤيد ذلك رواية الليث وغيره من المصريين وأهل أيلة عن هذا بخلاف بن خطاف فما لهم عنه رواية وابن خطاف إنما يجيء في الغالب بكنيته بخلاف هذا		- جمع بينهما ووهم في ذلك وهما اثنان بلا شك (بين الأيلي وأبي سلمة العاملي) - الضعف على حديثه بين			متروك الحديث	جاهل كذاب	تركوه	- أحاديثه كلها موضوعة - ألق حديث الحكم الأيلي وإسحاق بن أبي فروة في الدجلة	- ليس بثقة - ليس بشيء، لا يكتب حديثه	يَكْتُبُ حَدِيثُهُ	أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَكَمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ الْأَيْلِيِّ (a.g.e. II, 815)	8

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎYÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
ورماه أبو حاتم بالكذب	روى عن الزهري، عن ابن المسيب نسخة نحو خمسين حديثاً لا أصل لها			عن أبيه كذاب متروك الحديث الذي رواه باطل مع حديث أكنم بن الجون	ليس بثقة ولا مأمون				ليس بثقة	ضَعِيفٌ	أَبُو سَلَمَةَ الْحَكَمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ خَطَّافٍ (a.g.e. II, 590)	9
ثقة	ثقة							لا بأس به.	ثقة	ثقة	أَبُو عَبْدِ الرَّحِيمِ خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ الْحَرَّانِيُّ (a.g.e. II, 865)	10
			وذكره ابن حبان في الثقات		ثقة			أحاديثه حسان	ثقة	ثقة	أَبُو سَلِيمَانَ خَلِيدُ بْنُ جَعْفَرٍ بَصْرِيٍّ (a.g.e. II, 598)	11
	ضعيف الحديث		وذكره ابن حبان في الثقات	وكتب عنه أبي بإذنه وسئل عنه فقال ليس بالمتين روى أحاديث متناقضة						مُنْكَرُ الْحَدِيثِ	أَبُو يَحْيَى رَوْحُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ (a.g.e. III, 1184)	12
	لا يعرف									وَهُوَ ضَعِيفٌ	أَبُو عَبْدِ السَّلَامِ الرَّبِيعُ بْنُ جَوَّانٍ شَمِيرٍ (a.g.e. II, 871)	13

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎYÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
ضعيف	لينه أحمد ضعفه جماعة	ليس له أحاديث أنكر مما ذكرته، وله غير ما ذكرته من الحديث غرائب، وهو ضعيف كما ذكره إلا أنه يكتب حديثه - هو ضعيف، يكتب حديثه	منكر الحديث جدا		ضعيف		- منكر الحديث - ليس بذلك	شيخ، ولينه	- شيخ ضعيف - ليس بشيء، قال: فراجعته فيه مرارا فزعم أنه ليس بشيء، وأنه كان طفيليا - ليس به بأس، وإنما كان فيه شيء زعموا أنه كان طفيليا - ليس به بأس - ليس بثقة	لَيْسَ بِثِقَةٍ	أَبُو يَحْيَى زَكَرِيَّا بْنُ مَنْظُورٍ الْقُرْطُبِيُّ، مَدِينِيٍّ (a.g.e. III, 1185)	14
رافضى، كذبه يحيى بن معين	رافضى، متهم، له أتباع، وهم الجارودية	عامة أحاديثه غير محفوظة، وعامة ما يرويه في فضائل أهل البيت، وهو من المعدودين من أهل الكوفة المغالين، ويحیی بن مَعِين إنما تكلم فيه وضعفه لأنه يروي في فضائل أهل البيت، ويروي ثلب غيرهم ويفرط، مع أن أبا الجارود هذا أحاديثه عمن يروي عنه فيها نظر	كان رافضيا يضع الحديث في الفضائل والمثالب		- متروك - ليس بثقة		يتكلمون فيه	متروك الحديث	- كذاب - ليس بثقة	لَيْسَ بِثِقَةٍ	أَبُو الْجَارُودِ زِيَادُ بْنُ الْمُنْذِرِ الثَّقَفِيُّ (a.g.e. I, 424)	15

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎYÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
										وَكَانَ قَدِيمًا فِي الْخَيْرِ	أَبُو عَبْدِ اللَّهِ سَعِيدُ بْنُ صَبِيرٍ السَّكْسَكِيُّ (a.g.e. II, 819)	16
صدوق صحيح الكتاب ، يخطيء من حفظه	ضعفه النسائي ، و قواه ابن حبان		وذكره ابن حبان في الثقات		شيخ ضعيف، وإنما أخرجه للزيادة في الحديث		واستشهد به البخاري وروى له البخاري حديثا في الاستعاذة فقط			ضَعِيفٌ	أَبُو عَمْرٍو سَعِيدُ بْنُ سَلَمَةَ بْنِ أَبِي الْحُسَّامِ (a.g.e. II, 776)	17
ووقع في روايته سعيد بن أبي سعيد و فرقة بن عدي بين سعيد بن عبد الجبار الزبيدي وبين سعيد بن أبي سعيد الزبيدي		وعامة حديثه مما لا يتابع عليه			- ضعيف - ليس بثقة					لَيْسَ بِشَيْءٍ	أَبُو عُثْمَانَ سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ الشَّامِيِّ (a.g.e. II, 721)	18
						كان شيخا صالحا				شَيْخٌ صَالِحٌ	أَبُو عُثْمَانَ سَعِيدُ بْنُ شَيْبٍ طَرَسُوشِي (a.g.e. II, 721)	19

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎVÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
										ثِقَّةٌ	أَبُو مُلَيْحٍ صَبِيحٌ مَدِينِيٌّ (a.g.e. III, 1061)	20
ثِقَّةٌ	الإمام، الحافظ، شَيْخُ الْإِسْلَامِ وَكَانَ إِمَامًا، حُجَّةً، صَاحِبَ سُنَّةٍ وَاتِّبَاعٍ		وذكره ابن حبان في الثقات وقال كان صاحب حديث وسنة		ثِقَّةٌ					ثِقَّةٌ	أَبُو الْفَضْلِ صَدَقَهُ بَنُ الْفَضْلِ مَرْوَزِيُّ (a.g.e. II, 899)	21
	بصري لين	- عامة ما يرويه لا يتابع عليه - ليس حديثه بالكثير عامة ما يرويه مما لا يتابعه عليه الناس	كان الثوري إذا حدث عنه يقول ثنا أبو شعيب ولا يسميه وكان أبو شعيب ينتقص عليا وينال منه على كثرة المناكير في روايته تركه أحمد ويحيى		ليس بثقة	ليس بقوي الحديث	كان شعبة يتكلم فيه	متروك الحديث ترك الناس حديثه	وليس بشيء	ضَعِيفٌ	أَبُو شُعَيْبٍ (الْمَجْنُونُ) الصَّلْتُ بَنُ دِينَارٍ (a.g.e. II, 640)	22
	- ضعفه - منكر الحديث	وفي بعض ما يرويه لا يتابعه الثقات عليه	ضعيف		- ضعيف - ليس بذلك		فيه نظر	ليس بشيء	- ضعيف - ليس بذاك القوي - ليس بشيء	ضَعِيفٌ	أَبُو شَيْبَةَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بَنُ إِسْحَاقَ كُوفِيٍّ (a.g.e. II, 632)	23

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎVÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
	رافضي. ليس بثقة	سمعت ابن عقدة يثنى على أبي مريم ويطريه وتجاوز الحد في مدحه حتى قال لو ظهر على أبي مريم ما اجتمع الناس إلى شعبة قال وإنما مال إليه بن عقدة هذا الميل لأفراطه في التشيع			متروك الحديث		عبد الغفار بن القاسم بن قيس بن فهد ليس بالقوى عندهم	- كان أبو عبدة إذا حدثنا عن أبي مريم يضج /يصيح الناس يقولون: لا نريده - كان أبو مريم يحدث ببلايا في عثمان	ليس بشيء	وَهُوَ مَثْرُوكٌ	أَبُو مَرْيَمَ عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنِ الْقَاسِمِ (a.g.e. III, 1000)	24
	اتَّفَقُوا عَلَى ضَعْفِهِ	أحاديثه منكراً الإسناد والمتن	وقد صرح ابن حبان بأنه كان يضع الحديث		- لَيْسَ بِثِقَةٍ، وَلَا مَأْمُونٍ - متروك الحديث	لا يقنع الناس بحديثه	تركوه منكر الحديث		مَطْرُوحُ الْحَدِيثِ	مَثْرُوكُ الْحَدِيثِ	أَبُو سَعِيدٍ عَبْدُ الْقُدُّوسِ بْنِ حَبِيبِ الدِّمَشْقِيِّ (a.g.e. II, 580)	25

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVİYİ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
	قلت روى عنه بقية ومحمد بن حمران ومحمد بن خالد الحنظلي وبهلول بن حسان وعلي بن الجعد وهو الذي ذكر أبو خيثمة أنه حدث المهدي بخبر لا سبق إلا في نصل أو حافر زاد فيه أو جناح فوصله ولما قام قال اشهد أن قفاك قفا كذاب	بين الأمر في الضعف وأحاديثه كلها شبه الموضوع			ليس بثقة ولا يكتب حديثه	كان فيما سمعت غير واحد يقول كان يضع الحديث	تركوه	ترك الناس حديثه	- كوفي كذاب خبيث - ليس بثقة	مُثْرَوُكُ الْحَدِيثِ	أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ غِيَاثُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكُوفِيُّ (a.g.e. II, 856)	26
صدوق ذهب كتبه فساء حفظه و خلط كثيرا ، و عمى فصار يلقن ، و رجحه أبو حاتم على ابن لهيعة	مَا هُوَ بِخَجَّةٍ، وَلَهُ مَنَاكِيْرُ عِدَّةٍ كَأَن لَهَيْعَةً	روى عنه من الكبار أيوب وابن عون وسرد جماعة قال ولولا أنه في ذلك المحل لم يرو عنه هؤلاء وقد خالف في أحاديث ومع ما تكلم فيه من تكلم يكتب حديثه	كان أعمى يلحق في كتبه ما ليس من حديثه ويسرق ما ذكر به فيحدث به	- وسمعت أبي وأبا زرعة يقولان من كتب عنه باليمامة وبمكة فهو صدوق إلا أن في أحاديثه تخالط - وقال أبي ذهب كتبه في آخر عمره وساء حفظه	ضعيف		ليس بالقوي، يتكلمون فيه، روى مناكير	- ربما ألحق أو يلحق في كتابه يعني الحديث - لا يحدث عنه إلا شر منه	كَانَ أَعْمَى، وَاخْتَلَطَ عَلَيْهِ حَدِيثُهُ، وَكَانَ كُوفِيًّا، فَانْتَقَلَ إِلَى الْيَمَامَةِ، وَهُوَ ضَعِيفٌ	ضَعِيفٌ	أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ جَابِرٍ الْيَامِيُّ (a.g.e. II, 830)	27

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVİYİ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
										لَيْسَ بِشَيْءٍ هُوَ	أَبُو الرَّبِيعِ مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ (قَاضِي سَفْطَاط) (a.g.e. II, 542)	28
	-هو من شيوخ شعبة المجمع على ضعفهم ، ولكن كان من عباد الله الصالحين -فهو من شيوخ شُعْبَةَ، وما أَظُنَّ شُعْبَةَ روى عَنْ أَضْعَف مِنْهُ.		كان رديء الحفظ وذهبت كتبه فجعل يحدث من حفظه فيهم وكثرت المناكير في روايته تركه بن مهدي وابن المبارك والقطان وابن معين	ترك أبو زرعة قراءة حديثه	- ليس بثقة ولا يكتب حديثه - متروك الحديث.	ساقط	تركه بن المبارك ويحيى	ترك الناس حديثه	- هو أضعف من هؤلاء - ليس بشيء، لا يكتب حديثه	مُتْرُوكُ الْحَدِيثِ	أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ الْعَزْزَمِيُّ (a.g.e. II, 857)	29
		له غير ما ذكرت والذي ذكرت مع ما لم أذكره كله لا يتابع عليه وكلها غير محفوظة والضعف على رواياته وحديثه بين وأحاديثه موضوعات	ينفرد عن الثقات بالمقلوبات لا يجوز الاحتجاج به		متروك الحديث	غير مقنع	تكلم فيه وكيع وغيره	كذاب يضع الحديث	ليس بثقة	- ضَعِيفٌ. [- متروك في الحديث Bu bilgi için bk. İbn Hacer, Tehzibü 't-Tehzib XI, 262).]	أَبُو عَمْرٍو يَحْيَى بْنُ الْعَلَاءِ (a.g.e. II, 779)	30

İBN HACER	ZEHEBÎ	İBN ADÎ	İBN HİBBÂN	İBN EBÎ HÂTİM	NESÂÎ	CÜZCÂNÎ	BUHÂRÎ	AHMED B. HANBEL	YAHYÂ B. MAÎN	DÛLÂBÎ	RÂVÎVÎ DEĞERLENDİREN ÂLİMİN İSMİ ← RÂVİNİN İSMİ ↓	
		- روى بواطيل - أحاديث كثيرة موضوعات			ليس بثقة ولا يكتب حديثه	كان يكذب				كَذَّابٌ	أَبُو الْفَيْضِ يُوسُفُ بْنُ السَّفَرِ (a.g.e. II, 900)	31
								وَقَّعَهُ	وَقَّعَهُ	ثِقَّةٌ	أَبُو حَازِمٍ -صَاحِبُ أَبِي هُرَيْرَةَ- (a.g.e. I, 434)	32
ليس بمتروك الحديث		ولم يموت الأعمور غير ما ذكرت، وأحاديثه خاصة عن إبراهيم مما لا يتابع عليه			ليس بثقة	ضعيف الحديث	- ليس بذاك - ضعيف، ذاهب الحديث - ليس بالقوي عندهم	- ضعيف الحديث - متروك الحديث	ليس بشيء لا يكتب حديثه	مُتْرُوكُ الْحَدِيثِ	أَبُو حَفْصَةَ -صَاحِبُ إِبْرَاهِيمَ- (a.g.e. II, 488)	33
										مُنْكَرُ الْحَدِيثِ، لَيْسَ بِثِقَّةٍ	أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ -يَزِيدُ عَنْ فَضِيلِ بْنِ مَرْزُوقٍ، وَالْمَشْغُودِيِّ- (a.g.e. II, 869)	34

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah b. Abdulmu'tî Mikât, *el-Verrâkûn ve eseruhüm fi'l-hadîs*

Abdullah b. Abdulmu'tî Mikât, *el-Verrâkûn ve eseruhüm fi'l-hadîs*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazze İslam Üniversitesi, 1436/2015.

Adnan Ali Şellak, *Fihrisü'l-ehâdîs ve'l-âsâr li-kitâbi'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî*

Adnan Ali Şellak, *Fihrisü'l-ehâdîs ve'l-âsâr li-kitâbi'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî*, Âlemü'l-Kütüb (Beyrût), 1407/1987.

Ahmed b. Hanbel

Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Şuayb el-Arnâvût), I-L, Müessesetü'r-Risâle, ts.

-----, ***el-Esâmî ve'l-künâ***

el-Esâmî ve'l-künâ (thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cudey'), Mektebetü'd-Dârü'l-Aksa (Kuveyt), 1406/1985.

-----, ***el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl***

el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl li-Ahmed rivâyeti ibnihi Abdillâh (thk. Vasıyullah b. Muhammed Abbâs), I-III, Dâru'l-Hânî (Riyâd), 1422/2010.

Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*

Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* I, 1-494 (Mukaddime), Ankara, 1982.

Akpınar, "Huttelî, İbnü'l-Cüneyd"

Cemil Akpınar, "Huttelî, İbnü'l-Cüneyd", *DİA*, XVIII, 429, İstanbul, 1998.

Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*

Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbîh* (thk. Cemâl Aytânî), I-XII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye (Beyrût), 1422/2001.

Ali Yücel, *Ebû Ali el-Gassânî ve Takyîdü'l-Mühmel İsimli Eseri*,

Ali Yücel, *Ebû Ali el-Gassânî ve Takyîdü'l-Mühmel İsimli Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Âşıkkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*

Emin Âşıkkutlu, *Rical İlmine Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İstanbul), 2007.

-----, *Hadiste Ricâl Tenkidi*

Hadiste Ricâl Tenkidi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İstanbul), 1997.

Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*

Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul, 2012.

Avcı, “Nisbe”

Casim Avcı, “Nisbe”, *DİA*, XXXIII, 142-144, İstanbul, 2007.

Aybakan, “Sadefî, Yûnus b. Abdüla'lâ”

Bilal Aybakan, “Sadefî, Yûnus b. Abdüla'lâ”, *DİA*, XXXV, 393-394, İstanbul, 2008.

Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*

Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İstanbul), 2021.

Aynî, *Keşfü'l-kınâi'l-mürnâ an mühimmâtî'l-esâmî ve'l-künâ*

Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Keşfü'l-kınâi'l-mürnâ an mühimmâtî'l-esâmî ve'l-künâ* (thk. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Câmiatü'l-Melik Abdülazîz Merkezü'n-Neşri'l-İlm (Cidde), 1414/1994.

-----, *Umdetü'l-kârî*

Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-XXV, Beyrût, 1421/2001.

A'zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”

Muhammed Mustafa el-A'zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, *DİA*, VI, 368-372, İstanbul, 1992.

Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifîn esmâi'l-müellifîn ve âsâri'l-musannifîn*, I-II, Beyrût, h. 1431.

Başaran, “Fellâs”

Selman Başaran, “Fellâs”, *DİA*, XII, 309, İstanbul, 1995.

-----, “İbn Adî”

“İbn Adî”, *DİA*, XIX, 296-298, İstanbul, 1999.

Bedir, “Sünnet”

Murteza Bedir, “Sünnet”, *DİA*, XXXVIII, 150-153, İstanbul, 2010.

Bekir Topaloğlu, “Fırka”

Bekir Topaloğlu, “Fırka”, *DİA*, XIII, 35, İstanbul, 1996.

Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân* (thk. Abdullah Üneys et-Tabbâ'), Müessesetü'l-Meârif (Beyrût), 1407/1987.

Beyhakî, *Menâkıbü's-Şafî*

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şafî* (thk. Seyyid Ahmed Sakr), I-II, Dâru't-Türâs (Kâhire), 1390/1980.

Bozkurt, “Künye”,

Nebi Bozkurt, “Künye”, *DİA*, XXVI, 558-559, Ankara, 2002.

-----, “Lakap”

“Lakap”, *DİA*, XXVII, 65-67, Ankara, 2003.

Buhârî, *el-Künâ*

el-Künâ (tsh. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), IX. Cildin İlk Bölümü, Haydarâbâd, h. 1362. (Bu eser, Buhârî'nin *et-Târihu 'l-kebîr*'i ile birlikte basılmıştır.)

-----,

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*, Dâru's-Şa'b (Kâhire), ts.

-----, ***et-Târihu 'l-kebîr***

et-Târihu 'l-Kebîr (tsh. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), I-IX, Haydarâbâd, h. 1362.

-----, ***et-Târihu 'l-kebîr* (thk. ed-Debâsî)**

et-Târihu 'l-kebîr (thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debâsî), I-XII, Riyâd, 1440/2019.

Cürcânî, *Mu'cemü 't-ta'rîfât*

Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü 't-ta'rîfât*, (thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Dâru'l-Fadîle, ts.

Çakan, “Cevherî, İbrâhim b. Saîd”

İsmâil Lütî Çakan, “Cevherî, İbrâhim b. Saîd”, *DİA*, VII, 458-459, İstanbul, 1993.

-----, **“Cûzcânî, Ebû İshâk”**

“Cûzcânî, Ebû İshâk”, *DİA*, VIII, 97-98, İstanbul, 1993.

-----, ***Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi***

Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi, İstanbul, 1426/2005.

Çelebi, “İsim-müsemmâ”

İlyas Çelebi, “İsim-müsemmâ”, *DİA*, XXII, 548-551, İstanbul, 2000.

Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ*

Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-III, Dâru İbn Hazm (Beyrût), 1421/2000.

-----, ***el-Künâ ve 'l-esmâ* (thk. Zekeriyâ Umeyrât)**

el-Künâ ve 'l-esmâ (thk. Zekeriyâ Umeyrât), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrût), 1420/1999.

-----, ***Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ***

Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrût), 1403/1983.

-----, ***Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ (Hind Baskısı)***

Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ, I-II, Haydarâbâd, h. 1322.

-----, ***ez-Zürriyyetü't-tâhira***

ez-Zürriyyetü't-tâhira (thk. Sa'd el-Mübârek el-Hasen), Dâru's-Selefi (Kuveyt), 1407/1986.

-----, ***Hadislerde Pak Zürriyet (Ehl-i Beyt)***

Hadislerde Pak Zürriyet (Ehl-i Beyt) (trc. Abdullah Nohut), Ocak Yayıncılık (İstanbul), Ekim 2008.

Ebû Ali el-Ğassânî, *Elkâbü's-sahâbe ve't-tâbiîn*

Ebû Ali el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Ceyyânî el-Endülüsi, *Elkâbü's-sahâbe ve't-tâbiîn fi'l-müsneđeyni's-Sahîhayn* (thk. Muhammed Zeynhüm Muhammed Azib ve Mahmûd Nessâr), Dâru'l-Fadîle (Kâhire), ts.

Ebû Dâvud

Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eşas el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud* (thk. Şuayb el-Arnâvût ve Muhammed Kâmil Kura el-Bellî), I-VII, Beyrût, 1430/2009.

-----, ***Suâlâtü Ebî Dâvud li-Ahmed b. Hanbel***

Suâlâtü Ebî Dâvud li-Ahmed b. Hanbel (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine, h. 1414.

Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mehdân el-İsbehânî, *Ma'rifetü's-sahâbe* (thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî), I-VI, Riyâd, 1419/1998.

-----, ***Müsneđü Ebî Hanîfe***

Müsneđü Ebî Hanîfe (thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Mektebetü'l-Kevser (Riyâd), 1415/1994.

Ebû Üveys İbrâhim, *Esmâü'n-nâs fi'l-memleketi'l-Arabiyye*

Ebû Üveys İbrâhim eş-Şemsân, *Esmâü'n-nâs fi'l-memleketi'l-Arabiyye es-Suûdiyye*, Riyâd, 1426/2005.

Ebû Yâsir İsâmüddîn, *et-Tasnîfu'l-fikhî li-ehâdîsi kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*

Ebû Yasir İsamüddin b. Ğulâm Hüseyin, *et-Tasnîfu'l-fikhî li-ehâdîsi kitâbi'l-Künâ ve'l-esmâ*, I-II, Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî (Kâhire), 1411/1991.

Ebu'l-Feth el-Ezdî, *Esmâü men yu'raf bi-künyetihi min ashâbi Rasûlillah (s.a.)*

Ebu'l-Feth Muhammed b el-Hüseyin el-Ezdî, *Esmâü men yu'raf bi-künyetihi min ashâbi Rasûlillah (s.a.)* (thk. Ebû Abdirraman İkbâl Ahmed b. Muhammed İshâk), Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1410/1989.

-----, ***Kitâbu'l-Künâ li men lâ yu'raf lehu ism min ashâbi Rasûlillah (s.a.)***

Kitâbu'l-Künâ li men lâ yu'raf lehu ism min ashâbi Rasûlillah (s.a.) (thk. Ebû Abdirraman İkbâl Ahmed b. Muhammed İshâk), Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1410/1989.

-----, ***Men vâfeka ismühü künyete ebih***

Men vâfeka ismühü künyete ebîhi (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira), Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1408/1988, 41-70. (Bu eser, Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin *Men vâfeka ismühü isme ebîhi* eseri ve Moğultay b. Kılıç'ın *İntihâb kitâbi Men vâfekat künyetühü isme ebih mimmâ lâ yü'menü vukû'u'l-hata'i fih li'l-Hatîb el-Bağdâdî* eseri ile birlikte basılmıştır.)

Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul, 2011.

Erdem, “Alem”

Sargon Erdem, “Alem”, *DİA*, II, 352-354, İstanbul, 1989.

Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*

Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, Ankara, 2018.

Erünsal, “Verrâk”

İsmail E. Erünsal, “Verrâk”, *DİA*, EK-II, 646-652, Ankara, 2019.

Eymen Fûad Seyyid, “Fâtımîler”

Eymen Fûad Seyyid, “Fâtımîler”, *DİA*, XII, 228-237, İstanbul, 1995.

Fahreddin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkühü'l-Hadîs*

Fahreddin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkühü'l-Hadîs*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”

Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, 314-318, İstanbul, 2010.

-----, “Vâkıdî”

“Vâkıdî”, *DİA*, XLII, 471-475, İstanbul, 2012.

Fıġlalı, “Hâricîler”

Ethem Ruhi Fıġlalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 169-175, İstanbul, 1997.

Gökalp, “Zeydiyye”

Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *DİA*, XLIV, 328-331, İstanbul, 2013.

Görmez, “Taberânî”

Mehmet Görmez, “Taberânî”, *DİA*, XXXIX, 310-312, İstanbul, 2010.

Hâkim el-Kebîr, *el-Esâmî ve'l-künâ*

Ebû Ahmed el-Hâkim el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshâk en-Nîsâbûrî el-Kerâbîsî, *el-Esâmî ve'l-künâ* (thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), I-V, Kâhire, 1436/2015.

Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs ve kemiyeti ecnâsihî* (thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm), Dâru İbn Hazm (Beyrût), 1424/2003.

Hatîb el-Baġdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Baġdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. Muhammed Acâc el-Hatîb), I-II, Müessesetü'r-Risâle (Beyrût), 1416/1996.

-----, ***Târîhu Bağdâd***

Târîhu medîneti's-selâm ve ahhârü muhaddisîhâ ve zikru kuttânniha'l-ulemâ' min ğayri ehlihâ ve vâridîhâ (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XVII, Beyrût, 1422/2001.

Hatiboğlu, “Ricâlü'l-Hadîs”

İbrahim Hatiboğlu, “Ricâlü'l-Hadîs”, *DİA*, XXXV, 83-86, İstanbul, 2008.

Hatice Arslan, *Hz. Peygamberin (s.a.) Verdiği veya Değiştirdiği İsim, Lakap ve Künyeler*

Hatice Arslan, *Hz. Peygamberin (s.a.) Verdiği veya Değiştirdiği İsim, Lakap ve Künyeler*, (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015.

Irâkî, et-Tebsıra ve't-tezkire

Zeynüddin Abdurrahîm b. el-Huseyin b. Abdirrahman b. Ebî Bekr b. İbrâhîm el-İrâkî, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî el-müsemma bi-et-Tebsirati't-tezkire* (tsh. Muhammed b. el-Huseyin el-İrâkî el-Hüseynî), I-III, Beyrût, ts. (Zekerîyyâ el-Ensârî'nin *Fethu'l-bâkî alâ Elfiyyeti'l-İrâkî* adlı eseriyle birlikte basılmıştır.)

İbn Abdilber, el-İntikâ'

İbn Abdilber el-Kurtûbî, *el-İntikâü fî fedâili's-selâseti'l-ei'îmeti'l-fukahâ*, Mektebetü'l-Kudsî (Kâhire), h. 1350.

-----, ***el-İstîâb***

el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb (thk. Alî Muhammed el-Becâvî), I-IV, Dâru'l-Cîl (Beyrût), 1412/1992.

-----, ***el-İstizkâr***

el-İstizkâr el-câmi' li-mezâhib fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-ektâr fîmâ tedammenehü el-Muvatta' min meânî er-re'y ve'l-âsâr ve şerhu zâlike küllihi bi'l-îcâz ve'l-ihtisâr, I-XXX, Kâhire, 1414/1993.

-----, ***Kitâbü'l-İstiğnâ fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ***

Kitâbü'l-İstiğnâ fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ (thk. Adbullah Merhûl es-Sevâlîme), I-III, Dâru İbn Teymiyye (Riyâd), 1405/1985.

-----, **et-Temhîd**

et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd fi hadîsi Rasûlillah (s.a.) (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XVII, Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1439/2017.

İbn Adî, el-Kâmil

Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I-VII, Dâru'l-Fikr (Beyrût), ts.

İbn Asâkir, Târîhu Dimeşk

Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillah b. Abdillâh eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dimeşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ* (thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğirâme el-Amravî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr (Beyrût), 1415/1995.

İbn Atıyye, Fihris İbn Atıyye

Ebû Muhammed Abdulhak b. Atıyye el-Muhâribî el-Endülüsî, *Fihrisü İbn Atıyye* (thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân ve Muhammed ez-Zâhî), Beyrût, 1983.

İbn Beşkuvâl, Sila

Ebu'l-Kâsım İbn Beşkuvâl, *es-Sila fi târihi eimmeti'l-Endelüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve fukahâihim ve üdebâihim* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-II, Tûnus, 2010.

İbn Câbir el-Vâdî, Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdî

Şemsüddin Muhammed Câbir el-Vâdî Âşî et-Tûnusî, *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdî Âşî* (thk. Muhammed el-Hubeyb el-Heyle), Tûnus, 1401/1981.

İbn Ebî Hâtîm, el-Cerh ve't-ta'dîl

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrût, 1372/1953.

İbn Ebî Ya'lâ, Tabakâtü'l-Hanâbile

Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Muhammed Hâmid el-Feykî), I-II, Kâhire, ts.

İbn Hacer, ed-Düreru'l-kâmine

Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-Mieti's-sâmine*, I-IV, Beyrût, ts.

-----, **Fethu'l-bârî**

Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî (thk. Şuayb el-Arnaût, vd.), I-XIV, Beyrût, 1434/2013.

-----, **Hedyü's-sârî**

Hedyü's-sârî li-mukaddimeti Fethu'l-bârî (thk. Şuayb el-Arnaût, vd.), I-II, Beyrût, 1434/2013.

-----, **İsâbe**

el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, vd.), I-VIII, Beyrût, 1415/1995.

-----, **Lisânü'l-Mîzân**

Lisânü'l-Mîzân (haz. Abdulfettah Ebû Ğudde), I-X, Beyrût, 1423/2002.

-----, **el-Mu'cem**

el-Mu'cemü'l-müfrehes ev Tecrîdi esânîdi'l-kütübi'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra (thk. Muhammed Şekkûr Mahmûd el-Hâcî Emîr el-Meyâdînî), Müessesetü'r-Risâle (Beyrût), 1418/1998.

-----, **en-Nüket**

en-Nüket alâ kitâbi İbnü's-Salâh (thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medâhilî), I-II, Medîne, 1404/1984.

-----, **Nüzhetü'l-elbâb**

Nüzhetü'l-elbâb fî'l-elkâb (thk. Abdulaziz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî), I-II, Riyâd, 1409/1989.

-----, **Nüzhetü'n-nazar**

Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser (thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî), Medîne, 1429/2008.

-----, **Ta'cîlü'l-menfea**

Ta'cîlü'l-menfea bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbea (thk. İkrâmullah İmdâd el-Hak), I-II, Beyrût, 1416/1996.

-----, **Tağlîku't-ta'lik**

Tağlîku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî (thk. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazakî), I-V, Beyrût, 1405/1985.

-----, ***Tehzîbü't-Tehzîb***

Tehzîbü't-Tehzîb, I-XVI, Dâru'l-kütübi'l-İslâmiyye (Kâhire), 1414/1993.

-----, ***Telhîsü'l-habîr***

Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfîi'l-kebîr (thk. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutub), I-IV, Müessesetü Kurtuba (Mısır), 1416/1995.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*

Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâü ebnâi'z-zamân* (thk. İhsân Abbâs), I-VIII, Beyrût, 1398/1978.

İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*

İbn Hayr el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Mahmûd Beşşâr Avvâd), Tûnus, 2009.

İbn Hayyeveyh, *Men vâfekat künyetühü künyete zevcihi mine's-sahâbe*

Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh b. Hayyeveyh, *Men vâfekat künyetühü künyete zevcihi mine's-sahâbe* (nşr. Hasen Mahmûd Selmân), Dâru İbnü'l-Kayyim, 1409/1988.

İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katri'n-nedâ*

Ebû Muhammed Abdullâh Cemâlüddin b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, Beyrût, 1425/2004.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*

Ebu'l-Fidâi İsmâîl b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye mebdei'l-halîka ve kıyası'l-enbiyâ'*, I-XXI, Katar, 1436/2015.

-----, ***Tabakâtü's-Şafî***

Tabakâtü's-Şafî (thk. Abdulhafîz Mansûr), I-II, Beyrût, 2004.

-----, ***et-Tekmîl***

et-Tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifeti's-sikât ve'd-duafâ' ve'l-mecâhîl (thk. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân), I-IV, Mısır, 1432/2011.

İbn Kutluboğa, *Sikât*

Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî, *es-Sikât mimmen lem yaka' fî'l-Kütübi's-sitte* (thk. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân), I-IX, Kâhire, 1432/2011.

İbn Mâce

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaût, vd.), I-V, Beyrût, 1430/2009.

İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*

İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî refi'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fî'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, I-VIII, Kâhire, ts.

-----, *Tehzîbi müstemirri'l-evhâm*

Tehzîbi müstemirri'l-evhâm alâ zevi'l-ma'rifeti ve ûli'l-efhâm (thk. Seyyid Küsravî Hasen), Beyrût, 1410/1990.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*

Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru's-Sâdır (Beyrût), ts.

İbn Mende el-İsbehânî, *Fethu'l-bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb*

Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Mende el-İsbehânî, *Fethu'l-bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Mektebetü'l-Kevser (Riyâd), 1417/1996.

-----, *Ma'rifetü's-sahâbe*

Ma'rifetü's-sahâbe (thk. Âmir Hasen Sabrî), I-II, y.y., 1426/2005.

İbnü'l-Mukri', *el-Mu'cem*

İbnü'l-Mukri', *el-Mu'cem* (thk. Ebû Abdirrahman Âdil b. Sa'd), Mektebetü'r-Rüşd (Riyâd), 1419/1998.

İbn Nâsirüddin, *Tavdîhu'l-müştebih*

İbn Nâsirüddin Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî ed-Dimeşkî, *Tavdîhu'l-müştebih fî zabtı esmâi'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm* (thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî), I-X, Müessesetü'r-Risâle, ts.

İbn Nedîm, *Fihrist*

İbn Nedîm, *Fihrist* (thk. İbrahim Ramadân), Dâru'l-Ma'rife (Beyrût), 1417/1997.

İbn Nukta, et-Takyîd

Muhammed b. Abdulğani el-Hanbelî Ebû Bekr İbn Nukta, *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd* (thk. Ebû İdrîs Şerîf b. Sâlih et-Tişâdî), Katar, 1435/2014.

İbn Ruşeyd, Mil'ü'l-aybe

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Ruşeyd el-Fihri es-Sebtî, *Mil'ü'l-aybe bimâ cümü'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-veche'l-vecîhe'l-Harameyn Mekke ve Taybe* (thk. Muhammed el-Habîb el-Hûce), I-II, Tûnus, 1982.

İbn Tağrîberdî, en-Nücûmü'z-zâhire

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XVI, Dâru'l-Kütüb (Mısır), 1383/1963.

İbnü'l-Abdülhâdî, Tabakâtü ulemâi'l-hadîs

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dımeşkî es-Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs* (thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrâhîm ez-Zeybek), I-IV, Beyrût, 1417/1996.

İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ ve Mustafâ Abdulkâdir Atâ), I-XIX, Beyrût, 1415/1995.

İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zeheb

Şihâbüddin Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dımeşkî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (thk. Abdulkadir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût), I-X, Dâru İbn Kesîr (Beyrût), 1406/1986.

İbnü'l-Faradî, Târîhu ulemâi'l-Endülüs

Ebu'l-Velîd Abdullah b. Muhammed -İbnü'l-Faradî-, *Târîhu ulemâi Endülüs* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-II, Dâru'l-Ğurubi'l-İslâmî (Tunus), 1429/2008.

İbnü'l-Meğâzilî, *Menâkıbu Ali*

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Vâsîfî -İbnü'l-Meğâzilî-, *Menâkıbu Emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib* (thk. Ebû Abdîrrahman Türkî b. Abdillâh er-Râdîî), Dâru'l-Âsâr (Yemen), 1424/2003.

İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*

Ebû Amr Osman b. Abdîrrahman eş-Şehrezûrî -İbnü's-Salâh-, *Ulûmü'l-hadîs* (thk. Nureddin İtr), Dâru'l-Fikr (Beyrût), ts.

İbn Yûnus, *Târîh*

İbn Yûnus, *Târîhu İbn Yûnus* (thk. Abdulfettâh Fethî Abdulfettâh), I-II, Beyrût, 1421/2000.

İbrâhîm Mustafâ, v.d., *el-Mu'cemü'l-vasîf*

İbrâhîm Mustafâ, v.d., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye İdâratî'l-Âmmeti'l-Mu'cemât ve İhyai't-Türâs, Mısır, 1425/2004.

İpek, “Sâcoğulları”

Ali İpek, “Sâcoğulları”, *DİA*, XXXV, 364-366, İstanbul, 2008.

İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*

İzzeddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî -İbnü'l-Esîr- el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-târîh* (thk. Ebu'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî), I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrût), 1407/1987.

-----, *el-Lübâb*

el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb, Mektebetü'l-Müsennâ (Bağdat), ts.

-----, *Üsdü'l-ğâbe*

Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe (thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd), I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (Beyrût), 1424/2003.

Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”

M. Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, II, 75-80, İstanbul, 1989.

-----, “Ebû Hüreyre”

“Ebû Hüreyre”, *DİA*, X, 160-167, İstanbul, 1994.

-----, “Ebû Zûr‘a er-Râzî”

“Ebû Zûr‘a er-Râzî”, *DİA*, X, 274-275, İstanbul, 1994.

-----, “Hadis”

“Hadis”, *DİA*, XV, 27-64, İstanbul, 1997.

-----, “Kütüb-i Sitte”

“Kütüb-i Sitte”, *DİA*, XXVII, 6-8, Ankara, 2003.

-----, “Nesâî”

“Nesâî”, *DİA*, XXXII, 563-565, İstanbul, 2006.

Kannûcî, *Ebcedü’l-ulûm*

Siddîk b. Hasen el-Kannûcî, *Ebcedü’l-ulûm* (haz. Abdulcebbâr Zekkâr), I-III, Dimeşk, 1978.

Kapar, “Ebû Cehil”

Mehmet Ali Kapar, “Ebû Cehil”, *DİA*, 117-118, İstanbul, 1994.

Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*

Mustafâ b. Abdillâh Hâcî Halîfe Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (haz. Şerefettin Yaltkaya ve Rifat Bilge), I-II, Maarif Matbaası, 1941.

Kaya, “Mihne Hadisesi ve Hadis İlmine Etkileri Bakımından Mihne’nin Sonuçları”

Ali Kaya, “Mihne Hadisesi ve Hadis İlmine Etkileri Bakımından Mihne’nin Sonuçları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, XIX, sayı:1, s. 7-32.

Kefevî, *Küllîyyât*

Ebu’l-Bekâ’ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Küllîyyât mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lüğaviyye* (haz. Adnân Derviş ve Muhammed el-Mudrî), Müessesetü’r-Risâle (Beyrût), 1419/1998.

Keskin, “Sefîne”

Yusuf Ziya Keskin, “Sefîne”, *DİA*, XXXVI, 302, İstanbul, 2009.

Kettânî, *Risâle*

Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî (Beyrût), 1414-1993.

Koca, “Sâlih b. Ahmed b. Hanbel”

Ferhat Koca, “Sâlih b. Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, XXXVI, 36, İstanbul, 2009.

Koçkuzu, “Kitâbü'l-İlel”

Ali Osman Koçkuzu, “Kitâbü'l-İlel”, *DİA*, XXVI, 108-109, Ankara, 2002.

Köse, “İbn Abdulhakem, Abdullah”

Saffet Köse, “İbn Abdulhakem, Abdullah”, *DİA*, XIX, 276-277, İstanbul, 1999.

Kurt, “Tâhirîler”

Hasan Kurt, “Tâhirîler”, *DİA*, XXXIX, 403-404, İstanbul, 2010.

Küçük, “İbn Ebû Hâtim”

Raşit Küçük, “İbn Ebû Hâtim”, *DİA*, XIX, 432-434, İstanbul, 1999.

-----, “İsnad”

“İsnad”, *DİA*, XXIII, 154-159, İstanbul, 2001.

Kwang-Kyu Lee ve Youngsook Kim Harvey, “Teknonymy and Geononymy in Korean Kinship Terminology”

Kwang-Kyu Lee ve Youngsook Kim Harvey, “Teknonymy and Geononymy in Korean Kinship Terminology”, *Ethnology*, vol. 12, no. 1, 31-46, Ocak 1973.

Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*

Ebû Muhammed Abdülğanî b. Abdilvâhıd el-Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân), I-X, Kuveyt, 1437/2016.

-----, *Telhîsü'l-künâ*

Telhîsü'l-künâ (thk. Yûsuf b. Muhammed ed-Duhayl), Dâru'l-Me'sûr, 1436/2015.

Max Radin, “Teknonymy in the Old Testament”

Max Radin, “Teknonymy in the Old Testament”, *The Harvard Theological review*, vol. 15, No. 3, 293-297, Temmuz 1922.

Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *el-Murassa'*

Mecdüddin el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Murassa' fî 'l-âbâ' ve 'l-ümmehât ve 'l-benîn ve 'l-benât ve 'l-ezvâ' ve 'z-zevât* (thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî), Dâru'l-Cîl (Beyrût), 1411/1991.

Merçil, “Saffârîler”

Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *DİA*, XXXV, 464-465, İstanbul, 2008.

Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*

Cemâlüddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle (Beyrût), 1403-1983.

Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü 'l-Kemâl*

Alâüddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü 'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Ebû Abdirrahman Âdil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm), I-XII, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbbâ ve'n-Neşr (Kâhire), 1422/2001.

-----, *el-İnâbetü ilâ ma'rifeti'l-muhtelif fihim mine's-sahâbe*

el-İnâbetü ilâ ma'rifeti'l-muhtelif fihim mine's-sahâbe (haz. Seyyid Izzet el-Mursî, vd.), I-II, Riyâd, ts.

-----, *Men Vâfekat Künyetühü isme ebih mimmâ lâ yû'minü vukui'l-hata' fih*

İntihâb kitâbî Men vâfekat künyetühü isme ebih mimmâ lâ yû'minü vukû'u'l-hata' fih li'l-Hatîb el-Bağdâdî (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira), Cem'iyyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1408/1988, 71-120. (Bu eser, Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin *Men vâfeka ismuhü künyete ebîhi* ve *Men vâfeka ismuhü isme ebîhi* eserleri ile birlikte basılmıştır.)

-----, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*

Şerhu Sünen-i İbn Mâce (thk. Kâmil Uveyda), I-V, Riyâd, 1419/1999.

Muhammed b. Hârûn el-Mağribî, *Esmâü'l-mükennin min ricâli's-Sahîhayn*

Muhammed b. Hârûn el-Mağribî, *Esmâü'l-mükennin min ricâli's-Sahîhayn* (thk. Mühennâ hamed el-Mühennâ), Amman: Ervika, 1436/2015.

Muhammed b. Hasen Radî, *Şerhu'r-Radî li-Kâfiye*

Radiyyudin Necmüddin Muhammed b. el-Hasen er-Radî el-Esterâbâzî, *Şerhu'r-Radî li-Kâfiye İbn Hâcib* (tsh. Yusuf Hasen Ömer) I-IV, Bingazi, 1996.

Muhammed Rızâ, “el-Künye hakikâtühâ ve meyyizâtühâ ve eserühâ fi'l-hadara ve'l-ulûmi'l-İslamiyye”

es-Seyyid Muhammed Rızâ el-Hüseynî, “el-Künye hakikâtühâ ve meyyizâtühâ ve eserühâ fi'l-hadara ve'l-ulûmi'l-İslamiyye”, *Müessesetü'l-Beyt: Tûrâsünâ*, sayı: 4 (17), s. 7-96.

Mukaddemî, *Kitâbü't-târîh ve esmâi'l-muhaddisîn ve künâhüm*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî el-Kâdî, *Kitâbü't-târîh ve esmâi'l-muhaddisîn ve künâhüm* (thk. Muhammed b. İbrâhîm el-Lühaydân), Dârü'l-Kitâb ve's-Sünne (Pakistan), 1415/1994.

Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâîl, vd., “Künye”

Mûris Ebu's-Sa'd Mîhâîl, vd., “Künye”, *el-Mevsûatü'l-Arabîyye el-âlemiyye*, XX, 113-114, Riyâd, 1419/1999.

-----, “Lakab”

“Lakab”, *el-Mevsûatü'l-Arabîyye el-âlemiyye*, XXI, 144-146, Riyâd, 1419/1999.

Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*

Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyyeti mevsûat fî selâseti eczâ'*, I-III, Beyrût, 1414/1994.

Küçükaşçı-Tomar, “İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım”

Mustafa Sabri Küçükaşçı- Cengiz Tomar, “İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım”, *DİA*, XIX, 321-324, İstanbul, 1999.

Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*

Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi't-Tirmizî*, I-VII, Kâhire, 1421/2001.

Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*

el-Künâ ve'l-esmâ (thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), I-II, el-Mektebetü'l-Arabiyyeti'l-Suûdiyye el-Câmiatü'l-İslâmiyye (Medîne), 1404/1984.

-----,

Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Dâru's-Selâm (Riyâd), ts.

Nesâî, *Kitâbü'd-Duaî ve'l-metrûkîn*

Kitâbü'd-Duaî ve'l-metrûkîn (thk. Bûrân ed-Dînâvî ve Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrût, 1405/1985.

-----,

Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), I-VIII, Beyrût, 1414/1994.

-----, ***es-Sünenü'l-kübrâ***

es-Sünenü'l-kübrâ (thk. Hasen Abdülmunim Şelbî), I-XII, Beyrût, 1421/2001.

Nevevî, *Ezkâr*

Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şerif en-Nevevî, *el-Ezkâr* (thk. Abdulkâdir el-Arnâvût), Beyrût, 1414/1994.

-----, ***İrşâdü tullâb***

İrşâdü tullâbi'l-hakâik (trc. Muhammed Enes Topgöl ve Ömer Faruk Maden), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (İstanbul), 2021.

-----, ***Ravdatü't-tâlibîn***

Ravdatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn, I-XII, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1412/1991.

Ögüt, “Ehl-i Hadîs”

Salim Ögüt, “Ehl-i Hadîs”, *DİA*, X, 508-512, İstanbul, 1994.

Ömer b. Abdullah, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*

Ömer b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Tâlib, *Ahkâmü'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb*, Dâru Küñûzi İşbilyâ (Riyâd), 1436/2015.

Öz, “Şîa”

Mustafa Öz, “Şîa”, *DÎA*, XXXIX, 111-115, İstanbul, 2010.

Özgüdenli, “Rey”

Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *DÎA*, XXXV, 40-41, İstanbul, 2008.

Özkuyumcu, “Tolunoğulları”

Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DÎA*, XLI, 233-236, İstanbul, 2012.

Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*

Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İstanbul), 2017.

Polat, “Abdullah b. Ahmed b. Hanbel”

Salahattin Polat, “Abdullah b. Ahmed b. Hanbel”, *DÎA*, I, 81, İstanbul, 1988.

Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*

el-Hasen b. Abdîrrahman er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* (thk. Muhammed Acâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr (Beyrût), 1404/1984.

Râğıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-Udebâ*

er-Râğıb el-İsfehânî Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Muhâdarâtü'l-Udebâ' ve muhaverâtu's-suarâ' ve'l-buleğâ'* (thk. Ömer et-Tabbâ'), I-II, Beyrût, 1420/1999.

Recep Şahinli, *Arap Dilinde Künye*

Recep Şahinli, *Arap Dilinde Künye*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2019.

Rûdânî, *Sıla*

Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî, *Sılatu'l-halef bi-mevsûli's-selef* (thk. Muhammed Hacî), Beyrût, 1408/1988.

Sa'dî el-Hâşimî, “Rüvât ellezine künnû bi-Ebî Zür'a”

Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, “Rüvât ellezine künnû bi-Ebî Zür'a”, *Mecelletü'l-Câmi'tü'l-İslâmiyye*, XV/58, s. 29-70, Medîne, h. 1403.

Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*

Salâhuddin Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnaût ve Türkî Mustafâ), I-XXIX, Beyrût, 1420/2000.

Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*

Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî eş-Şâfiî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs* (thk. Abdulkerîm b. Abdillâh b. Abdirrahman el-Hudayr ve Muhammed b. Abdillâh b. Fûheyd âl Fûheyd), I-V, Riyâd, h. 1426.

Sem'ânî, *el-Ensâb*

Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I-XIII, Haydarâbâd, 1397/1977.

Serinsu, “Dülefîler”

Ahmet Nedim Serinsu, “Dülefîler”, *DİA*, X, 21, İstanbul, 1994.

Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli harfî's-sîn ilâ nihâyeti harfî'l-yâ (en-Nısfu's-sânî minhü)*

Seyyid Ahmedü'l-İmâm Ahmed, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli harfî's-sîn ilâ nihâyeti harfî'l-yâ (en-Nısfu's-sânî minhü)*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1425.

Sezgin, *Târîhu't-türâs*

Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâs* I-III, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî (Riyâd), 1411/1991.

Shaba, *Mısır'da Hadis (İlk Üç Asır)*

Tahir Shaba, *Mısır'da Hadis (İlk Üç Asır)*, (Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2021.

Sönmez, “İbn Hibbân”

Mehmet Ali Sönmez, “İbn Hibbân”, *DİA*, XX, 63-64, İstanbul, 1999.

Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*

Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhire* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), I-II, y.y., 1387/1967.

-----, *Târîhu'l-hulefâ'*

Târîhu'l-hulefâ' (thk. Muhammed Ğassân Nasûh Azkûl el-Hüseynî), Katar, 1434/2013.

-----, *Tedribü'r-râvî*

Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbü'n-Nevâvî (thk. Ebû Muâz Târik b. İvedullah b. Muhammed), I-III, Riyâd, h. 1423.

Süleyman b. Said b. Mureyzen Asîrî, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli'l-kitab ilâ nihâyeti harfî'z-zâ –en-Nısfu'l-evvel minhü*

Süleyman b. Saîd b. Mureyzen Asîrî, *el-Künâ ve'l-esmâ li-Ebî Bişr b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî* (v. 310): *Dirâse ve tahrir ve tahkik ve ta'lik min evveli'l-kitab ilâ nihâyeti harfî'z-zâ –en-Nısfu'l-evvel minhü*, I-II, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke h. 1424.

Şahyar, “Bid’at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta’dile Etkisi”

Ataullah Şahyar, “Bid’at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta’dile Etkisi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, XII, sayı: 24, s. 29-57.

Şenel, “Kabbânî, Ebû Ali”

Abdulkadir Şenel, “Kabbânî, Ebû Ali”, *DİA*, XXIV, 14, İstanbul, 2001.

Şeşen, “Câhiz”

Ramazan Şeşen, “Câhiz”, *DİA*, VII, 20-24, İstanbul, 1993.

Taberânî, *el-Mu’cemü’s-sağîr*

Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’s-sağîr li’t-Taberânî*, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye (Beyrût), 1403/1983.

Taberî, *Câmi’u’l-beyân*

Ebû Ca’fer b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Kâhire, 1422/2001.

-----, ***Sahîhu ve daîfu Târîhi’t-Taberî*** (thk. Muhammed b. Tâhir el-Berzencî)

Târîhu’t-Taberî (thk. Muhammed b. Tâhir el-Berzencî), I-XIII, Dâru İbn Kesîr (Beyrût), 1428/2007.

-----, ***Târîh***

Târîhu’t-Taberî (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm), I-XI, Dâru’l-Meârif (Mısır), ts.

Tâceddîn es-Subkî, “Kâide fi’l-cerh ve’t-ta’dîl”

Tâceddîn es-Subkî, “Kâide fi’l-cerh ve’t-ta’dîl”, *Erbeu Resâil fi Ulûmü’l-Hadis* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye (Beyrut), 1410/1990.

Tahâvî, *Müşkilü’l-âsâr*

Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr* (thk. Şuayb Arnaût), I-XVI, Müessesetü’r-Risâle (Beyrût), 1415/1994.

Telîdî, *Türâsü’l-meğâribe*

Muhammed b. Abdullah et-Telîdî, *Türâsü’l-Meğâribe fi’l-Hadîsi’n-Nebeviyyi ve Ulûmihî*, Daru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye (Beyrût), 1416/1995.

Tirmizî

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu’l-Kebîr* (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), I-VI, Beyrût, 1996.

Toksarı, “İbnü’l-Müsennâ”

Ali Toksarı, “İbnü’l-Müsennâ”, *DİA*, XXI, 160, İstanbul, 2000.

Tomar, “Mısır”

Cengiz Tomar, “Mısır”, *DİA*, XXIX, 559-563, 575-577, Ankara, 2004.

Topaloğlu, “Dûlâbî, Ebû Bişr”

Nuri Topaloğlu, “Dûlâbî, Ebû Bişr”, *DİA*, IX, 551-552, İstanbul, 1994.

Topgül, *İsnâdı Okumak Hadîs Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü*

Muhammed Enes Topgül, *İsnâdı Okumak Hadîs Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü*, İstanbul, 2022.

Uğur, “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr”

Mücteba Uğur, “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr”, *DİA*, VI, 488-489, İstanbul, 1992.

-----, “Esmâ ve Künâ”

“Esmâ ve Künâ”, *DİA*, XI, 419-420, İstanbul, 1995.

Umerî, *Buhûs fî târîhi’s-sünne*

Ekrem Ziyâ’ el-Umerî, *Buhûs fî târîhi’s-sünneti’l-müşerrefe*, 5. Baskı, Mektebetü’l-Ulûmi’l-Hikem (Medîne), ts.

Usta, “Sâmânîler”

Aydın Usta, “Sâmânîler”, *DİA*, XXXVI, 64-68, İstanbul, 2009.

Uzundağ, “Ebu’l-Feth el-Ezdî el-Mevsilî (ö. 374/985) ve Esmâ ve Künâ Alanındaki Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”,

Mehmet Said Uzundağ, “Ebu’l-Feth el-Ezdî el-Mevsilî (ö. 374/985) ve Esmâ ve Künâ Alanındaki Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, sy. 90, Mart 2019, s. 77-84.

Yahyâ b. Maîn, *Târîhu Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn rivâyetu Ebî el-Fadl el-Abbâs b. Muhammed b. Hâtîm ed-Dûrî anh*

Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn rivâyetu Ebî el-Fadl el-Abbâs b. Muhammed b. Hâtîm ed-Dûrî anh* (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), I-IV, Mekke, 1399/1979.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*

Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ' irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb* (thk. İhsân Abbâs), I-VII, Beyrût, 1993.

Yaşaroğlu, “Zeydiyye”

Hasan Yaşaroğlu, “Zeydiyye”, *DİA*, XLIV, 324-326, İstanbul, 2013.

Yavuz, “Halku'l-Kur'ân”

Yusuf Şevki Yavuz, “Halku'l-Kur'ân”, *DİA*, XV, 371-375, İstanbul, 1997.

Yıldız, “Abbâsîler”

Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 31-48, İstanbul, 1988.

-----, “Ahmed b. Tolun”

“Ahmed b. Tolun”, *DİA*, II, 141-143, İstanbul, 1989.

-----, “Bâbek”

“Bâbek”, *DİA*, IV, 376-377, İstanbul, 1991.

Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*

Saim Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Dönemi'nde Abbâsîler*, İstanbul, 2006.

Yûsuf b. İlyân, *Mu'cem*

Yûsuf İlyân Serkis ed-Dımeşkî, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-arabiyye ve'l-muarrebe*, Beyrût, 1346/1928.

Yücel, *Hadis Tarihi*

Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İstanbul), 2012.

-----, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*

Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İstanbul), 2020.

Yücesoy, “Mihne”

Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *DİA*, XXX, 26-28, İstanbul, 2005.

Zebîdî, *Müzîlû nikâbi’l-hafâ*

Murtezâ ez-Zebîdî Muhammed b. Muhammed, *Müzîlû nikâbi’l-hafâ an künâ sâdetinâ beni’l-vefâ*, h. 1187 (Müellifin Hattıyla).

-----, ***Tâcü’l-arûs***

Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs (thk. Ali Hilâlî), I-XL, Kuveyt, 1407/1987-1422/2001.

Zehebî, *Mîzân*

Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Dâru’l-Ma’rife (Beyrût), ts.

-----, ***Müktenâ fî serdi’l-künâ***

Müktenâ fî serdi’l-künâ (thk. Muhammed Sâlih Abdulaziz el-Murâd), I-II, Medine, 1408.

-----, ***Siyer***

Siyeru A’lâmü’n-nübelâ (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XXV, Müessesetü’r-Risâle (Beyrût), 1402-1982.

-----, ***Târîhu’l-İslâm***

Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), I-XVII, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî (Beyrût), 2003.

-----, ***Tezhîbü’t-Tehzîb***

Tezhîbü’t-Tehzîbi’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl (thk. Ğuneym Abbâs Ğuneym, vd.), I-XI, Kâhire, 1425/2004.

-----, ***Tezkiretü’l-huffâz***

Tezkiretü’l-Huffâz, I-IV, Haydarâbâd, 1377/1958.

Zekeriyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*

Zeynüddin Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyyâ el-Ensârî es-Senekî el-Ezherî eş-Şâfiî, *Fethu'l-bâkî alâ Elfiyyeti'l-İrâkî* (tsh. Muhammed b. el-Huseyin el-İrâkî el-Hüseynî), I-III, Beyrût, ts. (Bu eser, İrâkî'nin *et-Tebsıra ve't-tezkire*'si ile birlikte basılmıştır.)

Ziriklî, *el-A'lâm*

Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müste'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrût, 2002.

Zılâl Emîn Kudât, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*

Zılâl Emîn Muhammed el-Kudât, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ li'd-Dûlâbî, Dirâseten Menheciyyeten Nakdiyyeten*, (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi, Amman, 2006.

<https://5c266798nmklaop.site123.me/المكتبة-المحمودية>

<https://www.google.com.tr/maps/place/Al+Dulab,+Irak/@33.8437327,42.6801682,12z/>